

Szeged–Strasshof–Szeged

Tények és emlékek a Bécsben és környékén
„jégre tett” szegedi deportáltakról

1944–1947

Szerkesztők:
Frojimovics Kinga – Molnár Judit

1944 tavaszán–nyarán közel 9 ezer zsidót zártak gettókba Szegeden és környékén, majd a szegedi gyűjtőtáborból június utolsó napjaiban három szerelvény-nyel deportálták őket. Kötetünk azoknak a szűk egy évét mutatja be, akiket a magyar és német hatóságok az ausztriai Strasshofba irányítottak. Az elhurcolt családok – jellemzően anyák gyerekeikkel és idősebb rokonaikkal – Ausztriában (akkori nevén Ostmarkban) több tucat munkatáborban végeztek legtöbbször igen megerőltető kényszermunkát 1945 tavaszáig.

Az emlékkötet első része öt tanulmányt tartalmaz, melyek ezt a történeti folyamatot és a hazatérés nehézségeit mutatják be. A második rész a strasshofi deportálással kapcsolatos hivatalos és családi dokumentumokat, újságcikkeket tartalmaz öt tematikus fejezetbe rendezve, kezdve a deportálással, folytatva az emlékekkel, hazatéréssel, igazolóeljárással, és zárva a tömegsírok felkutatásával és emlékművek felállításával. Az utolsó lapokon fényképek, iratok, valamint a bécsi és Bécs környéki munkatáborok listája szembesítik az olvasót a magyar történelem e tragikus fejezetével.

Szeged–Strasshof–Szeged
Tények és emlékek a Bécsben és környékén „jégre tett”
Szegedről deportáltakról
1944–1947

Szeged–Strasshof–Szeged

Tények és emlékek a Bécsben és környékén
„jégre tett” Szegedről deportáltakról
1944–1947

Szerkesztők:
Frojimovics Kinga – Molnár Judit

SZTE ÁJTK Politológiai Tanszék – Szegedi Magyar–Izraeli Baráti Társaság
2021

A kötet pdf formátumban szabadon elérhető az alábbi weblapon:
<http://www.ek.szte.hu/contenta-repozitoriumok/>

A címlap és a hátsó borító képei megtalálhatók a Képek – Iratok fejezetben.

E-ISBN 978-963-306-828-1 (pdf)

© Szerzők, 2021

© Szerkesztők, 2021

Olvasószerkesztő: Schmal Alexandra

Tördelőszerkesztő: Kovács Ildikó

Borítóterv: Müller Péter

A kiadásért felel az SZTE ÁJTK Politológiai Tanszékének vezetője
és a Szegedi Magyar–Izraeli Baráti Társaság elnöke.

Készült az Innovariant Kft.-ben

Felelős vezető: Drágán György

A kötetben közölt képek, iratok másolása, bármilyen felhasználása a szerkesztők, illetve
a jogtulajdonosok engedélyéhez kötött.

A projekt az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési
és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és
Innovációs Hivatal (OTKA) által kibocsátott ANN 132718 számú és a Fonds zur
Förderung der wissenschaftlichen Forschung (Austria) I 4666-G számú pályázata
keretében valósul meg.

AZ NKFI ALAPBÓL
MEGVALÓSULÓ PROJEKT

TARTALOM

Bevezető.....	9
---------------	---

TANULMÁNYOK

MOLNÁR JUDIT: Embermentés vagy árulás? A Kasztner–akció szegedi vonatkozásai.....	17
MOLNÁR JUDIT: Véletlenek. 15 ezer főnyi „munkaerő-szállítmány” sorsa 1944 júniusában.....	27
FROJIMOVICS KINGA–KOVÁCS ÉVA: Holokauszt a császárvárosban. Városvezetés „szennyezett tájban”.....	39
FROJIMOVICS KINGA: Munkaszolgálat a császárvárosban és környékén – szegedi vonatkozások.....	47
FROJIMOVICS KINGA: Tömegsírok exhumálása Ausztriában a holokauszt után. A szegedi zsidó áldozatok újratemetése.....	52

DOKUMENTUMOK

I. DEPORTÁLÁS	61
1. Endre László és Bakó László belügyi államtitkárok megtekintik a szegedi gettót és értekezletet tartanak a városházán a deportálásról	63
2. Ferenczy László csendőr alezredes jelentése a szegedi V. és a debreceni VI. csendőrkerületek gyűjtőtáborairól és berakó állomásairól	64
3. Finta Imre csendőr százados értesítése a szegedi polgármesterhez a deportálónvonatok indulásáról a szegedi V. és a debreceni VI. csendőrkerületekből	66
4. Ferenczy László csendőr alezredes jelentése a szegedi V. és a debreceni VI. csendőrkerületek területéről történt deportálásokról	68
5.a. Kadelburg Miksáné levelezőlapja munkaszolgálatos férjéhez a második, Szegedről indult deportálónvonatról.....	70
5.b. Kadelburg Ervin a hódmezővásárhelyi munkaszolgálatból értesíti édesapját, hogy édesanyját és testvéreit – hírek szerint – Kecskemét- Kassa útvonalon szállították el.....	71
II. EMLÉKEK	73
1.a. A DEGOB 3628. számú jegyzőkönyve – Csillag Edit.....	75
Csillag Edit visszaemlékezése 1945	77
1.b. A DEGOB 284. számú jegyzőkönyve – Kohn Kató és Kohn Judit	79
1.c. A DEGOB 1792. számú jegyzőkönyve – Klein Ferencné.....	81
1.d. A DEGOB 3575. számú jegyzőkönyve – Bálint Imre	82

1.e. A DEGOB 3576. számú jegyzőkönyve – Kármán Arnold	109
1.f. A DEGOB 3560. számú jegyzőkönyve – Pap Róbert	115
1.g. A DEGOB 3618. számú jegyzőkönyve – Löw Lipót	121
1.h. A DEGOB 3555. számú jegyzőkönyve – Ligeti Jenő	137
2. Kasztner Rezső és a 15 000 „jégre tett” zsidó sorsa. Részletek Kasztner 1946-ban írt jelentéséből	175
3. Beszélgetések hazatérő strasshofi deportáltakkal	182
4. Egy hódmezővásárhelyi család deportálásának története	186
III. HAZATÉRÉS	191
1. Szeged város és a szegedi egyházak összefogása a hazatérő deportáltak megsegítésére	193
2.a. A st. peter-seitenstetteni helyi szovjet parancsnok „Fuvarigazolványa” 23 fő Szentesre utazásához	194
2.b. Grüner Andorné DEGOB igazolványa a szentesi hazatéréshez	196
3. Társadalmi akció Szegeden a hazatérő deportáltak megsegítésére	197
4. Három deportált szegedi orvos hazaérkezése ausztriai kényszermunkatáborokból	198
5. Emlékezés Lengyel Lajos szegedi bútorgyáros és bútorkereskedőre	199
IV. IGAZOLÓ ELJÁRÁS	203
1. A Szegedi Zsidó Hitközség igazolóbizottságának felhívása	205
2. A Szegedi Zsidó Hitközség igazolóbizottságának döntése Kertész Ernő ügyéről	206
3. A Szegedi Zsidó Hitközségi igazolóbizottságának döntése Löw Lipót ügyéről	207
4. Részletek a Szegedi Zsidó Hitközség igazolóbizottságának jegyzőkönyvéből	208
V. TÖMEGSÍROK – EMLÉKMŰVEK	213
1. A csehszlovák hatóságok értesítik a magyar kormányt szegedi deportáltak Mikulovban talált tömegsírjáról	215
2. Szeged város tanácsának határozata 65 szegedi deportált hamvainak temetéséről	216
3. A szegedi deportáltak emlékművének felavatása a zsinagóga előcsarnokában	217
4.a. Schwarz Viktor értesíti a DEGOB-ot Bécsből 37 szegedi zsidó Tasshof melletti meggyilkolásáról 1945. április 13-án és a badeni zsidó temetőben történő elhantolásáról	218
4.b. Schwarz Viktor levelének melléklete a badeni temetőben elhantoltakról	221

4.c. A <i>Délmagyarország</i> híre a Tasshof melletti sulzbachi kőbányában meggyilkolt szegedi deportáltakról	222
5.a. A Randeggnél 1945. április 15-én meggyilkolt 99 deportált szegedi temetésének előkészítése.....	223
5.b. A Randeggnél 1945. április 15-én meggyilkoltak névsora és hír a szegedi temetésükről.....	224
5.c. A Szegedi Zsidó Hitközség híre a Randeggnél meggyilkoltak szegedi temetéséről	225
5.d. A <i>Délmagyarország</i> híre a Randeggnél meggyilkoltak szegedi temetéséről.....	226
5.e. Az <i>Alföldi Újság</i> híre a Randeggnél meggyilkoltak szegedi temetéséről	227
KÉPEK – IRATOK	229
Képek jegyzéke	245
MUNKATÁBOROK – HADIÜZEMEK	247
Az 1944–1945-ben Bécsben és környékén működő, magyarországi zsidó kényszermunkásokat foglalkoztató munka- és lakótáborok, valamint hadiüzemek címjegyzéke.....	249

Bevezető

A német megszállást követően, 1944. május és július között a Horthy Miklós kormányzó által kinevezett Sztójay Döme kormánya közel 440 ezer zsidót deportált Magyarországról, többségében az auschwitz-birkenai megsemmisítőtáborba. Június végén három gyűjtőtáborból (Debrecen, Szeged, Szolnok) több mint 15 ezer zsidót nem Auschwitzba, hanem a Bécs melletti elosztótáborba, Strasshofba irányítottak a magyar és német hatóságok. A deportáltak között nem csak e három város zsidó lakosai voltak, hiszen a gyűjtőtáborokba több tucatnyi környező településen élő zsidót is bezártak. A „jégre tett”¹ kényszermunkások története, útjuk Strasshofba, szétosztásuk munkatáborokba Bécsben és környékén 1944–1945-ben, valamint sorsuk a felszabadulást megelőző hetekben, napokban, továbbá hazatérésük körülményei máig meglehetősen elnagyoltan ismertek a magyar holokauszt történetében.

Strasshofban valóságos „rabszolgapiac” működött 1944 nyarán. A munkaerőhiánnyal küzdő osztrák vállalkozók itt pótolhatták a gyáraikban, kisüzemeikben és mezőgazdasági birtokaikon hiányzó munkáskezeket. A Magyarországról deportált zsidó családok főleg Bécsben és Alsó-Ausztriában dolgoztak a mezőgazdaságban és üzemekben, illetve Bécsben a hadiiparban és a város sűrű bombázása miatt a romeltakarításban.

A Szegedi Tudományegyetem Politológiai Tanszéke és a bécsi Wiesenthal Intézet 2019-ben célul tűzte ki, hogy levéltári, múzeumi források, visszaemlékezések, hitközségi iratok, családi hagyatékok segítségével rekonstruálja a strasshofi deportálás folyamatát, feltárja a magyar zsidó kényszermunka helyszíneit Bécsben és környékén, illetve a felszabadulás és hazatérés történetét, és felkutatja az emlékhelyeket. Kutatási programunk legfőbb célja, hogy beemeljük azoknak az osztrák vállalatoknak és településeknek a történetébe a holokausztnak ezt a fejezetét, amelyek a kényszermunkásokat dolgoztatták 1944–1945 folyamán. Továbbá a deportálás menetének pontos feltárásával integráljuk a „jégre tett” strasshofi deportáltakkal történeteket azoknak a dél- és kelet-magyarországi településeknek a történetébe, ahonnan a deportáltak származtak. E törekvéseink egyik fontos mérföldköve a kötet megjelenése.²

Olyan szegedi és Szeged környéki zsidók szűk egy évét mutatjuk itt be, akiket a magyar és német hatóságok 1944 tavaszán–nyarán először gettókba zártak, majd a szegedi gyűjtőtáborból június utolsó napjaiban egy ausztriai elosztótáborba, Strasshofba deportáltak.

¹ A kifejezést Adolf Eichmann „találta ki”, amikor Kasztner Rezsővel tárgyalt az emberéletrajk során. Lásd II.2. számú dokumentum.

² A projekt előzményeiről és eddigi eredményeiről lásd a bécsi Wiesenthal Intézet weblapját: <http://ungarische-zwangsarbeit-in-wien.at/>, letöltve 2021. október 18.

Az elhurcolt családok – jellemzően anyák gyermekeikkel és idősebb rokonaikkal – Ausztriában (akkori nevén Ostmarkban) több tucat munkatáborban végeztek legtöbbször igen megerőltető kényszermunkát 1945 tavaszáig.

A Szegedről deportáltak közel háromnegyede túlélte a megpróbáltatásokat, és nagy részük visszatért szülőföldjére. Ugyanakkor több százra tehető azoknak a Szegedről Strasshofba deportáltaknak a száma, akik 1944–1945 során, a deportálást követően meghaltak. Egyeseket már az érkezés utáni napokban újra bevagoníroztak, és Auschwitzba irányítottak. Mások a kényszermunkát és a tábori életkörülményeket nem bírták, többen Bécs bombázásakor haltak meg, mivel a zsidó kényszermunkások nem használhatták az óvóhelyeket. Voltak, akik a táborok 1945. tavaszi evakuálása során, a Bergen-Belsenbe és Mauthausenbe tartó halálmenetekben estek áldozatul. Olyanok is akadtak, akik 1945 tavaszán Bécsből újra Strasshofba kerültek, ahol a tábor felszabadulásáig megközelítően egy hetet töltöttek, mialatt enni egyáltalán nem kaptak. Mások Bécsből Theresienstadtba kerültek, ahol a deportálás során legyengült emberek közül szintén többen életüket veszítették. Végül voltak, akik Bécsből egyenesen visszaindultak Magyarországra, az állandóan mozgó frontvonalakon keresztül. Ők sem értek haza mindannyian, az országutak bombázása, az ide-oda hullámzó front szintén sok áldozatot szedett.

Az emlékkötet két részből áll. Az első rész öt tanulmányt tartalmaz Frojimovics Kinga, Kovács Éva és Molnár Judit tollából: ezek a strasshofi deportálás történeti hátterét, a deportált kényszermunkások munkakörülményeit és mindennapi életét, valamint 1945 tavaszán a náci koncentrációs táborokba tartó halálmenetek sorsát, valamint a hazatérés nehézségeit mutatják be. A tanulmányokban óhatatlanul előfordulnak kisebb ismételések és átfedések, tekintettel arra, hogy a kötet az újabb kutatási eredmények beépítésével 2000 és 2020 között keletkezett írásokat és előadásokat tartalmaz.

A második részben a strasshofi deportálással kapcsolatos hivatalos és családi dokumentumokat, újságcikkeket közlünk öt tematikus fejezetbe rendezve.

A *Deportálás* című első fejezetben a szegedi gettóval és gyűjtőtáborral, valamint a deportálónal kapcsolatos korabeli dokumentumok találhatók. Ezek az iratok rávilágítanak a deportálás szervezésének menetére. A két belügyminisztériumi államtitkár, Bakó László és Endre László, valamint az összekötő tiszt az Eichmann-kommandónál, Ferenczy László csendőr alezredes utasításokat adtak a helyi közigazgatási és közbiztonsági vezetőknek, majd utóbbi később jelentésekben összegezte az államtitkároknak a tényleges végrehajtást. Finta Imre, az V. (szegedi) csendőrkerület nyomozó alezredésének vezetője helyi szinten értesítette a közigazgatási vezetőket a deportálónal kapcsolatos menetrendjéről. A hivatalos iratok és újsághírek mellett egy családi levelezés fennmaradt darabjaiból is válogattunk néhány levelezőlapot. A szabadkai Kadelburg család deportált, illetve munkaszolgálatra hurcolt tagjai értesítik egymást hollétükről. Ennek a családnak a története véletlenül kapcsolódik a Szegedről deportáltakéhoz, őket ugyanis a bácsalmási gyűjtőtáborból deportálták, és szerelvényüket ahhoz a második, Szegedről indított vonathoz csatolták, amelynek útirányát részben megváltoztatták. A vagonok egy része az eredeti célállomás, Auschwitz felé haladt tovább, másik része néhány nappal később Strasshofba érkezett. Kadelburgék az utóbbi vagonok egyikében utaztak.

A második fejezet *Emlékek* címmel a strasshofi túlélők tanúvallomásait, hazatérő deportáltak emlékeit feldolgozó újságcikkeket, valamint Kasztner Rezsőnek, a magyar cionisták egyik vezetőjének 1946-ban írt jelentése strasshofi deportálással kapcsolatos részleteit tartalmazza. E rész gerincét a Magyarországra visszatért deportáltak és munkaszolgálatosok segélyezésére és a velük történtek dokumentálására 1945-ben létrehozott országos zsidó szervezet, a Magyarországi Zsidók Deportáltakat Gondozó Országos Bizottsága (DEGOB) által felvett tanúvallomásokból közölt válogatás adja. A szegedi túlélők közül többek között Pap Róbert, a hitközség elnöke, valamint Löw Lipót, Löw Imánuel főrabbi egyik fia, a szegedi téglagyárban a strasshofi deportáltakat kiválogató Ötös Bizottság tagja is jegyzőkönyvbe mondta mindazokat az eseményeket, melyeken átment a holokauszt során. A leghosszabb DEGOB-jegyzőkönyv Ligeti Jenő hírlapíróval készült, aki részletesen beszámolt a szegedi gettósításról, a weitrai fűrésztelepen végzett munka körülményeiről, a mindennapi életről, a hazatérés nehézségeiről. Ugyancsak a DEGOB-jegyzőkönyvek között szerepel Csillag Edit tanúvallomása, aki Szolnokról került Strasshofba, és némettudásának köszönhetően a tábori adminisztráción dolgozott. Ő volt azoknak a deportáltaknak az egyike, aki kezelte a Magyarországról, így Szegedről érkezők személyi kartonjait. E munkát a későbbiekben Bécsben, a „jégre tett” magyar transzportért felelős Hermann Krumej SS-ezredes irodájában folytatta. Csillag Edit DEGOB-jegyzőkönyve mellett e részben első alkalommal jelenik meg nyomtatásban 1945-ből való rövid visszaemlékezése is. Írásából többek között megtudhatjuk, hogy Strasshofból egyenesen Auschwitzba került a szentesi fiúárvaházból deportált 12 fiú, akiket felügyelőnőjük magukra hagyott.

A *Hazatérés* című harmadik fejezet 1945-ös újságcikkek mellett egy családi hagyaték néhány dokumentumát tartalmazza. A *Délmagyarországban* megjelent írások a Szegedre hazatérő deportáltak fogadtatását, valamint a hazatérés körülményeit mutatják be. A Szegedről deportált szentesi Grüner Andorné személyes iratai között fennmaradt, 1945 májusában keletkezett két dokumentum azt mutatja be, milyen nehézségekkel járt a hazatérés a háborút követő hetekben. A hazatérés egy másik aspektusára fókuszál a híres szegedi bútorgyáros és kereskedő, Lengyel Lajos sorsát bemutató írás. Lengyel 79 éves volt, amikor családjának több tagjával együtt Strasshofba deportálták. Túlélte a kényszermunkát, a munkatáborok megpróbáltatásait. Hazajutnia azonban nem sikerült. Az akkor már nagyon legyengült állapotban lévő Lengyel – a soproni állomáson felrobbant kézigránát okozta sérülések miatt is – a Budapestről Szegedre tartó vonaton halt meg.

A kötet negyedik, *Igazoló eljárás* című fejezete egy egyedülállónak mondható forráscsoportból, valamint kapcsolódó újságcikkekből közöl válogatást. 1945 nyarán a Szegedi Zsidó Hitközség – követve a közalkalmazottakra vonatkozó országos rendelkezést – vizsgálatot kezdeményezett azon hitközségi vezetői ellen, akik 1944 nyarán a szegedi téglagyári gyűjtőtáborban részt vettek a végül Strasshofba deportáltak kiválogatásában. Az igazoló eljárás során keletkezett iratok rendkívül alaposan dokumentálják a téglagyárban történteket, bepillantást engedve a deportálás megszervezésének és végrehajtásának olyan mélységeibe, amelyek az esetek túlnyomó többségében – Európa-szerte – a források hiányában nem rekonstruálhatók. A szegedi igazoló eljárásból fennmaradt dokumen-

tumokból a jelen kötet csak rövid ízelítőt tartalmaz, a teljes anyagot külön kötetben tervezzük megjelentetni.

A kötet ötödik fejezete *Tömegsírok – Emlékművek* címmel újsághíreket és korabeli dokumentumokat tartalmaz azokról a tömegsírokról, amelyekben Szegedről és környékéről deportáltakat hantoltak el 1945 tavaszán. Őket a bécsi és Bécs környéki munkatáborok evakuálása során mészárolták le az SS emberei. A meggyilkoltak egy részét a háborút követő években exhumálták. Egy részüket Ausztriában temették el különböző zsidó temetőben, például a badeni zsidó temetőben, másik részüket, így a randeggi mészárlás áldozatait, 1947-ben Magyarországra szállították és a szegedi zsidó temetőben helyezték végső nyugalomra. A kötetben közölt írások és dokumentumok a tömegsírok feltárását, az áldozatok eltemetését és az emlékbeszédeket ismertetik.

A többnyire jeltelen tömegsírok felkutatásának, a legyilkoltak beazonosításának nehézségeire világít rá igen érzékletesen a kötetben közölt egyik dokumentum. Ausztria-szerte több százra volt tehető a háború után azoknak a jeltelen síroknak a száma, amelyekbe egykori strasshofi deportáltak tetemét hantolták el náci gyilkosaik. Az egyik ilyen, a sulzbachi gránitbányában feltárt tömegsír kapcsán írja a DEGOB-nak 1947 októberében Schwarz Viktor, a DEGOB bécsi megbízottja a következőket: Az ausztriai Weissenbachban 40 strasshofi deportált, köztük 37 szegedi zsidó dolgozott 1945. április 12-ig. Ekkor egy nyolcfős német SS táborig csendőr egység érkezett a faluba, és evakuálta a táborát. Másnap a tábori csendőrök a közeli sulzbachi gránitbányához hajtották az embereket, majd

a fal szélére felsorakoztatták őket, arccal a szakadék felé nézve, és katonai fegyverekkel hátulról fejbe lőtték őket. A szerencsétlenek közül kettő a lövés után még elfutott, de 30 lépésre a helytől mégis elbuktak, és ott lőtték le őket. Az agyonlöttek tetemei lezuhantak a sziklafalról a mélységbe, ahol azután (a helyszínen kivágott) fenyőtörzsekből máglyát raktak följük és elégették őket, ill. holmijaikat. 3-4 héttel később, már a felszabadulás után, Weissenbach falu lakosai úgy-ahogy betemették a hullacsoportot kődarabokkal és földdel. Ez sem [volt] azonban annyira elegendő, hogy a rákövetkező télen a vadak ki ne kaparják őket. Ezáltal annyira feloszlottak a testek, hogy a mostani exhumálásnál egyáltalán nem lehetett agnoszkálni senkit.

Az emlékkötetet az utolsó részben a közölt szövegekhez kapcsolódó fényképek (például az imént említett sulzbachi mészárlás áldozatairól, Liebmann Bélánéről és kislányáról, Flóráról korábban készült képek) és iratok zárják (például a „rabszolgamunkások” úgynevezett „U” kontóra utalt fizetésének fakszimiléje), valamint azoknak a bécsi és Bécs környéki táboroknak, lakó- és munkahelyeknek a listája, amelyeket eddigi kutatásaink során feltártunk. A lista nem végleges, a levéltári anyagok és személyes hagyatékok, visszaemlékezések szisztematikus feltárása során nyilvánvalóan bővülni fog.

A szövegközlés szempontjai

A kötetben található dokumentumok lelőhelyeit az egyes iratok első lábjegyzetében adtuk meg. Az egyes szövegeket teljes terjedelemben közöltük, kivéve Kasztner Rezső jelentését, amelyből csak a strasshofi deportáltakra vonatkozó fejezeteket emeltük be.

A dokumentumok szövegét a mai helyesírási szabályoknak megfelelően adjuk közre, a nyilvánvaló elütéseket javítva. Az értelemzavaró nyelvhelyességi hibák után [sic!] jelzést tettünk vagy pótoltuk a hiányzó betűt, szót szögletes zárójelben []. A tartalmi tévedéseket jegyzetekben korrigáltuk. A DEGOB-jegyzőkönyvekben olvasható német nyelvű idézetek magyar fordítását szintén jegyzetekben oldjuk fel. Amennyiben a dokumentumokban nem írták le valakinek a nevét, csak utaltak például beosztására, esetleg csupán a vezetékeve szerepel, ott a teljes nevet szögletes zárójelben megadtuk. Általában a nevek helyesírásánál az illető saját aláírását tekintettük alapnak, ha ez rendelkezésünkre állt. Az osztrák helyneveket a szövegben eredetileg szereplő formájukban hagytuk meg (például Wien és Bécs váltakozva szerepelnek).

E kötet mintájára a következő években újabb, hasonló felépítésű kiadványokkal szeretnénk megemlékezni a Debrecenből és Szolnokról elhurcolt strasshofi deportáltakról. Nem titkolt célunk a megemlékezéseken és a strasshofi deportálás történetének bemutatásán túl, hogy a személyes forrásokkal – interjúkkal, visszaemlékezésekkel, fényképekkel, levél- és naplórészletekkel – bőségesen dokumentált kötetek inspirálójag hassanak újabb családi emlékek előkerülésére is.

Köszönetnyilvánítás

Sokaknak tartozunk köszönettel. Több évtizedes kutatómunkánk során számos külföldi és hazai történész, levéltáros, muzeológus, könyvtáros kolléga, hitközségek munkatársai, túlélők vagy leszármazottak, és sorolhatnánk még, ki mindenki segítette munkánkat, amelynek eredményeként megszülethetett ez a kötet. Mintegy két évtizedes, témához kapcsolódó kutatásaink és publikációink során egyre inkább erősödött bennünk az eltökéltség, hogy ne csak néhány tanulmányban dolgozzuk fel a Strasshofba deportáltak történetének egyes részleteit, hanem rekonstruáljuk a „jégre tett”, sokak szerint „szerencsések” sorsának teljes folyamatát. Kötetünk ennek a célnak az első állomása. A Szegedről deportáltakról született tanulmányainkat, valamint azokat a főbb dokumentumokat tartalmazza, amelyek a deportálás döntési folyamatával kezdődnek, folytatódnak a személyes emlékeken és egyéb dokumentumokon keresztül a végrehajtás és a „rabszolgálat” bemutatásának körülményeivel, majd a hazatérés nehézségeivel, és végül a tömegmészárlások áldozataira emlékezéssel zárul.

Meggyőződésünk, hogy kötetünk fontos adalékokkal szolgál a magyar holokauszt történetéhez, amely nem jelenhetett volna meg az NKFIH (OTKA) ANN 132718 és az osztrák FWF Fund I 4666-G számú pályázatának támogatása nélkül. A pályázatban és egyben kötetünkben legfőbb szakmai segítőnk, munkatársunk Kovács Éva és

Margittai Linda volt. Nekik köszönhetően több hiátust sikerült betöltenünk, a strasshofi deportálásnak és a bécsi munkatáborok működésének számos apró részlete az ő kutatási eredményeikkel vált teljesebbé.

A közlésre szánt szövegek egy része olyan mértékben rongálódott vagy halványodott el az elmúlt évtizedek során, hogy faksimile kiadásuk reménytelen volt. Molnár Sándorné – megpróbálva a szinte lehetetlent – legépelte ezeket a szövegeket. Molnár Katalin nemcsak a kötet kiadásának szervezését vállalta magára, hanem az orosz nyelvű dokumentumrészletek fordításában is segítségünkre sietett. Mindkettejüknek köszönjük. Schmal Alexandrának nem először mondunk köszönetet, amiért időnként csetlő-botló mondatainkat szebbé, gördülékenyebbé varázsolja. Kovács Ildikó nagy türelemmel fogadta, hogy részletekben kapja meg a kéziratot tördelésre, mindazonáltal egységes szerkezetet tudott kölcsönözni a kötetnek. A borító Eröss Zsolt és Müller Péter „keze nyomát” őrzi. Zsolt kicsit vonakodva előre figyelmeztetett bennünket, nem biztos, hogy olyan „ihlete támad”, amely számunkra is elfogadható. A kész kötet, melyet kezében fog az olvasó, bizonyítja, elfogadtuk az ötletet, és hálásan köszönjük mindkettejüknek a tervezést.

Végül, de nem utolsósorban azoknak tartozunk hálával, akik családi, baráti hagyatékokból bocsátották rendelkezésünkre féltve őrzött fényképeiket, irataikat. Apró Ferencnek köszönhetően Liebmann Béla szegedi sajtófotós, fotóművész feleségének és kislányának eddig sehol nem közölt fényképét tettük közzé kötetünkben. Pető Katalinnak hála, személyesen soha nem ismert nagyapja és testvére, Lengyel Lajos és Pető András mosolyog ránk a deportálás előtti évekből. Itt kell megjegyeznünk, hogy ezen utóbbi képekre Dési János hívta fel figyelmünket. Fábián György nagymamája hagyatékából bocsátotta rendelkezésünkre azokat az iratokat, amelyekből megtudható, hogyan, milyen útvonalon tért haza Szentesre 23 strasshofi deportált. Lednitzky Andrásnak, Izrael Állam tiszteletbeli konzuljának, aki több mint húsz éven keresztül volt a Szegedi Zsidó Hitközség elnöke, egyedülálló fotóalbumot köszönhetünk, amelyben az egyik Bécs környéki munkahely, egy bőröndgyár képei láthatók. Buk István, a Szegedi Zsidó Hitközség jelenlegi elnöke igen gazdag családi hagyatékából néhány dokumentumot közlünk a második tanulmányban elhelyezve. Az ő családjának több tagját Szolnokról deportálták Strasshofba. Ezek az iratok következő kötetünknek fontos részét fogják képezni.

Végül köszönjük kiadóinknak, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Politológiai Tanszékének és a Szegedi Magyar–Izraeli Baráti Társaságnak, amiért vállalták a kötet kiadását.

Frojimovics Kinga–Molnár Judit

Bécs–Szeged, 2021. október

TANULMÁNYOK

MOLNÁR JUDIT

Embermentés vagy árulás?

*A Kasztner-akció szegedi vonatkozásai*¹

Kasztner Rezső 1944-es tevékenysége mind a mai napig nagy vitát kavart túlélők és történészek körében egyaránt. 1953–1956-ban Izraelben azzal vádolták, hogy „eladta a lelkét az ördögnek”, mert Eichmann-nal tárgyalt. 1957-ben a nyílt utcán agyonlőtték, így nem élhette már meg az Izraeli Legfelsőbb Bíróság 1958-ban hozott jogerős ítéletét, miszerint fölmentették ezen vád alól. Ugyanakkor 1997 tavaszán Izraelben Kasztner Rezső emlékparkot avattak fel.²

Véleményem szerint nem vitatható, hogy az úgynevezett bergen-belseni vonat vagy mások által Kasztner-vonatnak nevezett szerelvény utasai, valamint a Strasshofba irányított vagonokban utazók többsége az életét köszönheti Kasztnernek és társainak. Persze számos kérdés is fölmerül: Miért pont azok az emberek és nem mások kerültek ezekre a vonatokra? Miért nem figyelmeztette Kasztner a zsidókat, holott tudta, hogy Auschwitzba, megsemmisítő táborba viszik a többieket? Tanulmányomban azonban nem ezekre a kérdésekre keresem elsősorban a választ, hanem az 1944-ben történt eseményeket szeretném felidézni.

¹ E tanulmány rövidített változatban elhangzott Szegeden 1998. november 7-én. Közölte lábjegyzetek nélkül: *Új Kelet* (Tel Aviv), 1998. november 22. 6., november 23. 6. Az itt közlésre kerülő szöveg a Molnár Judit: *Csendőrök, hivatalnokok, zsidók. Válogatott tanulmányok a magyar holokauszt történetéből*, Szeged, Szegedi Zsidó Hitközség, 2000. 183–197. kötetben megjelent, lábjegyzetekkel ellátott változat bővített kiadása.

² 1953-ban Kasztner indított becsületsértési pert Grünwald Malkiel ellen. Grünwald stencilen sokszorosított, héber nyelvű lapjában felelőssé tette Kasztner „szeretett testvéreink legyilkolásáért”, mondván: Kasztner „Hitler fosztogatásai és mézárásai árán szedte meg magát ... a nációkkal való együttműködése” során. Shmuel Tamir, Grünwald védője azonban Kasztner bíróság elé állítását követelte. Kasztner Rezsőről bővebben lásd például: Yehuda Bauer: *Jews for Sale? Nazi-Jewish Negotiations, 1933–1945*. New Haven and London, Yale University Press, 1994, Nagy Sz. Péter: *A Kasztner akció 1944*. Budapest, Rejtjel, 1995, Randolph L. Braham: *A népiértés politikája. A Holocaust Magyarországon*. Harmadik, bővített és átdolgozott kiadás, Budapest, Park, 2015, Mentés és ellenállás című fejezet, 1209–1336. Dán Ofry: *Egy évszázad tanúja. A dr. Hermann Dezső-dosszié*. Budapest, Aranymetszés, 2000. Kasztner Rezső jelentését 1942–1945 közötti tevékenységéről angol nyelvű kiadásban lásd: *The Kasztner Report. The Report of the Budapest Jewish Rescue Committee, 1942–1945*, szerk. Karsai László–Molnár Judit, Jerusalem, Yad Vashem, 2013.

Leszálltunk Budapesten a Ferencvárosi pályaudvaron hajnali öt-hat óra körül és akkor egy, két teherautóra kapaszkodtunk föl és elvittek minket egy budapesti zsinagóga udvarára, akkor azt az Aréna útnak hívták, [...] és a templomudvar kapujában egy SS őrködött, s mi oda bemegyünk, és a kapu mellett mindjárt ott látja apám legjobb barátját, dr. Weiss Pált, az akkori debreceni főrabbit. És apám kérdezi tőle, hogy Pali mi van itt, s Weiss Pál azt mondja, hogy utazunk Palesztinába. Apám nagyon megijedt, mert értette, hogy a legjobb barátja meghibbant a sok bajtól elveszítette a józanságát [...].³

Így emlékezett vissza 50 évvel később Zvi Frenkel, Frenkel Jenő szegedi főrabbi fia a marhavagonban megtett útjuk első állomására 1944 június végén. A debreceni főrabbi azonban nem tévedett. 1944. június 30-án késő éjszaka 1684, többségében palesztinai bevándorlási engedéllyel rendelkező zsidó valóban útnak indult Magyarországról marhavagonokban. Több hónapos bergen-belseni kényszertartózkodás után decemberben érkeztek meg a semleges Svájcba.⁴

Kik kerülhettek erre a vonatra? Minek köszönhették, hogy éppen ők kapták meg a bevándorlási engedélyeket? Hogyan, kik és még inkább milyen elvek alapján szervezték meg ezen zsidó fajúnak minősített magyar állampolgárok megmentését az auschwitzi gázkamráktól? Kiknek köszönhető, hogy további öt szerelvényt 1944. június utolsó napjaiban nem Auschwitzba irányítottak, hanem Strasshofba? Megannyi kérdést sorolhatnánk még az akcióval kapcsolatban. Számos túlélő, újságíró, történész tett kísérletet – több-kevesebb sikerrel – a helyes válaszadásra. A korabeli dokumentumok gyér voltából adódóan azonban mind a mai napig nem sikerült egyértelmű választ adni a fenti kérdésekre. Magam is apró mozaikok – egy-egy korabeli dokumentum, napló, népbíróági irat, 1945-ös DEGOB (Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság) jegyzőkönyv, visszaemlékezés, cikk – alapján próbálom felidézni az úgynevezett Kasztner-akció eseményeit.

A megkülönböztetéstől a deportálásig

1944. március 19-én a Magyarországot megszálló német véderő fegyveres alakulataival egy időben Budapestre érkeztek Adolf Eichmann Obersturmbannführer vezetésével az RSHA (Reichssicherheitshauptamt – Birodalmi Biztonsági Főhivatal) IV. B/4 osztályának tisztjei is, köztük Hermann Krumei és Dieter Wisliceny, hogy az Endlösungot (végső megoldást) Magyarországon is végrehajtsák.⁵ Horthy Miklós, Magyarország kormányzója a helyén maradt, és a megszállást követő harmadik napon kinevezte Sztójay Döme vezetésével az új kormányt, amely azonnal hozzálátott a zsidórendeletek gyártásához.

³ 1994 júniusában a holokauszt 50. évfordulója alkalmából interjú sorozat készült szegedi túlélőkkel. Fenti idézet részlet Pikó András Zvi Frenkellel készített interjújából. Zvi Frenkel 1999-ben jelen írás szerzőjének is megerősítette e sorok tartalmát. Ez utóbbi beszélgetés magnóra rögzítve megtalálható a jeruzsálemi Yad Vashem Archives-ban.

⁴ 318 fő már augusztus 21-én átléphette a svájci határt.

⁵ Magyarország német megszállását, és azt követően a magyar zsidók sorsát részletesen lásd: Braham, *i. m.*

Szinte naponta jelentek meg a sajtóban a zsidónak minősített magyar állampolgárokat korlátozó rendeletek az utazás korlátozásától, a sárgacsillag viselésén és vagyonösszeíráson illetve zároláson keresztül a gettóba költöztetésig. Ugyanakkor a Belügyminisztériumban április 7-én megszületett – a szlovák példát ebben is másolva, német tanácsadók segítségével – az úgynevezett gyűjtőtábor rendelet, mely szigorúan bizalmasan közölte a vidéki közigazgatási vezetőkkel, rendőr- és csendőrtisztekkel, hogy a „kormány az országot rövid időn belül megtisztítja a zsidóktól”.⁶ A rendelet értelmében „a zsidóságot nemre és korra való tekintet nélkül a kijelölt gyűjtőtáborokba kell szállítani”. A „tisztogatás” egy héttel később megkezdődött Magyarország tíz csendőrkerületében: először az ország keleti és déli határain, majd fokozatosan – Budapest kivételével – valamennyi vidéki területen. Május közepén – szintén előzetes tárgyalások eredményeként – megkezdődött a tömeges deportálás Auschwitz-Birkenaubá. Naponta 10–12 ezer embert, főleg nőket, gyerekeket, időseket, betegeket, szállítottak gabonaszállító- és marhavagonokba zsúfolva a „halálgyárba”. A zsidó férfiakat most a munkaszolgálat „mentette”. Június 21-én a minisztertanácsi ülésen Jungerth-Arnóthy Mihály, a külügyminiszter állandó helyettese jelentette ugyan, hogy egyes hírek szerint „Lengyelországban a zsidókat elgázosítják, majd elégetik”,⁷ a kormány nem állította le a deportálást. Mint Jaross Andor belügyminiszter mondta: „Hogy a zsidók hová mennek, minket végeredményben nem érdekel. Az ország érdeke, hogy a zsidók gyorsan legyenek eltávolíthatók”.⁸ Horthy június második felében már bizonyosan értesült ugyan az auschwitzi borzalmakról, csak július 6-án függesztette fel a budapesti zsidók deportálását, elsősorban a „Baky-puccstól” tartva, de döntésében közrejátszott az erősödő nemzetközi tiltakozás is. Ezzel időlegesen megmentette a budapesti zsidók életét. Mégis július 9-ig 434 351 főt 147 vonattal kiszállítottak az országból, amint azt Ferenczy László csendőr alezredes, a csendőrség összekötő tisztje a német biztonsági rendőrségnél, jelentette feletteseinek.⁹

Mindössze szűk négy hónap telt el a megszállás óta. Edmund Veessenmayer, a német birodalom teljhatalmú megbízottja is meglepve írta Ribbentrop birodalmi külügyminiszternek a magyar kormány zsidókérdésben tett intézkedéseire, hogy „ez a fejlemény szokatlanul gyorsnak mondható”.¹⁰

Mit tettek, mit tehettek ilyen körülmények között a magyar zsidó vezetők, a hitközségek vezetői és a cionisták?

⁶ A 6163/1944. BM VII. res. rendeletet közli: *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*, 1. kötet, szerk. Benoschofsky Ilona–Karsai Elek, Budapest, MIOK, 1958, 124–127.

⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 27, minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1944. június 21. Közli: *A magyar Quisling-kormány. Sztójay Döme és társai a népbíráóság előtt*, szerk. Karsai László–Molnár Judit, Budapest, 1956-os KHT, 2004, 748–756.

⁸ Uo., 1944. június 24. Közli: Karsai–Molnár (szerk.): *A magyar Quisling-kormány*, id. kiad., 757–763.

⁹ Ferenczy László valamennyi jelentését teljes terjedelemben közli: *Csendőrtiszt a Markóban. Ferenczy László csendőr alezredes a népbíráóság előtt*, szerk., bev., függelék Molnár Judit, Budapest, Scholar–ÁBTL, 2014, 280–317.

¹⁰ *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Összeállították Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula*, Budapest, Kossuth, 1968, 807.

Zsidó önmentés

Magyarország második világháború alatti történetén belül a zsidóság mentése, és azon belül a zsidó önmentés az egyik legkevésbé feldolgozott terület. Mindenesetre az megállapítható, hogy két fő irányban történtek kísérletek a zsidó vezetők részéről. Egyrészt a megszállást követő napokban az SS által létrehozott Magyar Zsidók Központi Tanácsa jelentős központja volt a mentésnek és segélyezésnek. Kétségbeesett tárgyalási kísérleteik a magyar hatóságokkal azonban kevés eredménnyel jártak.¹¹ Másrészt 1943 januárjában létrejött a Budapesti Mentőbizottság (Vaada).¹² Vezetője, Komoly Ottó, a Magyar Cionista Szövetség elnöke volt, helyettese Kasztner Rezső. Megalapításában részt vett még Brand Joel, Springmann Sámuel, Szilágyi Ernő. A német megszállásig három céljuk volt: zsidók mentése a környező országokból, menekültek segítése, valamint a magyarországi zsidóság önvédelmének előkészítése.¹³ A megszállást követően egyfajta munkamegosztást kialakítva Komoly a „magyar vonal” kézbentartásával a magyar politikai és egyházi vezetőkkel igyekezett kapcsolatot felvenni, tárgyalásokat folytatni, Kasztner és Brand pedig a „német vonal”-on haladva a megszállókkal vette fel a kapcsolatot.¹⁴ Ehhez a vonalhoz csatlakozott Brand Hansi, Biss Andor majd Offenbach Sándor.¹⁵

A Pesti Izraelita Hitközség és egyben a Központi Zsidó Tanács épületében, a Síp utca 12-ben hivatalos helyiséget kapott a Mentőbizottság is, így az egyes zsidó önmentési szervezetek vezetői rendszeresen tájékoztatták egymást, nem egyszer indulatos szóváltások kíséretében, tárgyalásaik eredményeiről vagy eredménytelenségéről.¹⁶ Kasztnerék már 1944. március 26-án fölvetették a tárgyalás lehetőségét Vilivel, ahogy maguk között emlegették a megvesztegethetőségéről Szlovákia, Görögország, Franciaország szerte hírhedt Wislicenyt.¹⁷ Az első megbeszélésre április 5-én került sor.¹⁸ A Sonderkommando

¹¹ Lásd Molnár Judit: A Magyar Zsidók Központi Tanácsának megalakulása, működése (1944. március 20–július 7.) in Uő.: *Csendőrök, hivatalnokok, zsidók. Válogatott tanulmányok a magyar holokauszt történetéből*, Szeged, Szegedi Zsidó Hitközség, 2000, 131–155, Szilágyi Ernő: *Ismeretlen memoár a magyar vézskorszakról*, szerk., bev., jegyzetek Novák Artilla, Budapest, Akadémiai, 2005.

¹² Braham, i. m., 1222.

¹³ Molnár Judit: Kávéházi embermentés. Komoly Ottó, a Magyar Cionista Szövetség elnöke mentésről, ellenállásról, 1940–1944, in *Zsidók és keresztények az évszázadok sodrában – Interpretációk egy témára*, szerk. Horváth Zita–Sz. Halász Dorottya, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2015, 320–330.

¹⁴ Szita Szabolcs: Az 1944–1945. évi polgári, diplomáciai és katonai embermentés történetéhez, in *Magyarország 1944. Üldöztetés – embermentés*, szerk. Szita Szabolcs, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó–Pro Homine–1944 Emlékbizottság, 1994. 28–29, Komoly Ottó – mint az naplójából kiderül – már a megszállás előtt rendszeresen tárgyalt a Külügyminisztériumban elsősorban Szegedy-Maszák Aladárral a Magyar Cionista Szövetség által szervezett aliják (palesztinai kivándorlások) ügyében. A Napló őrzési helye: Yad Vashem Archives (YVA), P 31/44. Lásd még Molnár Judit: Komoly Ottó, Kasztner Rezső és a magyar cionisták embermentő tevékenysége 1944-ben, *Századok*, 147 (2013), 107–129.

¹⁵ YVA 03/7915. Hansi Branddal készült interjú 1995-ben, Történeti Hivatal, V-129.355.

¹⁶ Hivatalosan a cionisták a Zsidó Tanács Tájékoztató Hivatalában működtek.

¹⁷ YVA, P 31/44. Komoly Ottó március 26-án jegyezte naplójába, hogy „hitközségben szűkebb körű fontos megbeszélés Vili ügyben”.

¹⁸ YVA, P 31/44.

vezetői – miközben a magyar hatóságokkal már megtették az első lépéseket a zsidók elkülönítésére – felvették a kapcsolatot a cionistákkal is, remélve, hogy utóbbiak nemzetközi kapcsolataik révén komoly anyagi forrásokat jelenthetnek. Az alku során Wisliceny az úgynevezett Európa-terv részeként (miszerint tízezer teherautóért és más árukért hajlandók egymillió zsidót semleges területre kiengedni) – melyről már a szlovákiai zsidó vezetőkkel is tárgyalt¹⁹ – 2 millió dollárt kért, ebből 200 ezer dollárt rövid időn belül pengőben (akkori feketepiaci átváltással 6,5 millió pengő) követelt biztosítékul előlegként.²⁰ A tárgyalások alapjául szolgált, hogy a megszállítás előtt néhány nappal 600 palesztinai bevándorlási engedély (certifikát) érkezett a budapesti Palesztina Hivatalba.²¹ Mivel Wisliceny a vidéki zsidóság deportálását szervezendő Munkácsra utazott, a továbbiakban Krumey és Eichmann folytatták a tárgyalásokat a cionista vezetőkkel. Április második felében Komoly Ottó és Szilágyi Ernő a Zsidó Tanács tagjaival is egyeztetve megkezdték a 600 fős alija-lista összeállítását.²² Az engedélyek felét a vidéki zsidóknak szánták. A listára vallási és cionista vezetők, tudósok, művészek és hozzátartozók kerültek fel, nem feledkezve meg a lengyel és szlovák menekültekről sem. A bizottságot zsidók százai-ezrei ostromolták, hogy felkerülhessenek a menekülést jelentő listára. Komolynak „irtóztató erkölcsi csömöre van” látva, hogy a kiválasztás csakis „igazságtalanul” történhet, ráadásul az „út veszélyessége” is aggasztja.²³ (Több útírány változat is fölmerült, a végleges változat szerint a vonat a Német Birodalmon keresztül halad a semleges Svájcba. Éppen ezért többen az utolsó pillanatban lemondtak az útról.) Ezalatt Kasztner és Brand folyamatosan tárgyalt a németekkel. Kasztner Rezső május 2-án közölte Komolyékkal, hogy megvan a német engedély a 600 fős transzportra.²⁴

Nehezítette a tárgyalásokat, hogy a Mentőbizottság néhány tagját, Kasztnerrel az élen május 27-én letartóztatta a magyar államrendőrség, s napokig fogva tartotta.²⁵ Érdeklükben az SS járt közben.

Eichmann beleegyezett, hogy a vidéki gyűjtőtáborokból a palesztinai bevándorlási engedéllyel rendelkező prominens zsidókat Budapestre szállítsák. Kolozsvárról, Kasztner

¹⁹ Wisliceny 1942-ben tárgyalt a pozsonyi Zsidó Tanács tagjaival, és elhitette velük, hogy pénzzel leállítható a deportálás. Valójában Wislicenynek sem a deportálások leállításához, sem 1944-es felújításához nem volt köze. Lásd még Yehuda Bauer: *i. m.*, 62–101.

²⁰ Lásd Karsai–Molnár (szerk.): *The Kasztner Report*. id. kiad., 110–118, valamint Freudiger Fülöp: Beszámoló a Magyarországon 1944. március 19. és augusztus 10. között lejátszódott eseményekről [1944 október], in Schmidt Mária: *Kollaboráció vagy kooperáció? A budapesti Zsidó Tanács*, Budapest, Minerva, 1990. 266–268.

²¹ Komoly Ottó naplójába március 16-án jegyezte be, hogy a Palesztina Hivatalban megbeszélést folytattak „új nagy alija-lehetőségről”. YVA, P 31/44.

²² Uo. Komoly Ottó április 22-én írta le először naplójába, hogy megkezdték az alija névsor összeállítását.

²³ Uo. április 25., május 3.

²⁴ Uo. május 2. „Du. dr. Kasztner közli, hogy a 600-as transzport részére az engedélyt a németek megadták, listát, stb. követelnek, esetleg jövő hét végén mehet.”

²⁵ Uo. május 27. „...Utána tudjuk meg, hogy Kasztneréket a Semsey utcában a m[agyar] államrendőrség elfogta.”, május 28. „Eljárások K[asztner] ügyben. Sz[ilágyi] Eichm[ann]-hoz (Freudigerrel). Br[and] Hanna a Svábhegyen megtudja, hogy ott fõnt vannak.”, május 31. „Értesülés Kaszt[n]er szabadrábra helyezéséről.”

szülővárosából – bár az eredeti megállapodás körülbelül kétszáz kolozsvári zsidó elszállításáról szólt – 388 főt szállítottak június 10-én a fővárosba, és helyeztek el a Columbus utcában, a Siketnémák Intézetének udvarán felépített barakkokban.²⁶ Ezt a tábort néhány SS katona őrizte. A következő hetekben a transzportba bevenni kívánt személyek számára, további két tábort állítottak fel az Aréna utcai és a Bocskai úti zsinagógában. Ezen táborokba kisebb csoportok érkeztek Debrecen, Szeged, Pápa, Szombathely, Sopron, Kaposvár, Székesfehérvár, Sárvár, Kiskunfélegyháza, Csaba, Bácsalmás, Nagyvárad gettóiból, gyűjtőtáboraikból.²⁷ „Ha a kolozsváriak nagy csoportjától eltekintünk, megállapítható, hogy a táborokban egy vidéki városból sem voltak annyian, mint Szegedről.”²⁸ – mondja 1945 novemberében dr. Löw Lipót. Az alija-listát az utolsó pillanatig többször átirták. A németekkel történt alkuban vállalt összeg kifizetése érdekében a Mentőbizottság közel 150 helyet gazdag zsidóknak adott el. Egyébként a szállítmány létszáma, szintén a tárgyalásoknak köszönhetően, fokozatosan emelkedett. Az elindítás napján hivatalosan körülbelül 1300 fővel számoltak. A transzportba olyan személyiségek kerültek a Mentőbizottság és Zsidó Tanács családtagjain, fizető utasokon, külföldi menekülteken túl, mint például Szondi Lipót, már akkor világhírű pszichológus, Zsolt Béla író, újságíró, Frenkel Jenő szegedi rabbi, Silberstein Adolf hódmezővásárhelyi főrabbi. A szállítmány indításakor június 30-án késő éjszaka „potyautasokkal” együtt, akik az induló vonatra felugrottak, mindösszesen 1684 zsidó indult útnak.²⁹ A vonat indulását megelőző hetekben Kurt Becher SS-Obersturmbannführer, Heinrich Himmler Magyarországra küldött gazdasági szakértője is személyesen bekapcsolódott a tárgyalásokba. A különvonat utasainak sorsa sokban függött a Kasztner-Becher egyezkedés alakulásától.³⁰ Végül is a szerelvény az eredeti útvonalat követve Bécsen és Linzen keresztül július 8-án érkezett a bergen-belseni koncentrációs táborba. Becherékkal el kellett hitetni, hogy a nehézségek ellenére, komolyan gondolják az életet áruért akciót, s még inkább, kapcsolataik révén van remény a tárgyalásra a Szövetséges angolszászok és nácik között. Az első bergen-belseni transzport, mely – állítólag Eicmann-nak köszönhetően – csak 318 főből állt, augusztus 21-én érkezett Svájcba.³¹ A németek december 7-én engedélyezték a maradék 1368 fős csoportnak, hogy Krumey parancsnoksága alatt átlépje a svájci határt.³²

²⁶ Uo. június 10. „Columbus u. 46. alá, érkező kolozsváriak előnyös táborába. Nem tudom bevárni érkezésüket.”

²⁷ Lásd II.1.g. és IV.4. számú dokumentumok.

²⁸ Uo.

²⁹ Karsai–Molnár (szerk.): *The Kasztner Report*. id. kiad., 163–164.

³⁰ The American Jewish Joint Distribution Committee, New York (JDC), SM-13; SM-14; Karsai–Molnár (szerk.): *The Kasztner Report*. id. kiad.

³¹ Central Zionist Archives, Jeruzsálem (CZA), A 128/27, JDC, SM-13, Kasztner Rezső apósához, Fischer Józsefhez – aki a bergen-belseni csoport vezetője volt – 1944. augusztus 2-án írott levelében azt kérte, hogy a németek engedélye alapján 500 fős „transzport-listát” állítsanak össze. A levelet közli: Livia Rotkirchen: *The „Final Solution” in Its Last Stages*, in: *Yad Vashem Studies*, 1970. VIII. 17. Lásd még: Karsai–Molnár (szerk.): *The Kasztner Report*. id. kiad., 201.

³² CZA, A 128/27, A 128/31, Karsai–Molnár (szerk.): *The Kasztner Report*. id. kiad., 262–265.

A strasshofi akció

Mint tanulmányom elején jeleztem Kasztnerék a prominens zsidókon kívül igyekeztek minél több további embert megmenteni Auschwitz gázkamráitól.

Az, hogy az V. (szegedi) és VI. (debreceni) csendőrkerületből, a szegedi, debreceni és szolnoki gyűjtőtáborokból induló vonatok közül néhányat nem Auschwitz felé irányítottak, hanem Strasshofba, egyrészt Hanns Blaschke, Bécs város polgármestere sürgős munkaerő kiutalása iránti kérvényének, másrészt a Magyar Cionista Szövetség Budapesti Mentőbizottságának, elsősorban Kasztner Rezső Eichmann-nal folytatott tárgyalásainak köszönhető.

Blaschke SS-Brigadeführer 1944. június 7-én kért az RSHA vezetőjétől, Kaltenbrunnertől Bécs város „hadifontosságú” munkáihoz embereket.³³ Valószínűleg e levélnek köszönhető, hogy Eichmann június 14-én hajlandó volt tárgyalni Kasztner Rezsővel 30 000 zsidó osztrák területre szállításáról. A megállapodás 15 000 vidéki és 15 000 budapesti emberről szólt, akikért cserébe, hosszas alkudozás után Kasztner fejenként minimum 100 dollárt ígért.³⁴ Mivel az ütemterv szerint a következő vonatok a IV. zónából indultak június 25-étől, így az V. és VI. csendőrkerületek területén felállított gyűjtőtáborok „lakóinak” egy része került abba a szerencsésnek mondható helyzetbe, hogy nem az auschwitzi megsemmisítő táborba, hanem Bécs környéki munkatáborokba szállították őket.

Szegeden, június 20-án Argermayer SS százados³⁵ magához hívatta dr. Frenkel Jenőt, Kertész Ernőt és dr. Löw Lipótot Szegedről, dr. Silberstein Adolfot és dr. Radó Józsefet Hódmezővásárhelyről, majd átadott nekik egy német nyelvű levelet, amit Szilágyi Ernő, Kasztner közvetlen munkatársa küldött.³⁶ Szilágyi közölte a címzettekkel, hogy a „hazai zsidók sorsán akart barátaival egyetemben könnyíteni”. Megbízta őket, hogy a tábor lakói közül válasszanak ki 3000 zsidót a következő szempontok alapján:

1. sokgyermekes családok
2. munkaszolgálatosok családjai
3. olyanok hozzátartozói, akik az egyes hitközségek életében szerepet játszottak (prominensek).

Szilágyi a 3. ponthoz „egy Budapesten készült összeállítást mellékelte [...] Az ebben felsoroltak neveiből megállapítottuk – mondja Löw Lipót 1945-ben –, hogy ezt az Országos Iroda, az Ortodox Központi Iroda és a Magyar Cionista Szövetség egymással egyetértően állíthatták össze”.³⁷ A Szilágyi Ernő által kijelölt öt fős bizottság tagjai a téglagyárban

³³ Randolph. L. Braham: *The Destruction of Hungarian Jewry. A Documentary Account*. Vol. I-II. New York, World Federation of Hungarian Jews, 1963, II, 184. dokumentum.

³⁴ Lásd II.2. számú dokumentum. Mivel 1944. július 6-án Horthy Miklós a fővárosi zsidók deportálását felfüggesztette, a budapesti akcióra nem került sor.

³⁵ Mivel az SS százados neve a dokumentumokban hallás alapján szerepel (váltakozva Angermayer vagy Argermayer), elképzelhető, hogy elírás történt, ugyanis korabeli német és magyar iratokban ilyen nevű SS tiszt neve – aki Szegeden tartózkodott volna – nem található.

³⁶ Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár (MZsML), XXXIII-5-c-1. doboz -6, valamint II.1.g. és IV.4. számú dokumentumok.

³⁷ Uo.

úgy döntöttek, hogy a szegediek 1500 szegedi, a hódmezővásárhelyiek 1500 vidéki lakos listáját készítik el. Két napjuk volt feladatuk elvégzéséhez, másnap azonban új parancsot kaptak: a névsorban csak 2400 fő szerepelhet, „a prominenseken kívül csak gyermekek 12 éves korig, felnőttek pedig csak 50 évesektől felfelé vehetők fel”. Június 22-én délután, az immár új szempontok alapján elkészített listát felolvasták a téglagyárba tereltek előtt. Az emberek értetlenül hallgatták a családok szétválasztását jelentő listát, s óriási pánik tört ki. Nem tudhatták, hogy Argermayer éppen jóindulaton tanúsított parancsával, melynek értelmében „hadd menjenek a fiatalok és az öregek Auschwitz helyett Ausztriába, csak maradjanak életben”. A szörnyű pánik láttán a kapitány visszakozott, s visszavonta a vonatlista érvényességét. Viszont június 24-én újabb parancsot adott ki, „hogy azok közül, akik ezen 2400-as, immár érvénytelen vonatlistán nem szerepelnek, 3000-en jelentkezni tartoznak az első bevagonírozásnál”. Sokan akartak ebbe az első csoportba tartozni, mert elterjedt a híre, hogy ez a „szállítmány néhány órás útra indul, belföldön marad”.³⁸ A hír természetesen nem volt igaz. Az előzetes terveknek megfelelően június 25-én indították az első vonatot Szegedről, mely másnap 3199 fővel haladt át a kassai állomáson Auschwitz irányába.³⁹

Az ötös bizottság tagjai megpróbálták rávenni Argermayer századost, hogy engedélyezze az eredeti 3000 fős lista összeállítását, de nem jártak eredménnyel. Sőt, a Szilágyi Ernőtől Budapestről kapott körülbelül 160 nevet tartalmazó „prominens-listát” is módosította a német tiszt oly módon, hogy 12 nevet lediktált, s csak azt engedélyezte, hogy e 12 személy és családtagjaik, összesen 66 fő kerülhet külön vagonba az utolsó vonaton. Löw Lipót 1945 novemberében tett visszaemlékezése szerint: „fogalmunk sem volt, hogy a kiválogatás életet vagy halált jelent”, csupán arra tudtak következtetni a „németek elejtett szavaiból”, hogy a listán szereplők valamivel jobb körülmények közé kerülnek a többiekénél. Nem voltak tisztában azzal sem, hogy a „prominens-listán” szereplők „megmenekülnek-e vagy túsok lesznek-e”.⁴⁰

Június 26-án délután felolvasták a 2400 fős névsort a „táborlakók” előtt, akik nem szerepeltek rajta, azokat másnap csendőr kíséret mellett a Rókusi pályaudvarra kísérték és brutális körülmények között bevagonírozták.⁴¹ Ehhez a vonathoz hozzákapcsolták a Bácsalmásról 26-án indított „szállítmányt”, s a majd 6000 embert szállító szerelvényt a szokásos útvonalon Auschwitz felé irányították. Azonban ennek a vonatnak jelentős részét (a szegedit teljesen, a bácsalmásiból néhány vagon), máig tisztázatlan okokból és körülmények között Felsőzsolcánál lekapcsolták és Strasshof felé irányították, míg a többi vagon 2737 fővel Kassára, majd Auschwitzba szállították.⁴² Sajnos az eddig feltárt

³⁸ Uo.

³⁹ Vadász Ferenc: Nappalok és éjszék egybe folytak... *Kritika*, 1988/1. szám 5, Vrancsik István, aki a kassai vasútállomás parancsnokságán katonai szolgálatot teljesített, 1944. május 14-től folyamatosan följegyezte, hogy a Kassán áthaladó „zsidóvonatok” mikor, honnan és hány embert szállítottak. A jegyzetek dr. Gaskó Miklós kassai ügyvéd hagyatékában maradtak fenn. Vadász Ferenc ezt a listát tette közzé a *Kritikában*.

⁴⁰ Lásd 36. jegyzet.

⁴¹ Uo.

⁴² Rosenfeld József: Emlékezés a bajai gettóra, in: MIOK Évkönyv 1973/74. 149, Lásd II.1.d–e, és g–h számú dokumentumok. Vadász Ferenc: *i. m.*, Pál József – forrás megjelölése nélkül – úgy tudja, hogy „az

elsődleges források nem adnak magyarázatot az útirány módosítására. Mindazonáltal a legújabb kutatások azt a feltevést erősítik, hogy az egyik kecskeméti vonatot tévedésből Auschwitzba irányították, és az utána indított második szegedi szerelvényt ezért választották ketté, egyik felének útirányát megváltoztatva.⁴³ Ugyanakkor az bizonyos, hogy Bécsben, Kaltenbrunner június 30-án Blaschkéhez intézett levele alapján „csak” 4 szállítmánnyal és körülbelül 12 000 zsidóval számoltak, akiknek becslés szerint 30%-a volt munkaképes.⁴⁴ Ez a négy szállítmány egy szolnoki, egy szegedi (a június 28-án induló listás vonat) és két debreceni vonatot takar.

A június 28-án 2400 emberrel Strasshofba indított vonat Budapesten rövid időre megállt, ahol lekapcsolták azt az egy vagon, amelyben a fentebb jelzett körülmények között kiválasztott 66 fő volt. Közülük „12 került Bergen-Belsenen át Svájcba, a megmaradt 54 közül elhunyt illetve eltűnt 13.”⁴⁵ Ezzel a csoporttal érkezett Budapestre dr. Löw Immánuel főrabbi, „a magyar rabbi kar világhírű nesztora”,⁴⁶ akinek érdekében hiába intézett levelet Hamvas Endre püspök a Belügyminisztériumba.⁴⁷ A 91 éves főrabbi néhány héttel később, 1944. július 19-én a budapesti zsidókórházban meghalt.⁴⁸

A Strasshofba érkezettek számára vonatkozóan a szakirodalomban máig tartó egyet nem értés uralkodik. Elindítója Lévai Jenő volt, aki 1946-ban írta le először „külföldi adatok”-ra hivatkozva, hogy „június 27-én Szolnokról érkezett oda [ti. Strasshofba – M. J.] 2567 ember, június 29-én Debrecenből 6841, június 30-án Szegedről 5739 és Bajáról 5640”, összesen 20 787 fő.⁴⁹ Ránki György közel 10 000 emberről tud, „akiket Debrecenből illetve Szegedről nem Auschwitzba, hanem Bécs környékére szállítottak”.⁵⁰ Braham átveszi ugyan Lévai adatait, de hozzáteszi, hogy „az újabb kutatások szerint valójában 15 011 főt szállítottak Strasshofba, továbbá jegyzetben jelzi, hogy Lévai forrásértéke megkérdőjelezhető”.⁵¹ Annál is inkább, mivel maga Kasztner Rezső, bár pontos kimutatással ő sem rendelkezett, közel 17–18 000-re becsülte a „szerencsésebbek” számát.⁵²

első két szerelvény Auschwitzba ment”, s a harmadik „különféle okok miatt, Ausztria felé vette az irányt”. Pál József: Hamvas Endre a szegedi zsidóság deportálása ellen, *Szegedi Könyvtári Műhely*, 1986. 1–2. szám, 26, Braham professzor a második vonat útirány-változtatására egyrészt azt a magyarázatot adja, hogy az egyik kecskeméti transzportot tévedésből Auschwitzba irányították, s ezért cserébe a június 27-én indított szegedi vonat útvonalát Ausztria felé módosították. Másrészt néhány oldallal később ő maga is bizonytalanul jegyzi meg, hogy nem világos a módosítás oka: „ez egy későbbi budapesti utasításnak vagy a helyi tisztviselők megvesztegetésének volt-e köszönhető”. Lásd: Braham, *i. m.*, 831., 835.

⁴³ Lásd kötetünkben Molnár Judit Véletlenek. 15 ezer főnyi „munkaerő-szállítmány sorsa 1944 júniusában című tanulmányát.

⁴⁴ Lásd 33. jegyzet.

⁴⁵ Lásd 36. jegyzet.

⁴⁶ *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*. 3. kötet, szerk. Karsai Elek, Budapest, MIOK, 1967, 266.

⁴⁷ Csanádi Püspöki Levéltár, 2360/1945.

⁴⁸ Lásd 46. jegyzet.

⁴⁹ Lévai Jenő: *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről*. Budapest, Officina, 1946. 194.

⁵⁰ Ránki György: 1944. március 19. *Magyarország német megszállása*. Budapest, Kossuth, 1978, 264.

⁵¹ Braham, *i. m.*, 836, 862.

⁵² Lásd II.2. számú dokumentum.

Schmidt Mária anélkül, hogy megjelölne forrását, egyik tanulmányában biztos tényként sorolja fel a Lévai-féle „szállítmányokat”.⁵³ Egy másik helyen ugyanő, forrását ismét titokban tartva, már csak 10 787 személyről tud, akiket Bécs környéki táborokba vittek.⁵⁴ Sajnos Stark Tamás következő mondata sem kapott lábjegyzetet: „Meg kell még jegyezni azt is, hogy a gettóba zárt zsidó lakosok egy húszeszes csoportja műszaki okok miatt Strasshofba került”.⁵⁵ Szita Szabolcs adatai több ponton is eltérnek a korábbiaktól: szerinte 1944. június 27-én Szolnokról 2567, június 29-én Debrecenből 6641, június 30-án Szegedről 5239 és Bajáról 564, összesen 15 011 fogoly érkezett Strasshofba.⁵⁶ Szita szerint a szakirodalomban található téves adatok egyik fő oka, hogy a szerzők Lévai valószínűleg elírásból származó hibás közlését vették át. Azonban Szita is nem egy esetben félreinformálja az olvasót. Szerinte Békéscsabáról, Csongrádról és Orosházáról a szegedi gyűjtőtáborba szállították a zsidókat.⁵⁷ Ez az állítás azért meglepő, mert – többek közt az általa is ismert Ferenczy-jelentésekből, s más korabeli dokumentumokból is tudjuk – Békéscsaba gyűjtőtáborközpont volt. A másik két város zsidónak minősített lakóit pedig a kecskeméti, illetve békéscsabai táborba vitték át.

A strasshofi „szállítmányok” számáról a legmegbízhatóbb adatokat a mezőtúri Csillag Edittől tudjuk, akit Szolnokról deportáltak Strasshofba, és ott egyike volt azoknak, akik kartotékokat készítettek a „jégre tett” deportáltakról.⁵⁸ Ezen adatok pontosításához további kutatómunkával juthatunk. Mindenesetre tény, hogy az úgynevezett Kasztner-akciónak köszönhetően több ezer embert nem Auschwitzba vittek, többségük túl is élte a deportálást. A strasshofi elosztó táborból a környező városokba, falvakba osztották szét fertőtlenítés után az embereket, főleg mezőgazdasági munkára, de emellett légóltalmi pincék építésére, romeltakarításra, asztalos munkára is. Sokakat az utolsó hetekben Theresienstadtba szállítottak, akiket a Vörös Hadsereg szabadított fel. Pap Róbert, a szegedi Zsidó Tanács elnöke 1945 novemberében úgy tudta, hogy az első transzportból 16-ig mindössze húszan jöttek haza, a másik két transzportból körülbelül 75 %.⁵⁹

⁵³ Schmidt Mária: Mentés vagy árulás? Magyar zsidó önmentési akciók a második világháború alatt, in *Medvetánc*, 1985. 2–3. szám, 118.

⁵⁴ Schmidt: *i. m.*, 239.

⁵⁵ Stark Tamás: *Magyarország második világháborús embervesztesége*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1989. 36. Stark 1995-ben Szita Szabolcsra rosszul hivatkozva továbbra is 20 ezer körüli adatot használ. Stark Tamás: *Zsidóság a vészkorszakban és a felszabadulás után (1939–1945)*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1995. 22.

⁵⁶ Szita Szabolcs: *Halálerőd. A munkaszolgálat és a hadimunka történetéhez, 1944–1945*. Budapest, Kossuth, 1989. 53. Forrásait e munkájában ő sem jelölte meg. Két évvel később, csak következő tanulmányköte-téből tudhatta meg az olvasó, milyen másodlagos források alapján nem ért egyet az előző szerzőkkel. A levéltári forrás megjelöléséből nem derül ki egyértelműen, használt-e elsődleges forrásokat is. Lásd Szita Szabolcs: *Utak a pokolból: Magyar deportáltak az annektált Ausztriában 1944–1945*. Sopron, Metalon, 1991. 30–43.

⁵⁷ Uo. 35.

⁵⁸ Lásd II.1.a.(1) és (2) számú dokumentumok.

⁵⁹ Lásd II.1.f. számú dokumentum.

MOLNÁR JUDIT

Véletlenek

15 ezer főnyi „munkaerő-szállítmány” sorsa 1944 júniusában¹

A Horthy-korszak történetét ismerők számára nem jelent újdonságot, hogy 1944. március 19-én a németek megszállták Magyarországot. Az is köztudott, hogy alig két hónap alatt (május 14.–július 9. között) körülbelül 440 ezer magyar állampolgárt, akiket zsidónak minősítettek vallásuk vagy „faji” származásuk alapján, deportáltak a német és a magyar hatóságok. A célállomás az auschwitz-birkenai megsemmisítőtábor volt.

Tudjuk, hogy Horthy Miklós kormányzó Adolf Hitlerrel történt március 18-i klessheimi tárgyalásait követően hazatért, koronatanácsi ülést hívott össze, és mind a német kívánságnak megfelelően, mind a magyar kormánytagok (különösen Kállay Miklós miniszterelnök) kérésének köszönhetően a helyén maradt.² Nem Imrédy Bélát nevezte ugyan ki miniszterelnöknek (mondván, „azt a zsidót?” – pedig Edmund Veessenmayer, a birodalom teljhatalmú megbízottja őt preferálta volna), hanem, háromnapos huzavona után, helyette Sztójay Döme berlini követet beszélt rá e feladat vállalására, kardbojtját szorongatva.³ Persze jól tudta, hogy Sztójay elkötelezett híve a náci Németország politikájának, beleértve a „zsidókérdés megoldását”. Ahogyan a koronatanácson mondta, vádként hangzott el, hogy „Magyarország a zsidókérdésben semmit sem tesz, és nem hajlandó a nagyszámú magyarországi zsidósággal leszámolni”.⁴ A helyzet azonban megváltozott a következő napoktól.

Mit tett Horthy? Sztójay vezetésével tehát kinevezte az új kormányt, amelynek rögtön szabad kezet is adott a zsidó tárgyú rendeletek vonatkozásában. Ha Imrédyt nem nevezte is ki miniszterelnökké, párttársait, a Magyar Megújulás Pártja prominens vezetőit, Jaross Andort, Kunder Antalt, Rátz Jenőt „beengedte” a kormányba. Majd két hónappal később (május 23.) Imrédy is a kormány tagja lett tárca nélküli közgazdasági miniszterként. Jaross belügyminiszter javaslatára két szegedi vitézét, a hírhedten antiszemita Baky Lászlót

¹ A tanulmány a 70 éves Karsai László tiszteletére 2020. szeptember 24–25-én „Ellenállni a gonosznak” címmel megrendezett konferencián elhangzott előadás bővített, szerkesztett, jegyzetekkel ellátott változata.

² *Horthy Miklós titkos iratai*, szerk. Szinai Miklós–Szűcs László, Budapest, Kossuth, 1962, 426., 429.

³ A Sztójay-kormány megalakulását bővebben lásd *A magyar Quisling-kormány. Sztójay Döme és társai a népbíróság előtt*, szerk. Karsai László–Molnár Judit, Budapest, 1956-os KHT, 2004, 60–66.

⁴ Szinai–Szűcs (szerk.): i. m., 425.

(március 24-én) és Endre Lászlót (április 8-án) belügyminisztériumi államtitkárokká nevezte ki. Jaross és a csendőrség felügyelője, Faragho Gábor napokon belül összekötőtisztte nevezte ki Ferenczy László csendőr alezredest a német biztonsági rendőrségnél.

A Birodalmi Biztonsági Főhivatal (RSHA) zsidótlantató osztályának vezetője, Adolf Eichmann számára ideális csapat állt össze a megszállás után néhány nappal. Rádásul (ne feledjük) főnöke, Ernst Kaltenbrunner is ellátogatott Budapestre, és tárgyalást folytatott Sztójayval a zsidókérdés megoldásáról.⁵

Nem kétséges tehát, hogy német részről deportálni akarták Magyarországról a zsidókat (Eichmann rekordot akart dönteni), Horthy pedig szabad kezet adott ebben a kérdésben az általa kinevezetteknek. 1943-ban Hitler még hiába követelte, nem kívánt részt venni a zsidók kiirtásában.⁶ 1944 tavaszán azonban a kormányzó által kinevezettek minél hamarabb meg akartak szabadulni a zsidóktól – mindegy, hogy milyen módon, milyen áron, csak ki velük az országból. Jaross fogalmazta ezt meg egyértelműen a június 24-i minisztertanácsi ülésen, amikor (egyébként nem először) elhangzott az, hogy lengyel területen – a hírek szerint – elgázosítják, majd elégetik a zsidókat: „Hogy a zsidók hová mennek, minket végeredményben nem érdekel. Az ország érdeke, hogy a zsidók gyorsan legyenek eltávolíthatók.”⁷ A végrehajtás logisztikája, tempója, a deportálandók „mennyeiségének” pontosítása azonban hatékony szervezést kívánt. A németek nem gondolták, hogy olyan lelkes magyar kollégákkal működhetnek együtt, mint Endre, Baky és Ferenczy, valamint azt sem tudhatták előre, hogy százezres nagyságrendben számíthatnak a magyar bürokrátákra, csendőrökre, rendőrökre és egyéb közalkalmazottakra.

Csak egyetlen példa, összehasonlításként a tempóra: Franciaországban a Vichy-kormány fennhatósága alatt 1941 nyarán kezdték a deportálást a külföldi, „hontalan” zsidókkal. Az eredeti terv szerint 1942 végéig 100 ezer zsidót akartak deportálni a németek, de „csak” 42 ezret sikerült. Másfél év alatt 42 ezer zsidó! Magyarországon 1944-ben négy nap alatt „sikerült teljesíteni” ezt a létszámot.

A német és a magyar hatóságok a deportálás logisztikai problémáit is könnyedén megoldották. Mik voltak ezek? Az egyik fő kérdés az volt, hogy milyen sorrendben történjen a deportálás. Endre a fővárossal kezdte volna, haladva a vidéki gettók felé. Eichmann fordítva javasolta, korábbi tapasztalatai alapján. Ő győzött. Hat deportálási zónára osztották az országot a csendőrkerületek határainak figyelembevételével, és a tömeges deportálást Kárpátalján kezdték május közepén (lásd az *I. térképet*). Másrészt meg kellett tervezni az útvonalat, és szervezni a menetrenden kívüli vonatok beépítését a rendszerbe. Ennek érdekében május 4–5-én Bécsben üléseztek az érintett területek

⁵ Karsai–Molnár (szerk.): *A magyar Quisling-kormány*, id. kiad., 72, 199, 213.

⁶ *Hitler hatvannyolc tárgyalása 1939–1944. Hitler Adolf tárgyalásai kelet-európai államférfiakkal*, II, bev., vál., jegyz. Ránki György, ford. Soltész Gáspár, Budapest, Magvető, 1983, 101–102. Hitler és Horthy találkozási napja 1943. április 16–17-én került sor a klessheimi kastélyban. Horthy hivatalos válaszát lásd Szinai–Szűcs (szerk.): *i. m.*, 392–397. A levél végleges változatából Horthy kihagyta a tervezetben szereplő alábbi mondatot: „Excellenciád további szemrehányása volt, hogy a kormány a zsidók kiirtásának keresztülvitelében nem járt el ugyanolyan mélyrehatóan, mint az Németországban történt, és ahogyan az a többi országban is kívánatosnak látszik.” Uo., 398.

⁷ Lásd Karsai–Molnár (szerk.): *A magyar Quisling-kormány*, id. kiad., 762–763.

vasutasai, Eichmann kollégái és a csendőrség részéről Ferenczy helyettese, Lulay Leó László csendőr százados. A vasúthálózat adottságainak figyelembevételével nagyrészt Kassán keresztül irányították a vonatokat Auschwitz felé. Végül – korabeli szóhasználatból élve – a „szállítmányokhoz” vagonokra volt szükség. A németek vállalták a deportáló marha- és gabonaszállító vagonok beállítását az állomásokra. A dokumentumok tanúsága szerint a gettókból a gyűjtőtáborokba/vagonírozási központokba a MÁV szerelvényein történt a szállítás. Vita nélkül, baráti légkörben megtárgyalták és megszervezték több százezer ember megjelölését, kifosztását, gettóba zárását, Auschwitzba deportálását. A rendszer működött.

Csakhogy hiába a harmonikus együttműködés, váratlan helyzetek mindig adódhatnak. És Eichmann számára adódtak is, aminek köszönhetően körülbelül 15 ezer embert mégsem Auschwitzba irányítottak, hanem Strasshofba. Az már véletlenek sorának eredménye, hogy miért épp azt a 15 ezer főt és azokból a gyűjtőtáborokból szállították Strasshofba, akikről és amelyekről a továbbiakban szó lesz.

Véletlen, hogy a bécsi polgármester, Hanns Blaschke munkaerőhiánnyal küszködött, és ezért június 7-én Kaltenbrunnertől munkásokat kért. Az RSHA vezetője ezért utasította Eichmann-t, hogy néhány szerelvényt ne Auschwitzba irányítsanak, hanem Strasshofba. Majd értesítette Blaschkét, hogy hamarosan négy szállítmánnyal 12 ezer zsidó érkezik, akiknek – becslése szerint – 30%-a munkaképes.⁸

Véletlen, hogy Eichmann ebben az időben tárgyalta a magyar cionisták egyik vezetőjével, Kasztner Rezsővel, aki „német vonalon” próbált emberéleteket menteni. Pénzt, árut, értékeket ajánlott cserébe emberekért.⁹ Eichmann a bécsi munkaerőhiánynak köszönhetően június 14-én hirtelen engedékennyé vált, és hajlandónak mutatkozott 15 ezer vidéki és ugyanannyi fővárosi zsidót „jégre tenni” Strasshof-Bécs környékén.¹⁰

Kasztnerék – tudván, hogy a megállapodás időpontjában a II. (székesfehérvári) és a VII. (miskolci) csendőrkerületből folyik a deportálás (3. deportálási zóna) – azt remélték, hogy Győr, Komárom környékéről tudnak hitsorsosokat megmenteni. Nem ez történt. A győri és a komáromi „szállítmányok” június 13-án és 16-án haladtak át a kassai állomáson Auschwitz felé.¹¹

⁸ Randolph. L. Braham: *The Destruction of Hungarian Jewry. A Documentary Account*, I–II, New York, World Federation of Hungarian Jews, 1963, II, 184. dokumentum.

⁹ Természetesen Kasztner nem egyedül, magányos hősként vetette fel Eichmann-nak az „üzletet”. Erről bővebben lásd *The Kasztner Report. The Report of the Budapest Jewish Rescue Committee, 1942–1945*, szerk. Karsai László–Molnár Judit, Jerusalem, Yad Vashem, 2013, 125–128; Molnár Judit: Komoly Ottó, Kasztner Rezső és a magyar cionisták embermentő tevékenysége 1944-ben, *Századok*, 147 (2013), 107–129. Lásd még kötetünkben Molnár Judit Embermentés vagy árulás? A Kasztner-akció szegedi vonatkozásai című tanulmányát.

¹⁰ Karsai–Molnár (szerk.): *The Kasztner Report*, id. kiad., 146–147. A budapesti zsidók deportálása július elején elmaradt, így nem tudhatjuk, hogy az ő esetükben Eichmann tartotta volna-e a szavát vagy sem. Azt sem tudhatjuk, hogy Bécsben lett volna-e fogadókészség 15 ezer fővárosi zsidóra vagy sem, hiszen a bécsi polgármesternek Kaltenbrunner 12 ezer főt ígért.

¹¹ Karsai–Molnár (szerk.): *The Kasztner Report*, id. kiad., 153–154. A deportálónvonatok – néhány szerelvény kivételével – a kassai vasútállomáson haladtak keresztül. Az állomáson az áthaladó vonatok létszámáról Vrancsik István, aki ebben az időben katonai szolgálatot teljesített a vasútállomás parancsnokságán, fel-

1. tétekép. A magyarországi vidéki zsidóság deportálása, 1944. április–július.

Eichmann-nak persze mindegy volt, hogy honnan indulnak munkára és nem haláltáborba a „kiválasztottak”. Tehát véletlen, hogy az V. (szegedi) és a VI. (debreceni) csendőrkerületből irányítottak vonatokat Strasshof felé június 25–28. között.¹² Egyébként az eredeti tervek szerint június 20-án indultak volna a deportálószerelvények erről a területről. Az időpontok módosításának okáról eddig nem kerültek elő dokumentumok, de előfordulhat, hogy ebben része lehetett a bécsi munkaerőigénynek és az Eichmann–Kasztner-tárgyalásnak – az egész strasshofi akció megszervezésének.

Tulajdonképpen véletlen, hogy – mint látni fogjuk – volt idő válogatni a gyűjtőtáborokban, listát készíteni azokról, akik a (nagy valószínűséggel életet jelentő) szerelvényekre kerülhettek.

Véletlen, hogy az egyik kecskeméti vonatot – amelynek Strasshof felé kellett volna haladnia – tévedésből Kassa–Auschwitz felé irányították. Kasztnerék (ha már az előző deportálási zónából nem tudtak vonatirány-változást elérni) Budapestről, Székesfehérvárról, Miskolcra átvittek a németekkel zsidókat Kecskemétre, remélve, hogy ezzel megmentik őket.¹³ Sós Endre újságíró így emlékszik a fővárosból Kecskemétre szállítás körülményeire:

1944. június 18-án vagy 19-én lehetett, amikor »listavezető« lettem egy deportálási transzportban. [...] A 120-150 prominens személyt Csepelről, a Szabolcs utcai, a Columbus utcai táborokból és a Röck Szilárd utcai toloncházból válogatták össze.¹⁴

Kizárólag írók, újságírók és ügyvédek szerepeltek a transzportban. [...] Gyalog hajszoltak bennünket külön csendőri kísérettel a hajnali Budapest utcáin. [...] A Nyugati pályaudvarra vitték a csoportot. Ott kergették marhavagonokba a »szállítmány«-t.¹⁵

Ezekben a napokban nem csak a fővárosból szállítottak zsidókat Kecskemétre. Június 23-án este kilenc vagonban 304 főt Székesfehérvárról indítottak el rendőri kísérettel.¹⁶ Ugyanezen a napon Miskolcra is indítottak „szállítmányokat”. A Miskolcra érkezettek egyike szerint

[a] rendőrfelügyelő azt mondta, hogy meg fogjuk kapni az új beosztásunkat, minket nem fognak deportálni, mert, mint kijelentette: »Az urak a magyar zsidóság színe-java!« [...] A kecskemétiakat azt állították, hogy Ausztriába visznek minket,

jegyzést készített. A deportálóvonatok listáját először Vadász Ferenc közölte: Nappalok és éjszák egybefolytak... Titkos feljegyzések kerültek elő a deportáltak számáról és elhurcolásuk időpontjáról, *Kritika*, 1988/1, 5. Újabban közli: *Csendőrtiszt a Markóban. Ferenczy László csendőr alezredes a népbíró előtt*, szerk., bev., függelék Molnár Judit, Budapest, Scolar–ÁBTL, 2014, 320–323.

¹² A vonatok indulására lásd I.2-4. számú dokumentumok.

¹³ Bővebben lásd Molnár Judit: „Korbácsolás, éhezés, piszoktenger”. A magyar holokauszt és Farkas István utolsó napjai, in *Tanulmányok a holokausztról*, XI, sorozatszerk. Randolph L. Braham, szerk. Molnár Judit–Tibori Szabó Zoltán, Budapest, Múlt és Jövő, 2021, 279–299.

¹⁴ Sós Endre: *Tanúvallomás*, Budapest, Magyar Izraeliták Országos Képviselőtestülete, 1962, 34; uo., 14.

¹⁵ Uő: *Felvilanó arcok. Arcképek, emlékezések*, Budapest, Szépirodalmi, 1965, 101–102.

¹⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára–Kecskemét, IV. 1928/a 1. doboz. 4. tétel. sz.n. 1944. Értesítés a székesfehérvári rendőrkapitányságról.

mert közülük már kiválogattak 2000 embert azzal, hogy Ausztriába viszik őket. Mikor Hatvan felé utaztunk, rájöttünk, hogy utunk célja Lengyelország lesz. Auschwitz akkor még ismeretlen fogalom volt. 3 napos utazás után este érkezünk meg Auschwitzba.¹⁷

Tehát véletlen, hogy a szegedi második deportálóvonat éppen akkor haladt Kassa felé, amikor észrevették a szerelvények irányítói a hibát. Véletlen az is, hogy éppen ehhez a szegedi szerelvényhez kapcsolták a bácsalmási vonatot, így az közel 6000 emberrel robbogott a haláltábor felé. Véletlen továbbá, hogy Felsőzsolcánál lekapcsolták a szerelvény egy részét (a szegedit teljesen és a bácsalmásiból néhány vagon, amelyekben többek közt bajaiak, szabadkaiak is utaztak), és Strasshof felé irányították, míg a többi vagon 2737 fővel Kassára, majd Auschwitzba szállították.¹⁸

A harmadik szegedi vonatba válogatottak egy része véletlenül került a kiválasztottak közé. A fővárosi cionisták – német segítséggel – levelet küldtek a szegedi gyűjtőtábor öt prominensének június 20-án, és három válogatási szempontot adtak meg nekik, amely szerint 3000 főről kellene listát készíteniük azzal a céllal, hogy „a magyar zsidóság sorsán könnyítsenek”. Löw Lipót, a szegedi ötös bizottság egyik tagja 1945 nyarán és őszén úgy emlékezett, hogy „[a]kik erre a listára rákerülnek, azok a levél szerint kimentek volna Erebe”.¹⁹ A levélben három válogatási szempontot javasoltak: 1. sokgyermekes családok, 2. munkaszolgálatosok családjai, 3. olyanok hozzátartozói, akik az egyes hitközségek életében szerepet játszottak (prominensek).²⁰

Az ötfős szegedi bizottság tagjai úgy döntöttek, hogy a szegediek 1500 szegedi, a hódmezővásárhelyiek 1500 vidéki lakos listáját készítik el. Másnap új parancsot kaptak a német tisztától, aki átadta a levelet: a névsorban csak 2400 fő szerepelhet, és a prominenseken túl csak gyermekek 12 éves korig, felnőttek pedig csak 50 évesektől felfelé vehetők fel. Véletlen, hogy – talán éppen emberségből – adta ki az utasítást erre a válogatásra, hiszen jól tudta, hogy Auschwitzban éppen ők a „veszélyeztetett korosztály”. Június 22-én elkészült a lista, de amikor a tábor lakóinak felolvasták a családok szétválasztását jelentő névsort, óriási pánik tört ki. A pánik láttán a százados visszavonta a vonatlista érvényességét.

¹⁷ 3192. számú DEGOB-jegyzőkönyv. A miskolci gettóba „ekkor szedték össze a felvidéki kivételezetteket és munkaszolgálatosokat családjaikkal együtt. Miskolcon mindannyiunkat bevagoníroztak, és elszállítottak Kecskemétre.” Lásd még 3039. számú DEGOB-jegyzőkönyv. A Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság (DEGOB) 1945–1946-ban mintegy 5000 holokauszt túlélővel vett fel jegyzőkönyvet. Ezek többségét egyénileg rögzítették, de „csoportos” jegyzőkönyvek is készültek. 3666 jegyzőkönyvről tudunk jelenleg. Az eredeti példányokat a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár őrzi. Online, anonimizálva elérhető 3515 darab, lásd www.degob.hu, letöltve 2020. augusztus 9.

¹⁸ A kassai listán június 28-i dátummal szerepel a bácsalmási szerelvény. A szegedi első vonat június 26-án haladt át a kassai állomáson Auschwitz felé 3199 fővel.

¹⁹ Erec (héber) ’föld, ország’; ezen Izraelt értik.

²⁰ Lásd Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, XXXIII-5-c-1. doboz 1-6, valamint II.1.g. és IV.4. számú dokumentumok. Löw emlékezete szerint Szilágyi Ernő, a Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetségének elnöke írta a levelet. Bővebben lásd kötetünkben Molnár Judit Embermentés vagy árulás? A Kasztner-akció szegedi vonatkozásai című tanulmányát.

Előfordult, hogy a listára véletlenül átkeresztelkedettek neve is felkerült. Az imént idézett Löw a Szegedi Zsidó Hitközség Igazolóbizottsága előtt azt mondta, hogy kitérteket elvileg nem választottak ki, mert

a MCSZ és minden zsidó közületnek az a felfogása, hogy velünk a kitértek minden közösséget megtagadtak és nem kerülhetnek fel ennél fogva a MCSZ kezdeményezéséből létrejött listára.

Amikor az elnök szembesítette a ténnyel (több nevet is említve), hogy kitértek is kerültek a listára, Löw csak annyit mondott, „nem tudtunk róla, hogy ki voltak térve”.²¹

Tudjuk azt, hogy Debrecenben és Szolnokon hasonló listakészítés zajlott, mint Szegeden. A kevés rendelkezésre álló visszaemlékezés szerint azonban Szolnokon azzal a különbséggel történt a válogatás, hogy a hitközségek vezetői nem titokban állították össze a listát, hanem adtak lehetőséget a családoknak, hogy döntést hozzanak, melyik vonatra szállnak fel: arra, amelyik „Németországba” megy, vagy amelyik „Lengyelországba”.

Valójában több forrásra lenne szükség, hogy egyértelműen ki tudjuk mondani, az egyik táborban titokban, a másikban nyíltan készítették a listákat. Hiszen mindkét táborban voltak jobban vagy kevésbé jól informáltak. Mindenesetre bizonyosan voltak, akik véletlenül kerültek az első csoportba a szolnoki gyűjtőtáborban. Például az, aki úgy emlékszik:

Amikor megkérdezték, hogy mi legyen, menjünk az első transzporttal, vagy maradjunk a másodikra, én csak annyit mondtam, hogy mindegy, hová megyünk, csak el innen, s mi elmentünk azzal a transzporttal [ti. az elsővel], amit Strasshofba vittek.²²

Június 25-én este 10 órakor indult Szolnokról Strasshof irányába az első vonat. A vagonírozást a magyar hatóságok kizárásával az SS hajtotta végre.²³ A többieket magyar csendőri és rendőri segítséggel 28-án terelték a vagonokba, majd indították Hatvan–Miskolc–Kassa útvonalon Auschwitz felé.²⁴

A legkevesebbet a debreceni vonatokról tudjuk. Ötöt indítottak innen: kettőt Strasshofba, hármat Auschwitzba. Véletlen, hogy valójában ebben a táborban nemcsak a tervezett településekről gyűjtötték össze a zsidókat, hanem Békés megyéből is érkeztek megközelítően 1300-an. Ferenczy jelentéseiből tudjuk, hogy a békéscsabai gyűjtőtáborban maximum 3500 fős létszámmal számoltak.²⁵ Ellenben a beszállítások során kiderült, hogy jóval többen érkeztek ide. Talán a túlszűfoltást megoldandó, talán mert csak egy

²¹ Yad Vashem Archives (YVA), JM/31030, Szegedi Zsidó Hitközség Igazolóbizottságának iratai, 1945. augusztus 9-i jegyzőkönyv, 2106–2107.

²² Gábor Józsefné Grünfeld Teodóra visszaemlékezése, in Balogh István: *Békés békétlenség. A Békés megyei zsidók története*, Törtomlós–Budapest, szerzői kiadás, 2007, 281.

²³ A szolnoki vagonírozásról lásd a Ferenczy Lászlóhoz 1944. június 24–28. között intézett csendőrijelentéseket. Közli: Molnár Judit, Az embertelenség precizítása. Csendőrijelentések Ferenczy Lászlónak a szolnoki zsidó gyűjtőtáborról, in *Tanulmányok a holokausztról*, X, szerk. Randolph L. Braham, Budapest, Múlt és Jövő, 2019, 139–144.

²⁴ A szolnoki második vonat június 29-én haladt át a kassai állomáson Auschwitz felé 2038 fővel.

²⁵ Lásd I.2. számú dokumentum.

vonattal számoltak Békéscsabán,²⁶ több Békés megyei település zsidó lakosát Békéscsabára irányították ugyan, de innen továbbvitték őket Debrecenbe. Ennek az átirányításnak köszönhetően véletlenül több mint 600-an strasshofi szerelvényre kerültek. Amint egy tótkomlói visszaemlékező elmondta:

Hajnalban bevagoníroztak, és vittek minket Békéscsabára [...]. A gyűjtőábrában a zsúfoltságban, a latrinák között bármelyik pillanatban járvány törhetett ki, s amikor hallottuk, hogy indul egy szerelvény, akkor én rögtön szóltam Katónak, hogy menjünk el együtt. [...] mentünk Debrecenbe, utána pedig tovább. [...] Egyszer, éjfél felé megállt a szerelvény, szirénázás közepette holtvágányra toltak bennünket. [...] Azután visszavittek Debrecenbe, ismét motozás [...] Majd megint belöttek minket egy vagonba és mentünk Strasshofba.²⁷

Persze a Strasshofba irányítottak nem üdülőtáborba kerültek (ennek részleteiről Frojimovics Kinga és Kovács Éva kutatásai nyomán egyre többet tudunk),²⁸ mégis lényegesen nagyobb volt a túlélési arány, mint Auschwitzban. A strasshofi gyűjtőlágerben 15 011 magyar zsidót vettek nyilvántartásba. Fertőtlenítették őket, majd megkezdődött a rabszolgaságuk. Többségüket Bécsben és környékén dolgoztatták különböző gyárakban, üzemekben, fűrésztelepen, mezőgazdasági birtokokon. Ugyanakkor az első napokban a sokgyermekes anyákat különválasztották, és elszállították Auschwitzba. Velük együtt ugyanez a sors várt a szentesi fiúárvaház tizenkét gyermekére is.²⁹

Mindazonáltal, akiket Strasshofba deportáltak, azok levelezhettek budapesti, illetve munkaszolgálatos rokonaikkal, sőt előfordult, hogy csomagot, pénzt kértek és kaptak. Erre példa Faragó Vera és családja, akiket Szarvasról Szolnokra szállítottak, majd onnan Strasshofba deportáltak, és a következő hónapokban Wien-Lobauban dolgoztak. 1945 tavaszán tértek haza.³⁰

Talán igaz lehet a véletlenek sorozatán keresztül Strasshofban „jégre tett” 15 ezer deportáltra az a megállapítás, amit a Szegedről elszállítottokról mondott Pap Róbert, a szegedi Zsidó Tanács elnöke 1945 novemberében: az első transzporttal Auschwitzba szállítottak közül alig néhányan jöttek haza, a két strasshofi transzportból ellenben kb. 75%.³¹

²⁶ A békéscsabai vonat június 27-én haladt át a kassai állomáson Auschwitz felé 3118 fővel.

²⁷ Balogh: *i. m.*, 272–273.

²⁸ Lásd kötetünkben tanulmányaikat.

²⁹ 3192. számú DEGOB-jegyzőkönyv, valamint Csillag Edit géppel írt visszaemlékezése a második világháború után. Lásd II.1.a.(2) számú dokumentum. Az eredeti irat 2002. március 24-én került árverésre 264. számon a Magyarországi Judaika Aukción. Az irat fénymásolatban a szerző birtokában.

³⁰ A dokumentumokat Buk István bocsátotta rendelkezésünkre családi hagyatékából. Faragó Vera az édesanyja, Faragó Miksáné sz. Horovitz Otília a nagymamája volt. Kutatócsoportunk az ANN 132718 számú OTKA pályázat keretében a bevezetőben említett weboldal fejlesztésén túl további kiadványokat tervez, amelyekben részletesebben megismerhető lesz a Szolnokról és Debrecenből Strasshofba deportáltak sorsa is.

³¹ Lásd II.1.f. számú dokumentum.

Drágám!
 Wien-Lobau, 1944. szept. 20.
 b. Flauri bácsi csomajjának egy része
 már megérkezett. Flauri milien: "csinált"
 parott egy leírni sem tudom, ha kifestet
 felretették és csak várjuk.
 Jól vagyok, egészséges, nagyon
 csak kicsi kedvem van a nagy jót
 és az nyugtalanság.
 Drága Urunkem megkérlek, ha
 cigaretta tudna merem, küldjél, mert az
 ti nagy erő és hiányunk van belőle.
 Győzők hogy boldogok legyenek és
 egyben hívomuk nagyon jó birtok és, hogy
 a jó telen odj, hogy minél előbb

1. kép. Farágó Miksáné sz. Horovitz Otília levelezőlapja
 unokatestvéréhez Budapestre, Wien-Lobau, 1944. szeptember 20.

Lagerausweis Nr. 887
für
Gemeinschaftslager Wifo-Lobau

Name: *Farago Vera* *5.2.22*
besch. b. Firma: *Schmitt m. Junke*
Nation: *Magyar*
Unterschrift: *Wirtschaftliche Forschungsgesellschaft m. Lagerführung Gemeinschaftslager Wifo-Lobau*
LAGERFÜHRUNG

137 44 - 10698

2. kép. Faragó Vera lágerigazolványa, 1944

<p>MAGYARORSZÁGI ZSIDÓK SZERVEZETE VIDÉKI OSZTÁLY Budapest, VII., Sip-utca 12</p> <hr/> <p>Igazolvány</p> <p><i>Farago Vera</i> született <i>1922</i> évben, <i>Baros</i> n. <i>11. 0.</i> -i lakos, zsidó. a fasiszta deportációból megszökött. Nevezett lakóhelyére, <i>Baros</i>-re kíván visszatérni. Kérjük a katonai és polgári hatóságokat, hogy útjában <i>otthon</i> szíves- kedjenek. Budapest, 1945</p> <p><i>MM. Gai</i> <i>18</i></p>	<p>БЕНГЕРСКАЯ ЗВРЕЙСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ (Провинциальное отделение) Будапешт, Шип ул. 12</p> <hr/> <p>Удостоверение</p> <p>Удостоверим: что еврей <i>Farago Vera</i> род <i>1922</i> год в <i>Бартан</i> житель <i>Бартан</i> уезжал из фашистского депортаций. Именованый хочет возвратится на место своего жительства в <i>Бартан</i> просим все Советский власти, что ему в пути помогать. Будапешт, дни <i>22</i> 1945</p>
---	---

3. kép. A Magyarországi Zsidók Szervezete Vidéki Osztály igazolványa Faragó Vera számára hazatéréshez. Budapest, 1945. május 4.

Összegzés

Tanulmányom nem változtatja ugyan meg a magyar holokausztra vonatkozó alapismereteinket, mégis árnyalja a képet. Írásommal bővebb rálátást igyekeztem adni arról, hogy milyen véletleneken múlt egy-egy személy vagy család sorsa 1944-ben. Láthattuk, mennyire nem vették emberszámba azokat, akiket zsidónak minősítettek sem magyar, sem német részről. Nem emberek utaztak Magyarországról a Német Birodalomba, hanem szállítmányokat gyömöszöltek marha- vagy gabonaszállító vagonokba darabszámba. Eichmann talán még csalódott is volt, amiért a 15 ezer „darabos” szállítmányt valóban munkára kellett irányítania. Ezeken a szerelvényeken talán igaz is volt a felirat, hogy „munkáskitelepülés”.

FROJIMOVICS KINGA–KOVÁCS ÉVA

Holokauszt a császárvárosban

Városvezetés „szennyezett tájban”¹

„*Willkommen in Wien!*” „*Wien ist alles etwas gemütlicher!*” (Isten hozta Bécsben! Bécsben minden meghittebb!) Ma Bécs az egyik legnépszerűbb turisztikai célpont nemcsak Európában, de a világon is. A Stephansdom, a Prater vagy Schönbrunn turisták ezreit fogadja nap mint nap – a *city brand* általában a k.u.k. múlt nagyszerűségét hangsúlyozza.

Az elmúlt két évtizedben a város 1938–1945 közötti története, s abban különös hangsúllyal a holokauszt, szintén turisztikai „látványossággá” vált Bécsben. S mivel – sok európai fővárossal ellentétben – az osztrák fővárosban nincs holokausztmúzeum, a legjelentősebb látnivaló a még Simon Wiesenthal által kezdeményezett és 2000-ben, a Judenplatzon felállított holokauszt- emlékmű (*Mahnmal für die 65.000 ermordeten österreichischen Juden und Jüdinnen der Shoah*), vagyis a Névtelen Könyvtár, amelynek lépcsőinél folyamatosan turisták pihennek. Kicsit bizarr, de az emlékmű – fekvése folytán – része lett a belvárosi kulináris attrakciónak is (a téren legalább öt vendéglő, söröző található).

A német topografikus műtfeldolgozás nyomdokain haladva 2015-ben jelent meg Bécsről a *Topographie der Shoah* című könyv.² Ez olyan várostörténeti olvasatot kínál, melyben az 1938–1945 közötti zsidóüldözés, az elpusztított „zsidó” Bécs színterei válnak láthatóvá. Tehát szemben a szokásos, a pompát és a dicső múltat hangsúlyozó útikönyvekkel, a várost mint múltjával szennyezett tájat (*kontaminierte Landschaft*) mutatja be.³ Ehhez

¹ A tanulmány eredeti megjelenése: *Élet és Irodalom*, LIX. évf., 50. sz., 2015. december 11., 5. <https://www.es.hu/cikk/2015-12-11/frojimovics-kinga8211kovacs-eva/holokauszt-a-csaszarvarosban-.html>, letöltés itt és a következőkben 2021. szeptember 10.

² Lásd Dieter J. Hecht–Eleonore Lappin-Eppel–Michaela Raggam-Blesch: *Topographie der Shoah. Gedächtnisorte des zerstörten jüdischen Wien*, Wien, Mandelbaum, 2015. <http://derstandard.at/1392685903291/Martin-Pollack-Wo-ich-gehe-und-stehe>.

³ A fogalom Martin Pollacktól származik. „Ez a kifejezés tudománytalan. Én magam találtam ki. Számomra a szennyezett táj olyan táj, amely kívülről nem mutat feltűnő dolgokat, de rejt valamit. Egyszerűen: amikor elkezdek ásni, valami napvilágra kerül. Valamit letakartak, ami a táj részévé vált. Ma alig tudok elképzelni egy tájat, amely szennyeztelen. Nem mindig kellemes. Gyakran tűnődöm, merre megyek és állok: remélem, ez a táj nem rejt semmi rosszat.” Martin Pollack: „Wo ich gehe und stehe.” Interview Mia Eidlhuber, *Der Standard*, 22. Február 2014.

hasonló műltfeldolgozásokra alapozva vált népszerűvé az elmúlt évtizedben a tematikus történelmi séta, a térbeli történelem vizualizálása is.⁴

Vannak tehát már nyomai Bécsben a holokausztnak, ha kevesebb is, mint Berlinben, Varsóban vagy éppen Budapesten. Annak viszont alig, hogy a helyi zsidó közösség döntő többségének elhurcolása után, 1944–1945-ben több magyarországi zsidó kényszerszermunkás élt a városban, mint helyi zsidó, és hogy a sárga csillagot és sokszor tábori facipőt viselő deportáltak szinte belakták a várost, azaz annak minden szegletében jelen voltak (iskolákban, gyárakban, munkába menet a villamoson vagy gyalog, de a romeltakarítás során bárhol). Emléktábla is csak igen kevés helyen található (ilyen kivételek a Haidequerstrasse, Lobgrundstrasse, Tempelgasse/Ferdinandstrasse, Bischoffgasse, Malzgasse, Hackengasse emlékművei, emléktáblái), miközben a bécsi Wiesenthal Intézetben végzett kutatásunk során már eddig több mint száz bécsi helyszínt sikerült azonosítanunk.⁵

Az alábbiakban rendhagyó városnézésre indulunk. Azokat a helyeket mutatjuk be, amelyeket ma minden bécsi turista felkeres, azonban nem a megszokott útikönyvek, hanem a magyar zsidó kényszerszermunkások nézőpontjából. Meglehet, elsőre blaszfémnek tűnhet e kísérletünk, de reméljük, nem túlzunk és nem is sértjük meg a túlélők emlékét, hiszen ők maguk is gyakran a turista szemével tekintettek a városra.

„Megérkezés”

1944 nyarán és őszén több mint 55 ezer magyar zsidót deportáltak kényszerszermunkára Ausztriába. Csak június végén 15 011 magyar zsidót vettek nyilvántartásba a Bécs melletti strasshofi elosztótáborban négy magyar gyűjtőtáborból: 564-et Bajáról, 6641-et Debrecenből, 5239-et Szegedről és 2567-et Szolnokról. Strasshofban valóságos „rabszolga-piac” nyílt 1944 nyarán, ahol ausztriai gyárak, mezőgazdasági üzemek és birtokok, városi szolgáltatók, de családi vállalkozások is „kölcsonözhettek” munkásokat. A deportáltak – többnyire anyák gyermekeikkel és a nagyszülőkkel, mivel a munkaképes férfiakat már korábban elvitte a magyar hadsereg munkaszolgálatra – Bécsben és Alsó-Ausztriában vezettek kényszerszermunkát a legkülönbözőbb munkahelyeken.

A Bécsbe deportáltak döntő többsége kis kelet-magyarországi településeken élt a gettósítás, illetve a deportálás előtt. Nekik már az a négy magyarországi város is nagynak számított, ahol gyűjtőtáborba zárták őket. Bécs mégsem távoli, ismeretlen metropolisz volt számukra, hiszen a deportáltak legalább hírből ismerték a város nevezetességeit. A tizenöt évesen a debreceni gyűjtőtáborból Strasshofba deportált Eisler Éva például így emlékezett vissza a bécsi megérkezésre:

⁴ Hasonló kezdeményezés volt Budapesten például a Csillagos házak projekt 2014-ben (lásd <http://www.csillagoshazak.hu/>).

⁵ A projektről lásd <http://ungarische-zwangsarbeit-in-wien.at/>.

Miközben utaztunk, besötétedett. Éjszaka lett és halvány sejtelmünk sem volt, hová visznek bennünket. Hirtelen megláttuk, mint egy égi jelet, a Prater óriáskerekét. Megkönnyebbültünk: Bécsbe visznek minket, vagy a környékére.⁶

„Kirándulások Bécsben”

Prater

A Prater tehát tájékozódási pontot is jelentett a városban néha egyedül közlekedő magyarországi kényszermunkásoknak. Ilyen, meglehetősen extrém helyzetet idézett fel az 1931-ben Budapesten született, a szegedi zsidó árvaházban felnőtt és onnan deportált Chava Unger (sz. Ruttkai Éva).⁷ Az 1944-ben tizenhárom éves lány más, szintén a szegedi árvaházban nevelkedett lányokkal együtt Strasshofból egy floridsdorfi festékgyárba került. A gyárban a gyerekek is dolgoztak, görgették a festékeshordókat, cipelték a zsákokat. Egy alkalommal, 1944–1945 telén fertőtleníteni vitték a gyárban dolgozó zsidókat. Ekkoriban már mindennaposak voltak Bécsben a légiriadók, a fertőtlenítés idején is épp szirénáztak. Évák kirohantak az épületből, és lefeküdtek a hóba. Éva egyedül maradt, és amikor fölnézett, a Prater óriáskerekét látta maga fölött. Körülötte mindenhol kráterek. Nagyon sokáig feküdt még ott, a légítámadás csak hajnalban ért véget. Ekkor gyalog indult vissza a gyárba. Egy idő után villamosra szállt, és kérdezgetni kezdte az embereket, hogyan jut Floridsdorfba. Segítettek neki, és így visszaért a gyárba.

Jardena Katzin (sz. Leipnicker Teréz, Békéscsaba, 1937) szüleivel és másfél évvel idősebb bátyjával, valamint húsz más rokonnal együtt először a Bécsből mintegy húsz kilométerre levő Franzensdorfba került egy birtokra, mezőgazdasági munkára. Onnan 1944 szeptemberében ugyanennek a rokoni csoportnak a tagjaként Bécsbe, a Kissler und Hermann Holzwarenfabrikba vitték dolgozni. A fafeldolgozó üzem vezetője, Kissler, nem sokkal a város felszabadulása előtt a csoportban levő összes gyereket elvitte a Praterbe, ahol befizette őket az óriáskerékre is.⁸

Schönbrunn

Magyar kényszermunkások Schönbrunnban, a Habsburgok nyári rezidenciáján is dolgoztak. 1944 nyarán a palota tözsomszédságában található iskolában, a 12. kerületi Bischoffgasse 10.-ben egy ún. *Wohnlager* (lakótábor) működött, melyben 585 Magyarországról deportált zsidó – köztük sok kisgyerekes család – élt. Míg a felnőttek egy része építkezési vállalatok irányítása alatt végzett romeltakarítást, voltak, akik a Siemenswerkében dolgoztak, egy tíz-tizenkét fős gyerekcsoportot – csupa tizenkét év alatti gyereket –

⁶ Moreshet Archives (MA), Givat Haviva, Israel, A1517.

⁷ Yad Vashem Archives (YVA), Jerusalem, Israel, O.3/7418.

⁸ YVA, O.3/12982.

pedig rendszeresen Schönbrunnba vittek, ahol a kastélyparkban kertészkedtek. Olykor szendvicset kaptak a kisgyermekikkel épp arra sétáló osztrák anyáktól. A debreceni születésű Jeshajahu (Ernö) Wiesner (sz. 1933) nemcsak erről emlékezett meg, hanem arról is, hogy a palotakertben néha játszhattak egy kicsit a bécsi gyerekekkel. Azok szülei pedig megkérdezték az ott dolgozó kis magyar kényszymunkásokat, hogy ők tulajdonképpen miért is nincsenek iskolában.⁹

A Belváros

A magyarországi zsidó kényszymunkások Bécsben többnyire osztrák munkafelügyelők vezetése alatt dolgoztak. Az 1927-ben Makón született és Szegedről deportált Haja Genzel Rubinstein igen érdekes epizódot említ.¹⁰ A családjával együtt egy bécsi iskolában, a 10. kerületi Schrankenberggasse 32.-ben elhelyezett Haját mindennap nyitott teherautón vitték dolgozni a bécsi erdőbe, a Wienerwaldba, fakivágásra. Egy nap a sofőr körbefurikázta a csoportot Bécs belvárosán, megmutatta nekik a főbb látványosságokat: az Operát, a Hofburgot és más helyeket. Még a Wienerwaldban levő Mayerlingbe is elvitte őket, ahol 1889-ben Rudolf főherceg öngyilkos lett.

A Központi Temető

A Központi Temetőben (*Zentralfriedhof*) 1944–1945-ben magyarországi kényszymunkások, főleg gyerekek dolgoztak. Az ide vezényelt negyven gyerek Bécs egyik Wohnlage-réből, a 15. Hackengasse 11. szám alatt található iskolából járt a temetőbe villamossal, ahol bozótot kellett irtaniuk, gesztenyét gyűjteniük és sírokat gondozniuk. A temetőben halotthamvasztó is volt, ahol egész nap égett a tűz. A hamvasztást az ott dolgozó gyerekek közvetlen közléről látták. Egyikük, az 1932-ben Debrecenben született Simcha Schiffmann, még az Izraelben 2005-ben vele készült interjú során is felidézte az 1944-ben belé rögzült képet – a hamvasztás során „felülő” holttesteket...¹¹

1944–1945 fordulóján szinte mindennaposá váltak a légítámadások, melyek rengeteg polgári áldozatot is szedtek. A halottakat a Központi Temetőben tömegsírokba temették. A holttesteket teherautók hozták a temetőbe, majd beborították őket az előre kiásott gödrökbe. Az ott dolgozó gyerekeknek többször is részt kellett venniük elhantolásukban.¹²

⁹ YVA, O.3/12564. Lásd még Eli Rosen visszaemlékezését: YVA, O.3/7638.

¹⁰ YVA, O.3/11538.

¹¹ YVA, O.3/5311.

¹² YVA, O.3/5619.

Kirándulások Bécs körül

1944 telén a Bécs környékén mezőgazdasági munkákra vitt kényszermunkások túlnyomó többségét a náci hatóságok a fővárosba szállították további munkákra. Egy részük az akkor Nagy-Bécshez tartozó laxenburgi táborba került, melyet a kastélyszolgák szállásából alakítottak ki. Ide került Benedek István Gábor (írói nevén BIG) is (sz. 1937, Gyula), akinek emlékezetében főleg a kastély kazamatáiban levő Habsburg-temetkezőhely maradt meg:

...ebben a laxenburgi kastélyban, s annak a pincerészában feküdtek holtukban a Habsburg hölgyek és a Habsburg urak. A nevük oda volt téve réztáblával, teljes életrajzzal, adatok, abszolút rendezetten. Katalogizálva. És én itt bújtam ebben a pincében, ide lemehettem valamilyen oknál fogva.¹³

Magyarországi zsidó kényszermunkások dolgoztak a bécsi erdőben is. A már idézett Haja Genzel Rubinstein például fát vágott és nehéz farönköket cipelt az erdőben.¹⁴ Munka közben sokszor kirándulók mentek el mellettük. Voltak köztük olyanok, akik titokban a kezükbe nyomtak kenyeret, felvágottat. A foglyok között akadtak, akik kéregetni kezdtek, a gyerekeiknek akartak ételt vinni a Wohnlagerbe. Erre öreik megtiltották, hogy közeledjenek az arra járók felé.

Gyerekszemmel így látta mindezt az 1935-ben Kiskunhalason született Mirjam Hers-tik, aki a 10. kerületi Schrankenberggasse 32.-ben levő iskolai Wohnlagerben várta haza mindennap a Wienerwaldban fát vágó anyját és nővéreit:

Mi csak azt kérdeztük tőlük, hogy hoztak-e egy kis ételt. A mamám kifejezett tehetség volt az ételkapás terén. Az erdőben voltak, ott, ahová kirándulók is jártak. Piknikeztek. Anyám pedig minden szegyenkezés nélkül megszólította őket németül, és egy kis ennivalót kért tőlük. Voltak köztük nagyon jó emberek is, akik elővettek valamit a kosaraikból: egy zsömlét, egy szelet süteményt. Anyám mindig hozott valamit. Mindig. Tudtuk hát, hogy először ezt kérdezzük. Már vártuk őket, hogy jöjjenek már meg, és hozzanak nekünk valamit. Mert nagyon éhesek voltunk, nagyon éhesek. Kicsi gyerekek voltunk, akiknek nem volt semmi dolga, éhesek voltunk.¹⁵

A „meghitt” Bécs?

Hogyan találkozott az a mentális kép, amelyet a magyarországi vidéki zsidók őriztek az elképzelt – vagy a korábbi utazásaik alapján megtapasztalt – Bécsről azzal a tapasztalattal, amit a kényszermunka során a városról szereztek? Amint a fenti idézetekből is láthatjuk, a kényszerű bécsi tartózkodás több korábbi emlékképet és tudást is mozgásba hozott a városba deportált magyar zsidókban. Ez korántsem jelenti azonban azt, hogy a városi

¹³ USC Shoah Foundation Institute (VHA), 49300.

¹⁴ YVA, O.3/11538.

¹⁵ YVA, O.3/12457.

lakossággal is szoros kapcsolatba kerültek volna. Épp ellenkezőleg, eddigi kutatásaink azt mutatják, hogy a magyar kényszermunkások érintkezése a városi terekkel és emberekkel e rövid, kevesebb mint egyéves periódusban korlátozott és esetleges maradt. Ennek elsődleges oka – a fizikai szegregáción és a nyelvi nehézségeken túl – a kényszermunkások társadalmi státusa és a közöttük kialakult belső viszonyrendszer volt.¹⁶ Az alábbiakban ezt vizsgáljuk meg valamivel részletesebben.

A magyar zsidó kényszermunkások úgy jelentek meg a bécsi lakosság kognitív térképén, mint idegenek, sőt koldusok. Noha a szakirodalom hangsúlyozza, hogy a magyar zsidókkal sokkal együttérzőbb és nagylelkűbb volt a bécsi lakosság, mint korábban a bécsi zsidósággal, ezt csak részben tudjuk megerősíteni. Valóban segítettek, de egyfelől közeledett a háború vége és amúgy is átmenetinek tekintették a magyar zsidó jelenlétet, másfelől – szemben a bécsi zsidókkal – nem néztek vetélytársként a magyar zsidókra, hiszen mindig alárendelt pozícióban látták őket.

Voltak persze kivételes vagy annak látszó történetek is. A Bécsbe deportált varrónő, Rose Czeizler-Visontay (sz. Czeizler Rose, Kiskőrös, 1904) így emlékezett vissza 1944–1945-ös alkalmi találkozásaira és helyi segítőire a városban:

Még csak néhány napja voltam ott. Volt szemben egy bolt, ahová bementem gyertyát és gyufát venni, mert a Lagerben ezek a dolgok kellek nekünk. A boltban egy nagyon kedves, 18 év körüli lány volt. Rám nézett, és a kezembe nyomott egy nagy kenyeret. Nézett engem, én pedig nem tudtam megszólalni. Fogtam a kenyeret. A pulthoz ment, és úgy tett, mintha a kenyérjegyemet tette volna el a kenyérért cserében. Akkoriban mindenki jegyre kapta a kenyeret. Ez a gyönyörű osztrák lány ettől kezdve egész évben kenyeret adott nekem. El tudod ezt képzelni? [...] Egy napon, amikor már egy hete ott dolgoztam, kimentem a folyosóra valami munkát elvégezni. Egy szőke hölgy kinyitotta az ajtót és belökött rajta. „Jöjjön be! Kedvesem, figyeljen rám. Mi nem vagyunk hitleristák, mi szociáldemokraták vagyunk. Ezen az ajtón átlépve mindig leülhet és ihat egy kávé. Várjuk a szövetségeseiket vagy az oroszokat, hogy végre megérkezzenek. Segítünk maguknak! Mindnyájuknak.” Elhiszed? Egy lakásban ültem a konyhában, és forró kávé ittam. [...] Egy napon egy másik utcába mentem, ahol egy hölgy behívott magához. Bementem, mire a következőt mondta: „Bankigazgató a férjem. Nem vagyok zsidó. De nagyon zavar, hogy nem teszünk semmit. Hogy Hitler parancsol nekünk. Jöjjön be, üljön le. Segíteni akarok magának.” Mire mondtam, hogy varrónő vagyok, és megkérdeztem, hogy tudok-e valamiben segíteni. „Persze, varrjon nekem egy blúzt”, mondta. Ahogy ültem, megláttam egy Singer varrógépet. Úgy éreztem, a mennyországban vagyok. Kifizette a munkámat és szerzett még néhány megrendelést.¹⁷

A segítségnyújtás másik formájáról számol be visszaemlékezésében a már idézett Benedek István Gábor, aki hétévesen anyjával és idősebb testvérével 1944 nyarán egy

¹⁶ A magyar zsidó kényszermunkások mindennapi életéről lásd Kinga Frojimovics–Éva Kovács: Jews in a 'judenrein' City: Hungarian Jewish Slave Laborers in Vienna (1944–1945), *Hungarian Historical Review*, 4(2015)/3, 632–663.

¹⁷ VHA, 2677.

közvetlenül Bécs mellett fekvő faluba, Gerasdorfba került mezőgazdasági munkára.¹⁸ Az anyát és nagyobbik fiát, Pált egy alkalommal egy pékhez osztották be, az ő földjén kellett répát egyelniük. Egy nap Benedeknét a pék házába hívták, hogy segédkezzen a nagytakarításban. Miután megtanította a péknét szőnyeget pucolni, a hölgy érdeklődni kezdett, hogy ki is ő. Így derült ki számára, hogy Benedekné egy nagy magyarországi malom főkönyvelőjének a felesége, aki otthon még maga is pucoltatta a szőnyegeit, férje pedig rendszeresen járt Bécsbe az Anker céghez üzleti ügyekben. A pékné férjével utána-nézetett annak, hogy a Benedekné által említett Anker-tisztviselő létező személye, majd miután meggyőződött az információ valóságtartalmáról, pártfogásába vette a Benedek családot. Többször meghívta őket a házába, élelemmel látta el őket, az anyának jó cipőt adott, a kis Istvánnak pedig egy meleg bundát, valamint játékokat. Mindez nagyban hozzájárult, hogy Benedekék túléltek a megpróbáltatásokat, kivált, amikor 1944 telén a család Bécsből Bergen-Belsenbe került.

Nagyon keveset tudunk a bécsi és a magyar zsidók közötti érintkezésről. A források alapján úgy látjuk, hogy a kórházi személyzetten és néhány szociális munkáson kívül, akik a megmaradt bécsi zsidó hitközség kötelékében dolgoztak, más helyi zsidóval nem találkozhattak a magyarországiak. Erre alkalmuk sem volt, hiszen a Bécsben maradt, mintegy 6 ezer zsidó mozgásteret is nagyon leszűkült.

Tovább ritkította az érintkezést a külvilág és a magyar kényszermunkások között, hogy utóbbiak viszonylag szervezeten, s ha csonka – aktív férfi nélküli – családokban is, de mégiscsak a rokonaikkal érkeztek Bécsbe. A családok, mivel azonos közösségekből érkeztek, egymást is jól ismerték. Mindebből következően kialakult egy belső munkamegosztás, közösségi és vallási élet, amely lehetővé tette a korábbi kulturális kötődések fenntartását, még ha erősen korlátozott mértékben is. Voltak olyan családtagok (különösen az idősek), akik ki sem tették a lábukat a lágerből. Igyekeztek megszervezni a gyerekek tanítását is. Több példát találtunk a visszaemlékezésekben arra, hogy a közösség rabbijai, kántorjai, öregei szervezték a vallási életet a lágerekben.

Bécs – paradox módon – a korábbi turisztikai élmények és imaginációk városa is maradt, és a magyarországi kényszermunkások ezt a pozitív és kulturális gazdag képet vetítették ki kisebb-nagyobb pozitív élményeikre. 2008-ban Izraelben felvett tanúvallomásában például Rivka Weisz (sz. Herstik, 1934), aki Kiskunhalason nőtt fel erősen ortodox családban, a következőképpen igyekezett elmagyarázni, mi is az a Wienerwald: „Wienerwald, tudja, a Bécsi Erdő, Johann Strauss, keringők, zene. Egy csodás, csodás erdő.”¹⁹

Ezért meséltek közülük sokan lelkendezve a bécsiekéről, noha a tényleges segítség, amit kaptak, eltörpül szenvedéseik mellett. Egyetlen eddig feltárt szövegben sem találunk történetet szökésről vagy bújtatásról. Sőt, a túlélők éppen ennek ellenkezőjéről számolnak be, mint például a már idézett, a még Debrecenből hozott nyári ruhában és facipőben a jeges szélben havat lapátoló Eisler Éva is, akinek a metsző hideg elől egy rövid

¹⁸ VHA, 49300.

¹⁹ YVA, O.3/12974.

időre sikerült menedékre lelnie, sőt egy bécsi lakostól még egy üveg tejet is kapott, ám történetét mégis így zárta: „Voltak szökési lehetőségeink is, de nem volt hová. Jobb volt visszamenni a táborba és együtt maradni a családdal.”²⁰

Utóhang

A múlt rendszerben klasszikussá vált, először 1978-ban megjelent *Bécs* című útikönyvet egy egykori kényszermunkás, az 1944-ben bakfis Ember Mária írta.²¹ Az az Ember Mária, aki négy évvel korábban, 1974-ben megjelentette a *Hajtűkanyart*.²² Az általa jegyzett Bécs-útikönyvben természetesen egyetlen szó sem eshet a vészkorszakról vagy a bécsi, netán a Magyarországról Bécsbe hurcolt zsidóságról, hiszen ez akkoriban nem lehetett a klasszikus útikönyvek része. Ember Mária tehát, miközben megírta a máig egyik legmegrázóbb könyvet a magyarországi holokausztról, amely részben Bécsben játszódik, útikönyvében Bécszet a távolabbi történelem és a magaskultúra keretei között, a holokausztot teljesen elrejtve ábrázolja. „Ez” a Bécs – Strauss, a keringő, a Prater, Schönbrunn, a Wienerwald és a Sachertorte városa – nem „az”, talán nem is lehetett az a Bécs, amelyre a kényszermunkásként eltöltött hónapok emlékeztették.

²⁰ MA, A1517.

²¹ A Panoráma sorozatnak nemcsak a *Bécs* útikönyvét, hanem az alábbiakat is ő jegyezte: *Berlin, az NDK fővárosa* (1969), *München* (1971), *London* (1972), *Az NDK* (társszerző, 1973), *Bajorországi utazások* (1980), *Nyugat-Berlin* (1985), NSZK (1987).

²² Ember Mária: *Hajtűkanyar*, Budapest, Szépirodalmi, 1974. Ember Mária (1931–2001) Abádszalókon született zsidó családban. Testvérével, a filmrendező Ember Judittal együtt élte túl a strasshofi deportálást és a bécsi kényszermunkát. Újságírói és műfordítói munkássága mellett írt számos útikönyvet is. Több regényben és dokufictionben foglalkozott a holokauszt témájával. A *Hajtűkanyar*, amelyben a lágerélet mindennapjait ábrázolta igen árnyalt eszközökkel, a felszabadulás után két évtizeddel jelent meg és rendkívüli népszerűsége tett szert.

FROJIMOVICS KINGA

Munkaszolgálat a császárvárosban és környékén – szegedi vonatkozások¹

1944. március 19-ét, Magyarország német megszállását követően néhány héttel megkezdődött a magyarországi zsidó lakosság gettóba zárása, majd szisztematikus deportálása Auschwitzba. 1944. július elejéig több mint 400 ezer magyarországi zsidó érkezett Auschwitzba a német és a magyar hatóságok összehangolt működése eredményeként. 15 ezer emberre azonban más sors várt. Őket, köztük a szegedi és környékbeli zsidók egy részét 1944 június–júliusában a munkaerőhiánnyal küzdő Bécsbe és környékére szállították kényszermunkásnak a hadiiparba, kisebb üzemekbe és gyárakba, valamint mezőgazdasági idénymunkára.²

A szegedi és környékbeli zsidók, csaknem 9 ezer ember, június 19-től a szegedi gyűjtőtáborban, a helyi téglagyárban várták sorsukat. Közülük végül 5239 fő nem Auschwitzba, hanem a Bécs melletti Strasshofba került. 1945 nyaráig az Auschwitzba deportáltak mindössze 2 százaléka tért vissza Szegedre, vagy a környékbeli településekre. A Strasshofba deportáltak nagyjából háromnegyede viszont túlélte a holokausztot.

Az 1944 júniusában Strasshofba deportált szegedi és más településekről származó zsidók deportálásuk idején nem tudták, hogy családtagjaik, hitközségeik többi tagja Auschwitzba került. Mint ahogy 1945. tavaszi felszabadulásukig abban sem lehettek biztosak, hogy többségük túléli a deportálást.

Tanulmányomban néhány tipikus bécsi és Bécs környéki kényszermunkahelyet, illetve kényszermunkatáborokat mutatok be – csupa olyat, melyben szegedi vagy Szeged környéki zsidók is voltak.

A makói Grünfeld család – szülők és öt gyerek – a szegedi téglagyárból Strasshofba, majd onnan egy bécsi úgynevezett lakótáborba, a 10. kerületi Schrankenberggasse 32. szám alatti iskolába került. A táborban összesen 283 deportált élt, közöttük 121 gyerek.

¹ A tanulmány a 2019. június 30-án Szegeden megrendezésre került *Holokauszt Szegeden 75 év távlatából* című konferencián elhangzott előadás szerkesztett, jegyzetekkel ellátott változata.

² A strasshofi deportálásról, és különösen Bécsben és környékén működő munkatáborokról lásd Frojimovics, Kinga–Kovács, Éva: *Jews in a 'Judenrein' City: Hungarian Jewish Slave Laborers in Vienna (1944–1945)*, *Hungarian Historical Review*, 4, No. 3 (2015), 705–736, valamint Eleonore Lappin-Eppel: *Ungarisch-Jüdische Zwangsarbeiter und Zwangsarbeiterinnen in Österreich 1944/45. Arbeitseinsatz – Todesmärsche – Folgen*, Vienna, Lit, 2010.

A munkaképesek közül egy nagyobb munkacsoportot naponta a bécsi erdőbe (Wienerwald) vittek teherautókon fakitermelésre. Közöttük volt az 1944-ben tizenöt éves Laura és egyik kisebb húga, valamint az apjuk.³ Az erdőben fát vágtak. Kettesével dolgoztak, nagy fűrészszel kivágták és aztán méteres rönkökre darabolták a fákat. A munka télen is folytatódott, a hét minden napján. A kényszerszemélyek sokat szenvedtek a fagytól, a nagy hidegektől.

Az amúgy is nehéz fizikai munka mellett nemegyszer fölösleges munkát is végeztek velük. Sokszor kellett például kicipelniük az útra a darabokra vágott farönköket, hogy onnan elszállítsák őket, de aztán mégis visszavitették velük az erdőbe.⁴

A kisgyerekek és az idősek ugyanakkor az iskolában maradtak. A Herstik családot, Hannát és hét gyermekét Kiskunhalasról vitték először Szegedre, onnan Strasshofba, onnan pedig a schrankenberggassei iskolába. Az ottani mindennapokra így emlékezett vissza Mirjam Herstik, aki 1944-ben kilencéves volt:⁵

Tanulás nem volt. De felmostuk felmosóronggyal a lépcsőházat, kicsit kitisztítottuk a WC-t. Adtak nekünk bizonyos munkákat, hogy ne csak úgy ténferegjünk. Ezt csináltuk, de a napok nagyon hosszúak voltak. Nagyon hosszúak. Míg a többiek visszajöttek a munkából, míg újra találkozhattunk, ez... úgy tűnt, hogy rengeteg időbe telt.⁶

A munkából visszatérőket pedig a gyerekek a következővel várták:

Mi csak azt kérdeztük tőlük, hogy hoztak-e egy kis ételt. A mamám kifejezett tehetség volt az étel szerzés terén. Az erdőben voltak, ott, ahová kirándulók is jártak. Píkniekzttek. Anyám pedig minden szégyenkezés nélkül megszólította őket németül, és egy kis ennivalót kért tőlük. Voltak köztük nagyon jó emberek is, akik elővettek valamit a kosaraikból: egy zsömlét, egy szelet süteményt. Anyám mindig hozott valamit. Mindig. Tudtuk hát, hogy először ezt kérdezzük. Már vártuk őket, hogy jöjjenek már meg, és hozzanak nekünk valamit. Mert nagyon éhesek voltunk, nagyon éhesek. Kicsi gyerekek voltunk, akiknek nem volt semmi dolga, éhesek voltunk.

1944 őszén aztán a lakótábor bombatalálat érte, az iskola bal oldali szárnya összeomlott. A táborlakók vagy munkán voltak, vagy az óvóhelyen, ennek köszönhetően halálos áldozat nem volt. Ettől kezdve azonban a deportáltak az iskola pincéjében éltek, ahol nem volt lehetőségük tisztálkodásra. Télen főleg a gyerekek közül sokan megbetegedtek, skarlátot és diftériát kaptak. A fertőző betegeket a bécsi zsidó kórházba szállították, de

³ Yad Vashem Archives (YVA), O.3/8662, Ahuva Frenkel visszaemlékezése (sz. Grünfeld Laura, Makó, 1929).

⁴ Lásd például YVA O.3/11538, Haja Genzel Rubinstein visszaemlékezése (sz. Makó, 1927).

⁵ YVA, O.3/12457, Mirjam Herstik visszaemlékezése (sz. Kiskunhalas, 1935).

⁶ Az YVA-ban őrzött és e tanulmányban felhasznált visszaemlékezések héber nyelvűek. Az idézeteket saját fordításomban közlöm.

mivel eszközök és alapvető gyógyszerek hiányában ott sem tudták megfelelően ápolni őket, sokan meghaltak.⁷

November folyamán aztán egyes munkásbrigádok munkakörülményei jelentősen javultak, mivel már nem vitték ki őket az erdőbe. Helyette a közeli Ankerbrotfabrikban, Bécs legnagyobb kenyérgyárában dolgoztak. Bécs mindennapos bombázása miatt ugyanis a gyárban dolgozó munkások jelentős része egyszerűen nem tudott eljutni otthonából a gyárba. A kenyérsütés zavartalanságának biztosítása végett ezért a gyár vezetése a közeli lakótáborból igényelt zsidó kényszerszemélyeket.

A kényszerszemélyek helyzetének változását a következőkben összegezte a már idézett Mirjam Herstik:

Az a bécsi kenyérgyár egy valóságos város volt, és oda vitték a zsidó nőket dolgozni. Áldott emlékü anyám nadrágot vett, lent a lábánál összekötötte és megtöltötte meleg zsemlékkel. Amikor visszajöttek a munkából, már nem kellett megkérdeznünk: „Mama, hoztál valamit?” Mindent, amit ott kapott, pontosabban mindent, amit elhozott onnan, először is az öregek között osztotta szét. És amikor megkérdeztük, azt válaszolta: „Gyerekek. Ti gyerekek vagytok, de vannak itt idősek is, nekik nagyobb szükségük van erre.”

Nem mindenki került azonban a kenyérgyárba. Egyes munkacsoportokat a város aznap lebombázott épületeihez vittek nap mint nap romeltakarításra. A kényszerszemélyeknek, köztük sok tizenéves fiatalnak többnyire a pusztázott romokat eltakarítaniuk, hogy túlélőket és értéktárgyakat találjanak.⁸

1945 áprilisában a bécsi Schrankenberggassén található iskola, akkoriban kényszerszemélyek lakótábor foglyait először visszazsugázták Strasshofba, majd onnan Theresienstadtba. A túlélők onnan tértek vissza többnyire már 1945 nyarán Szegedre, illetve a környező településekre.

Az 1944 júniusában Szegedről Strasshofba deportáltak között volt egy különleges csoport is, a szegedi zsidó árvaház hét és tizennégy év közötti leány növendékei és nevelőnőjük. A kis csoport egy harmincöt-nyolcvan – más visszaemlékezés szerint ötven-hatvan – fő nagyobb csoport részeként a strasshofi tranzitárból Bécsbe, a Christian-Bucher-Gasse 35–37. szám alatt működő patinás, 1890-ben alapított festékgyárba, a W. Megerle Lackfabrikanten und Rivalinwerkébe került. (Ma a gyár helyén egy Lidl élelmiszerbolt működik.) Az árvaházi csoport öt lányból és egyikük tizenöt éves bátyjából állt. A lányok egyike a nevelőnő saját tízéves lánya volt. Az árvaházban nevelt nagyobb gyerekeket – tizenöt-tizenhét éveseket – a szegedi téglagyárból nem Ausztriába, hanem Auschwitzba deportálták.

A bécsi festékgyár kényszerszemélyei a gyárban laktak olasz, francia és görög hadifoglyokkal együtt, de külön termekben. Fapiccseken aludtak, matracok nélkül.

⁷ Lásd például YVA, O.3/11538, Haja Genzel Rubinstein visszaemlékezése (sz. Makó, 1927). Hajának több unokatestvére is meghalt.

⁸ Lásd például YVA, O.3/6299, Meir László visszaemlékezése (sz. Szolnok, 1932).

A gyárban leginkább a fegyverek és tankok festésére használt zöld festéket gyártották. A gyerekek a felnőttekkel együtt dolgoztak, ők görgették például a festékeshordókat, cipelték a festékpóros zsákokat a raktárakba. A gyerekek munkáját egy Ilona nevű fiatal nő felügyelte, aki németül és jiddisül is beszélt, és kedvesen bánt velük. Volt, akit németre tanított. Mások a táborhelyet és a gyárat takarították. A festékgyárnak egy kis gyümölcsöse is volt, azt az egyik árvaházi gyerekeknek, az 1933-ban Budapesten született Engel Évának kellett rendben tartania.⁹ A lehullott leveleket gyűjtötte össze és taligázta el. A taligába persze gyümölcsöt (almát és körtét) is rejtett, és részben megette, részben a többi árva gyerekeknek vitte.

A hadifoglyok közül leginkább a görögök barátkoztak a zsidó kényszermunkásokkal. Mivel a nem zsidó munkások kaptak valamennyi pénzt, és munka után, esténként elhagyhatták a gyár területét, a városból a zsidóknak is tudtak hozni alkalmanként bizonyos dolgokat: például munkanadrágot vagy élelmet. A bátrabb zsidó kényszermunkások, köztük néhány gyerek is, időnként kiszöktek a görögökkel együtt. A hadifoglyoknak mandolinjuk is volt, esténként előfordult, hogy az árvaházi lányok közül páran a szobájukba mentek és hallgatták a közös éneklést.

Egy alkalommal történt meg, hogy mindenki elhagyta a gyárat: légiriadó volt, és a munkások a közeli erdőbe menekültek. A sűrű bombázások idején aztán hadifoglyok és kényszermunkások egyaránt használhatták a gyár óvóhelyét. A zsidó csoport még egy alkalommal hagyta el szervezetten a gyár területét, ez télen történt, amikor fertőtlenítésre vitték őket. A gyárban volt ugyan víz, de csak hideg. Télen ezért csak esetlegesen mosakodtak, és hamar eltetvesedtek. Útközben légiriadó volt, ők pedig egy nyílt mezőn várták a bombázás végét a hóban ülve. A csoportban volt a már említett Engel Éva is, akinek túl nagy cipője állandóan leesett róla. Egy idő után, hogy ne veszítse el, a kezében fogta. A fertőtlenítést követően két napig nem bírt lábra állni, mert elfagytak a lábujjai.

A gyárban egyébként kezelték a betegeket és sérülteket, de olyanok is voltak, akik kórházba kerültek. A gyári kezelés, talán inkább elsősegélynyújtás bizonyítéka egy 1944. október 24-én kelt gyógyászati eszközrendelés: a Megerle festékgyár sebkezeléshez, fertőtlenítéshez és fájdalomcsillapításhoz szükséges különféle gyógyszereket és más felszerelést rendelt harmincnégy fő számára a közeli Mantlersche Apothekétől (21. Brünnerstraße 3.). A rendelésen a patika tulajdonosának és egyben vezető gyógyszerészének, dr. Karl Ertlnek a pecsétje látható. A patika ma is az Ertl család tulajdonában van. A rendelést a festékgyár nem maga finanszírozta, hanem a magyarországi zsidó kényszermunkások munkadíjából, a bécsi Ältestenrat der Juden (Vének Tanácsa) által vezetett úgynevezett „U” Kontóból fizettette ki (a bécsi Ältestenrat der Juden iratai között fennmaradt három olyan számla, amelyeken a Megerle festékgyár a gyárban dolgozó zsidó kényszermunkások bérét fizette be az „U” Kontóra: 1944. október 20-án 487,25; október 31-én 31; november 22-én pedig 375,10 birodalmi márkát, *Reichsmarkot* [RM]).¹⁰

⁹ YVA, O.3/5734, Aviva Steiner visszaemlékezése (sz. Engel Éva, Budapest, 1933).

¹⁰ A számlákat lásd Simon Wiesenthal Archives, IKG, A_VIE_IGK_II_FIN_DIV_8_1_0258-0259, A_VIE_IGK_II_FIN_DIV_8_2_0466-0467, 0511-0512 és 0608-0607.

A bécsi zsidó hitközség (Israelitische Kultusgemeinde Wien, IKG) levéltárában megmaradt kórházi kartotékok szerint összesen hat zsidó kényszerszermunkás került a festékgyárból a malzgassei zsidó kórházba, köztük a már említett Engel Éva bátyja, az 1929-es születésű Pál. Rajta kívül négy idősebb, 1877 és 1895 között született kényszerszermunkást kezeltek a kórházban gyomorfekéllyel, húgyhólyagproblémákkal, heresérvvel és szemhéjgyulladással, valamint egy tízéves kislányt, akinek 1944 szeptemberében eltört a karja.¹¹

1944 telén, Bécs mindennapos bombázásának idején kivittek egy csoportot a gyárból romeltakarításra. A csoportban volt az egyik árvaházi nevelt, az akkor tizenhárom éves Ruttkai Éva is.¹² Éva látott egy házat, amit a bomba félbevágott, egyik fele eltűnt, a másik felén viszont még a képek is a falon maradtak. Ahogy mentek a városban, egy arra járó asszony félrehívta az utcán. Tejeskávét adott neki és zoknit.

Mások is segítették főleg a gyerekeket, a gyár melletti házból például egy nő ételcsomagot dobott át nekik a gyár udvarára. Szintén a szomszédos házakban gyerekek is laktak, akik az ablakból látták a gyárban élő gyerekeket. Utóbbiaknak néhányszor sikerült kiszökniük a gyárból, és meglátogatták a helyi gyerekeket, akiktől főleg ételt és ruhát kaptak.

A zsidó kényszerszermunkások 1945 márciusáig dolgoztak a festékgyárban, akkor visszavitték őket Strasshofba. Oda még együtt érkezett az árvaházi csoport, de ott aztán szétszéledtek: Strasshofban szabadultak 1945 áprilisában, és onnan indultak vissza Magyarországra.

¹¹ A kórházi kartotékokat lásd II_SOZ_Kartei_Ungarische Zwangsarbeit.

¹² YVA, O.3/7418, Chava Unger visszaemlékezése (sz. Ruttkai Éva, Budapest, 1931).

FROJIMOVICS KINGA

Tömegsírok exhumálása Ausztriában a holokauszt után

A szegedi zsidó áldozatok újratemetése¹

1947. január 19-én a a Magyarországi Izraeliták Országos Irodája levelet írt a szegedi hitközségnek, melyben egyebek mellett ez állt:

A külföldön elhalt hittestvéreink holttestének hazahozatala ügyében a Hazahozatali Kormánybiztosságtól értesítést kaptunk, hogy erre hatásköre nem terjed ki. Egyébként a hullaszállítás alig legyőzhető technikai nehézséggel járna és a kormánybiztos tudomása szerint az ezzel kapcsolatos költségre költségvetési fedezet sem biztosítható.

Hittestvéreink holttestének hazahozatala kérdését ezzel nem kívánjuk elintéztnek tekinteni. Minthogy azonban erre fedezetünk nekünk sincsen, a kérdést legnagyobb sajnálatunkra kénytelenek vagyunk oly időre halasztani, amikor erre a megfelelő pénzügyi alapot előteremtenünk sikerül.²

A levél háttérében az áll, hogy a szegedi hitközség ekkoriban szeretne volna azoknak a nem megsemmisítőtáborokban meggyilkolt volt hitközségi tagjainak a holttestét exhumálni és Szegeden végső nyugalomra helyezni, akiket a Harmadik Birodalom különböző pontjain tömegsírokba temettek a holokauszt idején. Ilyenek a szegediek esetében leginkább Ausztriában voltak, mivel 1944. június végén az egyenesen Auschwitzba deportáltak mellett a szegedi gyűjtőtáborból 5239 deportált érkezett a Bécs melletti Strasshofba, hogy onnan különböző bécsi és alsó-ausztriai táborokba, ún. *Wohnlagerekbe* és *Judenlagerekbe* kerüljön kényszermunkásként.³ E táborok 1945. tavaszi evakuálása során aztán, elsősor-

¹ A tanulmány eredeti megjelenése: *Régió*, 24. évf., 2016/2, 22–30. <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v24i2.110>.

² Eredetijét a Szegedi Zsidó Hitközség irattára őrzi. Mikrofilmmásolatban lásd Yad Vashem Archives, Jeruzsálem (YVA) JM/31031, 843. p.

³ Az ún. strasshofi deportálás háttérében Bécs náci polgármestere, Hanns Blaschke állt, aki elsősorban a Bécsben és környékén működő hadiipari létesítmények munkaerőhiányát igyekezett zsidó munkaerővel enyhíteni. 1944. június végén, éppen az alföldi zsidók (IV. deportálási zóna) deportálása idején ezért június 27–30. között öt deportálóvonat összesen 15 011 deportálttal a Bécs melletti elosztótáborba, Strasshofba került a debreceni, szegedi és szolnoki gyűjtőtáborokból. Néhány nappal korábban, június 25–28. között

ban a Mauthausenbe tartó halálmenetekben, sokan estek áldozatul a kísérő SS-katonák tömeggyilkosságainak. Egy 1948 végéről származó jelentés összesen 237 olyan sírt tartott számon Ausztria területén, amelyben magyarországi zsidó áldozatok voltak. A sírok az ausztriai tartományokban a következőképpen helyezkedtek el:⁴

	Egyéni sír	Tömegsír	Rendezett	Község	Összesen
Niederösterreich	11	11	6	28	34 sír
Burgenland	5	16	1	22	36 sír
Oberösterreich	2	34	5	41	62 sír
Steiermark	27 (65)	8	16	51	92 sír
Salzburg-Tirol	9	4	8	5	13 sír
Összesen	54	73	36	147	237 sír

Az összesített adatokat követően a jelentés így folytatódik:

A kimutatott 147 község közül kb. 20 községben történtek már exhumálások, átszállítások, vagy helyi sírrendezések, összesen 36 sírt hozattunk mi vagy helyi hatóságok rendbe. Hátravan még kb. 125 osztrák községben egyéni vagy tömegsírok rendezése, exhumálása vagy átszállítása egyházi vagy hősí temetőkbe, illetőleg a helyszínen ilyenek létesítése, felavatása.

[...]

A még rendezésre stb. váró 125 községben összesen kb. 200 sírban még mindig kb. 4000 deportált teteme exhumálandó és szállítandó át más temetőkbe a f. tél folyamán.

ugyanakkor 40 505 alföldi zsidó került Auschwitzba. A strasshofi deportálásról lásd Eleonore Lappin-Eppel: *Ungarisch-Jüdische Zwangsarbeiter und Zwangsarbeiterinnen in Österreich 1944/45: Arbeitseinsatz – Todesmärsche – Folgen*, Vienna, Lit, 2010, 45–49; Kinga Frojimovics – Éva Kovács, Jews in a 'Judenrein' City: Hungarian Jewish Slave Laborers in Vienna (1944–1945), *Hungarian Historical Review*, 4, No. 3 (2015), 705–736. A strasshofi deportálás szegedi vonatkozásairól lásd kötetünkben Molnár Judit Embermentés vagy árulás? A Kasztner-akció szegedi vonatkozásai című tanulmányát.

⁴ A Schwarcz Viktor vezette Jüdisches K.Z.-Grabstätten-Eruierungs- und Fürsorgekomitee (Bécsi Zsidó Deportált sírokat Kutató és Gondozó Bizottság) által a bécsi magyar követségnek írt jelentést lásd YVA, O.5/14. 97–99. Jelentés, 1948. december 8. A Millok Sándor vezette Hazahozatali Kormánybiztosság 1945 szeptemberében kezdte meg működését, feladata deportáltak, menekültek és hadifoglyok Magyarországra szállítása volt. A szervezet története máig feldolgozatlan, működésének különböző aspektusaira vonatkozóan lásd Erdős Kristóf: A Hazahozatali Kormánybiztosság a politikai ellenőrzés szolgálatában, 1945–1947, in Soós Viktor Attila (szerk.): *Súlypontát helyezés a diplomáciában*, Budapest, NEB Hivatala, 2015, 171–196; Dunai Andrea: Displaced persons. Magyar zsidó „hontalanok” a nyugati megszállási övezetekben, in Randolph L. Braham (szerk.): *Tanulmányok a holokausztról*, V, Budapest, Balassi, 2011, 335–372. és Vörös István: „Mindent a deportáltakért!” A pécsi Deportáltakat Hazasegítő Szövetség tevékenysége 1945 nyarán, in Molnár Judit (szerk.): *A nagypolitikától a hétköznapiakig. A magyar holokauszt 70 év távlatából*, Budapest, Balassi, 2016, 315–334. A Jüdisches K.Z.-Grabstätten-Eruierungs- und Fürsorgekomitee tevékenységéről részletesebben lásd Frojimovics Kinga: Magyar zsidó menekültek és magyar zsidó tömegsírok a második világháború utáni Ausztriában: Schwarcz Viktor tevékenysége 1945 és 1950 között, *Betekintő*, 2014/3, http://www.betekinto.hu/2014_3_frojimovics.

A rendezett 36 sír közül:

Felixdorfban kb. 2000
 Lichtenwörtben kb. 250 (Mo.-ra szállítva)
 Randeggben kb. 100 (Mo.-ra szállítva)
 Zentralfrdhf. [Zentralfriedhof] Wien 38
 Thennebergben 15 (Bécsbe szállítva)
 Priel-Persenbeug 223
 Gunskirchenben 6.500
 Hörschingben 3.000
 Welsben 1.135
 Linzben 345
 Deutschkreuzben 330
 Eisenerzben 3500 deportált teteme nyert végleges nyugalóhelyet.

A jelentésben felsorolt, már rendezett sírok egyike a randeggi tömegsír volt. Ide azt a kilencvenkilenc szegedi és Szeged környéki zsidó áldozatot temették, akiket Waffen-SS és Hitlerjugend gyilkosok mészároltak le 1945. április 15-én. A zsidó kényszers munkások két, egymáshoz közeli alsó-ausztriai településen (Stangental bei Lilienfeld; Kerschenbach bei St. Veit an der Gölsen) létrehozott zsidó munkatáborokban dolgoztak, az előbbiben egy cementgyárban, az utóbbiban pedig a helyi kőbányában. A táborok áprilisi evakuálásakor a két csoportot egyesített halálmenetben indították el a mintegy százötven kilométerre nyugatra fekvő Mauthausen felé. Nem jutottak el a koncentrációs táborig, nagyjából félúton, Randeggnél brutális kegyetlenséggel gyilkolták le őket.⁵ A Szegedi Zsidó Hitközség irattárában fennmaradt egy irat, amely a megrázó részletekről tudósít. Eszerint a két tábor 1945. április 12-én evakuálták, a kényszers munkásokat gyalog indították útnak SS-kísérettel. Az evakuáláskor egy, a környéken dolgozó szegedi keresztény vendéglős figyelmeztette szintén szegedi kényszers munkás ismerőst arra, hogy a csoportot kivégezni viszik. Így néhányan megpróbáltak megszökni, de elkapták őket. A menetelők április 15-én érkeztek Randeggbe, „ott rözsét szedettek velük. Mikor ezt összeszedték, parancsot kaptak arra, hogy valamennyien üljenek szorosan egymás mellé, arccal a hegy felé. Ekkor adott jelre megszólalt két géppuska és végigsöpört soraikon.” Ezt követően a SS-ek „leborították a holttesteket és a még élőket is rözsével, azt meggyújtották.”⁶

A kilencvenkilenc meggyilkolt közül harmincöt szegedi, tizenhat hódmezővásárhelyi, hét szentesi, tíz vámspércsi, két kiskunhalasi, tizenkét makói, négy dunapataji, egy bajmoki, két debreceni és tíz névtelen (azaz beazonosíthatatlan) áldozat volt. A beazonosítható áldozatok között huszonnyolcan tizenhat évesek vagy annál fiatalabb gyerekek, továbbá

⁵ A két munkatáborról, valamint a randeggi gyilkosságról lásd Eleonore Lappin-Eppel: *Ungarisch-Jüdische Zwangsarbeiter und Zwangsarbeiterinnen in Österreich 1944/45: Arbeitseinsatz – Todesmärsche – Folgen*, Vienna, Lit, 2010, 178–186.

⁶ Az irat eredetijét a Szegedi Zsidó Hitközség irattára őrzi. Mikrofilmmásolatban lásd YVA, JM/31030, 661. p.

egy-két éves kisgyermekek voltak. A vámospércsi tíz áldozat mindegyike a Hoffmann családhoz tartozott, kilencen közülük egy és tizennyolc év közöttiek voltak.⁷

A randeggi tömegsírt 1947 novemberében exhumálták, az áldozatokat december 7-én Szegeden temették újra a zsidó temető hősi halottak parcellájában egy nagy közös sírba.⁸ A temetésen az a dr. Frenkel Jenő szegedi főrabbi⁹ búcsúztatta az áldozatokat, aki három nappal korábban, december 4-én egy, a temetéssel kapcsolatos halakhikus (zsidó vallásjogi) kérdéssel fordult a budapesti székhelyű Országos Rabbí Egyesülethez. Frenkel főrabbi levelét ugyan mindeddig nem sikerült felkutatnom, de tartalma az Országos Rabbí Egyesület válaszából kikövetkeztethető. A temetés napján, tehát 1947. december 7-én keltezett választ a kor neológ halahikus szaktekintélye, a Rabbiképző Intézet tanára és igazgatója, dr. Róth Ernő (Cvi) rabbi írta. A válaszból rekonstruálhatóan Frenkel főrabbi azzal kapcsolatban kérte ki tudós kollégája szakvéleményét, hogy mi a teendő a zsidó vallásból kitértek újratemetésekor. Lehet-e a zsidó vallásúakat a kitértekkel egy sírba temetni, a temetés során celebrálható-e keresztény szertartás is? Miután magyarországi neológ rabbiknak a holokausztot követő halakhikus döntései még a szűkebb szakmai körök számára is viszonylag ismeretlenek, miközben igen fontos kordokumentumok, az alábbiakban az udvarriassági formulák kivételével teljes egészében közlöm e ritka, fennmaradt iratot:¹⁰

Amennyiben az exhumáláskor felismerhetők a kitért egyének, és a család ragaszkodik a keresztény szertartáshoz, úgy mivel nincs jogunk ezt meggátolni, rendezze meg a család ezen személyek temetését külön; ott, ahol jónak látják, azaz: az illetékes ker. temetőben. Ha a család nem ragaszkodik a ker. temetéshez, eltemethetők a kitértek is a többi zsidóval, mivel nyilván megbánták tettüket, amikor látták, hogy kitérésük sem mentette meg őket az élet számára. A régi kitértek, akik még a zsidóüldözések előtt tértek ki, *esetleg* külön csoportban למחמה מתעוררים el.

Valószínűnek látszik azonban, hogy az agnoszkálás nem jár majd kellő eredménnyel, és így természetesen más helyzettel állunk szemben. Szerintem a következő a teendő:

⁷ A kilencvenkilenc áldozat (köztük tíz ismeretlen) listája megtalálható a Szegedi Zsidó Hitközség iratai között (mikrofilmmásolatban lásd YVA, JM/31030, 546-549. pp.), valamint közölte a *Délmagyarország* is, 1947. december 5., 2. Lásd V.5.b. számú dokumentum.

⁸ A temetésről lásd 17–18. számú képek. A búcsúztatón mondott beszédekről lásd V.5.d. és V.5.e. számú dokumentumok.

⁹ Dr. Frenkel Jenő 1902-ben született Erdélyben, orthodox családban. A budapesti Rabbiképző Intézet végzős hallgatójaként 1926-ban lett a szegedi neológ hitközség rabbija, majd 1942-ben főrabbi. A holokausztot családjával együtt az ún. Kasztner-vonat utasaként élte túl. Míg gyermekei a második világháborút követően alijáztak, a főrabbi feleségével visszatért Szegedre és újraindította a városban a hitéletet. 1949-ben aztán feleségével együtt szintén alijázott, Izraelben halt meg 1989-ben.

¹⁰ Kónya Judit *Halakha és zsidótörvények: Responsum-irodalom Magyarországon az 1930-as, 40-es években* (Budapest, ELTE BTK, 2014) című, igen alapos doktori disszertációjában ugyan foglalkozik a holokausztot követő temetkezési problémákkal, és ezen belül Róth Ernő publikált halakhikus döntéseivel is (227 és 234), ezt az ügyet nem említi.

Mivel az áldozatok többsége zsidó, továbbá zsidóságuk miatt hurcolták el őket, arra az álláspontra kell helyezkednünk, hogy a temetési szertartást teljesen zsidó rítus szerint kell lebonyolítani, zsidó temetőben, esetleg külön mártír parcellában. Aki ezt ellenzi, válassza ki magának a saját halottját, és tegyen vele azt, amit akar. De ha ezt nem teheti, úgy semmiképpen sem követelheti, hogy az ő kedve miatt zsidókat is idegen rítus szerint temessenek el.

Az ellen természetesen nem lehet kifogást emelni, hogy a temetéskor nem zsidó papok is beszéljenek; ott azt mondhatják, amit jónak látnak, de idegen szertartást semmiképpen nem engedélyezhetünk.

A kitértek hozzátartozói számára nyilván az fontos, hogy igazolva legyen kereszténységük azáltal is, hogy a szülők keresztény temetőben fekszenek. Ez szerintem úgy is elérhető, hogy állíttassanak fel a keresztény temetőben egyéni vagy közös sírkövet az illető kitértek személyi adatai stb. feltüntetésével. Ott rendezhetnek esetleg jelképes temetést is, ha a hozzátartozók azt jónak látják.¹¹

Bár a kitérés tényét Róth rabbi nem tudja elfogadni, megérti, hogy ez egy bizonyos történelmi helyzetben, a „zsidóüldözések” idején életmentő lépésnek tűnhetett egyesek számára. Feltételezve, hogy a holokaustt idején – látva a stratégia hibás voltát – a kitértek megbánták tettüket, engedélyezi a közös sírba temetést. Ezen túlmenően még arra is megoldást próbál találni, hogy a kitértek továbbra is keresztény leszármazottai hogyan rendezzék a maguk számára megnyugtatóan legyilkolt rokonaik temetésének ügyét. Róth rabbi levele ugyan érdemben nemigen befolyásolhatta a szegedi újratemetés menetét, hiszen válasza a temetés napján íródott, mégis útmutató lehetett más, hasonló esetekben.

A szegedi zsidók tehát 1947-ben exhumáltatták és Szegedre szállíttatták a holokaustt során meghalt helyi és környékbeli áldozatok egy részét, a Randegben meggyilkoltakat. Ez azonban, részben a halottszállítás valóban nehéz és költséges lebonyolítása, de még inkább a magyar hatóságok érdektelensége miatt nem vált gyakorlattá. A holokausttot követően újjáalakult vidéki hitközségek többsége egyszerűen nem tudta sem megszervezni, sem anyagilag finanszírozni az exhumálásokat.

A magyar kormány ezzel kapcsolatos gyakorlatára mélyen jellemző az az 1949 januárjában született levél, melyet a már említett Schwarcz Viktor kapott a Magyar Köztársaság bécsi követségétől. A levélből egyrészt süt a magyar hatóságok teljes helyzetismeret-hiánya, másrészt világosan kitapintható, hogy az áldozatokról való gondoskodást leginkább Ausztriára próbálták átruházni. A levél egyebek mellett a következőket tartalmazza:¹²

Kíváncos volna [...], hogy az osztrák hatóságok Ausztria területén valamennyi magyar honvéd egyén, zsidó deportált, polgári elhurcolt stb. – tömeg- és külön sírjait – akár temetőben, akár temetőn kívül vannak – felkutassák és a megtalált sírokról helységjegyzéket bocsássanak rendelkezésünkre. E jegyzékhez csatolandók volnának – helységenként csoportosítva – az ott eltemetettek névsorai, a halottak

¹¹ Az irat eredetijét a Szegedi Zsidó Hitközség irattára őrzi. Mikrofilmmásolatban lásd YVA, JM/31030, 627. p.

¹² YVA, O.5/13. 56–57. A Magyar Köztársaság bécsi követségének felhívása Schwarcz Viktornak, 1949. január 21.

személyi, elhalálozási és sírhely adataival, valamint a sírok fekvését feltüntető vázrajzzal. Melléklendők a hitelesített halotti okmányok is. Ismeretlen halottak esetében szükséges a halottak számának és mivoltának (pl. honvéd egyén, zsidó deportált, polgári internált stb.) megnevezése és – ha lehetséges – a halál körülményeinek leírása (pl. járvány, tömegmészárolás stb.).

Felkérendő volna az osztrák kormány, hogy a temetőn kívül eltemetett magyar halottakat mielőbb exhumáltassa és a legközelebbi temetőbe szállíttassa, annak szem előtt tartásával, hogy a halottak a temetőben külön sírcsoportba, azon belül pedig az ismert nevű halottak, azonosságuk megóvásával, külön sírokba kerüljenek. [...]

A magyar sírok áthelyezésének, az egyes sírcsoportok közös emlékművekkel való megjelölésének és gondozásának költségeit – az 1929. évi Genfi Egyezmény és a viszonyosság elve alapján – az osztrák államnak kellene vállalnia.

Schwarcz udvarias, ugyanakkor határozott levélben válaszolt a követségnek 1949. február 6-án.¹³ Egyrészt leszögezte, hogy az általa vezetett bizottság az Ausztria területén fellelhető tömeg- és egyéb sírok feltérképezését az előző évben elvégezte. Annak nem látta értelmét, hogy az éppen aktuális helyzetről részletes, vázrajzokkal felszerelt jelentés készüljön, mivel a tervek szerint „az elszórtan, egyes községek határában, országutak mentén, szántóföldeken és erdőkben vagy kőbányák közelében fekvő deportált-sírok” exhumálása a bizottság az évi legfontosabb feladata volt. A hitelesített halotti okmányokkal kapcsolatos kérésre a következő választ adta: ezen „okmányok beszerzése a legtöbb esetben lehetetlen, minthogy járványok vagy tömeggyilkosságok áldozatai ezek a személyek, és nem vezettek róluk a nácik feljegyzéseket”.

Míg a magyar kormány leginkább a felelősség elhárításával, bürokratikus látszat-aktivitással volt elfoglalva, a Schwarcz-féle bizottsághoz különböző magyarországi hitközségektől és magánszemélyektől ausztriai tömegsírokban található magyarországi zsidó deportáltak exhumálását kérő levelek érkeztek. Az esetek többségében azonban, a magyar állami szervek segítőkészsége híján, ezek a kezdeményezések elhaltak. A magyar állam, amely 1944 nyarán igen aktívan vett részt több százezer zsidó állampolgára deportálásában, a holokaust áldozatait nem tekintette „saját halottainak”.

¹³ YVA, O.5/14. 84–86. Schwarcz Viktor válasza a Magyar Köztársaság bécsi követségének felhívására, 1949. február 6.

DOKUMENTUMOK

I. DEPORTÁLÁS

1. Endre László és Baky László belügyi államtitkárok megtekintik a szegedi gettót és értekezletet tartanak a városházán a deportálásról, *Szegedi Új Nemzedék*, 1944. június 11., 3.

Vitéz Endre László és vitéz Baky László államtitkárok megtekintették a szegedi gettót

Szeged, június 10.

Vitéz Endre László dr. és vitéz Baky László belügyi államtitkárok szombaton reggel gépkocsival Szegedre érkeztek. Magyar-Kossa Aladár főispán, Tóth Béla dr. h. polgármester, valamint Buócz Béla dr. vidéki főkapitány társaságában megtekintették a szegedi gettót és behatóan áttanulmányozták mindazokat az intézkedéseket, amelyeket Szeged város vezetősége a zsidóknak a város életéből való kiemelésére és elkülönítésére dolgozott ki. Az államtitkárok a legteljesebb megelégedésüket nyilvánították és őszinte elismerésüket fejezték ki a város két vezetője előtt a zsidókérdés szegedi megoldása felett.

Ezután az államtitkárok részvételével értekezlet volt a városházán és itt időszzerű közigazgatási kérdéseket tárgyaltak meg nemcsak a város, hanem a környéki törvényhatóságok vezetőinek: főispánok, alispánok és polgármesterek, valamint a rendészeti vezetők bevonásával. Délben két órakor a Hungáriában egyszerű közebed volt, amelyen az első poharköszöntőt Magyar-Kossa Aladár főispán mondotta Horthy Kormányzóra és a német nép Vezérére. Tóth Béla dr. h. polgármester a ve-

déget köszöntötte, majd vitéz Endre László dr. államtitkár válaszában köszönetét fejezte ki a városnak azért a szívélyes és barátságos fogadtatásért, amelyben az értekezlet résztvevőit részesítette.

Vitéz Endre László és vitéz Baky László államtitkárok a délutáni órákban gépkocsin visszatartak Budapestre.

2. Ferenczy László csendőr alezredes jelentése a szegedi V. és a debreceni VI. csendőrkerületek gyűjtőtáborairól és berakó állomásairól, 1944. június 17.

M. KIR. CSENDŐRSÉG ÖSSZEKÖTŐ TISZTJE¹
A NÉMET BIZTONSÁGI RENDŐRSÉGNÉL
BUDAPEST, XII. EVETKE ÚT 2. II. EM.
TÁVB. 165-584, (39) m. á.²

16.

biz.1944.³

A IV. tisztogatási akció

1. számú eseményjelentés

Kiskunfélegyháza, 1944. június 17.

A IV. tisztogatási akció során a szegedi V. és a debreceni VI. csendőrkerület területén lévő gettókban összegyűjtött zsidóknak az érintett területen felállított 7 gyűjtőtáborba való szállításával kapcsolatos jelentésemet az alábbiakban terjesztem elő:

1.) Június 16-án, reggel 5 órakor megkezdődött a gettókban tömörített zsidóknak egyes gyűjtőtáborokba való beszállítása.

2.) A szegedi V. csendőrkerület területén 3 gyűjtőtábor létesült: Kecskeméten (zsidók várható létszáma 5500), Szegeden (zsidók várható létszáma 8800) és Bácsalmáson (zsidók várható létszáma 3400), a debreceni VI. csendőrkerület területén pedig 4 gyűjtőtábor, nevezetesen: Debrecenben (zsidók várható létszáma 15 500), Nagyváradon (zsidók várható létszáma 3400), Szolnokon (zsidók várható létszáma 6200) és Békéscsabán (zsidók várható létszáma 3500) állíttatott fel.

3.) A fenti táborokba való begyűjtés zavartalanul folyik, f. hó 25-ig bezárólag befejezést fog nyerni.

4.) A tisztogatási akció központjául korábban kiszemelt Kecskemét helyett, itteni elhelyezési nehézségek miatt, a német biztonsági rendőrség törzsével együtt Kiskunfélegyházára kényszerültem áttelepülni. Iroda: Kiskunfélegyháza, Deák Ferenc utca 2. Telefon: Kiskunfélegyháza 140.

5.) A német biztonsági rendőrség kassai átvevő bizottságának jelentése szerint az egyes szállítmányok magyar kísérő őrsege olyan rémhírekkel ijesztgeti a szállítmánybeli zsidókat,

¹ Az eseményjelentések Ferenczy László peranyagának F. III. számú mellékletei. Gépelt tisztázat. Ferenczy László saját kezű aláírásával. ÁBTL, V-79348, 203-223, 228-247; A-643/3 37, 39-40, 43-44, 48. Valamennyi jelentés közlését lásd: *Csendőrtiszt a Markóban. Ferenczy László csendőr alezredes a népbíróság előtt*, szerk., bev., függelék: Molnár Judit, Budapest, Scolar-ÁBTL, 2014, 280–317.

² Valamennyi jelentés bal felső sarkában a fenti pecsét szövege olvasható.

³ A fenti hivatkozási szám valamennyi jelentésen megtalálható.

hogy a németek majd, a határon túljutnak, kivégzik őket. Az egységes karhatalmi erők parancsnoka ennek megszüntetése iránt intézkedett.

Az itteni területen fekvő 7 gyűjtőtáborból való szállítások nem f. hó 21-én kezdődnek, hanem június 25-én indulnak meg, és 28-án befejeződést fognak nyerni. A szállítások napját az egyes gyűjtőtáborokat illetően az alábbiakban jelentem azzal, hogy a menetrendnek pontos indulási időpontját [sic!] később kerül közlésre:

Gyűjtőtáborok és berakó állomás		június				Megjegyzés
		25	26	27	28	
Kecskemét	2 vonat	1		1		
Szeged	3 vonat	1		1	1	
Bácsalmás	1 vonat		1			
Debrecen	5 vonat	1	1	1	2	
Nagyvárad (Bihar vm.)	1 vonat		1			
Szolnok	2 vonat	1		1		
Békéscsaba	1 vonat		1			

6.) Összesen 15 vonat, szállítások 4 napon át: kb. 46 000 zsidó.

7.) A német biztonsági rendőrséggel történt megállapodás szerint sorra kerülő szombathelyi III. és pécsi IV. csendőrkerületek területeivel kapcsolatos V. kitelepítési akció kezdetét venné f. évi június hó 29-én, befejezést nyerne f. évi július 3-án. Az itteni gyűjtőtáborokból való szállítások menetrendje később kerül megállapításra.

8.) A 7. pontban jelített V. tisztogatási akcióval kapcsolatos értekezlet f. évi június 22-én, 9 és 11 órakor Siófokon lesz megtartva.

Jelentésem egy-egy példányát előterjesztem a Csendőrség felügyelőjének, vitéz Endre László és Baky László államtitkár uraknak, a Belügyminisztérium VII. osztálya vezetőjének, a tiszántúli német hadsereg parancsnoksága mellé rendelt m. kir. Kormánybiztos úrnak – Debrecen –, a Csendőrség központi nyomozó parancsnokságnak.

vitéz Ferenczy alez.

**3. Finta Imre csendőr százados értesítése a szegedi
polgármesterhez a deportálónvonatok indulásáról a szegedi V.
és a debreceni VI. csendőrkerületekből, 1944. június 21.¹**

9535/944
M.kir. szegedi V.csendőrkerületi parancsnokság.

827.
1944.

Gyűjtőtáborból zsidó vonatok indulása.

Polgármesteri hivatalnak

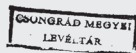
Szeged, 1944. június 21.

Szeged.

A német S.S.parancsnokságnak a zsidók gyűjtőtáborból való elszállítására vonatkozó átiratát, intézkedés végett hiteles másolatban hivatalos tisztelettel megküldöm.

1 melléklet.

O. Simay

¹ MNL Csongrád-Csanád Megyei Levéltár, polgármesteri iratok 9535/1944.

Másolat:

Kerületi parancsnokságnak

Szeged.Kiskunfélegyháza, 1944. június 18.A vonatok indulnak:Kecskeméttől: 25.-én és 27.-én egy-egy vonat, összesen kettő vonat.Szegedről: 25, 27 és 28.-án egy-egy vonat, összesen három vonat.Bácssalmásról: 26.-án egy vonat,Debrecenből: 25, 26., 27.-én egy-egy vonat és 28.-án kettő vonat,
összesen 5 vonat,Nagyváradól: 26.-án egy vonat,Szolnokról: 25 és 27.-én egy-egy vonat, összesen kettő vonat ésBékéscsabáról: 26.-án egy vonat indul.

A vonatok indulását megelőző napokon a kizakó állomások állomások
székhelyén levő táborok levő táborokban levő zsidókat alaposan át kell vi
vizsgálni, hogy semmiféle érték /: pénz, ékszer, értékpapír, takarékkönyv
stb.:/ ne maradjon náluk /: erre B.M.rendelet is van:/, továbbá, hogy
ne szállíttassanak el olyan egyének, akik a kiadott intézkedések szerint
el nem szállíthatók.

Az átvizsgáláshoz szükséges csendőrségi erőkről a kerületi parancsn
okságok gondoskodjanak.

Az elszállítandóknál az induláskor legalább 5-5 napi, illetve a né
met parancsnok által a szállítás esetleg hosszabb tartama miatt kívánt
mennyiségű élelemnek kell lenni. Erről való gondoskodásra az erre illeté
kes polgári hatóság figyelmét hívja fel. vitéz Sellyey s.k.ezds.egysé
ges karhatalmi parancsnok.

A másolat hiteles:
Szeged, 1944. június 21.

Handwritten signature: János

CSUNGRÁD MEGYE
LEVÉLTÁR

4. Ferenczy László csendőr alezredes jelentése a szegedi V. és a debreceni VI. csendőrkerületek területéről történt deportálásokról, 1944. június 29.

M. KIR. CSENDŐRSÉG ÖSSZEKÖTŐ TISZTJE
A NÉMET BIZTONSÁGI RENDŐRSÉGNÉL
BUDAPEST, XII. EVETKE ÚT 2. II. EM.
TÁVB. 165-584, (39) m. á.

16.

biz.1944.

A IV. tisztogatási terület 2. számú eseményjelentése Budapest, 1944. június 29.

A IV. tisztogatási területről (szegedi V. és debreceni VI. csendőrkerületek) kitelepített zsidóságnak elszállításával kapcsolatban jelentésemet az alábbiakban terjesztem elő:

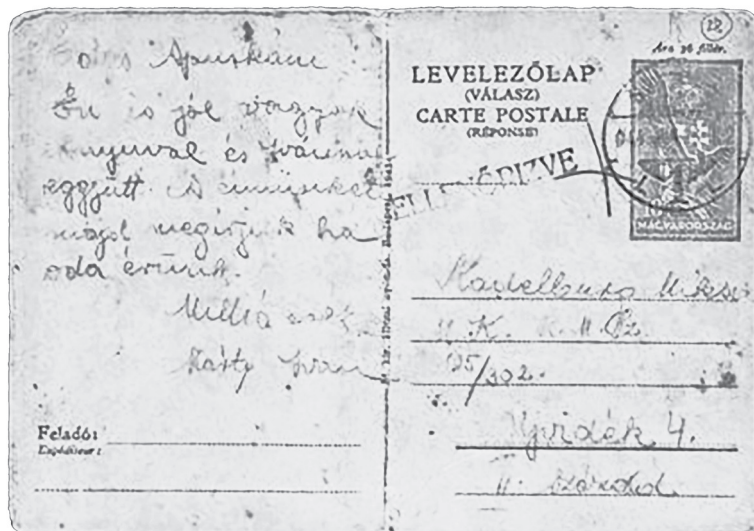
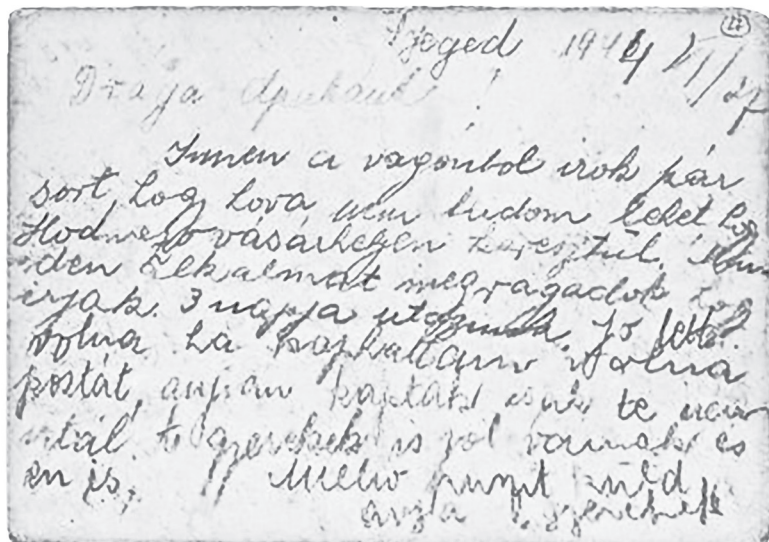
- 1.) A fenti két csendőrkerület területén felállított 7 gyűjtőtáborba a zsidók begyűjtése 1944. június hó 20-án befejezést nyert.
- 2.) Elszállításuk folyó évi június hó 25-én kezdődött meg, és június hó 28-án már befejezést is nyert.
- 3.) A szegedi V. csendőrkerület területéről, nevezetesen: Kecskemétről 5413, Szegedről 8617, Szolnokról 4666 és Bácsalmásról 2793 zsidó, összesen 21 489 zsidó, míg a debreceni VI. csendőrkerület területéről, és pedig Debrecenből 13 084, Nagyváradról (az ide irányított Bihar megyeiek) 2819, Békéscsabáról 3113 zsidó, összesen 19 016 zsidó, együttesen 40 505 zsidó fajú személy 14 vonattal szállíttatott el.
- 4.) A II., V., VII., VIII., IX. és X. csendőrkerületek területéről összesen 129 szerelvénnyel eddig (1944. május 14. – 1944. június 28-ig) 380 660 zsidó települt ki az országból.
- 5.) A szállítmányok futása mindvégig zavartalan volt.
- 6.) A szolnoki gyűjtőtáborból szökést kísérelt meg özv. Neubart Lajosné szül. Pintér Gizella zsidó nő, aki ellen a német biztonsági rendőrség egyik tagja löfegyvert használt, melynek eredménye halálos kimenetelű volt. Ugyancsak a szolnoki gyűjtőtáborban tíz, javarészt ismeretlen zsidó személy ismeretlen méreggel öngyilkosságot követett el. Valamennyi halálos kimenetelű volt.
- 7.) A bácsalmási gyűjtőtáborban Havas Károly és Havas Károlyné, valamint Lauwitz Adolfné ismeretlen méreggel halálos végű öngyilkosságot követtek el. Három agg zsidó személy pedig természetes halál – aggkori végegyengülés – következtében hunyt el.
- 8.) A békéscsabai gyűjtőtáborban 4 halálos kimenetelű öngyilkosság, 1 természetes haláleset fordult elő.

9.) Dr. Jánossy Gyula békéscsabai polgármester, Szokolai és Ladányi ottani rendőrség[i] detektívek, valamint Sitkei ugyancsak ottani alhadnagy ellen még kellően nem ellenőrzött adatok merültek fel arra nézve, hogy a zsidók érdekeit szolgálták, s azokat teljes erővel támogatták. Egyébként Bácsalmáson a zsidóvagyon-rejtegetők és a fent megnevezettek magatartásával kapcsolatos puhatolás folyamatban van.

10.) A lakosság túlnyomó nagy rész[é]ben a zsidók kitelepítése meglelégedéssel párosult, megnyugvást hoz. Egy kisebb rész tartózkodó magatartást tanúsít. Úgy a gyűjtőtáborokba való begyűjtés, mint a kitelepítéssel kapcsolatos szállítások során sehol sem fordult elő magyar közbiztonsági közegek részéről bántalmazás, kilengés vagy egyéni atrocitás. Jelentésem egy-egy példányát előterjesztem a csendőrség felügyelőjének, vitéz Endre László és Baky László államtitkár uraknak, a BM VII. osztály vezetőjének, a tiszántúli német hadsereg mellé rendelt kormánybiztos úrnak (Debrecen) és a csendőrség központi nyomozó parancsnokságnak.

vitéz Ferenczy alez.

**5.a. Kadelburg Miksáné levelezőlapja munkaszolgálatos férjéhez
a második, Szegedről indult deportálónvonatról,
1944. június 27.²**

² YVA, O.75/1958. A szabadkai Kadelburg család öt tagjának sorsa 1943 folyamán szétágazott. A családfőt munkaszolgálatra hívták be, a következő év tavaszán pedig idősebb fiukat is besorozták. A család otthon maradt tagjait, az édesanyát és két tizenéves gyermekét 1944 nyarán a szabadkai gettóból Bácsalmáson és Szegeden keresztül Strasshofba deportálták. Az itt közölt két levelezőlap egyikét az édesanya írta férjének a deportálónvonatról (1944. június 27.), a másikat a Hódmezővásárhelyen munkaszolgálatot teljesítő fiú édesapjának, a pár napja deportált édesanyjáról és testvéreiről (1944. július 2.).

II. EMLÉKEK

1.a.(1) A DEGOB 3628. számú jegyzőkönyve –

Csillag Edit

1945. június 1.¹

M á s o l a t

J e g y z ő k ö n y v

felvétel a Magyarországi Zsidók Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság irodahelyiségében (Budapest, VII. Bethlen tér 2.) 1945. június hó 1-jén.

Megjelent előttünk Csillag Edit, mezőtúri lakos, aki előadja a következőket:

A mezőtúri gettó Szolnokra került, onnan tovább vitték Strasshofba. Egyik nap az SS-tiszt felszólítására a németül beszélők az irodába kerültek és így került ő az ún. elosztó irodába. Itt minden egyes újonnan érkező deportáltat kartotékoztunk és nálunk irányították. A mellékelten átadott névsor azoknak a nevét tartalmazza, akiket táborokba tovább vittek és a kartotékokról másoltam le.² 1944. július 13-ig maradtam Strasshofban, onnan Kalladorfba az ún. Landwirtschaftban dolgoztam és onnan 1944. augusztus 7-én vissza Bécsbe a Sondereinsatzkommandóhoz.³ Az előbb említett parancsnokság tulajdonképpen utódja volt a strasshofi parancsnokságnak. Feljegyzéseim a deportáltakról:

1944 június	27-én érkezett a szolnok[i] gettó	2567 ember
[június]	29-én érkezett a debreceni gettó	6641 [ember]
[június]	30-án és július 1-jén a szegedi gettó	5239 [ember]
	Budapestről	1690 [ember] ⁴
	Bajáról	564 [ember]
	[Összesen]	16 701 embert tartottunk nyilván.

A fent felsorolt deportáltak közül, akik Auschwitzba kerültek, további sorsukról nem tudok, a többiek, a budapestieket 1690 embert elvitték Bergen-Belsenbe, onnan 1944 december 6-án Svájcba kerültek.

¹ A DEGOB-jegyzőkönyveket a felvétel időpontja szerinti sorrendben közöljük. MZsML, XX-G-A 3628. számú jegyzőkönyv.

² A névsor nem található a jegyzőkönyv mellett.

³ A német biztonsági rendőrség és biztonsági szolgálat különleges magyarországi bevetési egysége parancsnokának bécsi kommandója (Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD in Ungarn, Sondereinsatzkommando, Aussenkommando Wien) a 2. kerület Castellezgasse 35. szám alatt működött.

⁴ A budapesti 1690 fő az úgynevezett Kasztner-vonat utasai, akiket Bergen-Belsenbe szállítottak. Közülük 318 fő augusztus 21-én érkezett Svájcba, a többiek december 7-én.

A többi deportáltak, akik Ausztriába kerültek, sokan visszakérültek. A deportált zsidók a gyárakban és a Landwirtschaftokban⁵ munkájuk ellenértékeképpen kézhez fizetést nem kaptak, a cégek a fizetéseket az irodára a Sonderinsatzkommandóra küldötték és onnan a bécsi Ländler-Bankba került.⁶ Ezen összegből a deportáltak esetleges kórházi ápolási díjait, temetési és egyéb költségeket fedezték. A pénzüsségekről pontos könyvelést vezettek, ez véleményem szerint egy igen tekintélyes összeg, aminek további sorsát kikutatni javasolnám.

⁵ Mezőgazdasági birtokokon.

⁶ A magyarországi zsidó kényszermunkások munkabérének, ellátmányának és egészségügyi ellátásának, adott esetben temetésének ki- és befizetéseit a bécsi Ländlerbanknak az 1. kerület Am Hof 2. sz. alatti postahivatalban vezetett 5.447 számú számlájának a 72.500 sz. alszámláján, az úgynevezett „U” Konto (Ungarn–Magyarország) számlán bonyolították a munkáltatók és a náci hatóságok. A háború után a bank iratai az ausztriai Bank Austria és a németországi Dresdner Bank/Commerzbank irattárába kerültek, az „U” Konto azonban az eddigi kutatások során nem került elő.

1.a.(2) Csillag Edit visszaemlékezése 1945.¹

1944. június 16-án a mezőtúri gettóból Szolnokra kerültünk a Cukorgyárba, ahova cca 6000 zsidó lett Szolnok megyéből összegyűjtve.

Itt 10 napig voltunk, ami borzalmas 10 nap volt. Rendőrök, csendőrök verték az embereket, egy fiatal cca 20 éves SS katona irányítása mellett. Június 25-én az egész tábort két részre osztották. Az ún. második transzportot június 25-én bevagyonírozták. 2 napi út után érkezünk Strasshofba, június 27-én. Strasshof egy gyűjtőláger volt. Előbb mindenkit fertőtlenítettek, orvosi vizsgálat elé utaltak. A munkaképtelen, öregek „R” betűt kaptak (Rückwander).² Mikor megérkeztünk, másnap egy SS tiszt jött a barakkunkhoz azzal, hogy aki németül beszél, jelentkezzen az irodán a kartotékokat felvenni. Így kerültem be Strasshofba az irodára. Itt vettük fel a kihozott zsidók adatait kartotékokra. A strasshofi gyűjtőlágeren összesen 16 701 magyar zsidó ment keresztül, és pedig 1944. június 27-én a szolnoki gyűjtőlágerből érkezett 2567, 1944. június 29-én Debrecenből érkezett 6641, 1944. június 30-án és július 1-jén Szegedről érkezett 5239, a bajai gyűjtőtáborból kihoztak 564-et, Budapestről 1690-et. A Pestről elhozott 1690 zsidót egyenesen Bergen-Belsenbe vitték, kik 1944. dec. 4-én Svájcba lettek áttéve. A szolnoki, debreceni, szegedi gyűjtőtáborokból elhozott zsidók nagy része nő és gyermek volt. A szolnoki táborból elhoztak 819 férfit (fűgyermek és öregekkel együtt) és 1748 nőt. (Leánygyermek és idős asszonyokkal együtt). A debreceni táborból 2560 férfit és 4081 nőt, a szegedi táborból pedig 2549 férfit és 2699 nőt. Ezek között 15 éves korig 3526 gyermek volt. Strasshofban az irodán hallottam, hogy a sokgyermekes anyákat külön vették és külön szállították el. Ekkor még azt hittem, hogy talán ezek jobb helyre kerültek, és csak mikor Bécsbe a Sondereinsatzkommandóhoz kerültem, mely iroda folytatása volt a strasshofi irodának, tudtam meg, hogy ezeket a sokgyerekes anyákat Strasshofból egyenesen Auschwitzba vitték.

Ide csatolom a strasshofi irodán keresztülment s később Auschwitzba került zsidók listáját.³ Ezen listát én a bécsi irodán titokban másoltam le. Ebből látszik, hogy mennyi sokgyermekes anya került Auschwitzba.

[?]ből.⁴ A strasshofi irodán legszomorúbb volt, mikor a szentesi fiúárvaház 12 elhagyott gyerek[e] került sorra. Szegények ott álltak egy sarokban, anya, apa nélkül, nem tudták kihez forduljanak. Adataikat éppen én vettem fel és mondták, hogy a felügyelőnk

¹ Csillag Edit géppel írt visszaemlékezése a második világháború után. Az eredeti irat 2002. március 24-én került árverésre 264. számon a Magyarországi Judaika Aukción. Az irat fénymásolatban a szerkesztők birtokában.

² visszatérő

³ A lista nem áll rendelkezésünkre. Az aukción a fenti visszaemlékezés mellett több lista is árverezésre került. Lehetséges, hogy ezek egyike a szerző által említett.

⁴ A dokumentumon nem látható a szó eleje.

elhagyta őket. A bécsi irodán tudtam meg később, hogy ezen gyerekeket is Auschwitzba vitték. További sorsukról nem tudok. Sok szomorú látvány volt Strasshofban, de ez a 12 gyerek sorsa volt talán a legborzasztóbb.

A strasshofi iroda július 13-ig állott fenn. Miután több transzport már nem érkezett, az irodát feloszlatták. Így kerültem Kalladorfba, ahol mezőgazdasági munkát végeztünk. Itt csak 3 hétig voltam, mert a bécsi Sondereinsatzkommandóról egy sürgős leirat érkezett, hogy azonnal jelentkezzem a bécsi irodán. Így kerültem aug. 7-én Bécsbe a Sondereinsatzkommandóhoz, mely Bécsben a Castellezgasse 35. sz. alatt volt. Ide az irodára kilenc nő került be, közben 3 közülünk megszökött, így hatan maradtunk. Ez az iroda 1945. március 31-ig működött. Április 2-án az összes kartotékokat és a többi iratokat az iroda udvarán az SS-ek elégették. A 16 700 magyar deportált zsidón kívül nyilván volt még tartva 20 000 munkaszolgálatos, akik Sopron és Pozsony körül voltak lágerekben elhelyezve. Ezeknek a kartotékozáásával éppen húsvétra lettünk kész, és húsvét másodnapján az egészet elégették.

A 16 700 zsidóról a bécsi irodán igen pontos nyilvántartás volt vezetve. Itt nyilván voltak tartva, akik kórházba kerültek, akik meghaltak. Úgyszintén pontos könyvelés volt fektetve a mezőgazdaságok és gyárak által a zsidó munkások után befizetett összegekről. A zsidók kézhez ugyanis fizetést nem kaptak, ellenben a munkaadók kötelesek voltak a zsidók munkabérért az irodához, vagy a bécsi Länderbankhoz (Taborstrasse sarok) befizetni. Ha a pénz az irodához folyt be, az iroda is azt a bankhoz továbbította. Ebből a pénzből lett fedezve a betegek kórházi, temetési és egyéb költsége. Nézetem szerint nagy összegnek kellett a bankban maradni, ha ugyan az SS-ek el nem vitték. Érdeemes volna megérdeklődni, hogy mi is lett a pénz sorsa.

Egy nap, úgy kb. február havában, nagy derűtséget keltett köztünk, mikor az egyik SS tiszt egy távirattal a kezében bejött és a felfektetett zsidó kartotékok között kerestette Peyer [Károlyt] és Ugron Gábort. Nevetés nélkül nem álltuk meg, hiszen mi tudtuk, hogy ők nem zsidók, hanem baloldali politikusok. Kilestem mikor a tiszt kiment és a táviratot letette. Azt rögtön elolvastam. Körözés volt ellenük kiadva és kérdezték az irodát, hogy nevezettek le vannak-e már tartóztatva.

Most tudtam meg, hogy nevezettek Mathausenbe kerültek, de hál Istennek már itthon vannak.

**1.b. A DEGOB 284. számú jegyzőkönyve –
Kohn Kató és Kohn Judit
1945. július 1.¹**

J e g y z ő k ö n y v

felvétellett Budapesten 1945. július 1-jén a DEGOB/Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság Otthonában (B[uda]pest, Ajtósi Dürer sor 37. Erzsébet Nőiskola)

Megjelentek:	Kohn Kató és Kohn Judit
Születtek:	Adán, 1927. III. 26. és 1929. IV. 6.
Foglalkozásuk:	háztartás[beli]
Táborok:	Strasshof – Terezin
	1944. VI. 1. – 1945. V. 8-ig

Fent nevezettek előadják a következőket:

Adáról vitték el bennünket a csendőrök internálótáborba Szegedre. Mielőtt elvittek volna, kifosztottak bennünket teljesen, minden értéktárgyainkat és iratainkat elvették, verés és ütlegetések közepette. A csomagjait sem vihette mindenki magával.

Dolgozni nem kellett az internálótáborban, az ellátás nagyon gyenge volt, kaptunk egy kevés levest és kenyeret naponta. Szobákban voltunk elhelyezve és 60 ember szorongott egymás ölében, de voltak olyanok is, akiket ólakba raktak be, ahol a pusztta földön heverték napokon át.

Itt voltunk cca. 10-12 napig, amikor a németek átvettek bennünket és elvittek Strasshofba. Vagonokban utaztunk, 70-80 ember volt összezsúfolva. Ennivalót nem adtak semmit, csupán ami még nálunk volt, azt ettük az úton. Vízhez jutni csak a legnagyobb nehézség árán lehetett.

Strasshofból egy nap múlva elkerültünk Znaim mellé, ahol földeken dolgoztunk, répakapálás, csépelés stb. Itt nem panaszkodhattunk a bánásmódra, és naponta kaptunk krumplit, amit megfőzhettünk magunknak. Napi 12-13 órát dolgoztunk, reggel 7-től este 8-ig dolgoztunk állandóan. Úgyhogy bár kaptunk rendesen enni, de nem volt elég, mert a sok munka és a friss levegő folytán állandóan éhesek voltunk.

Znaimból 1944. március 2-án ismét visszavittek Strasshofba. Itt voltunk öt napig. Ezután Terezinbe kerültünk, ahol többféle munkabeosztás volt. Asztalosműhelyben dolgoztunk, az úgynevezett „pucc-kolóniában” főképp takarításból állott. A munka reggel 6-tól este 8-ig tartott. Az ellátás nagyon gyenge volt. Szobákban voltunk elhelyezve, elég rendesen tudtunk a priccseken feküdni.

¹ MZsML, XX-G-A 284. számú jegyzőkönyv.

Mielőtt a háborúnak vége lett volna, átvett bennünket a svájci Vöröskereszt. A visszavonuló SS-ek kézigránátokat dobáltak be a lágerbe, de szerencsére sebesülés nem történt. Röviddel ezután megérkeztek az orosz csapatok, akik felszabadítottak bennünket. Az ő segítségük folytán érkeztünk meg a magyar transzporttal Budapestre.

A jövőre vonatkozólag az a tervünk, hogy amint csak mód nyílik reá, hozzátartozóinkkal együtt kivándorolunk Palesztinába.

**1.c. A DEGOB 1792. számú jegyzőkönyve –
Klein Ferencné
1945. augusztus 7.¹**

J e g y z ő k ö n y v

felvétel 1945. augusztus 7-én a DEGOB Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság irodájában (Budapest, VII. Bethlen tér 2.)

Megjelenik:	Klein Ferencné
Született:	Hódmezővásárhely, 1901. július 25.
Foglalkozás:	háztartásbeli
Lakhely:	Budapest VII. Damjanich u. 7.
Gettó:	Szeged
Táborok:	Strasshof 1944. júl. 1. – 1944. júl. 11. Wiener Neustadt 1944. júl. 12. – 1945. ápr. 2.

Fent nevezett előadja a következőket:

1944. június 17-én a csendőrök hódmezővásárhelyi lakásomról elvittek a szegedi téglagyárba, mely gettónak volt berendezve. A csendőrök egy váltás ruhán kívül semmit nem engedtek magunkkal vinni. Kb. 8000-en voltunk itt összezsúfolva, és a legrosszabb körülmények között, sárban, piszokban feküdtünk a földön. 10 nap múlva vagonba raktak és 4 napig vittek lezárt vagonban, minden élelem és víz nélkül. Magyaróváron adtak át a németeknek.

Strasshofba érkeztünk. Megérkezéskor a még megmaradt dolgainkat is elvették. A strasshofi gyűjtőtáborban 10 napig maradtunk, a legszörnyűbb bánásmód mellett. Azután vagonba raktak és elvittek Wiener Neustadtba.

Wiener Neustadtban zsidó-lágerben voltunk 234-en, Gestapo-felügyelet mellett, és a városnak dolgoztunk: takarítás, utcaseprés, romeltakarítás stb. Elég jó sorunk volt, csupán az utolsó két hónapban éhezünk sokat, előfordult, hogy egy hétig sem kaptunk kenyeret, később vizet sem. Itt ért a felszabadulás 1945. április 2-án az orosz csapatok részéről.

¹ MZsML, XX-G-A 1792. számú jegyzőkönyv.

**1.d. A DEGOB 3575. számú jegyzőkönyve –
Bálint Imre
1945. november 15.¹**

J e g y z ő k ö n y v

felvétel Szegeden, 1945. november 15-én a Nemzetközi Vöröskereszt helyiségében, Bocskai u. 11.

Név:	Bálint Imre
Született:	Szegeden, 1890. okt. 18.
Foglalkozása:	nyugdíjas vasúti tisztviselő
Utolsó lakhelye:	Szeged
Gettó:	Szeged
Táborok:	Strasshof 1944 júl. 2. – júl. 9-ig Laa an der júl. 10. – júl. 18. Thaya Alt-Prerau júl. 19. – nov. 27. Strasshof nov. 27. – dec. 4. Bergen-Belsen dec. 7. – 1945. ápr. 11. Theresienstadt ápr. 24. – 1945. máj. 9.

Fent nevezett előadja a következőket:

Szegeden laktam feleségemmel és fiammal. Mint nyugdíjas vasúti tisztviselő, az államvasúttól élveztem nyugdíjamból éltem.

1939-ben 23 éves fiamat 9 cionistával elvitték Hollandiába azzal a céllal, hogy elvégeztetik velük a gazdasági akadémiát, és mint kész gazdákat kiviszik őket Palesztinába gazdasági felügyelőknek. Ez azonban nem úgy sikerült, mint ahogy ők számították, és volt Hollandiában egy másik akció, hogy akik vállalkoznak rá, azokat kiviszik St. Domingo szigetére, ahol kapnak 50 hold földet teljes felszereléssel, amit 60 év alatt kell majd visszafizetni az ottani államnak. Fiamnak már meg volt erre az útra a hajójegye és 2 héttel az indulás előtt bejöttek a németek, akik elvették tőle a vízumot. Az utazás elmaradt és fiam Hollandiában rekedt. 1 ½ évig egy holland parasztnál bujkált, ahol 1943. április 2-án elfogták a németek és internálták. Az utolsó értesítést tőle az internáló táborból április 5-i keltezéssel kaptam, azóta azonban nem tudok róla semmit.

¹ MZsML, XX-G-A 3575. számú jegyzőkönyv.

1944. március 19-én a németek megszállták Szegedet. 1-2 nappal a bevonulás előtt már terjedtek hírek arról, hogy a németek bejönnek, de valahogy nem akartunk ebben hinni és egy vasárnapi napon csakugyan bejöttek, mindig nagyobb és nagyobb számban.

Április 4-én² elrendelték a zsidóknak a megkülönböztető sárga csillag viselését. Ezt újságok, hirdetések és rádió útját tették közhírré.

Ezt követte újabb rendelkezés, a zsidóknak csak 11-1 óra között lehet vásárolni és este 9 óráig az utcán közlekedni, ezenkívül nem volt szabad sem autót, sem kerékpárt igénybe venni. A rendelkezéseket Bucc Károly [helyesen: Buócz Béla] főkapitány és dr. Tukats [Sándor] főispán adta ki, és ezeket dr. Tóth Béla buzgón végre is hajtotta.

Majd jöttek a rendelkezések a kerékpár, rádió stb. beszolgáltatása, valamint az arany- és érmék bankban való elhelyezése. Következtek a be nem szolgáltatás miatt nyilas érzelmű emberek feljelentése és ezzel kapcsolatban a letartóztatások, majd internálások.

Június elején jött a gettóra vonatkozó rendelkezés, hogy június 16-ig mindenkinek a gettóra kell beköltözni. Megalakult az Ötös Tanács, ők tárgyaltak a hatóságokkal a zsidó ügyekben, mert zsidóknak semmiféle hatósági épületbe belépni nem volt szabad.

Pálffy József polgármester elég liberális érzelmű volt, de a németek bejövetele előtt megbetegedett és helyettese dr. Tóth városi főjegyző volt.

14 napi időt adtak a gettóra való beköltözködéssel. A zsidó templom környéke volt erre a célra kijelölve, a Margit [ma: Gutenberg] utca fő része, a Korona [ma: Hajnóczy] utca egy része, miután a másik részén lakott a polgármester és nem akart a házból kimenni, valamint a Bús Páter [ma: Bolyai János] utca egy része, a 2 zsidótemplom és 1 iskola. A beköltöztetés úgy történt, hogy mindenki igényelt magának egy lakást, és az ott lakott keresztényeket beköltöztették az üresedésben lévő zsidó lakásokba. Az általános alapelv az volt, hogy mindenkinek 4 négyzetméternyi területet jelölnek ki, mert kevés volt a férőhely, úgyhogy egy tágasabb szobában 6-7 személy lakott. Mindenki igyekezett ismerősökkel és barátokkal összekerülni, ami nagyjában sikerült is. A gettó deszkakerítéssel volt körülvéve. A gettót június 15-én lezárták.

Mielőtt a gettóra beköltöztünk, az SS-ek összefogták az utcán járó asszonyokat takarításhoz és súroláshoz, a családtagok kétségbeesve várták őket haza, de csak estére engedték őket szabadon.

Mindenki annyit vitt be a bútoraiból és a holmijaiból, amennyit a 4 négyzetméternyi területen el tudott helyezni, a többi ingóságokat elhelyezték a templomban vagy az erre a célra kijelölt raktárban. Ezeket a holmikat mindenkinek a saját költségén kellett elhelyezni és a lakást teljesen kiüríteni. A gettóra való beköltözés előtt a bejelentett ezüstkészletet, perzsaszőnyeget és a többi értéket a pénzügyigazgatóság közegei a lakásokból elvették. Ezekről jegyzőkönyvet vettek fel és a másodpéldányt elismervényképpen adták át a tulajdonosoknak.

A gettóban úgy helyezkedtünk el, hogy egy lakásban 3-4 család lakott és 1 szobára 6-7 ember jutott. Tekintettel arra, hogy rokonok és barátok költözködtek össze, a főzést közösen intézték. Minden házban házparancsnokot választottak és a kirendelt hatóságok

² Április 5-től tették kötelezővé a sárga csillag viselését.

csak a házparancsnokkal tárgyaltak az Ötös Tanács útján. Maga az élet elég egyhangú volt, csak az tette élénkké, hogy minden fél órában a német katonaság új és új kívánságaival kellett foglalkozni. Így például az egyik órában elrendelték, hogy 100 db paplant kell előteremteni, a másik órában 30 itatővödröt, utána 8-10 tucat 12 személyes étkészletet, 100 db poharat és így tovább. Ezeket mind a házparancsnokoknak kellett előteremteni és leadni. Ezek előteremtése állandó rettegésben tartotta az embereket, mivel állandóan főbelövással és akasztással fenyegettek. De voltak például olyan kívánságaik is a németeknek, amik teljesíthetetlenek voltak. Egy alkalommal 10 db kenyérvágógépet kértek, ezt nemcsak a gettó területén, hanem az egész városban nem lehetett volna beszerezni, hogy ezek be nem szerzése miatt nem járt büntető szankciókkal, arra nem tudok felvilágosítást adni.

Az élelmiszer beszerzés volt egyike a legnagyobb gondoknak. Kenyeret kaptunk a várostól elegendő mennyiségben, azonban zöldségfélét és gyümölcsöt csak igen mérsékelt mennyiségben tudtunk beszerezni oly módon, hogy a pénzt a házparancsnok egyik nap összeszedte, jegyzékbe vették, hogy kinek mire van szüksége, és ehhez képest a rendelkezéseket leadták a gettóban alakult Gazdasági Hivatalnak és ennek a bizottságnak a kijelölt emberei rendőri fedezet mellett bemehettek a városba megvásárolni a szükséges dolgokat. Később azonban ez megváltozott, még pedig úgy, hogy az árusok hozták a kapukhoz az árut és ott kellett átvenni. Másnap a megvásárolt dolgokat a G.H. jegyzék alapján kiosztotta. Természetesen sohasem jutott mindenkinek olyan mennyiségű élelmiszer, amennyire tulajdonképpen szükség lett volna. Szerencsére mindenki annyi élelmiszert vitt be magával, hogy abból az étkezést hosszú ideig tudta pótolni.

A gettóban körülbelül 3500-4000 voltunk elhelyezve. A kaput kívül 4-5 rendőr őrizte. 1-2 kivételével készséggel teljesítették kívánságunkat, úgyhogy postánkat minden ellenszolgáltatás nélkül továbbították.

A gettó területén belül alakult egy zsidó rendőrség, mely körülbelül 40 főből állt megfelelő parancsnokkal az élén. Fodor Miklós volt a főparancsnok, helyettese Gerle Sándor. A rendfenntartáson kívül küldönccszolgálat is volt. Népkonyha, fogda, büntetések a gettóban nem voltak. A villanyt és a gázt beköltözésünk után azonnal kikapcsolták, petróleumkészlet nem állott rendelkezésünkre, tehát sötétben voltunk. Néha egy szál gyertya pótolta a világítást.

Június 15-e után keresztényeket a gettóba nem engedtek be. Zsidóknak a gettó területén belül csak este 9 óráig lehetett közlekedni. Kórház volt a gettóban, illetőleg inkább egy betegállomás, ahol a bennlévő zsidó orvosok látták el az egészségügyi szolgálatot és a benn töltött idő alatt gyógyszer is elegendő állt rendelkezésükre.

Június 15-én este ¼ 9-kor a házparancsnokok – köztük magam is mint házparancsnok – szigorú rendelkezést kaptak, hogy este 9 órára a zsidó székház előtt jelenjenek meg. Meg is jelentünk a kitűzött helyen, ahol Keresztes [Andor] rendőrtanácsost, egy másik előttem ismeretlen rendőrtisztrel és 2 detektívvél találtuk, és mikor mindnyájan együtt voltunk, a rendőrtanácsos a következő beszédet intézte hozzánk: „Holnap reggel 6 órára a gettó összes zsidó lakosa menetkész állapotban tartozik lenni. Az útra a következőket szabad elvinni: általában mindenkinél egy 50 kg-os poggyász lehet. A poggyászban fe-

hérnemű, takaró, 1 ruhaváltás és különféle kisebb szükségleti cikkek legyenek. Az 50 kg-os csomagon felül mindenki 2 heti élelmiszert vihet magával.”

Pontos elkészülésre különösen felhívta a figyelmet és minden házparancsnokot súlyos büntetés terhe mellett egyénileg tett felelőssé a parancs megfelelő teljesítésére.

Ez a parancs kiadása mindnyájunkat annyira megdöbbenített, hogy hirtelenében szóhoz sem tudtunk jutni, és nem is tudtuk átgondolni annak horderejét. Kábulatunkból a rendőrtanácsos azon kérésére, hogy van-e valakinek valami közölni valója, ébresztett fel. Erre természetesen megindultak a kérdezősködések, főleg abban az irányban, hogy mi történik velünk, mi lesz a sorsunk. Erre azt a választ kaptuk, hogy ő maga sem tudja, így tehát a legjobb akarata mellett sem tud felvilágosítást adni. Arra a kérdésre, hogy pénzt vihetünk-e magunkkal, azt válaszolta, hogy erre vonatkozólag még semmiféle utasítása nincs, tehát ebből az következtethető, hogy korlátlanul vihet mindenki magával P[engő] 3000-et fejenként, miután több összeget a már korábbi rendelet szerint a zsidóknak nem szabad maguknál tartani. A detektívek és rendőrpáncsnok további utasítása az volt, hogy a székház, amely tele volt bútorokkal, és amelyben zsidó lakások is voltak, még ez év folyamán feltétlenül teljesen ki kell üríteni, és ezekhez a munkásokat a zsidóknak kell adni. Ez már aztán teljesen tájékozatlanná tett bennünket, hiába kérdeztük, hogy ez milyen célt szolgál, hiába kérdeztük, hogy mi fog történni a lakásunkban maradó javainkkal, nem kaptunk ezekre vonatkozólag semmiféle választ. Ilyen bizonytalanul és rettenetes lelkiállapotban oszlottunk széjjel és mindnyájan azon töprengtünk, hogy miként adjuk tudtára a házbelieknek ezen szörnyű határozatot. Mondhatom, hogy részemről, beleértve a későbbi deportáció körüli időmet is, ily rettenetes érzés nem fogott el és azt hiszem ugyanilyen érzéssel voltak a többi házparancsnokok is.

Házam előtt hosszabb ideig sétálva nehezen tudtam magam arra határozni, hogy feladatokat teljesítsem. Végre azonban csak meg kellett tennem. Összehívtam az udvarba a ház lakóit, akiknek nagy része már ágyban volt és nehéz szívvel, majdnem sírva adtam tudomásukra a parancsot. Természetesen itt is a kérdések özönével álltam szemben, amikre felelni nem tudtam. Arra kértem mindenkit, hogy a legnagyobb nyugalommal készüljön az útra és főleg takaró, meleg ruha és élelmiszer legyen az, amit magával visz. Mindenki vigyázzon azonban arra, hogy csomagja ne legyen nehezebb, mint amit esetleges hosszú gyaloglás után is el nem bírna. Ezt nagyon fontosnak tartottam, és mint később be is igazolódott, ebbeli nézetem helyes volt, mert a csomagot elég hosszú útra kellett cipelni, és sokan először kénytelenek voltak terhüket eldobálni, sokan pedig a nehéz cipeléstől betegek lettek és össze is estek.

Megkezdődött a házban az útra való készülődés. Megkezdődött a lázas csomagolás, sütés, főzés. Becsomagoltak, majd nem voltak megelégedve, újra kicsomagoltak, megint be. Ez volt a hangulat, ami természetesen a nagy izgalomban nem is volt csodálatos. Alvásról, pihenésről ezen az éjszakán szó sem volt. Ilyen lázas izgalomban telt el 16 óra egész a déli órákig, amikor is elkezdődött a háznak a kiürítése.

A székház előtt lévő utcában csomagostul sorban álltunk és vártuk, hogy a székházban történő motozásra és ellenőrzésre bekerüljünk. Ez a motozás 2 napig tartott, természetesen a házak sorrendje szerint. A székház Margit [ma Gutenberg] utcai kapuján kellett

a motozók helyiségbe bemenni. A földszintre a nők, az emeletre pedig a férfiak kerültek. A nőket a női klinikáról kirendelt szülésznők és növendékek motozták, a férfiakat pedig idegenből érkezett detektívek. Az egésznek a főnöke Keresztes rendőrtanácsos volt, aki túlbuzgóan végezte és végeztette feladatát.

Én 82 éves édesapámmal kerültem a motozók elé. Egyrészt mellett lévő detektívekhez kerültünk. A motozó teremben hosszú asztalok voltak elhelyezve, mely asztalok egyik oldalán jegyzőkönyvvezetők ülték elbarikádozva, a másik oldalon pedig a detektívek. Miután apámmal egymás mellett álltunk, így mindkettőnk motozását jól meg tudtam figyelni. A detektívek durva hangon a következő felszólítást intézték mindkettőnkhez: „Idefigyeljete, mindent, ami a zsebekben van, erre a tárcára rakjátok ki, mert ha nem teszitek és a zsebeitekben valamit megtalálunk, a legszomorúbb következményekkel kell számolnotok.” Szegény öreg apám erre a tegező felszólításra és durva hangra olyan izgatott és ideges lett, hogy a felszólításnak nem volt képes eleget tenni. Látni ezt, megkértem a detektívet, hogy legyen szíves addig várni, míg az én motozásom kész lesz, hogy apám segítségére lehessen. Először durva hangon elutasítottak, de miután látták, hogy édesapámmal sehogy sem tudnak boldogulni, teljesítették kérésemet. Én csomagomra egy bundabéléses télikabátot tettem, amit magammal vittem azzal a szándékkal, hogyha bárhova is kerülünk, ez a kabát jó célt fog szolgálni, akár fekvőhelynek, akár takarónak. Nem is vittem magammal más felöltőt, nehogy kifogás tárgya legyen a több felsőkabát. Mégis az első dolga a detektívnek az volt, hogy ezt a kabátot elvette és a már másoktól is elvett kabátoktól teljesen külön félretette, azt a látszatot keltve, hogy ezt bizonyára a saját részére tette félre, miután szőrméje és szövete is igen értékes volt. Ezután zsebeimet kiürítettem, abban lévő ezüst Omega órát, töltőtollat, ceruzát, zsebkést, néhány darab fájdalomcsillapítót, óraláncot, pénztárcát P[engő] 1800 készpénzzel, aprópénzemet erszénnyel együtt elvették. Órámat és pénzemet – mint deportálásomból hazajövet – a pénzügyi igazgatóságtól megtudtam jegyzőkönyvbe vették. A csomagomat kibontották, mindent átnézték és megfontolás nélkül belemarkoltak a detektívek, és a fehérneműnek több mint a felét kidobták belőle. „Most már elmehetsz” felszólításra hozzáfogtam a csomagom bepakolásához. A becsomagolásnál észrevettem, hogy egyetlen darab alsóneműm, egyetlen egy zsebkendőm és egyetlenegy szappanom nem maradt. Megkértem a detektívet, hogy a bundámat és legalább a magammal hozott 2 fehérneműből egyet, továbbá 1 mosó és 1 mosdószappant adjon vissza, valamint az elszedett okmányaim között vasúti arcképes igazolványomat és származási okmányaimat. Erre a kérésemre a detektív fogcsikorgatva, dühösen rám ordított, „nem lesz neked arra soha többé szükséged”. Nem tudtam mit csinálni, kénytelen voltam csomagolásomat befejezni, és édesapámmal kimenni, akivel ugyancsak hasonló módon beszéltek. Az egyetlen az élelmiszerünk, amit nem bántottak. A motozás befejezése után a másik lépcsőn, a Báró Jósika utca kapuján kellett távoznunk, s a kapunál várakozni, amíg egy teherautó értünk jött.

Míg a kapuban várakoztam, elhatároztam, hogy odamegyek Keresztes rendőrtanácsoshoz, aki a kapu előtt állt, és megkérem, hogy okmányaimat és bundámat adja vissza, mivel semmiféle felöltőm nincsen. Keresztes nagykegyesen egy rendőrőrmestert adott mellém, akivel felmentem a motozó terembe azzal az üzenettel, hogy az okmányaimat

okvetlen adják vissza és adjanak nekem valami felöltőt is. A detektív ismét figyelmeztetett, hogy minek adjon ő okmányt vissza, mikor erre a zsidóknak úgysem lesz többet szükségük, de mivel a főtanácsos úr kívánja, megpróbálják kikeresni az okmányaimat. Egy részét meg is kaptam, a kabátok közül pedig kirántott egyet, meg sem nézve, hogy jó-e nekem vagy sem, nyakamba dobta azzal „látod milyen jószívű vagyok, adok neked egy kabátot”. Felpróbálni nem is engedte, csak tuszkolt ki a tereméből. Leérve láttam, hogy az egy átmeneti kabát, amely egész biztosan szűk lesz nekem, mivel akkor én 104 kg voltam. Felvettem, rettenetesen szűk volt. Próbálás közben odajött hozzám egy szegedi ügynök, aki felismerte ebben a kabátban a sajátját, amit tőle néhány perccel előbb elvettek a detektívek. Jellemzésül megemlítem, hogy ez az ember 54 kg volt és egy asztmás beteg. El lehet képzelni, hogy mit értem el ezzel a kapott kabáttal.

Leérve megvártam családomat, feleségemet, édesanyámat és ismerőseimet, hogy együtt kerüljünk az autóra. Feleségem és édesanyám átkutatása sokkal emberségesebben történt, mert tőlük az órán és pénzen kívül semmit nem vettek el.

Mikor már társaságunk együtt volt, felültünk egy teherautóra csomagjainkkal együtt és kivittek bennünket a Rókus állomás mellett lévő vasutas sportpályára. Ez június 17-én történt. A sportpálya szűken egymás mellett lévő katonai kétszemélyes sátrakkal volt tele építve. Az autóval való megérkezésünk alkalmával egy csendőrtiszt helyettes lépett az autónkhoz, körülnézett rajta (42-en voltunk az autón), majd rám mutatva felszólított, hogy szálljak le és lépjek oda hozzá, a többieknek nem volt szabad az autóból leszállni. Leszállva a következő rendelkezést adta: „Te leszel ennek a csoportnak a parancsnoka, Te fogsz felelni esetleg az ételleddel is azért, hogy ahova ezeket beszállítjuk, ott rend legyen és a kiadott parancsot maradék nélkül teljesítsék. Menj vissza az autóhoz, és leszállás közben számold meg hányan vannak, és én akkor kijelölöm, hogy hol lesz a helyetek.” 4 embernek kell egy sátorban elférni dacára annak, hogy ezek csak kis, kétszemélyes sátrak voltak.

Leszállítottam az embereket az autókból, megszámloltam őket és a kijelölt helyre vezettettem, természetesen a csomagok elhelyezése után a sátrakban egy ember részére sem maradt elegendő fekvőhely. Így elhatároztuk, hogy az éjszakát a sátrak közötti úton fogjuk eltölteni. Így is lett. Közben azonban a parancsnokokat összehívták és a csendőrök parancsnoka egy főhadnagy felszólította általunk az összes zsidókat, hogy akiknél még értéktárgy és pénz maradt, főbelövés terhe mellett adja le, és ha ennek a parancsnak engedelmeskedik semmi baja nem történik, annál is inkább, mivel nem is kell a neveket jegyzékbe foglalni, hogy ki mit adott le. Erre kivettem egy kalapot és egy kis táskát a sátram elé és felszólítottam mindenkit, hogy a nála lévő pénzt és értéktárgyat ebbe rakják bele. Egy óra leforgása alatt P[engő] 28 000 készpénz és kb. 1 kg aranyemű gyűlt össze a 42 embertől, nagyrészt jegygyűrűk, amit a detektívek nem bántottak, de a csendőrség már elkobzásra ítélt. Ezeket az értékeket megolvastva elvittem a parancsnoki sátorba, ahol egy csendőrzászlós azt jegyzékbe vette és elismervényt is adott az átvételről. Ez az elismervény még a mai napig is birtokomban van, amit lemásolás céljából szívesen rendelkezésre is bocsájtok.

Az este eljött és igyekeztem csoportomat tőlem telhetőleg minden tekintetben megnyugtatni és a túlzaklatott kedélyeket némileg lecsillapítani. Lehet, hogy meglátszott

rajtam, hogy ez minden meggyőződés nélkül, csupán mások megnyugtatója céljából történt, mert nem járt sikerrel. Ezt meg is tudtam érteni, mert hisz én magam is ugyanabban a helyzetben voltam, mint ők, sőt talán még sokkal nagyobb felelősség volt rajtam, mint egyeseken, mivel minden egyes rendelkezés kiadásánál a folytonos halállal való fenyegetés az ember idegeit mégis csak megviselte. Ennek következtében éjszaka bizony mindenfelől csak halálsuttogásokat és mozgásokat lehetett hallani.

A tisztálkodáshoz a sportpályán lévő kút állott rendelkezésünkre, ami tulajdonképpen nem is egy kút, hanem egy kútkifolyó volt, ahonnan az ivóvizet is kellett hordani, úgyhogy a tisztálkodás szinte lehetetlen volt a kútnál lévő nagy pocsolya és piszok miatt. T.i. Szeged egész zsidósága kinn volt a sportpályán szám szerint kb. 4000-en, miután 18-48 éves korig a férfiak mind munkaszolgálaton voltak és a létszám zöme nőkből, gyerekekből és idősebb férfiakból állott, nagyrésztük munkára alkalmatlan. Az étkezéstről természetesen senki nem gondoskodott. Meleg ételről szó sem volt, mindenki csak a saját száraz kosztjából étkezett. Ezen rózsás állapotokhoz járult az, hogy harmadnapra egy óriási zápor áztatta át csomagjainkat, úgyhogy azok egy része használhatatlanná vált és élelmiszerkészleteink nagy részét is tönkre tette. Ennek dacára el nem dobtunk semmit, gondolva arra, hogy jutunk még olyan helyzetbe, hogy erre a megmaradt rosszra is nagy szükségünk lesz.

Június 18-án délután parancsot kaptunk a csendőr főhadnagytól, hogy ez a hely nem alkalmas részünkre és ennél egy sokkal jobb helyre fog vezetni bennünket. Ebéd után került sor az átvitelünkre, a Szegedi Téglagyár Társulat telepére. A csomagokat kocsin, illetve autón vitték át és átköltözés közben ismét egy óráig tartó nagy eső rongálta tovább csomagjainkat és áztunk fedélhiány miatt magunk is.

A téglagyári elhelyezésünkről német altisztek gondoskodtak. A téglaszáritókban jölték ki helyünket, amely tetővel el volt ugyan látva, de csak egy oldalról kerítve.

A terület rekeszekre volt osztva és egy-egy rekeszbe oly sok embert zsúfoltak össze, hogy este a lefekvésnél a lábainkat nem tudtuk kinyújtani és fordulni csak úgy tudtunk, ha mindenki egyszerre megfordult. Sem szalmánk, sem más nem volt, amit magunk alá tehattünk volna, így a piszkos, homokos földre kellett lefeküdnünk. Ülni sem volt mire s így az egész napot állva, vagy sétálva kellett eltölteni. Ehhez járultak még a különböző nehézségek, a vízellátás, tisztálkodási lehetetlenség, WC hiány. Az egész területen, ahol véleményem szerint kb. 8000 embert zsúfoltak össze, csak egy egészen kezdetleges, minden szakértelem nélkül elkészített latrina volt, melynek tetejéről sem gondoskodtak, s a nők és férfiak részére az elkülönítés is csak a legprimitívebb módon történt.

Étkezéstről nem gondoskodtak, legalább is az első napokban nem és csak később, mikor a halasi zsidókat is itt helyezték el, azok állítottak fel egy konyhát saját kebelükben és néha az ott megmaradó kosztból mi is részesültünk. Mindenki csak a saját száraz kosztját ehetette.

Egy-egy sajka vízért óraszámra kellett állni az Artézi-kút egyetlen kifolyójánál, majd később a tűzoltólajtok által hozott vízzel enyhítették ez irányban a helyzetet.

Így éltünk június 18-tól egész június 27-ig. Az izgalmak június 22-én kezdődtek, mikor is a németek rendelkezésére az összes zsidók közül ki kellett választani egy bizonyos

mennyiséget, akik a közhitben átültetett felfogás szerint majd jobb elbánásban fognak részesülni és később előnyösebb helyzetbe fognak kerülni a többiektől.

Egy bizottság alakult és ennek tagjai megkezdték a kiválasztást. Június 23-án a déli órákban a téglagyár egyik udvarában összeterelték az embereket, és ott kiadták a rendelkezést, hogy akinek a nevét olvassák, menjen át a másik udvarba. Nem tudnám megmondani pontosan, hogy mennyi volt a kiválasztottak száma, de úgy emlékszem, hogy 1500 körül mozgott.

Ezek között az állítólag szerencsések között voltam jómagam is feleségemmel együtt. Már a kiválasztásnál nagy tragédiák játszódtak le, amennyiben szorosan vett családtagokat választottak el egymástól. Így öreg szülőket gyermekeiktől, ifjabb gyermekeket szüleiktől és egyéb rokonságban lévőket egymástól.

A kétségbeesés igen nagy volt és megindult a kiválasztó bizottság tagjaihoz a kérelmezők hosszú sora. Meg is ígérték, hogy másnapra a lehetőség szerint korrigálni fogják a helyzetet. A kiválasztás reám nézve is sérelmes volt, amennyiben 82 éves apám és 79 éves anyám nem kerültek a listára, pedig ezek a magukkal tehetetlen öregek a már eddigi izgalmaktól is annyira tönkre voltak menve, hogy magukra maradvra a biztos halálra néztek elé. Ugyancsak elválasztották tőlünk a világtalan sógornőmet a leányával. Midőn arra kértem, hogy fentiek is velem jöhessenek, megígérték, hogy ennek megfelelően fognak intézkedni, és másnap mikor ismét felolvasták a kiválasztottak neveit, a legnagyobb csodálkozással azt tapasztaltam, hogy nem az öregeket sorozták be hozzám, hanem engem is kihagytak ebből a listából. Engem különösképpen nem bántott a dolog, mert már úgyis előre elhatároztam, hogyha kérésem nem teljesítik, én magam sem megyek a kiválasztottakkal, hanem lemondok más javára, mert családomat nem hagytam volna magukra.

Így folyt ez a listával való játék egészen június 26-ig, ekkor aztán kiadták a parancsot, hogy indulásra készen kell lenni, mert Rókus állomásra kell mennünk a bevagyonírozásra.

Azt még elfelejtettem mondani, hogy a téglagyárba nemcsak a zsidókat, hanem a három házban elkülönített 1200 kitértet is behozták a téglagyárba.

A transzportokat úgy állították össze, hogy a kitértek az első transzporttal menjenek és miután ezekkel egy egész vonat nem telt meg, zsidókat is soroztak hozzájuk, nem név szerint, hanem az ment, aki akart, mivel kijelentették, hogy csak akkor hajtják a többit, ha nem lesz ki a vonat létszáma. Ez a transzport június 24-én [helyesen: 25-én] ment el. Figyelmeztettek mindenkit, hogy csak a legszükségesebb holmit vigye mindenki magával, mert a vagonban úgy sem fogják tudni elhelyezni. Az első transzportból amint láttuk, miután mi még akkor a telepen maradtunk, hogy 5 nagy, erősen megpakolt stráfkocsi ruhaneműt és ágyneműt hoztak vissza és helyeztek el a téglagyár egyes zárt helyiségeiben azt mondván, hogy a csomagokat majd mindenkinek utána küldik. Ez természetesen később nem történt meg.

Június 26-án [helyesen 27-én] került a sor a II. transzportra, amelybe én is bekerültem a családommal. A Rókus állomás nem messze volt a téglagyártól, csendőri fedezet mellett kísérték ki bennünket. Az öregek azt a kedvezményt kapták, hogy csomagjaikat kocsin vitték ki és ők is felkapaszkodhattak a kocsi tetejére. Ebből ismét tragédiák keletkeztek, mert az egészségeseket és a fiatalokat elválasztották a beteg, illetve öreg hozzátartozójától.

Így jártam én is. Szüleim kocsival és csomagjainkkal hamarabb kiértek az állomásra és az állomáson hiába kértem, könyörögtem a csendőröknek, hogy engedjék megkeresni öreg szüleimet, kérésemet nem teljesítették, mondván, majd találkozunk valahol, ahová mentek. Meg kell emlékezmem még arról, hogy a transzportok vezető útján a szegedi lakosság nagy része kinn állt és gúnyosan nézték különféle megjegyzésekkel kísérve rettenetes helyzetünket.

Az állomáson egy vagonban 70-80 személyt zsúfoltak be csomagjaikkal együtt. A mi vagonunkban 84-en voltunk. Volt köztünk egy elmebeteg leány is, akivel bizony az úton sok bajunk volt. A bevagonírozás után még június 26-án [helyesen 27-én] elindultunk lelakatolt vagonokban Budapest irányában. A vonatot a m. kir. csendőrség kísérte Szegedtől egész az elosztó táborhelyünkig Strasshofig.

Nagyon nehéz leírni azt a szenvedést, amit az utazás alatt átélünk. Teljes vízhiány, a szükségletek elvégzésére sem edény, sem hely nem volt. Az óriási hőségben az egyik rosszullet a másikat követte, szerencsénk az volt, hogy a vagonban volt 4-5 vizeskanna és azt megtöltöttük az indulás előtt vízzel és kimondtuk, hogy ezekből az edényekből csakis a vagonparancsnok engedélyével szabad vizet fogyasztani, akinek belátására volt bízva az adagolás. Alvásról, pihenésről persze szó sem lehetett, a vagonban lévő 5-6 gyermek lefektetését is alig tudtuk kiszorítani. A vagon ablakán lévő rácsot sikerült kitörnünk és így módot kaptunk arra, hogy olyan állomáson, ahol a csendőrök megkerülésével valakivel beszélni tudtunk, megkértük, hogy kannánkat kidugva vízzel töltsék meg. Ez a legtöbb helyen sikerült is, úgyhogy a mi vagonunk víz tekintetében még meglehetősen jó helyzetben volt. Egy vödört kineveztünk WC edénynek és mikor már 2-3 nap után álszemérmünket le tudtuk győzni, használtuk azt és az ablakon keresztül annak tartalmát kiöntöttük.

Utunk nem a legcsendesebben telt el, mert hiszen természetesen az idegesség, a szokatlan helyzet, az álmatlanság és a fáradtság ingerlékennyé tette az embereket, legfőképpen pedig a nőket és így a szóváltások bizony igen gyakoriak voltak. Mi nyugodtabb természetűek nem győztük csitítani a kedélyeket.

A nagyobb állomásokon való tartózkodások alatt a csendőrök bekiabáltak a kocsiba, hogy van-e halott közöttünk, mert ha valamelyik kocsiiban volt, úgy azt az erre a célra zsidó fiatal emberekből megalakult különítmény kivette a kocsiból, és az árokba dobta. A mi kocsinkban szerencsére halálozás nem történt. Betegség vagy rosszullet címén semmiféle segítséget nem nyújtottak. Jól jártak abban a vagonban, amelyikben orvos is utazott, mert az valamennyire segíteni tudta a rászorultakat.

Június 30-án reggel érkezünk meg Strasshofba. Megérkezésünk után kinyitották a kocsik ajtaját és megengedték, hogy kiszállhassunk. Mindenki igyekezett vízhez jutni, hogy valami kis macskanyalakodást csinálhasson és igyekezett hozzátartozóit, akiktől a bevagonírozás alkalmával elszakadt, megtalálni, és hogylétéről érdeklődni. Így találtam meg én is szüleimet, akiket a nehéz utazási viszonyok között megtett út nagyon lerontott.

A délutáni órákban kivagoníroztak minket és elvittek a strasshofi tábor előtt fekvő szabad térségre, és megmondták, hogy egyelőre itt fogunk tanyázni, mivel a barakkokban nincs elegendő hely, meg kell várni, míg az ott lévő transzportokat továbbítják.

Azt még elfelejtettem megmondani, hogy Szegedről való elindulásunk után vonatunk iránya Budapest, Hatvan, Miskolc Felsőzsolca, innen hirtelen visszairányították vonatunkat, ismét Miskolc, Hatvan, Budapest és áterelték Ferencvároson át Hegyeshalmon keresztül Ausztriába, Strasshofig. Hogy ez miért történt, egész bizonyossággal nem tudom, de az a hír járta, hogy Felső-Magyarországra orosz betörés történt és így vonatunkat, – amelynek célja, mint később megtudtuk Auschwitz volt – nem tudták eredeti helyére továbbítani.

Itt éltünk a Strasshof előtti térségen július 5-ig. Ezen táborozásunk közben ért utol bennünket az úgynevezett listás vonat, amelyikről már fentebb említést tettem.

Július 5-én betértek minket a strasshofi tábor fertőzött részére, ahol azonban még akkor sem állt elegendő hely rendelkezésre és így az éjszakát csomagjainkkal együtt a legnagyobb zuhogó esőben a szabadban kellett eltölteni, ahol bizony ismét nagy károkat szenvedtünk.

A strasshofi Lager az állomástól kb. 2 km távolságban van. A kísérő csendőrök hajtottak be és ott a német katonaság vett át. A Lagerben körülbelül 30 000 különböző nemzetiségű politikai foglyok és ukránok voltak.

Július 6-án átestünk a fertőtlenítés óriási tortúráján. A fertőtlenítő helyiség előterén névvel ellátott, összekötözött csomagjainkat elvették, kis kocsikra rakták és a fertőtlenítő kamrákba tolták. Mindenkinek meg kellett jegyezni a kocsiszámot, hogy a fertőtlenítés után könnyebben megtalálja a holmiját.

A fürdés úgy ment végbe, hogy a férfiakat és nőket külön-külön bevezették egy fürdőszobába, amelyben 16 tus volt felszerelve és amelyből jó forró vizet zúdítottak a nyakunk közé. Ez volt különben strasshofi élményünk egyetlen és jóleső üdítő alkalmá. A lefürdetés után különféle vizsgálatokon estünk át. Először tetű vizsgálat, akit tetvesnek találtak, azt külön fertőtlenítő vízzel megtöltött kádakba nyomták. Utána következett a hajnyírás, a tetveseknek nemcsak a haját, hanem az egész szőrzetét lenyírták, majd következett a szemorvosi vizsgálat, tüdőátvilágítás, szívvizsgálat.

A vizsgálatok befejezése után az irodahelyiségbe kerültünk, ahol kartotékoztak bennünket. Akit munkaképtelennek találtak, annak a karját egy nagy „R” betűvel jelölték meg, ismét egy alkalom volt a találgatásra és a kedélyek izgatására, hogy mit jelent ez és mi fog ezekkel történni. A kartotékolás után mindenki kapott egy igazoló lapot, mely számmal volt ellátva. Aztán bekerültünk egy óriási nagy terembe, ahol vártuk azt a bizonyos idő elteltét, amely szükséges volt ahhoz, hogy a ruháink fertőtleníve legyenek. Tehát az egyszerűség kedvéért ruháinkat és csomagjainkat külön-külön helyen kellett leadni, így tehát külön-külön helyen kellett érte sorba állni, tolakodni, és természetesen veszekedni. Amíg ruháinkat megkaptuk, ez az idő a fertőtlenítés megkezdésétől körülbelül 3 ½ – 4 óra hosszáig tartott. Ez alatt az idő alatt beleértve az irodai kartotékozást is, teljesen meztelenül álltunk, nem volt annak akadálya az sem, hogy az irodában a férfiak és nők vegyesen dolgoznak.

Ennek az időnek a letelte után megkaptuk a rajtunk lévő ruhákat és kiküldtek bennünket a tábor tiszta részébe. Itt megindult a harc a barakkokban történő elhelyezésért.

Itt is ugyanaz volt a helyzet, mint a fertőzött részen. Kevés volt a hely és sokan csak 2 nap múlva tudtak elhelyezkedni. Szalmazsák és szalma nélkül, emeleti priccseket kaptunk.

Elhelyezkedésünk után vártuk nagy csomagjaink kiadását. Közben azonban a barakkban felügyelői szolgálatot teljesítő vad ukránok, akik egy szót sem tudtak németül vagy más nyelven beszélni, bottal és ütlegekkel hajtották munkára a férfiak nagy részét, még az öregeket sem kímélve.

2 nap után megkaptuk csomagjainkat, kivéve azok, akiké valami úton-módon elkallódott. Ilyenek is szép számban voltak, úgyhogy ezek minden nélkül csak a testükön lévő ruházattal maradtak. Ettől a naptól kezdve mindennap indultak el transzportok munkahelyekre.

Az étkezés igen egyhangú volt. Reggelire tea vagy feketekávé, igaz, hogy édesítve volt, délben az úgynevezett „Dörrgemüse” sűrűn elkészítve, vacsorára pedig ugyanaz volt, ami délben, levestzerűen elkészítve. Minden étkezéshez egy karéj kenyeret kaptunk.

Igyekeztünk a rendelkezésre álló idő alatt 50-es csoportokat összeállítani, mert az a hír járta, hogy ilyen csoportokban, vagy ennek többszörösében adják ki a zsidókat munkára. A csoportok lehetőleg úgy alakultak, hogy jó ismerősök, barátok és rokonok együtt maradhassanak.

Mi is alakítottunk egy ilyen 50-es csoportot és július 9-én kerültünk bevagonírozásra. A munkára kiosztott tisztviselőnk jelölték ki kocsinkat, és úgy volt, hogy Gänserndorfba visznek. Ez egy munkaelosztó helynek a központja volt. A vagonban elhelyezkedtünk és társaink nagyrésze kiszállt a kocsiból, mivel indulásunk még teljesen bizonytalan volt. Egyszer csak látjuk, hogy 3 nagy gumikerekű, oldalas stráfkocsi áll meg az elosztó tisztviselő helyén és úgy a mi vagonunkban, mint a többi vagonokból kiszállottak és valami tárgyalásokba bocsátkoztak. Odamentem és hallottam, hogy valami gazdaság részére, mezőgazdasági munkára igényeltek, azt hiszem, 120 embert. A tisztviselőnk német volt. A velünk lévő nők nagyrésznének az volt a kívánsága, hogy lehetőleg ilyen gazdaságba kerüljünk mi is. Ők természetesen, mint városi asszonyok, nem ismerték a mezőgazdasági munka igen nehéz voltát. Csak az előnyeit latolgatták ennek a munkának. Miután az egyenletlenség e nehéz helyzetben úgyis elég nagy volt, mi férfiak úgy határoztunk, hogy engedünk az ő kérésüknek, és ha sikerül, akkor egy ilyen munkára indulunk mi is.

A fenti csoportba már nekünk nem sikerült bejutni. Akik ide bejutottak, azok a fent említett kocsikra csomagoltak és elindultak új munkahelyük felé.

Alighogy ezek elmentek, jelentkezett egy férfi az elosztó tisztviselőnél, 26 személyt keresett munkára. Megkérdeztük, hogy miféle munkát kell végezni, a válasz az volt, hogy könnyű gyári munkára kellenek az emberek, ahol a Németországra szociálisan megszabott napi 8 órai munkaidőt kell dolgozni. Arra a kérdésre, hogy milyen gyári munka ez, az elosztó tisztviselő azt felelte: „lassen Sie sich überraschen!”³ és nem árulták el még a helyét sem, ahová visznek, csak annyit mondtak, hogy körülbelül 80 km távolságban van. Ez a reggeli órákban történt. Csoportunkkal megegyeztünk, hogy elmegyünk erre a munkára, miután az 50-es létszámunk már úgyis leredukálódott.

³ „meg lesz lepve!”

Csoportunkban 7 férfi, 1 gyermek és 18 nő volt. Felpakoltunk, kivittek bennünket körülbelül 3 km-re fekvő személypályaudvarra és személyvonattal elindultunk a kísérvél együtt. Útközben egyszer át kellett szállni az egyik pályaudvarról a másikra, ami a nehéz csomagjainkra való tekintettel nagyon lassan történt, úgyhogy a csatlakozó vonatunkat, amely 1 órakor indult délben, bizony lekéstük, az orrunk előtt ment el. Itt már nagyon éhesek voltunk, miután Strasshofban még reggelit sem kaptunk és útravalóval sem láttak el. A sajátunkat igyekeztünk inségesebb időre megtakarítani. Kísérőnk megígérte ugyan az ebédet, azonban az csak ígéret maradt, mert azzal jött vissza, hogy az egész városban semmi ételmet nem tud kapni. Itt töltöttük a szabad ég alatt egész este 7 óráig az időnk, természetesen hozzá kellett nyúlai saját elemőzsiánkhoz, de bizony mindenki nagyon szűken adagolta az ételt, mert félt, hogy idő előtt ennivaló nélkül marad.

Aznap este 9 órakor értünk a kijelölt helyünkre Laa an der Thaya nevű meglehetős nagy faluba. Az állomásnál láttuk, hogy két nagy téglagyár van közvetlen a sínek mellett és már meg voltak a rossz érzéseim, hogy bizonyosan ez lesz a munkahelyünk. Azonban annak az egynek örültünk, hogy nem kell a csomagjainkkal messzire menni. Mint sok minden másban, úgy ebben is tévedtünk, mert bizony a Lager helyünk innen 3 km-nyi távolságban volt. Az volt a szerencsénk, hogy a csomagok beszállítására kocsikat adtak a rendelkezésünkre. Az igaz, hogy az ilyen kocsikon való elszállítás sohasem okozott valami különösebb örömet, mert mindig valami elveszett kicsi vagyunkánkból.

Megérkezve elszállásolási helyünkre, mint Strasshofban, férfiak és nők közös szobában lettek elhelyezve. Vaságyakat kaptunk szalmazsákokkal. De bizony itt is volt olyan szerencsés helyzetben az ember, hogy kettőnek kellett megosztani egy ágyat.

Még aznap este kitűnő bablevest kaptunk vacsorára, mellé kenyeret, mégpedig anynyit, hogy mindenki jól lakhatott belőle. Ez vasárnap este volt és kiadták a parancsot, hogy hétfőn reggel kimegyünk a téglagyárba jelentkezni és majd ebéd után osztanak be minket munkára.

Magáról az elszállásolási helyről annyit mondhatok, hogy 26-an egy olyan nagyságú szobában lettünk elhelyezve, hogy 10 db emeletes ágy fért csak el benne, 1 ablak és 1 ajtón keresztül történtek a szellőztetések, ami bizony elég kevés volt. Lakószobánk mellett egy mosdószoba volt 2 kifolyóval és nagy teknőssel. Eleinte külön időben használták a nők és férfiak, később azonban mikor már az együtt való lakás és sorsunk nehéz volta következtében, és a rendelkezésre álló igen rövid szabad idő miatt bizony együtt is mosakodtunk, eleinte csak kis mosdást, később azonban minden szégyenérzés nélkül teljes mosakodásokat is végeztünk, úgyhogy a szégyenérzet lassanként kiveszett belőlünk.

Másnap reggel elindultunk a téglagyárba. Jelentkeztünk az igazgatónál, aki egy nagyon jóindulatú osztrák mérnök volt és aki mikor meglátott bennünket, ránézett arra a munkavezetőre, aki értünk jött Strasshofba és a következőket mondotta: „das ist ein Blödsinn, solche Leute daher zu bringen”.⁴ Felvették személyi adatainkat és körülvezetettek a gyárban. Kijelöltük a munkahelyünket és pedig úgy, hogy 6 férfi a föld kitermelésénél, 1 férfi a széntalicskázáshoz lett beosztva, a nők pedig a gépek mellé, hogy azokat kiszolgálják.

⁴ „teljes képtelenség, micsoda embereket hozott ide”

A konyha a gyártelepen volt, a szakácsnő egy lengyel asszony volt, aki mellé 1 segítőtárs is volt beosztva a mi asszonyainkból, egy majdnem teljesen világtalan, munkára alkalmatlan nő.

A gyártelepen lengyel fogolymunkások is dolgoztak. Ebéd után 1 órakor tényleg munkába is állottunk. A 6 férfinak, közben nekem is a következő munkánk volt: Lent a majdnem térdig érő csatakos, vizes földbányában a földet csillékbe kellett rakni, egy csille 10 mázsa súlyú volt és ehhez járult még magának a csillének a súlya is. Szóval ezt kellett megrakni az általunk ásott földdel, és a megrakott csillét síneken körülbelül 120 méter távolságra kézzel eltolni és ott a villanyfelhúzóra akasztani és a visszaérkezett üres csillét ismét a bányába visszatolni. 3 ilyen csoport dolgozott egymás mellett és a munkát úgy kellett irányítani, hogy egyik csoport munkája se legyen akadályozva. Két csoportban 3-3 zsidó, 1 csoportban pedig 2 lengyel munkás dolgozott. Mondanom sem kell, hogy a lengyelek mindig vártak ránk, mert ők ketten lényegesen hamarabb elvégezték a munkájukat, mint mi hárman. Nagyobb gyakorlatuk és sokkal nagyobb fizikai erejük volt, mint nekünk (lengyel foglyok voltak). Nem voltak zsidók, de mégis igen jóindulatot tanúsítottak irányunkban, mert sokat segítettek munkánk elvégzésében. Tájékoztatóul megjegyzem, hogy a gépek kiszolgálására egy nap egy csoportnak 60 csillét kellett megrakni, amit a lengyel munkások játszva el is végeztek. Mi az első nap 18 csillét, a második nap 24 csillét, a harmadik nap megfeszített munkával 36 csillét tudtunk megrakni. Ennél többet a legnagyobb akarattal sem tudtunk elvégezni, még a 8 munkanapunk után sem, sőt a másik csoport, amelyik egy újságíróból, 1 cipészből és 1 kötéláru kereskedőből állt még a 30 csillét sem tudta sohasem elérni. Elsősorban korunknál, másodsorban foglalkozásunknál fogva sem. Az én csoportomban ketten voltak tisztviselők, 1 pedig kereskedő. A legfiatalabb köztünk 49, a legidősebb pedig 61 éves volt. Nem is csoda tehát, ha többet elérni a munkánkban nem tudtunk.

A gyár munkánkkal természetesen megelégedve nem volt, amit a munkavezetőnk naponta el is árult. A munkavezetőnk saját bevallása szerint nem nemzetiszocialista, hanem szoc. demokrata volt és így velünk egész megértően bánt, de elmondta, hogy a gyár teljesítőképességéért, azaz az előírt mennyiség legyártása úgy is túlzottan van megállapítva a katonaság részéről, hogy a legjobb munkással, tehát a napi 60 csillével sem tudják kihozni azt a mennyiséget sem téglából, sem cserépből, ami el van rendelve. Így tehát nem tudja mi lesz velünk, mert a gyárvezető nem vállalhatja a felelősséget magára.

Az asszonyoknak lényegesen könnyebb volt a helyzetük, mert 1-2 kivételével könnyebb munkát végeztek és el is tudták időre végezni. A munkaidő reggel 7 órától délben ½ 12-ig, du. 1-től este 6 óráig tartott. Közben ebédidő volt.

Háromszor kaptunk naponta enni. Reggelire levest, mégpedig borsó, bab vagy más rántott levest, délben levest, főzeléket vagy főzelék helyett tésztát, vacsorára ugyancsak főzeléket vagy főtt krumplit és wurstot hozzá. Ezenfelül kaptunk hetenként valami vaját, cukrot és lekvárt. Hogy mennyi volt az adag, azt nem tudom, de az bizonyos, hogy az egész kiutalt adagot, amit a hatóság részünkre szánt, meg is kaptuk, mert itt ismét meg kell említenem, hogy úgy a gyárvezető, mint a munkavezető a legjobb indulattal voltak irántunk és úgy kezelték bennünket, mint „urakat”.

Jellemzésül megemlítem, hogy noha a legszigorúbban meg volt tiltva, hogy részünkre újságot adjanak, WC papír címén, amit mindennap kiosztottak, rendszerint az előző napi „Völkischer Beobachter” és a „Kleine Kriegszeitung”-ot adták és nem volt olyan panaszunk, egy kivételével, amit ne orvosolt volna. Ez az egy az volt, hogy az étkezőhelyünk a szabadban, közvetlen a szemétdomb mellett volt, ami bizony eleinte undort keltett, de később, mint sok minden más rosszat, megszoktuk.

Az élelmezés elég tűrhető volt és félig-meddig, Zulagokkal⁵ együtt elegendő is volt. A lengyel munkások, akik ugyanazt a kosztot kapták mint mi, fedett helyen, asztalok mellett, padokon ülve étkezhettek.

Így dolgoztunk egész július 18-án délig. Ekkor közölték velünk, hogy leváltanak bennünket és a Meinl Gyula-féle közel fekvő birtokra visznek bennünket konzervgyári és mezőgazdasági munkákra. A nők sajnálták a meglehetősen jó és már megszokott munkahelyet elhagyni, de a mi emberfeletti kínlódásunk miatt ők is szívesen vették ezt a felváltást, annál is inkább, mivel régi kívánságuk teljesedett, hogy mezőgazdaságba jutnak.

Július 18-án délelőtt a fenti birtoknak intézője gumikerekű kocsikkal értünk jött és elindultunk kocsin a körülbelül innen 7 km távolságban fekvő új munkahelyünkre Alt-Prerauba, mely helység a Morva határon van.⁶ Útközben természetesen a kocsistól igyekeztünk mindent megtudni. Nem sok örömünk volt benne. Megtudtuk, hogy a gazdaságban van már 30 zsidó munkás, kb. 4 hete és hogy azok egy régi istállóhelyiségben vannak elszállásolva. A munkaidő látástól vakulásig. A konzervgyárban most indul a zöldborsószezon és mi a többiekkel együtt ott kapunk foglalkoztatást. A konyhát zsidó asszonyok vezetik, akik a kapott és megszabott nyers élelemből főznek, és ami a legjobban lesújtott bennünket, az hogy a heti kenyéradag személyenként ½ kg, holott a régi munkahelyünkön naponta 30 dkg kenyeret kaptunk.

Nagy volt a kétségbeesésünk, mikor a kocsi begördült a gazdasági udvarba és megmutatták, hogy közvetlen 2 lépésre a felhalmozott trágyadombokra nyílik a lakóhelyünk ajtaja. Dél volt, mikor odaérkeztünk, megkaptuk az ebédet és utána 1 órákor munkába kellett állni. Az ott lévő munkások közé osztottak be bennünket, és pedig egy részünket a borsó csépléséhez, a másik részét pedig a gyárba a borsó konzerválást előkészítő munkákra és magára a konzerváláshoz.

Én egy társammal a cséplőgéptől egy gumikerekű stráfkocsin hordtam be a gyárba a rosta alól kikerülő zöldborsót. Egy ládában 40-45 kg borsó volt és 25 ilyen ládát kellett minden fordulónál felraknunk és a gyárba az egyik gép, mosógép felöntőjébe beönteni, ahova 3 lépcsős zsámolyon kellett azt felvinni. Naponta 600-650 ilyen ládát cipeltünk ketten. Első nap este azt hittük, hogy ezt a munkát sem fogjuk bírni, annyira ki voltunk fáradva, hogy enni nem tudtunk, még kevésbé a fáradtságtól. Én ebben a beosztásban maradtam 5 hétig, amíg a zöldborsószezon tartott.

⁵ értsd – kiegészítésekkel, juttatásokkal

⁶ Az Alt-Prerauban (Alsó-Ausztria) lévő Julius Meinl-birtokról van szó. A birtok és a Meinl cégesoport történetéről a második világháború éveiben lásd: <https://www.profil.at/home/julius-meinl-ii-nsdap-aufnahme-aufnahme-216761>.

A nők szintén igen nehéz munkát végeztek, többek között emeletnyi magasságra rakott zöldborsós autókat kellett lerakniuk és azt a cséplőgépbe berakni, utána onnan kiszedni és a rostára áthúzni. A másik része bent a gyárban végezte a könnyebb munkát. A konzerválási idő 5 hétig tartott. A gyárban a munkaidő reggel 5 órától este 11 – ½ 12-ig tartott. Igen gyakori eset volt azonban, hogy éjjel felköltöttek bennünket a beérkezett 3-4 autó zöldborsó nehéz lerakására. Ez igen nehéz munka, mert a borsó szárával együtt lett kitermelve, a szár összegubancolódott és csak a legnagyobb nehézségekkel lehetett onnan levillázni. Ilyen éjszakai külön munka után is reggel 5 órakor már a munkahelyen kellett lenni. Szerencsénk volt, hogy alvóhelyünk közvetlen a gyár közelében volt.

A konzerválási munka 5 hét után véget ért, utána mezőgazdasági munkát végeztünk. Megkezdődött az aratás. Ott ugyanis minden mezőgazdasági munka körülbelül 3-4 héttel, esetleg 5 héttel is később volt, mint idehaza.

Az aratásnál marokvetés, keresztberakás volt a feladatunk. A munkások másik része teljesen gáztól felvert hagymaföldet, mákor, répát, szójababot, céklát és hasonló veteményeket gyomlált, uborkát szedett és kocsikra rakta. Mind csupa olyan munka, amelyet állandóan hajolva kellett végezni, és a hajcsár, azaz gazdasági felügyelők, akik az intézőnek a pribékjei voltak, folyton munkára hajtottak és szidták a zsidókat. Ezek odavaló német alkalmazottak voltak.

Később cséptünk olasz és orosz foglyokkal egyetemben, akik szintén szép számban voltak a körülbelül 2000 holdas, mintaszerűen berendezett, öntöző-kutakkal felszerelt gazdaságban, ahol a konyhakertészet és a mezőgazdasági termékek minden ágát kultiválták.

Aratás után a cséplés, majd burgonyaszedés, cukorrépa szedés és vagonba rakása, csalamádé kaszálás és behordás tarkították életünket. Közben a vagonban érkezett áruk, konzervdobozok, valamint műtrágya kirakása és az eldirigált konzervek és tej berakása szintén a mi munkánk volt.

Amikor a napok rövidültek, még sötét volt, amikor sokszor 3-4 km távolságban lévő, erősen felázott sáros talajban a munkahelyünkre ki kellett menni, délben onnan ebédre visszamenni, ebéd után ezt az utat ismét megtenni és este haza, úgyhogy maga ez a 10-12 km-es sárban való gyaloglás is, eltekintve a nehéz munkától, megerőltető volt.

A szántásból szintén kivettük a részünket, végeztük a munkánkat a legnagyobb erőfeszítéssel és mikor már azt hittük, hogy nem megy tovább, egyik a másikat vigasztalva mégis bírtuk. Mondhatom, hogy közülünk a munkából, dacára a nagy testi fogyásnak, egyikünk sem dűlt ki, holott az állatok egyik a másika után esett össze, és pusztult el.

Az intéző, aki a birtokon teljhatalmú úr volt, Steiner nevű osztrák ember volt, akiben a zsidók elleni gyűlölet a legmagasabb mértékben ki volt fejlődve. Ő maga ezt nem is tagadta és hasonlóan ilyen érzelemtől voltak átítatva a munkafelügyelők nagyrésze, noha ezek között is volt két olyan, aki minden dícséretet megérdemel. Osztrák vagy német munkás az uradalomban nem volt, a gyárban azonban dolgozott 15 osztrák munkaslány, akik eleinte elég barátságosak voltak, de később a sok fenyegető felhívásra, nem érintkeztek velünk. Mindig azt igyekeztek magyarázni a felügyelők, hogy a zsidók megérdemlik a sorsukat, mert sohasem dolgoztak, mindig csak kihasználták a keresztényeket és azoknak

a nehéz, és verejtékes munkáján élőködtek és gazdagodtak meg. Nem érdemlik még azt sem, hogy etessék őket, mert hiszen a munkájuk most sem ér semmit.

Pedig mi rendesen dolgoztunk, legfeljebb több munkás kellett hozzá, mintha azt az abban felnőtt emberek végezték volna. Én magam hosszú időn keresztül, amikor a gyárból kikerültem, egészen az elutazásomig egy társammal mindig olyan helyen dolgoztam, ahol felügyelő nem volt mellettünk.

Jellemzésül egy esetet említek meg: csalamádé felrakását végeztük egy társammal. A munka menete az volt, hogy reggel 2 szekeret hozott ki 2 ökör a földre. 2 orosz kaszált, és nekünk kellett a csalamádét összegyűjteni, és a szekérre felrakni. Mikor az egyik kocsi megtelt, az ökör a szekeret bevontatta az istállókhöz, és addig nekünk a másik üres kocsit kellett megrakni. Egy reggel megtörtént, hogy csak egy szekér volt szabad és így ennek a megrakása után nem volt semmi munkánk. Mikor elindultak a megrakott szekérrel leültünk pihenni. Az intéző közben ellenőrző körútján hozzánk érkezett, és már messziről látta, hogy ülünk. Mikor észrevettem, hogy jön, ülve maradtam, mert tudtam, hogy már látott minket és nem akartam, hogyha felállok, esetleg azt higgye, hogy félelmemben álltam fel. Odaérkezve a legnagyobb dühvel vont felelősségre, hogy hogy merünk munka közben pihenni. Én látva mérgét, azt mondtam, hogy amint láthatja, nincs kocsink, amit rakjunk, tehát ezért nincs munkánk sem. Azt válaszolta, hogy nagyon csodálkozik rajtam, akit a legmegbízhatóbb zsidónak tartott, épp én szabotálok és reméli, hogy ez máskor nem fog előfordulni, nehogy a bizalmát bennem elveszítse. Ezt csak annak a megvilágítására hoztam fel, hogyha még el is végeztük a munkát, akkor sem volt szabad pihenni.

Nemcsak velünk, hanem úgy az orosz, mint olasz és francia foglyokkal is hasonlóan viselkedett, azzal a különbséggel, hogy azok nem sokat adtak a kiabálására, hanem munkájukat tényleg szabotázsszerűen végezték.

Ugyancsak nagyon durva és fenyegető fellépést tanúsított azok ellen a felügyelők ellen, akikről észrevette, hogy hozzánk, zsidókhoz jobb indulattal vannak és esetleg még munkánkban segítségünkre is voltak.

Elhelyezésünkre és étkezésünkre vonatkozólag megemlítem, hogy mint már mondtam egy nyugdíjba helyezett tehénistállóban volt a szállásunk. Az istállóban két sor beépített cementvályú volt és ennek a vályúnak a falához erősítve kb. 60 cm magasságban priccsek voltak beépítve, rajtuk papírszakokban megtömött szalmával. A fekvőhelyeken elválasztó fal nem volt, és oly kevés hely jutott egy-egy személyre, hogy fekvés közben a testek összeértek. Takarót azok kaptak, akiknek semmiféle takarójuk nem volt. A szalma a rossz papírszakon keresztül állandóan szúrt, úgyhogy akinek nem volt lepedője, annak bizony nagyon kellemetlen volt a helyzete.

Itt is természetesen együtt voltak férfiak és nők. Vívezeték volt az istállóban, de külön mosdóhelyiség nem. A tisztálkodás úgy történt, hogy pokrócokból spanyolfalat készítettünk, és lavórban mosdottunk. Ezen felül rendelkezésünkre állott minden héten egyszer, a cséplés ideje alatt pedig minden nap egy fürdőhelyiség, ahol 4 tuson keresztül meleg vizet kaptunk. Ez volt az egyetlen, ha primitív is, amire mindig vágytunk és alig akadt köztünk olyan, aki elmulasztotta volna ezt a fürdési alkalmat.

A szobánkból, illetve lakhelyünkéből nyílt a konyhára is egy bejárat. Közvetlen mellettünk egyik oldalról téhen, a másik oldalról ló, szemben pedig az ököristálló volt. Mindegyik mellett, illetve előtte nagy trágyadomb, megfelelő illatával. Az istállóban a patkányok és egerek annyira szelídek voltak, hogy nemcsak éjszaka bújtak elő, hanem nappal is az ágyunkban és az ágyunk előtt szaladgáltak. Kis élelmiszerünket nem tudtuk előlük kellően eldugni. De ruháinkat sem szégyellték össze-vissza rágni.

Élelmezés szempontjából napi 3szori étkezést kaptunk. Reggel feketekávé vagy teát, délben főzeléket, este burgonyalevest, amelyben azonban burgonyán kívül gersli és sokszor tészta is volt. Az ebéd elég változatos volt és a mennyiség is megfelelő, kaptunk sárgaborsót, babot, burgonyát, tököt stb. A nagyobb étkek természetesen elégedetlenkedtek a mennyiség miatt, pedig még sokszor pótagad is jutott. A konyhát saját asszonyaink vezették. Elég jól főztek, de mint később kiderült, ha kissé körültekintőbbek lettek volna, lényegesen nagyobb adag jutott volna mindenkinek, hogy ez nem történt, ez kizárólag az ő rovásukra írható. A reggeli, ebéd, vacsorán kívül még a következő élelmiszereket kaptuk: hetenként és személyenként 2 kg kenyeret, 12 ½ dkg kitűnő vaját, 1 db sajtot, körülbelül 10 dkg túrót, havonként 90 dkg cukrot, 75 dkg lekvárt és 10 db pogácsasajtot.

Mezőgazdaságban lévén, azon elvnl fogva, hogy a vontatólónak száját nem lehet bekötni, szereztünk burgonyát naponta 60 személy részére 100 kg-ot, továbbá búzát, melyet megfőzve cukorral vagy lekvárral ettük, ami legkedvesebb csemegéink közé számított, azonfelül kukoricát úgy zölden, mit szárított állapotban, vöröshagymát – ami szintén nagy cikk volt –, sárgarépat, uborkát, káposztát, mákot, céklát és cukorrépat. Mindezekből asszonyaink igen jó ennivalókat készítettek. Ezeket természetesen nem a szakácsnők, hanem mindenkinek a hozzátartozója főzte. A kenyéradag és a vajadag pótlására az ottaniakkal csereüzletet lehetett kötni még pedig zsebkendőért, legfőképpen női harisnyáért vagy kesztyűért. Hetenként kétszer húst is kaptunk. Nagyjában véve tehát a koszt a szerzett pótlékokkal együtt meglehetősen volt, noha a nehéz munka szervezetünkben igen sok utánpótlást kívánt, s így bizony mindnyájan igen erősen fogytunk.

Ottlétünk első 2 hónapjában egyáltalán orvosi kezelésben nem volt részünk. A gyári orvos zsidót az esetleges balesetet kivéve nem kezel, köztünk pedig orvos nem volt. 2 hónap után végre egy zsidó orvost helyeztek hozzánk, aki az egészségügyi szolgálatot ellátta, úgy, ahogy gyógyszer nélkül gyógyítani lehet. A szükséges gyógyszereket magunk vásároltuk, és akinek nem volt pénze, annak a részére a többiek adták össze a gyógyszer árát.

Hollétünkről az otthon maradt barátokat a munkahelyünkről rendes posta útján tudtuk értesíteni az ottani jóindulatú öreg osztrák postás jóvoltából, aki az előírásokat megkerülve postánkat közvetlenül tőlünk elfogadta, és ugyanígy kézbesítette az érkező leveleket és pénzt. Egyebekben csak az intéző ceruzájával ellátva lehetett írni. Ezek az írások azonban – mint most utólag kiderült – sohasem érkeztek rendeltetési helyükre, mert az intéző ugyanis csak ígérte, hogy minden hónapban egyszer írt levelünket továbbítja, de a neki átadott posta sohasem jutott el rendeltetési helyére.

A kerülő utakon átutalt pénzekből szereztük meg a gyógyszert, amit ugyancsak egy jóindulatú osztrák gyógyszerész juttatott nekünk, mert hiszen az is tilos volt, hogy zsidónak gyógyszert szolgáltatassanak ki.

Hogy intézőnk és teljhatalmú urunk irántunk való jóakarátát megvilágítsam, utalok arra, hogy lakóhelyünket este 9 órától reggel 5 óráig kívülről lelakatolta, úgyhogy onnan estétől reggelig kimozdulni nem lehetett.

Megszakítás nélkül egész november 26-án du. 5 óráig végeztük ezt a munkát, amikor is tudtunkra adták, hogy elvisznek minket ismét a strasshofi táborba. Kerülő úton megtudtuk, hogy a menekült százszok részére kell a mi helyünk.

Bár nem volt itt rózsás helyzetünk, mégis, mint derült égből a villám, úgy hatott ránk ez a rendelkezés, hogy ismét a bizonytalanságba megyünk. Azokat a felszerelési tárgyakat, amelyeket egyesek részére az uradalom kiosztott, még a kiadott parancs előtt elvették. Továbbá azoknak, akik beosztásuknál fogva vizes helyen dolgoztak, és ezért gumicsizmát kaptak, vagy akiknek a cipőjük munka közben annyira megrongálódott, hogy használni már nem tudták és azt az uradalom facipővel pótolta, 26-án még a parancs kiadása előtt hideg novemberi napon a lábukról lehúzták, úgyhogy a munkahelyről úgy a nőknek, mint a férfiaknak mezítláb kellett haza menni.

Másnap reggel mindnyájan összecsomagolva vártuk az indulási parancsot. Itt ismét meglepetés ért minket, mert az intéző, aki ott tartózkodásunk alatt nem győzte eléggé hangoztatni, hogy mennyire utálja, és semmirevalónak találja a zsidókat, csomagjainkat egytől-egyig kivétel nélkül átvizsgálta és az uradalom tulajdonát képező és általa kiutalt tárgyakat pl. konzervdobozokat stb. elvették.

Elindulásunk előtt éppen járt volna nekünk az 1 havi cukor, lekvár, sajt, vaj és kenyéradag és mivel az intéző már bizonyára tudta, hogy elvisznek bennünket, megtiltotta a kantinnak, hogy részünkre kiszolgáltassa. Pedig ez nagyon jól jött volna nekünk.

Így tehát egy bableves reggelivel – mely ehetetlen rossz volt – és fejenként egynyelcad kenyérrel nem a legkedvezőbb emlékekkel távoztunk innen, és rossz sejtelmek gyötörték mindnyájunkat a bizonytalan jövő miatt.

November 27-én indultunk el Alt-Prerauból gyalog egy közeli vasútállomásra. Gyalogutunkban egy községet érintettünk, ahol az ottani nép oly jószívű volt hozzánk, hogy mindenkinek, kinek kenyérre volt szüksége, 3-4 kg-t, kg-onként 1 márkáért rendelkezésünkre bocsátott. Később adtunk hálát ezért a jó cselekedetért, mert Strasshofban és az onnan való eltávozásunk után egész Bergen-Belsenig nemigen kaptunk ennivalót, csak annyit, hogy éppen éhen ne vesszünk.

Alt-Prerauból ismét a strasshofi táborba jutottunk, még az indulás napján, november 27-én oda is értünk.

Strasshofban ismét fertőtlenítettek minket. Nem tudtuk előre, hogy meddig maradunk, de mindenki irtózott a strasshofi étkezéstől és az ukránok fenyegető magaviseletétől. Néhányan összebeszélve munkára jelentkeztek, mert tudtuk azt, hogy aki különmunkát végez, az jobb kosztot kap. Hatan be is jutottunk a konyha mellé segédmunkásnak.

Munkánk abból állt, hogy az elvermelt burgonyát, amely romlásnak indult, fel kellett bontani, a burgonyát a konyhára behordani, ahol az őrség és a dolgozók részére főztek. Ezzel a munkával nagyon jól jártunk. Nem volt nagyon megerőltető és kiválóan jó kosztot adtak érte. Így reggelire megkaptuk a mindenkinek kijáró rendes teát és szelet kenyeret, 10 órára kaptunk 2 db kenyérvéget, ezt azért hangsúlyozom ki, mert egy kenyérvég egyenlő

volt 3 db rendes kenyérszelettel, 4-5 dkg margarint vagy vaját a másik darab kenyérre. Ebédre kikaptuk a rendes Dörrgemüsét, amihez hozzá sem nyúltunk, ezen felül egy tésztalevest, mondjuk egy burgonyapürét vagy borsópürét, esetleg zöldbab főzeléket vagy édesen elkészített burist szintén 1 db kenyérvéggel. Du. 5 órakor ismét ugyanazt, mint de. 10 órára, esetleg azzal a változással, hogy vaj helyett sajtot vagy pogácsasajtot adtak. Vacsorára ismét a szokásos Dörrgemüse 1 db kenyérvéggel és 8-10 db főtt krumplival. Az ebéd adag olyan nagy mennyiségű volt, hogy abból 4 tagból álló családom jól lakott, de természetesen ugyanúgy jutott nekik a 10 órára és uzsonnára kapott adagokból is.

Itt történt a következő kedves kis epizód: burgonya felszedés közben, amikor a társaim a burgonyával megrakott kocsit a konyhához tolták, és én a burgonyaveremnél magamra maradtam, a szomszédban lévő katonai barakk ajtaja kinyílt, egy SS őrmester magához intett és kinyújtott részemre 2 nagy májpástétommal megkent kenyeret azzal, hogy fogyasszam el jó étvágygal. Még nem fogtam a kenyér evéséhez, amikor társaim visszaérkeztek és természetesen meg akartam osztani velük adagomat. Zsebkés nem volt nálunk és törni nem tudtam a kenyeret, mert féltem, hogy az a drága jó májpástétom csemege lehullik a kenyérről és ezért egy kicsit tanácstalanul álltam ott, amit úgy látszik, az őrmester észrevett rajtam. Megkopogtatta az ablakot, és kezével mintegy kérdezve, hogy nincs-e a környéken valaki, akinek nem szabadna látni ezt a helyzetet, és mikor intettem neki, hogy nincs, ismét kinyitotta az ablakot és kinyújtotta zsebkését, hogy osszam el azzal a kenyeret. Mikor visszaadtam neki megköszönve, örömét fejezte ki, hogy köztünk még ebben a helyzetben is milyen nagy a kollegiális érzés. Pedig, ha tudta volna, hogy ez mennyire hiányzott a társaságból, akkor velünk, a jobbérzésűekkel együtt sírhatott volna.

Strasshofi életünk december 4-ig tartott, mikor ismét bevagoníroztak minket, hogy Wien, Brün, Prága, Drezda, Berlinen át Bergen-Belsenbe hurcoljanak, ahova december 7-én, 4 napi utazás után körülbelül 2000-en érkeztünk meg.

A bergen-belseni állomásról gyalog indultunk neki a kb. 7 km távolságban lévő haláltáborba. Csomagjainkat az állomáson leraktuk, és onnan kocsival hozták utánunk. Akik nem hagyták ott a csomagjaikat, és magukkal cipelték, azok legnagyobb része az úton dobálta el, mivel a kísérő német katonák azt ígérték, hogy majd üres kocsit, hogyha kell kettő is, össze fogja szedni, és utánuk viszi a táborba. Ez meg is történt. Úgy ezeket, mint a mi csomagjainkat egy óriási sátorba dobálták össze-vissza, ott átvizsgálták, a benne lévő összes élelmiszereket elvették, ami meglehetősen sok volt, mert nem minden munkahelyről bocsájtottak el olyan mostoha módon az embereket, mint Alt-Prerauból, sok helyen még sült húst is adtak az útra, nem is beszélve a kenyér, lekvár, cukor és hasonló más élelmiszerről.

A táborba való megérkezésünk után megkezdődött a harc – mert valóságos harc volt – az elhelyezkedésért. Kőbarakkokban helyezkedtünk el, ezeknek a tetejéről állandóan csepegett a víz, s így a hideg mellett még az a jó is ért bennünket, hogy barakkunk állandóan párás volt. A barakkokban 2 emeletes ágyak voltak.

Közben elfelejtettem megemlíteni, hogy az állomásról való utunkban egy nagyon szép, újonnan épült kőkaszárnnyatábor esett, palafedőkkel ellátva, rendes utcákkal, gyönyörű szép fenyves erdőben. Itt mindenféle fegyvernem részére volt kaszánya, garázs és raktár.

Mindenkit megkapott ez a szép látvány és az optimisták először azt hitték, hogy ez lesz a mi Lagerünk. Keserves volt a csalódás, mikor továbbhajtottak bennünket. Ennek a tábornak a végén magyar csendőrség és gépkocsizóosztály is volt.

Az úton továbbhaladva elértük a deportáltak és a politikai foglyok táborának kapuját. Itt már tisztán láttuk a helyzetet, hogy mozgási szabadságunk nagyon kicsi lesz, és hogy egy olyan óriási táborba kerültünk, ahol amint később hallottuk, 60-70 000 deportált és politikai fogoly volt elzárva. A kapunál megállították a menetet, és mint a birkákat, úgy leszámoztak bennünket. A kaputól továbbmenve jó hosszú ideig gyalogoltunk, míg a részünkre kijelölt barakkokhoz jutottunk. Láttuk, hogy az egyes barakkrészek tüskés dróttal körülbelül 2 méter magasságban el vannak választva egymástól. Mindenfelé katonai őrtornyok vannak, fegyveres SS katonákkal. Itt a tábor területén belül volt a fertőtlenítő intézet, gyógyszerár és a katonák részére kávéház. Egy egész elkülönített helyen az őrszemélyzet kaszárnyája.

A barakkokkal szemben 3 nagy konyha működött kizárólagosan az ide bezártak részére.

Az a táborrész, ahova minket, magyarokat behajtottak, eredetileg 5 kőbarakkból állott külön egy mosdóépülettel. Az emeletes ágyakban faforgáccsal megtöltött szalmazsákok voltak és 3 ágy volt magasságban egymásra helyezve. Az alsó ágyakban a befekvés nagyon nehéz volt az ágyak magassága miatt, a legfelső ágyban pedig nem lehetett felülni, mert az oly közel volt a tetőhöz. Nagy nehezen mégiscsak elhelyezkedtünk. Egy-egy barakkszobában körülbelül 130-180 személy volt. Minden ágyhoz 2 db takarót kaptunk.

A legfőbb rendelkezési jog minden és mindenki felett a magyarok részéről Fischer Simon szegedi varrógépügynök volt. Ő volt a táborparancsnokunk. A németek csak vele tárgyaltak, mással szóba sem álltak. Nagy felelősség volt rajta, akit bizony nem a legszerencsésebben választottak meg, mert nagyon kicsi intelligenciája és lelki ereje volt ahhoz, hogy feladatát jól és önzetlenül lássa el. A tábori viselkedéséért még mai napig is Szegeden letartóztatásban van. Hogy ez az ember miképpen és hogyan jutott erre a pozícióra, az még mai napig sem derült ki. Az összes többi funkcionáriusokat ő nevezte ki, és pedig saját helyettesét, a Gazdasági Hivatal parancsnokát és annak beosztottjait, a rendőrparancsnokot, annak legénységét, a barakkparancsnokokat és a körzetparancsnokot, ételátvevőt stb. Ezeket a személyeket úgy választotta meg, hogy szegedi ne legyen közöttük, talán azért, mert már előre óvakodott attól, hogy az ő földije ne lássanak bele a munkájába. Pedig volt közöttük több olyan, akihez ugyanaz a személyes jóbarátság fűzte, és amikor ezek bárminemű kéréssel fordultak hozzá, biztosra lehetett venni, hogy ez nem fog teljesülni.

Megérkezésünk után második napra kezdték csomagjainkat szétosztani. Minden kézhez vett csomag egy-egy csalódás volt. A holmik össze-vissza dobálva felerészben és minden élelmiszer nélkül kerültek tulajdonosaikhoz vissza. Nagyon sokan egyáltalán nem kapták meg. Elvették még a tisztálkodásunkhoz szükséges szappant, borotvát és borotvakészüléket is. Nagyon boldog volt az, aki munkásnak jelentkezve a csomagok széthordásához saját csomagjára rábukkant és azt a motozóból érintetlenül ki tudta hozni. Ezek aztán később megmaradt holmijukért igen szépen kaptak társaiktól élelmiszert

cserébe. Vagy megmaradt élelmiszerükért ruhaneműt. Ez a csomagért való harc tartott körülbelül 1 hétig.

Ki lett adva a parancs, hogy a drótkerítéshez közeledni nem szabad és más barakk-csoport lakóival semmi körülmények között sem szabad érintkezni. Aki ezt megszegi, azt börtönnel egybekötve bunkerbe zárják. Ezt a fenyegetést lépten-nyomon hallhattuk.

Mi az úgynevezett „Sonder”-Lagerben voltunk, ami bizonyos előnyt jelentett, mert az étkezésünk több volt, mint a többi Lager részeken, viszont dolgoznunk nem kellett, csak annyit, amennyi a saját barakkjaink és az udvarunk tisztántartásához szükséges volt. Ez a tétlenség nem volt valami kellemes, mert egész nap egyebet sem tettünk, mint sorsunkon sopánkodtunk, egyik a másik baján vitatkozva össze is szólalkoztunk. Az egyetértés bizony nem a legjobb volt. Igaz ugyan, hogy egy szóváltás után a kibékülés azonnal megtörtént, de azért ez nagyon rossz emlékeket okozott.

Étkezésünk nagyon egyhangú volt. Reggelire feketekávé, ami egy kicsit megfestett víz volt, ebédre kétféle marharépából főtt 9 deci főzelék, vacsorára eleinte 9 deci, később csak 6 deci valamilyen leves volt. A főzelékben néha hús- és szalonnadarabok úszkáltak, és nagy volt az öröm, aki ilyet a főzelékében talált. Az osztók állandó szemrehányásban részesültek, hogy aki önékik kedves, azoknak többet juttatnak, mint a másoknak, hiába volt minden bizonyíték, hogy ez nem így van, hiába állították oda a barakk által megválasztott bizalmi embereket, hiába állt oda ellenőrzésképpen a barakk körzetparancsnok meg a keverő, aki állandóan kanállal keverte az ételt osztás közben, akiknek kevesebb jutott ezekből a falatokból, az már szemrehányást tett az osztónak. A főzelék elegendő mennyiség lett volna, csak az volt a baj, hogy napról-napra csak répa volt, egész ottlétünk alatt talán 6-szor vagy 7-szer kaptunk répa helyett céklát vagy káposztát, esetleg a répafőzelékbe burgonyát. De ez utóbbiak ünnepnapot jelentettek. A vacsora levelek eleinte édesített konzervlevesek voltak vagy pedig kenyérleves, de később az édesítés elmaradt, és amint említettem, a mennyiség is leredukálódott.

Az étkezésnél nagy hiba volt a rendszertelen kiosztás. Igen gyakran előfordult az, hogy a reggelit reggel 6 órakor kaptuk, az ebédet pedig délután 6 órakor, a vacsorát pedig, ha jól ment, éjjel 1 órakor, de az is előfordult, hogy vagy az ebéd, vagy a vacsora elmaradt és csak másnap reggel kaptunk feketekávé helyett valami levest. Ennek a rendszernek főleg az volt az oka, hogy a konyhák túl voltak terhelve és egyszer az egyik barakk-rész, máskor meg a másik barakk-rész kapta meg hamarabb az ennilát. Hogy milyen rendszer szerint végezte ezt a német konyhafőnök, azt sohasem tudtuk megállapítani. Tény az, hogy az ételhordóknak és az ételátvevőnek állandó permanenciában kellett lenni, mert ha a vad, állatias viselkedésű konyhafőnök a konyhán, amit a baraktól egy széles országút választott el, elordította magát, hogy ez vagy az a Lager jöhet az ételért és az 2-3 percen belül nem jelentkezett – holott az ételhordókat minden barakkból külön le kellett értesíteni, hogy sorakozzanak, mert csak zárt sorokban lehetett a kerítés kapuján kimenni, amibe 20-25 perc is beletellett – a feldühösödött konyhafőnök sorra pofozta és rugdosta az ételhordókat, vagy pedig egész egyszerűen kijelentette, hogy amiért elkéstek, nem kapnak enni. Ez utóbbi volt a ritkább eset, mert ez csak kétszer fordult elő. Ezért a munkáért az ételhordók dupla adagot kaptak.

Ezen főétkezéseken kívül kaptunk még hetenként kétszer fejenként 8-10 dkg lekvárt és vajat, később ezek az adagok a felére csökkentek. A kenyéradag eleinte 32 dkg volt, később leszállították 25 dkg-ra, sőt január 10-től 15-ig naponta csak 12 dkg-t kaptunk, utána egy pár napig ismét 30 dkg-t, majd február 3-tól 25 és 15 dkg között váltakozott egész otlétünk ideje alatt. Tekintve azonban, hogy a kenyér nagyon sűrűbélű volt, egy napi fejadag nagysága nem tett ki többet, mint 4 ½-5 cm-t. Talán nevetségesnek tűnik ez a centizés azoknak, akik ilyen helyzetben nem voltak mint mi, de olyan volt a helyzet, hogy más elosztási módot nem tudtunk kitalálni, és ezért mindenki fából mércét készített magának és azzal mérte a kenyéradagot és a Würstöt. Egyéb mértékegységünk pedig a kanál és a Lagerbögre volt. Ezek az elosztások mind megannyi veszedelmes napot hoztak ránk. Az elosztók egy része igazán jóindulatúlag és becsületesen végezte munkáját, de akadt bizony olyan is, aki az elosztást igyekezett saját és jóbarátai részére kihasználni. Ebből csak civakodás keletkezett, és jaj volt annak az elosztónak vagy csoport rajparancsnoknak, akik az egész rajuk részére átvett élelmiszert nem megfelelően osztották el.

Volt, amikor kaptunk Zubussként nagyon jó húskonzervet. Egy ilyen doboz 85 dkg tiszta súlyt tartalmazott, amit először 8 ember, később 11 ember, majd a végén már 17 ember kapta. El lehet képzelni, hogy ennek az elosztása is lehetetlen volt és ebből is csak állandó veszedelmek keletkeztek. De vigyázni kellett arra is, hogy a konzervdobozt, amit különféle célokra lehetett felhasználni, egyszer az egyik csoport, máskor a másik csoport valamelyik tagja kapja, mert ez is egy alap volt a civakodásra.

December 15-én érkezett egy szerelvény Budapestről 1500 munkaszolgálatossal és 500 nővel, akik Budapestről érkeztek. Ezeket szintén a mi táborunkban helyezték el, és hogy helyük legyen, a szomszéd barakkokból az ott lévő Häftlingeket kitelepítették, a drótkerítéseket lebontották, és úgy helyezték őket el velünk egy táborba. Ezek a budapestiek ezelőtt nem voltak munkán, különféle ruhaneműeket hoztak magukkal és a mi táborunk rongyos lakói élelmiszerekkel cserélték el ezeket. Egész vásárt csaptak. Csomagjaiknál ugyanaz a helyzet állt elő, mint nálunk, de ezeket már előre figyelmeztettük, hogy a lehetőség szerint ne adják le csomagjaikat, és mi is segítettünk nekik azokat a kutatás elől eldugni.

A tábori rend fenntartását ezek a fiatal munkaszolgálatosok vették át tőlünk, s ezért a munkájukért külön kosztot kaptak. De bizony ez a több koszt is csak arra volt jó, hogy kevésbé éhezzenek, mint a többiek.

Itt meg kell még említenem a dohányzási szenvedélyt. Úgy a férfiak, mint a nők nagy része még itt sem volt képes erről a szenvedélyéről lemondani és az ismeretlen utakon bekerülő dohány és cigarettáért képesek voltak minden élelmüket odaadni, ami bizony később igen káros hatással volt szervezetükre, és nem egy halálesetet okozott az ebből kifolyólag keletkezett legyengültségük. Hiába volt az orvosok és jóbarátok figyelmeztetése, nem használt semmit.

Mint már mondtam, az éhség az egész táboron kiütt, kivéve azokat, akik a Gazdasági Hivatalban és a konyha közvetlen közelében kaptak valamelyes munkát. Ezek jobb és bőségesebb étkezést kaptak. Általában véve mindenki a saját súlyának a felére fogyott, szervezetünk legyengült és nagyon sok fiatal nő és férfi halt meg végelgyengülésben.

Az éhség elvette mindenkinek a kedvét az élettől. Ehhez hozzájárult még a fűtetlen barakkokban a hidegség, és így a tisztálkodás nem kellő mértékben történt, ami által jött az eltetvesedés. Ezt azonban már későn vettük észre, hogy az egész napi tevékenysége az embereknek abból állt, hogy tetvezték egymást. De ez természetesen már nem használt. Csak arról lehetett szó, hogy aki jobban vigyázott magára, az kevésbé volt tetves, mint a másik. Parancsot parancs után adták ki, hogy vigyázzunk magunkra, ha haza akarunk menni, mert a tifusznak egyetlen terjesztője a megfertőzött tetű, és kellő gyógyszerek hiányában, főleg pedig élelmiszerhiány miatt mindenkire végzetes lehet egy ilyen betegség. Ezt a végzetességet nem kellett magyarázni, mert úgy a mi táborunkban, de főleg a szomszédos táborokban lévő Häftlingek között a haláleset oly sűrű volt, hogy előfordult olyan nap, különösen már táborozásunk vége felé, hogy 1400-1500 halottat vittek a krematóriumba, az már nem győzte, a hullákat meztelenül egymásra dobálva a táborokban sokszor 3-4 napig ott hagyták és ez is újabb tápot adott a fertőzésnek. Nem is akarok beszélni azokról a borzalmakról, amikor a Häftling nők az út porában lábuknál vagy kezüknél fogva a földön húzták a halottakat és vitték a krematóriumba.

Tábori életünk a következő volt: reggel 6 órakor ébresztő, utána barakktakarítás. Eleinte minden nap, később hetenként kétszer Appell, ami bár nem járt munkával, mégis fárasztó volt, mert 2-3, sokszor 4 óra hosszát tartott a hidegben, hiányos öltözetben és főleg rongyos lábbelikben. Igaz, hogy ahhoz képest, hogy a Häftlingek és a hollandok, akik más táborrészben voltak, reggel és délután 6-7 órát állandóan álltak, ez semmi nem volt, mégis alig kerülte el valaki, hogy keze vagy lába meg ne fagyjon. Ennek természetesen a hiányos táplálkozás is fő oka volt. Ezzel ment el minden nap, tarkítva a sok kegyetlenséggel. Alakult ugyan egy úgynevezett kultúrbizottság, amelynek az lett volna a feladata, hogy szórakoztatva a tábor lakóit, eltereljék gondolatunkat a nyomorúságtól, de bizony ez nem sok eredménnyel járt. Pedig szereplő volt elég, volt köztünk hivatásos író, színész, énekes és mind az éhségtől hajtva azért vállalta a szerepet, mert arra számított, hogy szórakoztatásunkért valami élelem ellenszolgáltatást kapnak. Eleinte ez ment is, de később már annyira kifogyott mindenki mindenből és annyira éhezett, hogy ilyen célokra adományozni nem tudott.

Hogy élelmiszerért mi mindent lehetett kapni, azt néhány példával illusztrálom. Egy kenyér nagysága 32 cm volt. 15 cm kenyérért egy pár bakancsot, 30-32 cm kenyérért egy öltözet majdnem vadonatúj, angol szövetből készült férfiruhát. Egy adag 7-8 dkg vajért férfifinget és így tovább. Ezeket természetesen csak a legvégső esetben vonhatta el magától az ember.

Elszigetelésünk dacára is kaptunk a külvilágtól híreket, hogy ezek honnan származtak, és hogy kerültek be a tábor területére, azt kikutatni sohasem tudtuk. Voltak ezek között természetesen WC hírek, amelyek az ottaniak agyában fogamzottak meg, de voltak olyanok is, amik később igaznak bizonyultak. A legtöbb hír a holland táborból került hozzánk, természetesen nem ingyen, mert itt ingyen semmit sem adtak, hanem cigaretta vagy dohány ellenében. Itt megint két eset volt, a pesszimisták tábora, akik semmit sem hittek és az optimisták tábora, akik a híreket a saját szájuk íze szerint magyarázták és azt

valami célból megtoldva adták tovább. Így aztán az igazságot ezekből a hírekből még utólag sem lehetett soha kihámozni.

Izgalomba hozta a tábort egyszer az a hír, hogy szeretetcsomagok érkeztek a részünkre, és minden jókat jósoltak a csomag tartalmául. Arról beszéltek, hogy mindenki egy 5 kg-os csomagot kap. A csomagot tényleg meg is kaptuk, csak azzal a különbséggel, hogy a Gazdasági Hivatal azokat felbontotta, megfelelően átvizsgálta és egy ilyen csomagot nem egy, hanem 5-6 ember részére osztottak ki. Minden csomagban volt egy ½ kg szalonna, amelyből látszott, hogy frissen le lett vágva egy darab, egy zacskó kockacukor szintén felbontott állapotban, édes keksz, borsópor, ami különösen jó volt, ilyen magyar ember nem is látott, sózott dán vaj, persze mindenből csak mutatványt kaptunk, úgyhogy éhségünkben, ahogy neki láttunk a fogyasztásnak, minden el is fogyott. De azért nagyon jól esett. A szeretetcsomagot még egyszer megismételték, de akkor még kevesebbet adtak az előbbinél. A gyerekek kaptak még az előző csomagban érkezett tejporból is.

Egész ottlétünk alatt állandóan készültek a gyermekek részére egy otthont felállítani, meg is alakult ugyan ez, azonban nem úgy, ahogy azt előre tervezték. Azt mondták, hogy itt a gyerekek napi ötszöri étkezést kapnak, tejet és egész más ebédet és vacsorát, mint a többiek, ebből az egészből pedig az lett igaz, hogy az arra önként jelentkezőket beosztották melljük felügyelőknek, étkezést ugyanazt kaptak, mint mi, csak minden este 2-3 deci tejet. A gyerekek nagy része visszakiváncozott a szüleihez régi barakkjukba, mert a szülők nem mehettek a gyerekek barakkjába, de később a mamák is jelentkeztek ápolónőkné és így maradhattak együtt gyermekeikkel. Ebbe az úgynevezett „Kinderheim”-be 14 éves korig vettek fel gyermekeket.

Februárban ezrével és ezrével jöttek a Häftlingek és munkaszolgálatosok a táborba. Hogy ezeket elhelyezhessék, bennünket egy másik táborrészbe hajtottak minden előzetes bejelentés nélkül. Hirtelen be kellett csomagolni – nem törődve a nagy esővel, ami aznap volt – körülbelül egy 100 méterrel távolabb eső táborba kellett mennünk. Itt megint megindultak a harcok az elhelyezkedésért, ami természetesen ismét nagy veszekedéssel járt.

Az újonnan érkezett Häftlingek és munkaszolgálatosok a legrettenetesebb állapotban érkeztek, úgyhogy azoknak a látása borzalmasan hatott mindnyájunkra. Voltak ezek között mindenféle nemzetiségűek, mind agyongyötörve, agyonkínózva a fáradtságtól és éhségtől. Nem is mentek, hanem csak vánszorogtak.

Április 8-án parancsot kaptunk, hogy mindenki készüljön el, mert elvisznek bennünket más helyre. Kijelölték a barakkok számát, melyik mely napon indul. Az első transzportot 9-én, a másodikat és a harmadikat 11-én vagonírozták be. A 9-i transzport 10-én indult útnak, a második 11-én este és a harmadik aznap éjfélkor indult ismeretlen helyre. Az indulásnál ugyan rebesgették, hogy Theresienstadtba visznek minket, de pozitívat senki nem tudott. Mind a három szerelvény egy irányban indult, azonban az útközben ért légítámadások miatt a szerelvényeket elterelték egymástól, úgyhogy az egyik vonat a másiktól nem tudott, merre jár.

A vonatunkat, amely a II-ik transzport volt, április 16-án délben 11 óra körül Berlin közelében négy légítámadás érte, melynek eredménye 54 halott és 100-nál több sebesült volt. Vonatunk hol elhagyta Berlint, hol visszatért Berlinbe, majd Prágán keresztül 22-én

érkeztünk meg Theresienstadtba. Az úton nem igen gondoskodtak élelemről, és ha utazásunk második napján nem érkeztünk Lundenburgba [ma Břeclav (Csehország)], ahol egy nagy lebombázott állomást találtunk tele élelmiszerrel, és ott nem gondoskodunk saját magunkról, akkor 13 napi utazásunk alatt éhen is pusztultunk volna attól a pár kg nyers burgonyától és néhány deka kenyértől, amivel bennünket egész úton elláttak. Az volt a szerencsénk, hogy ezekből az organizált dolgokból az állomásokon való hosszabb tartózkodások alatt az asszonyok főzni tudtak. Pedig Theresienstadtba való érkezésünkkor láttuk, mikor az állomáson lévő németek a G.H. főnökét felszólították, hogy adják le a náluk lévő élelmiszert, mi minden volt két külön kocsiba rakva. Liszt, só, vaj, lekvár, szalonna, Wurst és hasonlók. Az embereink nem akarták ezeket az élelmiszereket a németeknek átadni, hanem kidobálták a vagonokból. Megkezdődött erre a harc, aki kapja, marja.

Kivagonírozásunk után az állomásra kirendelt cseh deportáltak elvették csomagjainkat azzal, hogy ezeket addig nem szabad a Lagerbe bevinni, amíg fertőtleníttve nem lesznek. Mindenki leadta a csomagját, kivéve, aki élelmes volt és a rendelkezést kijátszva kibújt a kordon alól.

Theresienstadt gyönyörű szép fekvésű régi város, tele kaszárnyákkal. Az egész város tele parkokkal, gyönyörű tiszta minden, SS katonák felügyeletével. A város egy része a háború alatt a zsidó deportáltak részére van átalakítva úgy a magánházak, mint a kaszárnyák is. A város zsidó részének vezetősége élén Zsidó Tanács állt, zsidó polgármesterrel. A hatóságokkal ők érintkeztek. A gettó a város 80%-ának részét elfoglalta, és ebben a részben a zsidóknak szabad mozgásuk volt. Ebben a városrészben üzlethelyiségek voltak és egy kávéház. A vásárlásra kizárólag zsidó pénzt nyomtak és ezzel a pénzzel pontszám arányában még ruhaneműt is lehetett vásárolni és a kávéházban ezért a pénzért feketekávé-t lehetett inni. Ezt a pénzt zsidó-márkának hívták. Minden dolgozó személy havonta 800 márkát kapott, melyből 50 márkát levontak és névre takarékkönyvbe helyezték el a bankban azzal, hogy szükség esetén – ha különösen erre szükség van – ebből a pénzből külön kérelemre kaphatnak bizonyos összeget. Szóval ezt rendkívüli esetre tartalékolták.

Mikor mi odaérkeztünk, ez volt ott a helyzet. Körülbelül 30 000 különféle nemzeti-ségű olasz, német, orosz, lengyel és francia deportáltat találtunk ott, és előadásuk szerint mindenkinek volt valami munkabeosztása, csak az öregek és az aggok voltak a munka alól mentesek. A legnagyobb rend és tisztaság volt mindenütt. Minket kaszárnyákba helyeztek el, a régen ottlevők pedig a városban, magánházakban laktak. Minden háznak volt egy parancsnoka.

A mi csoportunk egy nagy kaszárnyába került azzal, hogy fertőtlenítés után minket is a városban helyeznek el, ez csak abban különbözött egymástól, hogy benn lettünk volna a városban, de ugyancsak emeletes házakban és szűk helyen lettünk volna elhelyezve.

De a mi fertőtlenítésünkkel már nem sokat törődtek, mert olyan volt már akkor a helyzet, hogy mindenki a háború befejezését várta. Sajnos ez nagyon súlyos következményekkel járt, mert a legyengült szervezetünk nem bírta az iramot, és különösen annak a kaszárnyának lakói, amelyben mi voltunk, és 45-50%-ban tifuszba estek. A halálozási arányszám nem volt túl nagy, de a betegség maga nagyon sokáig tartott.

Élelmzési helyzetünk itt nagyban javult. Eleinte a konyhát a csehek irányították. Reggelire volt kávé vagy tea, ebédre gersli hússal, bab vagy borsó, vacsorára leves és még valami főzelék szerepelt a menüben. Főétel azonban a gersli volt, amit édesen vagy sósan készítettek. Az adagok megfelelő mennyiségűek voltak, úgyhogy sokan voltak, akik meg sem tudták enni, különösen néhány nap múlva, mikor már jól laktak vele.

Akik már régebben ott voltak, mesélték, hogy mikor megérkeztek, tetőtől talpig fel lettek öltöztetve, de tőlünk csak egy páran kerültek ilyen szerencsés helyzetbe, pedig nagyon ránk fért volna, mert a csomagjainkat, amit megérkezésünk alkalmával elvettek, soha többé viszont nem láttuk. Ezeket a dolgokat azok a Häftlingek, akik majdnem meztelenül érkeztek meg 1-2 nappal később Theresienstadtba, szét dúlták és elrabolták. De nem csodáltuk, mert ezek siralmas állapotban érkeztek.

Munkára már nem vittek minket. Napközben a parkokban sétáltunk, szép időben meg sütkéreztünk.

Így értük meg az 1945. május 8-át, amikor is az ott lévő cseh rendőrök kijelentették, hogy vége a háborúnak. El nem képzelhető az az örömjongás és rivalgás, ami erre a kijelentésre tört. És tényleg május 9-én reggel a nélkül, hogy észrevettük volna, hogy a németek mikor távoztak, megjelentek az orosz katonák. Nagy örömmel fogadtuk őket. Új szórakozást nyújtottak nekünk a napokon keresztül átvonuló óriási csapatok. A katonák járművekről kenyeret, cukrot és cigarettát dobáltak nekünk. Még 9-én megérkezett az a csapat, amely Theresienstadtban állomásozott.

A konyha vezetését ekkor orosz felügyelet mellett magyarok vették át. A koszt javult, de viszont a rendetlenség nagyobb lett. Ételekért hosszú ideig kellett várni. Kenyeret többet kaptunk, annyit, hogy el sem tudtuk fogyasztani és az ételek is ízesebbek lettek. A gyerekek egész külön konyhán lényegesen jobb ennivalót kaptak 7 éves korig, mint a többiek.

Közben az orosz felszabadulás után a szomszédos városban, Leitmeritzben [ma Litoměřice (Csehország)] történő szabad rablás alkalmával egyénileg is sok élelemhez, sőt egyesek ruhákhoz, cipőkhöz jutottak és így helyzetünk általában megjavult, mégis nehezen vártuk azt a pillanatot, hogy vonatra ülve hazaérkezzünk.

Nagy részük a deportáltaknak a felszabadulás után útnak indult, azonban az oroszok visszazavarták őket, és csak néhánynak sikerült autókon Prágába jutni, ahol az ottani zsidó vöröskereszt vette őket pártfogásba, de heteket ott kellett tölteniük, amíg közlekedés hiányában tovább tudtak jutni. Mindezek dacára azonban mindig többen és többen indultak neki az útnak. Élelmiszerral mindenki el volt látva még abból, amit leitmeritzi organizálásból szereztünk, az időjárás meg kedvezett, úgyhogy egyénileg is bátran neki lehetett indulni.

Voltunk egy páran magyar vasutasok, akik eljártunk az orosz parancsnokságnál, valamint a cseh rendőrségnél, és hosszas kilincselés és könyörgés után kijártuk, hogy legális úton, szám szerint 64-en egy külön személykocsiba szállhattunk és a Gazdasági Hivatal által bőségesen ellátva élelemmel, június 4-én hajnalban útnak indultunk. Utunk Prágán, Brünnön [ma Brno (Csehország)], Pozsonyon és Szobon keresztül vezetett és június 6-án du. 4 órakor Budapestre érkeztünk.

Azt hiszem, arról beszélnem sem kell, hogy milyen érzés fogott el mindnyájunkat, mikor a magyar határt átléptük, és biztosra vettük, hogy megérkeztünk rég elhagyott otthonunkba.

Budapesten a Joint megfelelő fogadtatásban részesített, és néhány napi budapesti tartózkodás után június 9-én hazaérkeztünk Szegedre.

Bár el voltunk készülve rá, hogy itthon nem sok mindent fogunk elhagyott javainkból találni, mégis megdöbbenett az, hogy semmit sem találtunk a helyén.

Most egyelőre a Joint alkalmazottja vagyok és továbbra is szándékomban van Szegeden tartózkodni.

**1.e. A DEGOB 3576. számú jegyzőkönyve –
Kármán Arnold
1945. november 15.¹**

J e g y z ő k ö n y v

felvétel Szegeden 1945. november 15-én a Nemzetközi Vöröskereszt helyiségében, Bocskai u. 11.

Név:	Kármán Arnold
Született:	Temesvár, 1880. aug. 20.
Foglalkozása:	Szőnyegkereskedő
Utolsó lakhelye:	Szeged
Gettó:	Szeged
Táborok:	Strasshof 1944. júl. 2. – júl. 17. Schützenberg bei Weitra júl. 17. – 1945. ápr. 19. Theresienstadt ápr. 26-tól – május 8-ig.

Fent nevezett előadja a következőket:

Szegeden a Bocskai utca 26. szám alatt laktam feleségemmel. Szőnyegáru nagykereskedésem volt és jó polgári körülmények között éltem.

A németek bejövetele után 1944 tavaszán a hatóság lezáratta az üzletemet, az üzlet kulcsait át kellett adnom a Zsidó Hitközségnek és attól kezdve már nem rendelkezhettem az üzletem felől. A lehúzott redőnyre egy írást ragasztottak, hogy hatósági rendelet folytán az üzlet zárva van.

Ezen rendelkezések után megjelent az utcák falain egy hirdetemény, hogy zsidóknak úgy keresztényeknél, mint bárhol másutt nem szabad semmit sem elhelyezni, mert ellenkező esetben az illetet halálbüntetéssel sújtják.

Én jövőmre gondolva, menyem útján elrejtettem egy kevés ékszert, amit Vass Zoltánné nevű bejárónőm, aki 7 évig volt nálam alkalmazva, a hatóságnál bejelentett, és azt követőleg másnap hajnalban egy rendőrtanácsos 3 rendőr kíséretében házkutatást tartott. Az egész lakásomat felforgatták és még olyat is csináltak, ami nem is tartozott a hatáskörükbe. Az összes ruha- és fehérneműket jegyzőkönyvbe vették, a spájzomat átkutatták, és minden élelmiszeremet felírták, holott csak ékszert kellett volna nekik keresni.

Miután nálam semmiféle értéket nem találtak, átmentek a menyemhez, akit egy 11 és egy 5 éves unokámmal találtak otthon – miután fiam még 1942-ben Oroszországba bevonult és értesítés jött onnan, hogy meghalt –, aki szegény annyira megijedt a belépő

¹ MZsML, XX-G-A 3576. számú jegyzőkönyv.

rendőröktől, hogy félelmében bevallott mindent, még azt is, hogy hova rejtette el az ékszereimet.

Bevittek engem a szegedi Városháza fogdájába. A tárgyalás során Kamarás² rendőrfőtanácsos megkérdezte tőlem, hogy mit hozok fel védelmemre. Előadtam, hogy a főtanácsos úr is valószínűleg családos ember és ő előtt most egy személyben 3 lélek áll, férj, apa és nagypapa. Belátom, hogy bűnt követtem el azzal, hogy elrejtettem az ékszereimet, azonban az én vagyonomhoz képest nagyon elenyésző az, amit elrejtettem. Azok mind kedves családi emlékeim voltak és csak egy biztosíték lett volna arra, hogy családom hozzátartozóját megmentsem.

Láttam, hogy Kamarás főtanácsos nagyon megértő volt velem szemben és a többi letartóztatottakkal ellentétben nagyon humánusan bánt velem. Ugyancsak a rendőrök is, akik mind az üzletünk előtt álltak éveken keresztül posztot, és annak idején jó voltam hozzájuk, és igyekeztem mindig kedveskedni nekik valamivel. Ezt most azzal hálálták meg, hogy nem bántottak. Kb. 10-en voltunk letartóztatva és azt lehet mondani, a 90%-át nagyon elverték.

Rettenetes lelkiállapotban voltam, mikor a nyílt utcán a többiekkel együtt rendőrkordon között a fertőtlenítőbe vittek. Meglátott egy keresztény ismerősöm és velem együtt síni kezdett.

Mikor elrendelték a gettóba való költözködést, odaálltam Kamarás rendőrtanácsos elé, és kértem, hogy szakítsa meg pár napra büntetésemet, mert beteges feleségem van, és nem tudja a gettóba költözést egyedül elintézni. Szó nélkül 14 napra elengedett. Miután a 14 nap lejártá után még mindig nem kaptam lakást a gettóban, újra felmentem hozzá, és kértem, hogy hosszabbítsa meg szabadságomat, erre újra 14 napot kaptam, azonban már visszamenésre nem került sor, mert a második 14 nap lejártá előtt vitték a transzportokat előbb a Sporttelepre, majd onnan ki a Téglyárbába.

Gettó lakásunk Margit [ma Gutenberg] utca 30. sz. alatt volt. Egy szobában 4-en voltunk elhelyezve, úgyhogy az elhelyezkedésünk elég jó volt.

A gettó területén belül reggel 6 órától este 9-ig lehetett közlekedni. A gettó területét elhagyni nem lehetett. A kaput kívülről rendőrök őrizték.

Június 15-én lezárták a gettót. Aznap este ½ 10-kor Landsberg Sándor házparancsnokunk összehívta az udvarra a lakókat és felszólított bennünket, hogy reggel 6 órára mindenki menetkész legyen, mert innen elvisznek. Mindenki vihet magával az útra személyenként egy 50 kg-os csomagot és 2 hétre való élelmet.

Erre a kijelentésre olyan rettenetes lelkiállapotba kerültünk, hogy azt hiszem, hogy a lelkünket kéne ideragasztani, hogy azt elmondhassuk. Nagy sírás, jajveszékelés, kapkodás követte ezen felszólítást. Aznap éjszaka nemigen aludtunk.

A parancsnak eleget téve, reggel még 6 óra előtt készenlétben álltunk. Miránk csak délután került a sor. Ugyanis az volt a helyzet, hogy csoportokban felvittek minket a zsidó székház Margit [ma Gutenberg] utcai bejáraton egy hatalmas terembe, ahol motozásra kerültünk. Egy hosszú asztal körül 10 detektív ült, mindegyik mellett egy írnök, ezek

² Valószínűleg Keresztes Andorról van szó.

végezték a motozást. Mikor rám került a sor, azt mondja a detektív „no gyere ide Te vén öreg, hadd tapogassalak meg.” Csomagomat felbontották, és annyit elvettek belőle, hogy az 50 kg súlyról 20 kg-ra csökkent. Mikor a télikabátom elvették és felszólaltam ellene, azt mondta a detektív „hol leszte Ti, valahol a gajdeszbe,³ mire erre szükségetek lenne”. Minden pénzt, jegygyűrűt, órát le kellett adni. A 25 évi házasságomból volt egy régi ezüst jegygyűrűm, mikor kértem, hogy azt hagyják meg, nem engedték.

Motozás után másik kapun engedtek le, úgyhogy azokkal, akik utánunk kerültek motozásra, már nem találkoztunk. A kapuban sorakoztunk, majd teherautókra raktak és elvittek csoportokban a vasúti sporttelepre, ahol kétszemélyes sátrakban 4 embert helyeztek el. Itt már a rendőröktől a csendőrök vettek át, az ő őrizetük mellett voltunk.

3 nap múlva a sporttelepről kivittek minket a Szegedi Téglyagyárba. Elhelyezésünk borzalmas volt. A csupasz földön takaró, szalmazsák, minden nélkül a piszokban öszszepréselve hevertünk, úgyhogy éjszaka a lábunkat nem voltunk képesek kinyújtani.

Naponta adták a parancsot, hogy akinél még valami ékszer vagy pénz van, az büntetés terhe mellett adja le. Itt a parancsnokságot már a németek vették át.

Élelmezés szempontjából senki sem gondoskodott rólunk, úgyhogy a 10-12 nap alatt, amit ott töltöttünk, mindössze egyszer ettünk főtt ételt. Vízünk sem volt elegendő, lajtokban hozták a vizet, persze ezáltal tisztálkodási lehetőség sem volt és már itt, a téglyagyárban az eltetvesedés veszélye fenyegetett minket. Latrinát is csak negyedik napra csináltak. Állatias módon éltünk.

A körkemence felső részén volt a kórház, azaz csak annak volt nevezve, de ott éppen úgy a földön feküdtek a betegek, mint a többiek.

A téglyagyárban egy bizottság alakult, melynek a szegediek képviselőjében dr. Frenkel szegedi rabbi és dr. Löw Lipót voltak a tagjai. Ennek a bizottságnak a megalakítására a német parancsnokság adta ki a parancsot. Megbízatásuk az volt, hogy külön listára vegyenek fel egy transzportot, mert ezeknek különleges elbánásban lesz részük.

Három transzportban indultunk. Az első transzport 1200 szegedivel és 1800 délvidékivel⁴ Auschwitzba ment június 24-én [helyesen 25-én], a második transzport június 27-én indult és ugyancsak Auschwitznak volt irányítva, de útközben visszairányították a szerelvényt Strasshofnak. A harmadik transzport június 28-án indult ugyancsak 3000 emberrel, ez volt ugyanis a listás vonat, melyen én is rajta voltam. Névsorolvasásnál felolvasták az én nevemet is, de hogy miért kerültem erre, azt nem tudom. A szerelvényünkhöz volt csatolva még egy külön vagon is, akiket a Ferencvárosi pályaudvaron kivagoníroztak, és úgy tudom, hogy ezek – kb. 62-en – Budapesten maradtak.

Szerelvényünk Budapest irányában ment Hegyeshalomra, majd onnan Bécs felé. Zurndorfnál az SS-ek átvettek. Zárt vagonokban mentünk, az ablakok ráccsal voltak fedve. Az SS-ek folyton az ablakhoz jöttek, fegyvert szegeztek ránk, és úgy kértek pénzt, értékeket, cigarettát stb. Úgy megfélemlítettek a német katonák, hogy még az üres pénztárcánkat is odaadtuk. Megmutattam nekik, hogy pénzem nincs, nézzék meg a pénztárcámat, erre

³ Más szóval a túlvilágon.

⁴ A délvidékiek deportálása egy hónappal korábban történt. Kármán Arnold valószínűleg a Szeged környéki településekről a téglyagyárba szállítottakra gondol.

az iratokat kivették belőle és miután a tárcám rossz volt, visszaadták. Vagonunkban egy asszony megszülte a gyermekét. Kinyitották a vagonajtót, és az anyát a gyermekkel a pályatest mellé fektették.

A gyerekek sokat szenvedtek. Vagonunk túl volt zsúfolva és vizet nagyon nehezen tudtunk szerezni. A meleg meg fullasztó volt. A hullákat egy külön erre a célra alakult férfcsoport szedte össze és egy külön vagonba rakta.

4-5 napig tartott az út Strasshofig. A tábor előtti réten telepedtünk le, ami azelőtt egy temető volt. Leraktuk poggyászaikat és megpihentünk. Ott a szabad ég alatt, a sírhantokon fekvéig telepedtünk egy pár napot. Szennvedtünk a nagy hőségtől és vizet csak messziről lehetett hozni. Odahozták részünkre az ételeket. Reggelire feketekávé vagy tea, délbén és este Dörrgemüse és minden alkalommal egy szelet kenyér.

5 nap múlva bekerültünk a tábor fertőzött részébe, majd 3 napi hányódás után sor került a fertőtlenítésre, majd elhelyezkedtünk a fertőtlenített barakkokban.

A strasshofi táborban ukránok tartották fenn a rendet. SS katonát vagy őrt alig láttunk.

2 hét után elkezdtek az embereket csoportosítani. A mi csoportunkban 24-en voltunk. Kaptunk a csuklónkra egy „GD” jelzésű bélyegzőt, ami azt jelentette, hogy Gmünd városába megyünk.

Traktorral vontatott teherautón vittek minket Weitrába, ami Gmündtől kb. 12 km-re volt. Még aznap este forró levest és kenyeret kaptunk.

Másnap már munkába álltunk. Weitrától 3 km-re, Schützenbergeben volt a munkahelyünk. Gazdánk, Knapp Ludwig weitrai fűrésztulajdonos volt, kb. 45-50 éves osztrák ember, aki azelőtt a magyar hadseregben, Békéscsabán szolgált. Kubikoltunk, fát hordtunk, vagonból árut ki- és beraktunk. Reggel 7 órától este 6-ig dolgoztunk. Az ebédet kocsival hozták ki munkahelyünkre Weitrából. Csoportunk egyik része egy szobában volt elhelyezve, ami azelőtt istálló volt, másik része a padláson. Nekem az utóbbi helyen volt szállásom, szalmán feküdtem, és miután nyár volt, elég rendesen helyezkedtem el.

14-en jártunk ki munkába, 6 férfi, 7 nő és egy gyerek. A többiek a konyhára voltak beosztva.

A gyártulajdonos vette fel részünkre az élelmet, és kiadta nekünk. A kenyér naponta személyenként 25 dkg volt. Azonkívül kaptunk havonta 90 dkg cukrot, 120 dkg lekvárt, 45 dkg vaját, sajtot stb. A részünkre kiadott nyers dolgokból asszonyaink igen ízletes ebédet főztek részünkre.

Miután a 3 km-es út a munkahelyre nagyon fárasztó volt nekünk, megkértük a gyártulajdonost, hogy építtessen részünkre a fűrésztelepen egy barakkot, és ott helyezzen el bennünket. Ezen kérésünket pár hét múlva teljesítette is és kellemes meleg barakkba kerültünk, ahol, miután tüzelő volt bőven, fűteni tudtunk magunknak.

Én a körfűrész mellett dolgoztam, ahol egy alkalommal munka közben baleset ért, a gép leszakította az egyik kezemről az összes ujjakat, úgyhogy örök életemre nyomorék lettem.

Télen havat hánytunk, azonkívül otthoni munkát végeztünk, fát vágunk, fűrészpont hordtunk, barakk körül takarítottunk stb.

Az osztrák lakosság legnagyobb része nagyon megértő volt velünk szemben és nagyon szépen viselkedtek. Voltak esetek, hogy mikor munkahelyünkre mentünk, és véletlenül

a lakók közül az ablakon valaki kinézett, ahogy arra haladtunk, betették az ablakot és visszahúzózkodtak, hogy ne lássanak bennünket. Láttuk, hogy fáj nekik a helyzetünk.

Schützenbergen dolgoztunk egész április 17-ig. Ekkor kiadtak egy parancsot, hogy az összes munkavállalkozók, akiknek zsidó munkásaik vannak, kötelesek őket elbocsátani, illetve átadni a hatóságnak. Mikor mi ezt meghallottuk, hogy a németeknek át akarnak adni bennünket, szökési tervvel kezdtünk foglalkozni.

3 család, hatan Schützenbergtől 3 km-re egy erdőbe bújtunk, ahol 5 napig tartózkodtunk. Ekkor egy rettenetes időjárás keletkezett, zuhogott az eső, ami kihozott minket az erdőből. Jelentkeztünk a csendőrségnél azzal a tudattal, hogy történnék velünk akármi, ilyen időben ezt a helyzetet tovább nem bírjuk.

A csendőrtiszt jegyzőkönyvet készített rólunk, természetesen a többi legénység előtt nagyon megijesztett minket, azt mondta, hogy nemsokára egy fejjel rövidebbek leszünk, de mikor magunkra maradtunk, megkérdezte, hogy nem vagyunk-e éhesek és van-e kenyérünk.

A jegyzőkönyv felvétele után Weitrában egy csoporthoz csatoltak és másnap bevagányoztak anélkül is, hogy bármi bajunk lett volna a szökéssel kapcsolatban.

5 napi utazás után megérkeztünk Theresienstadtba, ahol már nagyon előrehaladott volt az orosz front és mindenkitől csak megnyugtató híreket hallottunk. Kaszárnyákban helyeztek el, ahol rendes elhelyezésben és elég jó ellátásban részesültünk.

Az SS-ek még egy pár napig ott voltak, azaz inkább Wehrmachtok. A Südbarakban voltunk elhelyezve, ahol rajtunk kívül, akik 160-an voltunk, még 1200 auschwitzi lány volt. Úgy laktunk ott, mint egy nyaralóban, a gettó területén belül szabad volt a mozgási lehetőség.

1945. május 9-én szabadítottak fel az oroszok és alig vártuk, hogy a hazaszállításunkra sor kerüljön. Előbb a cseheket vitték, utána a franciákat és bizony miránk csak utoljára került sor.

Végre, 6 heti ott tartózkodás után mi is sorra kerültünk. Hazamenetelünk nagyon viszontagságos volt. Valami hiba folytán a mi transzportunk nem volt kellőképp lajstromozva, úgyhogy az úton a Vöröskereszt önhibáján kívül nem gondoskodhatott rólunk, úgyhogy megfelelő ellátásban az úton nem részesültünk. Úgy segítettünk magunkon, hogy ahol a vonatunk hosszabb ideig tartózkodott, ott bementünk a faluba és a lakoságtól próbáltunk élelmet szerezni, ami legtöbb esetben sikerült is.

14 napos út után, amit kerülőutakon tettünk meg Nagyszombat irányában, fáradtan Budapestre érkeztünk. Szerelvényünk a Nyugati pályaudvarra futott be, ahol nem lehetett éjszakán át tartózkodni, miért is átmentünk a szomszéd bérházba és megkértük a házfelügyelőt, hogy engedjen minket reggelig ott maradni. Ott töltöttük az éjszakát a szabad ég alatt. A ház lakói meleg ételt és feketekávé készítették, és igyekeztek minket mindennel ellátni.

Másnap a JOINT-ban jelentkeztünk, akik a legnagyobb előzékenységgel fogadták az érkező 2700-as transzportot, és díjmentesen elszállították poggyászaikat, hogy folytathassuk utunkat Szeged felé.

Szegedre érve, nem engedtek fertőtlenítés nélkül haza bennünket, hanem elhelyeztek a Bors Szállóban⁵ és csak fertőtlenítés után kerülhetett mindenki az otthonába.

Lakásommal szerencsém volt, mert azt éppen 1 nappal előbb hagyták el az oroszok és csak egy öreg néni lakott benne, akitől elfoglalhattuk újra a régi lakhelyünket.

Bútoraimnak csak egy részét találtam meg, ami a hatalmas vagyonomból megmaradt. Ha azt a kis ékszerem el nem vették volna, amit elrejtettem, még tudtam volna azzal valamit kezdeni, de így most itt állok, a valamikor dúsgazdag ember, teljesen szegényen, mindenemből kifosztva, beteg feleségemmel.

A JOINT menzáján étkezem és az onnan kapott kisebb segélyekből tengődöm.

Boldogan kezdenék még most is valamit dolgozni, 65 éves korom letére, ha erre csak egy kis lehetőségem is volna.

⁵ A Bors Szálló épületébe egy évvel korábban, a szegedi gettósítás során kikeresztelkedett zsidókat zártak.

1.f. A DEGOB 3560. számú jegyzőkönyve –

Pap Róbert

1945. november 16.¹

J e g y z ő k ö n y v

felvétel Szegeden, dr. Pap Róbert ügyvédi irodájában, Dózsa György u. 10. sz. alatt, 1945. nov. 16-án.

Név:	Dr. Pap Róbert
Született:	Szelevény, 1874. szept. 11.
Foglalkozása:	ügyvéd
Utolsó lakhelye:	Szeged
Gettó:	Szeged

Fent nevezett előadja a következőket:

Magyarországnak Budapest után legnagyobb városa Szeged. Lakosainak száma 140 000.² Ebből az 1930-as években a zsidók száma 9500 volt,³ ezek egy része kívándorolt vagy más magyarországi városokban telepedett le, és míg az elhalálozási szám évente 120 volt, addig a születések száma 10-12. Az 1940-es években a zsidók létszáma 4500-ra csökkent.

Szegeden a zsidóság különböző téren helyezkedett el. Voltak köztük kereskedők, iparosok, de legnagyobb részt tisztviselők és közalkalmazottak. Általában mind jó polgári körülmények között éltek.

1938 évtől kezdve vagyoni viszonyaik fokozatosan leromlottak és a Chevra⁴ igyekezett különböző segélyekkel segítségükre lenni. Megalakult a Pártfogó Iroda és eleinte az adó 50%-a, később már 100%-a került költségvetésbe a zsidóság felsegélyezésére. A budapesti zsidók részére is voltak Szegeden gyűjtések, amit az OMZSA [Országos Magyar Zsidó Segítő Akció] céljaira fordítottunk.

1938-ban kezdődött a zsidók kálváriája. Jött az első zsidótörvény, amikor is a szellemi foglalkozásúaknál a vállalatok 20%-os arányban tarthatták meg zsidó alkalmazottaikat. Ez a törvény még nem éreztette annyira hatását, mert az arányszám a legtöbb vállalatoknál nem is volt nagyobb, tehát kevés embert érintett ez a rendelet.

¹ MZsML, XX-G-A 3560. számú jegyzőkönyv.

² Az 1941-es népszámlálási adatok szerint Szeged lakóinak száma 136 752 fő volt.

³ A népszámlálási adatok szerint Szeged izraelita lakóinak száma 1920-ban 6954, 1930-ban 5560, 1941-ben 4161 fő volt.

⁴ Teljes nevén Chevra Kadisa, magyarul: Szent Egylet.

1939-ben jött a második, és 1941-ben a harmadik zsidótörvény⁵ lépett életbe, ezek a törvények már súlyosan érintették Szeged zsidóságát, mert az emberek 80%-a szellemi pályán működött. Az utóbbi két rendelet vonatkozott a kereskedelmi alkalmazottakra, iparjog megvonásra, trafikjog, iparmérésre és végül földbirtokokra, eleinte 5 holdon aluliakra, később a nagyobb birtokokra is.

Szeged zsidósága a zsidótörvények végrehajtása után a következőképpen tudtak az életben elhelyezkedni: például egy tisztviselő, aki megkapta a végkielégítését, kis tőkéjét befektette egy üzletbe és így tudta valahogy létfenntartását biztosítani. Felállítottak hitközségi műhelyeket, átképző tanfolyamokat rendeztek és foglalkoztatták az ellátatlan iparosokat. Az asszonyok áttértek az otthoni munkára, kézimunkáztak, angórát és gyapjút fontak, fő jövedelmük azonban a lakáskiadás és kosztadás volt.

A rendeletek kibocsátására maga a város nem volt megbízva, hanem ez országos törvényrendelkezés volt.

A törvényrendelkezéseket a törvény és a kormány tisztviselői, valamint a közigazgatás végrehajtói rendelték el és hajtották végre.

1944. március 19-én a németek megszállták a várost.

Április elején elrendelték a zsidóknak a megkülönböztető sárga csillag viselését. Ezt a rendeletet nagyon szigorúan vették, és aki nem viselte, azt kihágásnak minősítették és internálták. 2-3 ilyen eset után már senki sem merete megkockáztatni és mindenki feltűzte azt.

Voltak olyanok is, akik kivételezetségük révén nem voltak biztosak benne, hogy kell-e viselniük, vagy nem, de a biztonság kedvéért mégis felvették. Kivételt képeztek a katonai kivételezettek és az elismert ellenforradalmárok.

Ezek az intézkedések a zsidóság körében nagy elkeseredést keltettek. Voltak a keresztény lakosság közül olyanok, akik megdöbbenéssel és sajnálattal nézték az eseményeket, viszont tehetetlenek voltak ilyen hatalommal szemben és legfeljebb csak apróbb szívességekkel tudták nyilvánítani a velünk szemben érzett sajnálatukat, vagyontárgyak elrejtésével és élelmiszer juttatással. Sokan azonban a legnagyobb közömbösséggel nézték a dolgokat.

A németek bejövetelekor én a Szegedi Zsidó Hitközség elnöke voltam. Német megszállás után a rendelkezésnek megfelelően Zsidó Tanácsot kellett létesíteni, melynek megalakításával és vezetésével német rendelkezésre a hatóság engem bízott meg. Így alakult meg az Ötös Tanács, melynek tagjai voltak rajtam kívül Reitzer Miklós terménykereskedő, Grósz Marcell, Fenyő Lajos műszaki tanácsos és dr. Wilhelm Lajos ügyvéd.

Jöttek sorra a rendelkezések. Állandóan igényeket támasztottak a Hitközséggel szemben. Nagy paksamétákkal jöttek. Első alkalommal P[engő] 70 000-t követeltek a gettó felépítéséhez. Ezt az összeget be is szolgáltattuk. P[engő] 35 000-t összegyűjtöttünk az itteni zsidóságtól, a többit a Hitközség adta. Vért izzadtunk, míg az egész összeg együtt volt. Ennek befizetése után ismét jöttek, hogy ennyi meg annyi ágyneműt és takarót kell beszolgáltatni és így ment ez állandóan.

⁵ A harmadik zsidótörvény, az úgynevezett fajvédelmi törvény nem a zsidók foglalkozásával és földbirtokaival foglalkozott, hanem a házasságot tiltotta zsidók és nemzsidók között. 1942-ben lépett hatályba a negyedik zsidótörvény, amely kötelezte a zsidókat mező- és erdőgazdasági ingatlanaik átadására.

Közben internálások voltak, szaladgáltam mindenfelé, hogy engedjék őket szabadon, panaszt emeltem a hatóságoknál, de hiába, kényszerre hivatkoztak, hogy az német parancsra történt. Naponta vittek el valakit és minden este félve feküdtünk le, mert soha nem tudtuk, hogy mire felébredünk, kire kerül a sor. Az internálásokat a hatóságok megbízásából a rendőrséggel végeztették, hogy a németek vagy pedig a nyilasok rendelkezésére történt-e, azt nem tudom. A rendőrségnek a magyar hatóság adta át az internálásokra vonatkozó megbízást.

Letartóztatások is történtek, polgári magatartás, társadalmi helyzet és vagyonelejtés végett.

Május végén kijött egy rendelet, hogy zsidóknak június 1. és 15-e között a részükre kijelölt gettóba kell bevonulni. Ezt követőleg a polgármester, illetve helyettese [Tóth Béla] rendeletével plakát jelent meg, hogy mindenkinek hazafias kötelessége, ha tudja, bejelenteni, hogy melyik zsidó rejtett el valami vagyont és hol.

Házkutatások voltak egyes helyeken, illetve letartóztatások. A csendőrök gyalázatosan viselkedtek. Volt itt egy kerületi csendőriskola és ennek az iskolának a legénysége volt kivezényelve, lehettek 400-an. Ez volt a próba letétük a csendőröknek, a zsidóság meghurcoltatása.

Nagy feladat várt rám a zsidóság részéről, heteken keresztül vitatkoztunk a hatósággal, hogy történjék a gettó létesítése és felállítása. Ez azzal járt, hogy a gettó részről ki kellett volna telepíteni a keresztényeket. A hatóság összehívta azokat a keresztény háztulajdonosokat, akik a kijelölendő gettórészben laktak, és persze sehogy sem tudtak megegyezni, miután a legtöbben a saját házukban laktak. Az összehívott háztulajdonosok azt a tanácsot adták, hogy tegyék ki a zsidóságot a lóversenytéren lévő mezőre, és ott helyezték őket azokba a barakkokba, amiket most a katonaság megfigyelőnek használ.

Ezt megelőzőleg, mielőtt a szegedi zsidóságra ilyen végzetes súlyok nehezedtek, már hozták is a délvidéki zsidókat, körülbelül 4500-at.⁶

Makóról	kb. 1000-t
Hódmezővásárhely	1000-t
Szentes	400-t
Kalocsáról	kb. 600-t
Újkécske	kb. 50-t
Mindszent	kb. 50-t
Kistelek	kb. 100-t
Csanádpalota	kb. 25-t

⁶ A délvidéki akció április 19-én kezdődött, melynek során Adárról, Magyarkanizsáról, Zentáról 2266 főt internáltak Szegeden a zsidó iskolában, a régi zsinagógában, a hitközségi székházban és a Pick szalámigyár egyik akoltelepén. Néhány fő kivételével valamennyiüket Bajára szállították május 17-én, majd innen deportálták őket május 27-én Auschwitzba. Egy részüket Strasshofban leszállították a vonatról. Ennek tisztázása további kutatásokat igényel. A Pap Róbert által felsorolt településekről június 16-án kezdték a szegedi gyűjtrótáborba szállítani a zsidókat.

Pitvaros kb. 20-t

Újkécske kb. 50-t,⁷

továbbá Halas, Horgos, Apátfalva, Kecel, Dunapataj, Kiszombor, Magyarcsanak és Földvárak szórványos zsidóságát, kb. 1200-t, összesen tehát kb. 4500-t.

A délvidéki zsidókat egy ideig a szegedi zsidótemplom épületében, majd innen az itteni sertéshizlalda disznóaklokba telepítették ki. Ezekkel nagy tortúrát álltunk ki, gondoskodni kellett az élelmezésükről és támogatásukról. Mondhatom, a szegedi zsidóság nagyszerűen viselkedett. A zsidók székházában konyhát állítottunk fel és onnan hordtuk nekik az ebédet. Szabály szerint nem lehetett hozzájuk bemenni, de mindig attól függött, hogy milyen rendőr az őrszolgálatos és hogy sikerül megnyerni magunknak. Így aztán amennyire lehetett, hordtuk nekik az ételmet, s fájó szívvel gondoltunk arra, hogy vajon ki fog a mi ellátásunkról gondoskodni?

Sor került a mi összeköltöztetésünkre is. Kevés helyet jelöltek ki számunkra. Panaszkodtam, hogy ez még a raboknak is kevés, mert míg azok 6 négyzetméter területet foglalnak el, a mi részünkre csak 4 négyzetméter lett kijelölve. Jegyzéket nyújtottam át, hogy mely házakat jelöljék ki. Nekem kellett mindenben személyesen eljárni, mert a bizottság többi tagjaival nem akartak tárgyalni. A megbeszéléseket Tóth Béla [helyettes] polgármesterrel és Kemenes [Tibor] tanácsossal folytattam, akik a hatóság részéről voltak ezzel megbízva. Azonkívül volt egy külön bizottság, amelyik a délvidékiekkel foglalkozott. Magyar-Kossa [Aladár] főispán, s így hármunkon kívül a csendőrség képviselőjében Finta [Imre] százados, aki szemben a legigazabb ember volt, de a hátunk mögött a legrosszabb indulatú, ezen kívül a német parancsnokság volt képviselve.

Gettónak a zsidótemplom környéke volt kijelölve. A Margit [ma Gutenberg] utca fő része, a Korona [ma Hajnóczy] utca egy része – miután a másik részén a polgármester lakott és ő nem akart kimenni a házból –, a Bús Páter [ma Bolyai János] utca egy része, 2 zsidó templom és a zsidó iskola.

A gettó már megvolt, ekkor újabb feladat várt rám, a zsidó holmik és bútorok, amik visszamaradtak, azok elraktározása. A raktárak megszerzését is a hatóság rám bízta. 3 raktárt sikerült szerezni, de miután ez nem bizonyult elégnek, a templomok kerültek sorra.

Mindenkinek a saját költségén kellett a visszamaradt holmiját a raktárak egyikébe hordatni. Akkoriban nagyon drága volt a fuvar, és a szegényebb rétegnek, akiknek erre nem tellett, a Hitközség szállította el a holmiját. Ami a gettóban kijelölt 4 négyzetméternyi területen nem fért el, az a raktárakba került.

Kijelöltek továbbá az áttértek számára 3 házat, a Kelemen u. 11., Polgár [ma Gogol] u. 24. és a Rókus [ma Bem] u. és Vaspálya [ma Szent Ferenc] u. sarkán lévő Bors Szállót. Ide kerültek 1200-an, akik még a gettó fennállása előtt szabályszerűen kitértek. Ezek sokkal hátrányosabb helyzetben voltak, mint a többiek, mert beköltöztetésük után a kapukat becsukták, azokon nem lehetett sem ki, sem bemenni, és fegyveres rendőr őrizte őket. Később őket is kivitték a téglagyárba, és onnan deportálták.

⁷ Újkécske tévedésből kétszer szerepel. Valójában Ókésckéről és Újkécskéről van szó.

A templom körüli gettó ablakait, amelyek olyan területre néztek, ami nem tartozott a gettóhoz, be kellett meszelni, és az ablakokat kinyitni nem volt szabad, mindannak dacára, hogy júniusi nagy hőség volt és a szellőztetésre nagy szükség lett volna.

A gettóban az élelmezés a következőképpen történt: megalakult egy Gazdasági Hivatal. Előző nap összeírták az élelmezéshez szükséges dolgokat és másnap 2 rendőr kíséretében néhányan, akik erre a célra ki lettek jelölve, elmentek vásárolni. Később már ez is megváltozott, nem engedtek az utcára senkit, ellenben a kapuhoz jöttek a kofák, és ott vették át a zsidók az árut.

Két héttel a beköltöztetés előtt egy kimutatást kellett készíteni, hogy kik kerültek a gettóba és valóságos hajtvadászatot indítottak a városban, hogy mindenki a gettóban van-e. Rettenetes helyzetben voltam, mert volt egy pár légorvos, egyetemi tanár, katonai kivételezett, akiknek nem kellett a gettóba bevonulni és nem is vettem fel őket a jegyzékbe, de azzal jöttek, hogy egy újabb rendelet szerint nem kegyelmeznek meg senkinek, úgyhogy a 2 napos operált betegeket és szülő nőket is bevitték a gettóba.

Nagy harcot folytattam, hogy legalább ezeket a nagy betegeket ne vigyék el, meg is ígérték, hogy itt hagyják, de úgy látszik, a magasabb fórum nem engedélyezte és utolsó nap ezeket is kivitték a téglagyárba. Sokan az utolsó éjszaka öngyilkosságot kíséreltek meg, és ha valaki meghalt, azt ott hagyták, aki életben maradt, azt úgy cipelték el.

Nekem nem kellett a gettóba bemenni, én arra voltam szánva, hogy egyenesen a téglagyárba megyek.

Június 15-én este 9 órakor értesítettek, hogy jelenjek meg az Ötös Bizottság megbízásából Keresztessy [helyesen: Keresztes Andor] rendőrfőtanácsosnál a gettóban, és ugyanakkor összehívták az összes házparancsnokokat is. Kijelentették, hogy mindenki reggel 6 órára útra készen legyen, mert elindulunk. Erre a kijelentésre egy olyan érzés fogott el, hogy ha most rágondolok, még mindig az akkor átélt pár percnél hatása alatt vagyok. Mi vakok voltunk, azt hittük, hogy itt a gettóban bevárjuk a háború végét, ami legfeljebb 1-2 hónapig tarthat, de hogy elvigyenek, ki az országból, arra nem gondoltunk.

Még aznap le is zárták a gettót és másnap már megkezdődött a kihurcoltatás. Az emberek előbb motozáson mentek keresztül, majd elvitték őket teherautókon a sporttelep mellé és onnan ki a szegedi téglagyárba.

Nekem június 23-án kellett volna ki a téglagyárba menni. 21-én, két nappal előbb értem jött a gettóba a fivérem Budapestről, aki ott belügyminiszteri államtitkár volt, felesége pedig árja nő, és rám erőszakolta, hogy menjek vele fel Budapestre. Nem akartam menni, azt mondtam, ha a többi zsidóság szenved, szenvedjek én is velük. Fivérem nem engedett, tombolt, harcolt, míg végül is ő lett a győztes, és kiszöktetett a gettóból, ami könnyen ment, miután nagy tiszteletben állottam mindig a szegediek előtt.

Budapesten a fivérem lakásán bujkáltam. 3-4 hét telt el azóta, hogy Szegedet elhagytam, és egyszer csak beállít két csendőr és elvittek Szegedre. Hogy kinek az intézkedésére, azt még máig sem tudom.

Két hétig a szegedi rendőrség fogházában voltam. Nem volt rossz dolgom, mert valamikor nagy ember voltam és még a rendőrök is haptákba vágták magukat előttem, miután a közéletben mindig nagy tisztséget töltöttem be. Kamarai elnök voltam külön-

böző bizottságoknak, Fészek Klubnak, Rassay Pártnak, Hitközségnek stb. az elnöke. Barátaim és ismerőseim megrendelték részemre étkezdekben az ebédet és azok azt a fogházba beküldték.

A fivéremnek nagy összeköttetése révén 2 hét múlva egy belügyminiszteri rendelet szerint a fogházból kiengedtek. Nem maradhattam Szegeden, mert a németek minden ok nélkül elhurcoltak olyan embereket, akik nekik nem tetszettek, egész egyszerűen éjszaka felverték az ágyból és elvitték. Jobbnak láttam tehát elbujdosni.

Szeptember elején, mikor az orosz front már egész közel volt Szegedhez, és a németeknek már akkor más gondjuk volt, mint a zsidókkal foglalkozni, visszamentem szegedi lakásomra.

1945. október 11-én az oroszok felszabadították Szegedet. Előző éjszaka egy pár belövés volt, utána nagy tűz keletkezett közvetlen a lakásom mellett, égett körülöttünk minden, másnap nem lehetett az utcára menni, de szerencsére a hirtelen megindult, napokig tartó záporosó eloltotta azt.

Szomorúan állapítom meg, hogy az első transzportból, amely 1200 szegedivel és 1800 vidékivel indult Auschwitzba, mindössze eddig 20-an jöttek vissza. A másik két transzportból, amely Ausztriába ment, körülbelül a 75%-a hazajött.

A 400 behívott munkaszolgálatosból eddig kb. 150-en jöttek vissza és a 200 internáltból még eddig egy sem jelentkezett.

Most továbbra is Szegeden maradok, és mint ügyvéd folytatom pályámat.

Demokrata képviselő voltam, de miután a demokrata párt megbukott, és az egész kereszténység, kivéve a kommunistákat, mind a Kisgazdapárthoz csatlakozott, le kellett mondanom.

A JOINT végrehajtóbizottságának továbbra is az elnöke maradok.

**1.g. A DEGOB 3618. számú jegyzőkönyve –
Lőw Lipót
1945. november 18.¹**

J e g y z ő k ö n y v

felvételzett Szegeden dr. Lőw Lipót Dózsa György u. 16. sz. lakáson 1945. november 18-án.

Név:	Dr. Lőw Lipót
Született:	Szeged, 1889. május 30.
Foglalkozása:	Kereskedő
Utolsó lakhelye:	Szeged
Gettó:	Szeged
Tábor:	Budapest, Columbus utcai tábor

Fent nevezett előadja a következőket:

1944. május 8-án régi háborús érdemeik alapján, akkori törvények szerint 6 zsidó tisztet, engem mint tart. századost, Beck Dezső, Szőreg, Patzauer Dezső, Szeged, dr. Weisz Márton, Szeged és Lénárt, Szabadka a szegedi bevonulási központ parancsnoksága behívott. Az volt a terv, hogy az akkor behívandó zsidó munkásszázadoknak parancsnokságának és keretlegénységének a felét háborús kivételezett zsidókból állítják össze. Egy ilyen század Szegeden meg is alakult, a helyettes parancsnoka Stein Sándor tart. főhadnagy volt.

Bennünket 6 tisztet, valamint megfelelő számú altisztet a szegedi parancsnokság ugyanannyi nem zsidó tiszttel és altiszttel a szamosújvári bevonulási központhoz irányított. A szamosújvári parancsnoksághoz a honvédelmi minisztériumnak megfelelő intézkedése nem jutott el, úgyhogy bennünket zsidókat néhány napi ott tartózkodás után hivatalos menetlevéllel ellátva Szegedre visszaküldtek. A szamosújvári parancsnokságnak már azért is így kellett eljárnia, mert úgy ott, mint a környéken, valamint egész Erdélyben a zsidóság már március hó elején a téglagyári gettóban volt összpontosítva.

A magyar rendőrség, illetve a csendőrség nem vette figyelembe a honvédelmi minisztérium szerveinek behívó parancsát, illetve a katonai behívójegyeket az általa őrzött zsidóknak nem engedélyezte kézbesíteni.

Mint említettem, mi hatan tisztak külön parancsra lettünk útnak indítva Szegedre, és az akkori közlekedési viszonyok folytán az éjjeli órákban kellett volna Nagyváradon átszállni. A nagyváradi állomáson szolgálatot teljesítő őrszem igazoltatott minket és nem engedte, hogy tovább utazzunk, csupán annyit engedélyezett, hogy az éjszakát az egyik szállodában tölthessük.

¹ MZsML, XX-G-A 3618. számú jegyzőkönyv.

Másnap reggel a szállóban egy csendőrmester megjelent, és bekísért minket a nagyváradai gettóban felállított parancsnoksághoz. Midőn a csendőraltsízt előtt hivatkoztunk a katonai szolgálati szervezet ama szakaszára, hogy altiszt egy főtisztet nem foghat el, az őrmester a dolgot egy egyszerű kézlegyintéssel intézte el. „Ugyan kérem, ilyesmire mi ma már nem nézünk”.

A csendőrpapancsnokság elé állva néhányszor kihallgatott bennünket és Péterffy [Jenő] alezredes azzal tartott továbbra is fogva bennünket, hogy a szegedi hadtestparancsnokságnak, illetve a bevonulási központ parancsnokságának nem volt joga bennünket behívni, és ezért minket továbbra is a gettóba zárt. Kétségtelen, hogy továbbra is különleges bánásmódban volt részünk és a csendőrlegénység minket mint „Urakat” kezelt.

Időközben Szegeden vártak bennünket haza, mert ahogy minket, úgy a legénységet, vagyis a zsidó altiszteket is Szamosújvárról Szegedre hazaküldték, ők azonban a nagyváradai szűrőn a véletlen folytán átcúsztak. Ők tehervonaton jöttek, mi meg személyvonaton, úgyhogy mi hamarabb érkeztünk Nagyváradra, mint ők.

Közben természetesen Szegeden sem a parancsnokság, sem a hozzátartozó családok nem tudtak arról, hogy velünk a nagyváradai csendőrség mit tett. Puhatólódzások révén erről is tudomást szereztek, és napokig tartott, míg a szegedi hadtestparancsnokság elhitte hozzátartozóinknak a történeteket, mert hihetetlennek látszott előtte, hogy hivatalos katonai menetlevéllel utazó magyar tartalékos tiszteket a csendőrök a vonatról egyszerűen levegyék és lezárják.

Miután az illetékes kolozsvári hadtestparancsnokság a csendőrséggel szemben nem tudott fellépni, a szegedi hadtestparancsnokság kénytelen volt Szegedről egy főhadnagyot Nagyváradra leküldeni, akinek fellépésére köszönhattuk, hogy mind a hatan hazakerülhettünk Szegedre.

A csendőrség akkori beállítottságát jellemzi a következő epizód. A nagyváradai gettó parancsnokságán az eljáró csendőr főhadnagy előttünk telefonon a vasútállomás csendőrőrs parancsnokságának a következő utasítást adta ki: „Itt Fráter [János] főhadnagy. Ma 4.45-kor egy főhadnagy úr – és itt aztán nagyobb szünetet tartott – 6 zsidó fognak elutazni.” A szegedi hadtestparancsnokság közbelépésére a nagyváradai csendőrpapancsnokság által 7 tiszttel számára kiállított menetlevéllel utazók közül hatot altiszti rangú alantasa előtt csupán zsidónak aposztrofálta ez a Fráter [János] csendőrfőhadnagy úr, ki egyben a menleveleket aláírta. Most már tudjuk, mire vezetett ez a tekintélyrombolás.

Ekkor hazajöttem Szegedre és a lakásomra mentem a családomhoz. A katonaság leszerelt mindannak dacára, hogy mire hazaértünk – amint a szegedi parancsnokságtól hallottuk – a szamosújvári parancsnokság ismételt kiküldetésünket kérelmezte.

Június elején a szegedi hadtestparancsnokság 48 éves korig behívta a munkaszolgálatosokat és a kivételezett tiszteket is. Ezekből külön munkaszolgálatos századot alakított, melynek tisztjei voltak Beck Dezső, dr. Lénárt Pál, Patzauer Dezső és Stein Sándor főhadnagyk.

Egy napi késéssel vonultunk be, mert közben megjött a gettórendelet, és be kellett a családommal költözködni.

A szegedi gettóban olyan testi kínzások és vallatások, mint aminők a nagyváradi gettóban napirendben voltak, nem fordultak elő. A lelkek kínzása, gyötrődése azonban nem maradt el.

Megkezdődtek ezek a gettónak szűkre szabásával. Ennek volt a következménye a gettólakások túlszűfolttsága nyári hőség idején, ismeretlen egyének, férfiak és nők összeköltöztetése. A hatóság természetesen nem csupán a gettó céljaival volt tisztában, de megvolt a lebonyolítási terve is. Nem mulasztotta el, hogy ebbe a lebonyolításba is keserűséget ne keverjen a karmai között fetrengő áldozatai számára. Ezért aztán a lebonyolításnak egymást követő intézkedéseit csak részletekben, midőn éppen a sor rájuk került, hozták nyilvánosságra, miáltal sok-sok vesződést okoztak. Így például jól tudta, hogy a gettó csak átmeneti jellegű lesz, mégis a nyilvánosság előtt heteken át tárgyalta, mintha ki tudja minő hosszú időre rendeznék azt be, aminek eredménye az volt, hogy sok ezernyi lakás bútorát, felszerelését, ingóságát cipelték oda be.

Gettó-kínzás volt, hogy a gettó határán lévő lakások ablakait lemoshatatlan olajos mésszel bekenték, és ezt megtették akkor, mikor a tanyákon a szőlősgazdák permetezéshez szükséges méshöz nem tudtak hozzájutni. A legelső ily lakás, ahol ezt a rendelkezést végrehajtották, a város egyik legöregebb, legtisztéletreméltóbb világhírűségének, édesapámnak, az amúgy is világtalan főrabijának, Löw Immánuelnek az ablakai voltak. Még a földszinti ablakokat is lekenték, holott azokból a kilátást a gettókerítés úgyis elzárta. Gettó-kínzás volt, hogy nyár elején csak kora reggeli órákban lehetett a túlszűfolt lakások ablakait szellőztetésre kinyitni, de még az is, hogy a gáz- és villanyórákat mind leszerelték. Jól jegyezzük meg, túlszűfolt lakásokban, amelyek lakói, mint már említettük sokhelyt alig ismerték egymást! Mindez természetesen csak tűszúrások azokhoz képest, amik később következtek, de az intézkedések mögött a névtelenség homályában megbúvó hatósági személyek kínzó szándékát már ezek is elárulják. A gáz- és villanyórák leszerelése ellen Kamarás² rendőrtanácsos tiltakozott, sőt úgy tudta, hogy ezt nem fogják elrendelni.

Jún. 15-én a hatóság befejezettnek vette a zsidó lakosságnak a gettóba való tömörülését és az időt elérkezettnek arra nézve, hogy újabb szörnyű szenvedést rójon az amúgy is agyoncsigázottakra. Válogatott szadizmussal járt el! Este 9-kor a gettó hírhedt parancsnoka, Keresztes [Andor] rendőrfőtanácsos a gettó kapujában megjelent fogdmegjeivel és pedig állandó helyettesével Kovács³ rendőrfelügyelővel és számtalan rendőraliszttal. Ez utóbbiakról nem hallgatható el, hogy kevés kivétellel emberségesen viselkedtek, igyekeztek a maguk módján enyhíteni az áldozatok szenvedéseit. A főtanácsos összehívatta a gettó házparancsokait és kiadta másnapra a vonatkozó rendelkezéseit. Reggeli 6 órára az egész gettó lakossága menetkész legyen. Gonosz rosszindulatot árul el ez a rendelkezés is, mert hiszen még egy gyermek is tudhatta, hogy ennyi embert sem megmotozni, sem pedig a rendelkezésre álló kevés fuvarozó eszközzel elszállítani nem lehet. De a célját amire törekedett, elérte! A gettó gyötröttjei között irtó pánik tört ki. Számtalan öngyilkosság

² Valószínűleg elírás és Keresztes Andorról van szó.

³ Valószínűleg Kovács József felügyelőről van szó.

történt. Rémes volt hallgatni az egész éjen át a gettóba behívott mentőautók bűgását, zakatolását.

Ezen a végzetes estén úgy kutyafuttában, előkészületlenül kiadott rendelkezések mind felelőtlenül felületesek voltak. Számtalan kérdésre, miknek feltevését a főtanácsos jóindulatot színélve kegyes volt engedélyezni, tudatosan hamis választ adott. Mert ha valaki, ő volt az, aki valóban tudhatta a legjobban, hogy miért éppen a Margit [ma Gutenberg] u. 20 alatti sarokházat jelölték ki arra, hogy a kilakoltatás és kiszállítás ott vegye kezdetét. Egyszerűen azért, mert a ház földszinti és emeleti helyiségeiben akarták berendezni a kitelepítendőek rendőri motozását, ahogy ők hivatalos nagyzással a kínzottak kirablását nevezték. Azt természetesen elhallgatták, hogy az elszállításnak mi a célja, hogy hová visznek bennünket. Minek előre megmondani, mikor ennek elhallgatásával csak növelni lehet a halálra rémültek aggodalmát.

A motozás aztán a következőképp folyt le: az áldozatokat az említett ház, hitközségi székház Margit [ma Gutenberg] utcai kapuján át terelték be, a tortúrákat mintegy futószalagon folyamatosan a földszinti lakásban és az emeleti irodahelyiségben folytatták le. A kifosztottakat aztán a ház Jósika utcai kapuján engedték ki. A két kapu között az utcán át földi halandó, mármint megmotozandó és megmotozott nem közlekedhetett, nehogy a megmotozottak a gettólakóknak elmondhassák, hogy mi mindenüket rabolták el tőlük, még azokat is, mire vonatkozólag a főtanácsos határozottan kijelentette, hogy magukkal vihetik. Elsősorban az értékes holmikat vették el: órát, jegygyűrűt, minden készpénzt, pénztárcát, feljegyzéseket, üres papírt, noteszt, iront, töltőtollat, törlőradírt, természetesen ruházati tárgyakat, elsősorban téli ruhaneműt és csaknem minden ételt. A főtanácsos például kifejezetten ajánlotta, hogy – különösen az iparosok – kéziszerszámokat vigyenek magukkal, természetesen mindent elvettek. Különösen durván járt el a földszinti bizottság vezetője, egy idősebb rendőrtanácsos, aki nem győzte hangoskodással az előtte elvonuló páriákat megfélemlíteni. Méltó párja volt a díjbirkózó, hintáslegény külsejű, trikóingre vetkőzött alantasa, Gombosi rendőralezredes, aki a rablást végezte, ki egyik kifosztottat, mert ez egy téli holmiját az ő akarata ellenére a tanácsostól kireklamált, még meg is fenyegette: „örüljön, hogy a tanácsos úr itt van, különben jaj magának, ha még egyszer a kezeim közé kerül”. Az ellopott pénzüsszegekről még feljegyzéseket is készítettek, nyugtát természetesen nem adtak. A többi ingóságot egyszerűen garmadába hányták.

Keresztes [Andor] főtanácsos német-kuli szerepére fényt vet a következő esetem: mint m. kir. tartalékos címzetes százados, aki rangomat a világháborús kitüntetések alapján a kormányzótól nyertem, besoroztam a gettóba. A szegedi m. kir. 40-ik bevonulási központ a behívójegyet még jún. 17-én este kézbesítette ki részemre, mely szerint jún. 19-én reggel kellett volna bevonulnom. Jún. 18-án a kormányzó születésnapja lévén a rendőrtiszt a gettóban meg sem jelent, akitől további utasítást, hogy a gettót elhagyhassam, kaphattam volna. Behívójegyemet a szolgálatos kapuőrnek azzal adtam át, hogy a kapitányság vezetőjétől kérjen ki számomra engedélyt a gettó elhagyására. Miután a déli órákig erre vonatkozólag rendőrkapitányi intézkedés nem történt, telefonon felhívtam Fülöp [Lajos] őrnagy urat, a hadtest vezérkari főnökét, akinek a segítségét kértem, meg is ígérte, hogy a behívómnak, melynek kibocsátásáról tudott, minden körülmények között érvényt fog

szerezni. A hadtest parancsnokság ünnepi ebédjén ily értelemben szolt a szegedi rendőrkapitányság vezetőjének, Horváth [József] rendőrtanácsosnak, a rendőrpapancsnokság azonban még ennek ellenére sem hozott kedvező rendelkezést. A katonai parancsnokság parancsát, zsidóról lévén szó, a rendőrség egyszerűen szabotálta. Sőt még más is történt. A következő napon, miután a gettóból még mindig nem engedtek ki, a gettó kapujában tartózkodó m. kir. rendőrezredestől ismételten megsürgettem kibocsátásomat, és miközben előtte állottam, egy német Gestapo őrmester hozzám ugrott, és a magyar katonai előírásoknak megfelelően öltözködött sapkamon rangjelzéssel, bal karomon nemzeti színű karszalaggal, a karszalagot egyszerűen letépte és a földre taposta. Mindehhez a m. kir. rendőrszázadosnak⁴ egy megjegyzése sem volt. Szó nélkül tűrte, hogy a magyar felségjogot jelképező piros-fehér-zöld karszalagot a sárba tapossák, és egy őrmester engem, mint tart. századost bántalmazzon. Egy rendőrfőtanácsosnak ennél a jelenetnél még egy arcizma sem rándult meg, de még a szemhéja sem mozdult meg, hogy legalább jelezne előttem a durva erőszak feletti rosszallását... Természetesen ezek után a gettóban maradtam, s onnan a téglagyárba kerültem.

A gettóból kitelepítették először a rókusi sportpályára, majd mikor ennek elégtelen volta kitűnt, az egyik szegedi nagy téglagyárba hajtották. Vajon felelt-e vagy felelni fog-e a jövőben valaki is azokért a szörnyűségekért, és az ezeket elrendelő intézkedésekért, melyek alapján ezt a telepet erre a célra kijelölték és azt a 8400 lélek befogadására „adaptálták”? Nemcsak az a szégyene Szegednek, hogy a szegedi hatóság ilyet Szegeden létesített, de szégyene lenne örökké Szegednek, ha azok, akik a téglagyárra, annak berendezésére vonatkozó embertelen intézkedéseket meghozták, mindezekért nem vonnák felelősségre. A téglagyár kerítését, mint a gettó kerítését, a zsidó anyától származó Markovics Szilárd köztörvényhatósági bizottsági tag, a szabadtéri játékok anyagából használta fel, amit rendkívül szűkre szabtak. A 8400 lélek számára berendezett két kis latrinát is rendkívül szűkre szabták, és azokat alig 5 méterre a lakóhelyül kijelölt szárítóktól helyezték el. A berendezésük is azt a szigorúan követett célt szolgálta, növelni a tábornak a szenvedéseit. Az előre megásott 4-5 árkot csak terpeszállásban lehetett használni. Miután fedve nem voltak, a téglagyár agyagos talaja meg csúszós volt és mész természetesen a fertőtlenítéshez nem állott rendelkezésre, a szétáradó bűz szörnyű volt. Kitűnő tenyésztelep az egész betegségeket terjesztő legyek számára.

Kezdetben a 8400 lélek számára a gyár igen kis kapacitású artézi kútjának egyetlen kifolyója szolgálta a mosáshoz, mosdáshoz, iváshoz, főzéshez a vizet. Kora hajnalban megkezdődött a sorba állás 1 csajkányi vízért, későbbi napokban autós lajtok is hoztak a telepre valami csekély mennyiségű vizet.

Csak természetes, hogy annyi ember számára a hatóság előre nem gondoskodott sem konyháról, sem élelmiszerről, de még a betegek elhelyezéséről sem. Valami fészterfélék néhány nap alatt emeltek a konyhának, és napokig tartott, amíg annyi élelmiszer kiszállításáról gondoskodtak, amennyi az embert legalább az éhhaláltól megmentsen. Ugyan-

⁴ A rendőrszázados, vagy ahogyan az előző mondatban Löw mondja, rendőrezredes személye nem azonosítható.

akkor mikor az elhagyott gettólakásokban hetekre elegendő élelem romlott. És vajon kik azok a hatósági orvosok, akik megtűrték, hogy a klinikákon, kórházakban kezelteket gyógyulatlanul erre a telepre kiszállítsák? Van-e azoknak az orvosoknak, gyógyintézet vezetőknél „orvosi etikájuk”, kik egyszerű hatósági intézkedésre moribundusokat,⁵ ön- és közveszélyes örülteket, nyílt TBC-s betegeket, leutikosokat, intézetükből elengedték, hogy ezeket holmi téglagyárba vigyék, még ha nem is tudhatták, hogy ez csupán átmeneti stáció a deportáláshoz? És ha a szegedi hatóság tudta, hogy még a betegeket, törődött aggokat is kiviszik a téglagyárba, miért nem volt legalább annyi humánuma, keresztény emberszeretete, hogy intézkedett volna ezeknek a szerencsétleneknek emberségesebb elhelyezéséről? Dante pokla még csak ízelítő sem ahhoz a rémségekhez, amiket a téglagyár körkemencéjén láthattunk, ahova a kebelbeli orvosok emberfeletti munkával a betegeket, haldoklókat, aggokat elhelyezték. Örök szégyene Szegednek, ha a felelősök mindezekért felelősségre nem vonatnának.

Egyes eseteket nem sorolok fel, hisz az ártatlanul szenvedők szenvedése egyenlősít, de nem hagyhatom el emlékezés nélkül Szeged egyik legnagyobb fiának, édesapámnak esetét.

91-ik életévében, lelki frissessége birtokában érte Löw Immánuel Szeged szégyene, hogy nem volt a szabadlábon lévő szegedi polgárok között egyetlen egy sem, aki érdekében szavát fel merte volna emelni, annak érdekében, aki csaknem egy teljes évszázadot itt élt Szegeden.⁶ Szülővárosa „hálájából” a téglagyári körkemence emeletén halálosan fertőzött betegségétől 3 héttel utóbb, jún. [helyesen: júl.] 19-én mentette meg a halál. Elszállítása méltóbb volt Szegedhez, mint a külföldi tudományos akadémiák tagjához, egyetemek díszdoktorához, az egykori magyar felsőház tagjához.

Jún. 20-án, egy keddi napon behajtották a szegedi téglagyárba az utolsó szegedi zsidóságot. Nagyszámú öreget, súlyos beteget hoztak be az árvaházban és a menházban sebtében felállított „zsidó kórházból”. Délután 5 óra körül a téglagyár kapujában megjelent autóján az emberrabló deportáció szegedi irányítója Angermayer SS százados, és miután dr. Deutsch Imrénél – akit a Pártfogó Irodából már előzőleg ismert – érdeklődött, hogy én, dr. Frenkel Jenő, Kertész Ernő, dr. Silberstein Adolf és dr. Radó József a táborban vagyunk-e. Odahívatott minket a kocsijához. Abból a körülményből, hogy előbb utánunk érdeklődött, kiviláglik, hogy neveinket valahonnan kapta és nem mi jelentkeztünk önként nála.

Összejövetelünk céljáról természetesen fogalmunk sem volt. Arról sem tudtunk, hogy miért esett éppen ránk a százados választása. A százados nekem, mint aki a legjobban tud németül, egy Budapestről érkezett hosszabb német levelet adott át felolvasásra. A levél írója mindannyiunk nagy meglepetésére Szilágyi Ernő volt, a Keren Hajeszod ügyvezetője, régi cionista elvbarátunk. Mind az ötünk nevét a levél alján ő adta meg. Ez a magyarázata annak, hogy miért került itt csupa cionista össze. Aláírását nemcsak én, hanem a mellettem állók is valódinak ismerték fel. Arra is kellett gondolnunk – hisz német adta át a levelet –, hogy a német parancsnok valamelyes beugratáshoz akar minket felhasználni. Levelében

⁵ haldoklókat

⁶ Hamvas Endre csanádi püspök a Belügyminisztériumba írt levelet Löw Immánuel érdekében, hiába.

Szilágyi velünk, mint régi elvbarátaival olyasmit közöl, hogy a hazai zsidók sorsán óhajt barátaival egyetemben könnyíteni. Miután azonban levele a német parancsnokság útján jött, nyíltan ő sem írhatott. Félő volt az is, hogy nem-e spiccliskedésre akarnak minket a zsidó testvéreink ellen felhasználni.

Szilágyi megbízása az volt, hogy a tábor lakói közül válasszunk ki 3000 zsidót a következő szempontok alapján:

- 1.) sokgyermekes családok,
- 2.) munkaszolgálatosok családjai,
- 3.) olyanok hozzátartozóit, kik az egyes zsidó hitközségek életében szerepet játszottak (prominensek).

Ezt az összeállítást a százados az egész táborról 2 nap múlva, csütörtök du. 5 órára követelte. A legmesszebbmenő titoktartásra kötelezett minket és ezért azt sem engedte meg, hogy Szilágyi levelét magyarra lefordítsam, nehogy az autója közelében állók valamit is meghallhassanak. Szilágyi a leveléhez a 3 kiválogatási szempontot illetően egy Budapesten készült összeállítást mellékel. Ezt az összeállítást a százados csak szerda estére szándékolta nekünk kiadni, mert ezzel is ellenőrizni akarta, hogy nem veszünk-e arra érdemteleneket fel. De még azt is követelte, hogyha mi a végleges listára a Budapestről jött listán szereplők valamelyikét nem vennők fel, úgy ezekről külön összeállítás készítenő, melyben a kimaradásuk okát is fel kell sorolni. Ilyenek voltak: dr. Pap Róbert, Hoffmann Pál és Weisz Imre.

Munkánk gyors lebonyolítására a százados 2 írógépet, írószert, író-, átütő- és másológépírt adatott nekünk.

Irodánkat a gyár egy szűk, kis helyiségében üttük fel. A berendezése a lehető legprimitívebb. Az üvegezetlen ablakon át az előtte felhalmozott szemétdombról közvetlenül hozzánk repültek a legyek százai. Az ajtónk előtt meredek, esőtől csúszós salakdomb, a szobánk alig megközelíthető. Tégларakásokra fektetett deszkák az asztalaink, székeink. Itt gürcöltünk látástól vakulásig, sokszor gyertyacsonkok mellett késő éjfélig.

Másnap, szerda reggel rendelték el a tábor lakóinak megszámlálását. Hogy ötünket munkánkban ez a számlálás ne tartson fel, az egész eljárást velünk kezdték meg. Ezáltal az egész táborban közismertté vált, hogy nekünk különleges megbízatásunk van. A számlálás lezajlása után az egyik SS őrmester, aki társai közül a következő napok folyamán velünk szemben a legtöbb jóindulatot tanúsította, ideadta nekünk a Szilágyi féle levélhez mellékel, fent említett pesti „Prominenten-Listet”. Az ebben felsoroltak neveiből megállapítottuk, hogy ezt az Országos Iroda,⁷ az Orth. Központi Iroda⁸ és a MCSZ⁹ egyetértően állíthatták össze. De ismerve a német végrehajtó közegek álnokságát, megbízhatatlanságát, attól a gondolatától mégsem tudtunk szabadulni, hogy nem fogják-e a kiválogatottakat túsul felhasználni.

A munkát ötünk között úgy osztották fel, hogy mi szegediek vállaltuk a szegediek névsorának elkészítését, a hódmezővásárhelyi urak pedig a vidéki községeket, amely mun-

⁷ A magyarországi neológ irányzat csúcsszerve.

⁸ A magyarországi ortodox irányzat csúcsszerve.

⁹ Magyar Cionista Szövetség.

kájukhoz az egyes vidéki hitközségek elnökeit vették segítségül. A táborban 8400-an voltak, ennek fele szegediek, úgyhogy a készülő listából 1500 hely jutott nekünk.

A munkánk megkönnyítésére a százados rendelkezésünkre bocsátotta a szegedi község ama névsorát, mit a parancsára a tavasz folyamán a hitközség irodája állított össze. A munkánk során kitűnt, hogy ez a lista teljesen megbízhatatlan volt, és ezáltal számtalan jogos panaszunk lett később kútforrásává. A szervezetlenségünk, de főképp az idő rövidsége folytán ezen nem tudtunk segíteni. Tudvalévőleg a közéleti hivatal a vallást és nem a fajt tartotta nyilván. A régen áttértek ezért a hivatalban mint keresztények szerepeltek és nem került abba a névsorba, amiből nekünk kellett dolgoznunk. Ez pedig azt eredményezte, hogy számtalan korábban kitértről nem is gondolhattunk, hogy a téglagyárban vannak.

Megcsináltuk a vonatlistát. Volt egy 3000-es lista, amely nem került nyilvánosságra, pedig ez volt az eredeti megbízatásunk tárgya. A százados szerda délután megjelent irodánkban és legnagyobb megdöbbenésünkre az előző napi rendelkezéseit teljesen felborította.

Az új parancs szerint [a] 3000-es névsor helyett csak 2400 volt a felvehető száma. A prominenseken kívül a gyermekek csak 12 éves korig, a felnőttek pedig csak 50 évesektől felfelé vehetők fel. Azonnal közbevetettük, 50 éves szülőknek nincsenek 12 éves aluli gyermekeik és ezen új rendelkezések alapján a családok széjjel szakadnak egymástól. „Und wenn schon, dass ist kein Standpunkt! Dass interessiert uns ganz und gar nicht”¹⁰ volt az SS százados rövid válasza, mely rideg álláspontját további érveinkre és könyörgésünkre sem volt hajlandó enyhíteni. „Morgen 5 Uhr alles durchgeführt! Verstanden? Sie haften mit dem Kopf!”¹¹ Kilátásba helyezte, hogy a kiválasztottakat le fogja számoltatni és azokat, akik a 2.400-as számot meghaladják, a többiek jelenlétében fogja lelövetni.

Mind az ötünk kétségbeesését nem lehet kellőképp ecsetelni. Tudtuk, hogy az a német százados, aki aggoknak, halálos betegeknek, gyermekágyasoknak nem kegyelmez, az nem enged magával tréfálni. Nehéz viták után megállapodtunk egymással, hogy a Palesztinába induló Jugend-alijah¹² mintájára legalább a gyermekeket mentjük, ha ugyan a készítendő lista egyáltalán mentést jelent.

A lista idejére, csütörtök délutánra elkészült, mi öten, akik a bizottságban voltunk, egyöntetűen szörnyűnek tartottuk. Hisz, ha érvényre jut, akkor családok bomlanak fel, gyermekek szülőtől szakadnak el. Késő délután a téglagyár udvarára kirendelték a táborlakókat és előttük a százados a szörnyű listát felolvastatta. Minden egyes felolvasottnak előtte el kellett vonulnia s személyesen ellenőrizte, hogy tilalma ellenére nem vettünk-e fel 12-50 év közöttieket. A táborlakókat a lista felolvasása után irtózatosságnak fogta el. Ahogy mi, akik összeállítottuk, úgy a táborlakók még kevésbé ismerhették a lista jelentőségét. Azt viszont mindenki érezte, hogy csak valami nagyon rosszat jelenthet az, ha a szülők kicsi gyermekeikkel nem szerepelhetnek egy névsorban.

¹⁰ „És ha így is van, ez akkor sem szempont! Ez egyáltalán nem érdekel minket.”

¹¹ „Holnap reggel 5-re minden legyen kész! Megértették? A fejükkkel felelnek érte!”

¹² Ifúsági alija = a fiatalok szervezett kivándoroltatása a háború éveiben.

Ha mai szemmel néznők, lehetséges, hogy a német ezzel a rendelkezésével velünk szemben a legnagyobb jóindulatot tanúsította. Ma örülnénk ezért az elosztásért. De akkor közülünk senki sem érthette vagy értékelhette az olyan parancsot, mely szerint had menjenek Auschwitz helyett a fiatalok és öregek Ausztriába, csak életben maradjanak. A középkorúakat Auschwitzban nem bántják. Csakis a kapitány tudta akkor, hogy az elosztóhelyeken Auschwitzban a családtagokat úgyis elválasztják, csupán időrendi kérdés, akár Szegeden, akár másutt esnek az ily kiválogatáson át, de lehet, hogy a szegedi táborlakóknak egy nagy hányada életben marad.

A szörnyű pánik láttán a kapitány visszakozott. A felzaklatott zsidók azonban többé nem tudtak lecsillapodni. A kiválasztó bizottság 5 tagjának ma azonban senki sem tehet szemrehányást, hogy ilyen fejvesztett embertömeg közepette, mi a bizottság tagjai miért nem voltunk meggondoltabbak és miért nem jártunk el tervszerűbben.

Ezt az izgatott állapotot még növelte a német tisztnek és alantasainak zavarteltést célzó játéka. Minekünk akkor ez még új volt, azóta azonban már sok táborból hallottuk, hogy minő mesterei voltak a németek az ily idegölő játéknak. Nem kellett sok hozzá, csak naponta egymásnak ellentmondó rendelkezéseket kiadni. És mikor az anyák szerte a táborban ájultan fetrengtek a csupasz földön, fitymálva jegyezte meg maga a százados: „Na ja, das hat die bekannte jüdische Herzlosigkeit getan! Dieser Unsinn, die Familienmitglieder von einander zu trennen.”¹³

Lényeges momentum a vonatlista körül, hogy érvényességét a százados jún. 24-én szombaton délelőtt visszavonta, de fenntartotta ama csütörtöki parancsát, hogy azok közül, akik ezen 2400-as, immár érvénytelenített vonatlistán nem szerepelnek, 3000-en jelentkezni tartoznak az első bevagonírozásnál szombaton. Akkoriban még felháborodtunk az ilyen egymásnak ellentmondó rendelkezések felett. Ma már tisztában vagyunk azzal, hogy az ily zavarkeltés a zsidókínzás egyik leplezett eszköze volt, amit a németek olyan mesterien kezeltek. Számtalan szülő és anya, hogy ne szakadjon el gyermekétől, ezzel az első bevagonírozott csoporttal tartott. Ide jelentkezett sok kitért is. Velük ment ugyancsak nagyszámú munkaszolgálatos hozzátartozója is, mert a németek azt híresztelték, hogy a szállítmány néhány órára indul, belföldön marad és ezért a munkaszolgálatos hozzátartozók remélték, hogy találkozni fognak MUSZ-os hozzátartozóikkal. A németek azt is mondták, hogy a szállítmány közvetlenül Topolyára megy. Jelentkezett olyan is, akinek hozzátartozóját tavasszal oda internálták. Akik Auschwitzra képesek voltak, azokon nem lehet csodálkozni, hogy ilyen hazug helyzetek előteremtésében örömeiket leljék. Ezekért a tábori, jólinformált hírekért minket, a lista összeállítókat nem lehet felelősségre vonni, mert mi ezen a téren úgy mint a németek többi közös kínzóinak éppoly áldozatai vagyunk, mint a téglagyár többi 8395 rabja.

A végérvényes, 2400-as vonatlista összeállításához a rendelkezést, mint fentebb említettem, a százados szombaton adta. Ismét megkíséreltük, hogy az eredeti 3000-es számot engedélyezze, sajnos eredménytelenül, a kiválogatási szempontok most már az eredetiek voltak, sokgyermekesek, MUSZ-osok hozzátartozói és zsidó közéleti személyiségek.

¹³ „Na persze, ez lett a jól ismert zsidó szívtelenség következménye! Ez a képtelenség, hogy a családtagokat elválasztják egymástól.”

Feltehető a kérdés, hogy a szegedi téglagyár kiválogatói miért nem vették fel a névsorba minden szegedi MUSZ-os hozzátartozóját. Először is kevés volt az 1200-as szám, ha mind a három kiválogatási szempontot tekintetbe akartuk volna venni, továbbá nem is volt egy olyan névsor, hogy kik a MUSZ hozzátartozók a táborban és a német százados nem engedte meg, hogy a munka részleteiről bármit is nyilvánosságra hozzunk, tehát azt sem, hogy MUSZ-os listát ott hamarjában összeállíthassunk, mihez különben időnk sem volt. Ezt a hiányt úgy pótoltuk, hogy tudtuk, hogy dr. Frenkel 1940 óta párját ritkító módon állandó lelkipásztori vigasztalásban részesítette munkaszolgálatos híveinek hozzátartozóit. Ennek révén minden egyes ily családot ismert személyesen. De hogy emellett, ennek ellenére nem került minden jogos hozzátartozó a névsorba, annak az oka épp abban a pánikszerű rettenetes káoszban keresendő, mely a német parancsnok ördögi rendezése folytán az egész táborban úrrá lett. A lista szegedi 3 összeállítóját, elsősorban a közkedvelt dr. Frenkel rabbinkat, a hívek oly tömegben ostromolták meg, hogy rendesen dolgozni, gondolkodni alig voltunk képesek.

Nekünk, a bizottság tagjainak persze arról fogalmunk sem volt, hogy a kiválogatás életet vagy halált jelent. Nem tudtunk sem az auschwitzi haláltáborról, sem arról, hogy szegedi véreinket oda irányítják, de arról sem, hogy a névsorra kerülők Ausztriába, nagyrészt jóindulatú lakosság közé jutnak. A németek elejtett szavaiból csupán arra lehetett gondolni, hogy a téglagyáriaknak egy jórésze vagy közelre kedvezőtlenebb, vagy pedig távolabbra esetleg kedvezőbb körülmények közé jutnak. A németek a listával kapcsolatban azt a rendelkezést adták ki: „Keine gebrechliche, Kranke, Alte”¹⁴... és terjesztették el azt a hírt, hogy a listás szállítmány legalább 14 napos útra indul, amelyhez hosszú gyaloglás is fog csatlakozni. Ezzel is mintha azt a látszatot akarták volna kelteni, hogy a listás szállítmányt tényleg Palesztinába fogják ők irányítani.

A zsidó közéleti személyiségek, a Prominentenliste kiválogatásához, mint már említettem, Budapestről egy alapot küldtek kb. 160 névvel, melyen a környékiek közül is sokan rajta voltak. Most már azt is tudjuk, hogy Budapesten többféle ilyen prominens-lista volt készülóban. Készült egy ilyen, és ezen több szegedi is volt kitértekkel vegyest, dr. Balkányi Kálmán, Horváth István egykori OMKE¹⁵ titkár és Vértessékszentmiklósi Miksa segítségével. Beneveztek egyeseket Szegedről és környékéről, az Országos Iroda és az Orth. Iroda is javasoltak néhány családot. De Szilágyi Ernő leveléhez, amely a svábhegyi Gestapo parancsnokság útján került a szegedi téglagyárba, csak azt mellékeltek, amely MCSZ szűrőjén ment át, és ezen a listán a dolog természeténél fogva rég kitértek nem szerepelhettek.

A dolgok teljes ismeretéhez még a következők tartoznak. Még 1944. május folyamán sikerült Kasztner Rezsőnek, egy igen agilis kolozsvári újságírónak, a magyar közigazgatás karmaiból, illetve a Kolozsvár környéki téglagyárból 396 [helyesen: 388] embert Budapestre felhozni és őket az Auschwitzba vagy más hasonló helyre irányított főtranszportból kiszippantani. Érdekükben a svábhegyi Gestapo-parancsnoksággal is felvette az összekötést. Sikerült is neki ezt a kis kolozsvári csoportot német hozzájárulással, német őrzés

¹⁴ „Gyengék, betegek és öregek nem.”

¹⁵ Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés.

alatt a lovag Wechselman-féle vakok intézete¹⁶ kertjében elhelyezni. Ez a tábor lett az úgynevezett „Columbus-utcai” tábor. A bennlakók számára mind több és több barakkot építettek. Az őrseget néhány SS katona adta. Kasztner a többi erdélyi helységből már újabb szállítmányt nem tudott Budapestre hozni, s ezért nekilátott, hogy legalább az Alföldről minél több zsidót tudjon a külföldre való deportálás elől megmenteni. Eredetileg úgy gondolták, és a németekkel ily értelemben tárgyalták meg, hogy minden téglagyári listára kerülő rövid időn belül az Erecbe¹⁷ jut. Ez is volt egyik oka annak, hogy ilyen listákra az MCSZ kitérteket nem is jelölhetett. Az előkészületükhöz szükséges rendelkezéseket már csak azért is az MCSZ adhatta ki, mert dr. Kasztner mindenütt az MCSZ megbízottjaként járt el, rendszerint Komoly Ottóval, az MCSZ országos elnökével együtt.

Külön rá kell térnem arra a kérdésre, hogy a kiválogató bizottság a téglagyárban volt kitértekhez miképp viszonyult.

Hogy a régi szegedi kitértek közül a téglagyárban kik voltak – azt a bizottság – mint már fentebb említettem, a szegedi zsidó hitközség által készíttetett névsorából nem állapíthatta meg, mert hiszen a rég kitértek nem voltak a Hitközség tagjai és ezért a névsorban nem szerepeltek. De ismertük Szilágyi Ernőnek és az általa képviselt Magyar Cionista Szövetség intranzigens álláspontját, hogy a rég kitérteket, vagyis olyanokat, akik a zsidóságtól elszakadtnak tudták és érezték magukat, egy Palesztinába irányuló mentési akcióban nem részesíthetik. De a téglagyárban összegyűlt kitértek között az a hír is elterjedt, hogy érdekükben a papság vagy a Szent Kereszt Szövetség¹⁸ hathatósan eljár, és ennek kapcsán a kitértek valamennyien rendelkezés kapcsán egy téglagyári külön épületbe hurcolkodtak össze, hogy őket ott egy esetleges mentési akció egyszeriben megtalálja. Nem is volt elgondolható, hogy egy ilyen mentési akcióban nemkitértek is részesüljenek. A viszonyosság legelemibb elve alapján állva a kiválogató bizottság ezért a felfogásáért ma nem vonható felelősségre, és csupán prokatori rebulisztika tétélezheti fel róluk, hogy népellenes cselekedetet követtek el azáltal, hogy aktív zsidók kárára egy zárt számú névsorban rég-kitérteket nem vettek fel.

Mi, a bizottság tagjai, mindennek dacára nem foglaltuk el teljesen a merev álláspontot. A téglagyári idők előtt a szegedi zsidók között pszichózis szerűen az a hír járta, hogy Szlovákiában a fiatal zsidó nők kitérésük révén megmenekültek attól, hogy őket a német katonák állatias ösztöneinek dobják oda. Ezért aztán Szegeden több lányos család kitért. Az ilyen kitéréseket a szegedi bizottság munkájánál nem vette figyelembe.

Közben dr. Kasztner tovább ágált és dolgozott, és azt igyekezett elérni, hogyha már nem is tud teljes vasútszállítmányú tömegeket Palesztináig eljuttatni, úgy legalább kisebb csoportokat mentsen ki oda a magyarországi pokolból. Elvben a németek ehhez is hozzájárultak. Így jöttek aztán kisebb csapatok a Columbus utcai táboron kívül még az Aréna úti zsinagógában össze, ahova Szegedről is bekerült egy vagonnyi szállítmány.

Ennek a története a következő: Ami bizonyos szombaton, mikor a végérvényes vonatlistához a német százados a parancsot kiadta, az SS százados nekem a következő 12

¹⁶ A Pesti Izraelita Hitközség által fenntartott bentlakásos otthon.

¹⁷ Erec Jiszrael a brit fennhatóság alatt álló Palesztina héber neve.

¹⁸ Helyesen: Magyar Szent Kereszt Egyesület.

nevet diktálta le, és ennek utasítása szerint egy újabb listát készítettünk: Szegedről WWe Dr. Samuel Biedl 13, Rabb. Eugen Frenkel 5, Ábrahám Jungreis 6, Dr. Leopold Löw 10, Salamon Rosenstock 1, Dr. med. Lajos Schwartz 2, Michael Varga 13, Imre Weisz 4, továbbá vidékről, Hódmezővásárhelyről Rab. Dr. Adolf Silberstein 3, Szentesről Rabb, Dr. Josef Berend 4, Battonyáról Rabb. Dr. Pinchas Durchslag, Csongrádról Rabb Dr. Georg Kalmár. Ezek és legközelebbi hozzátartozóik külön névsorba veendőek.

Feltűnt, hogy míg a vonatlistára vonatkozó parancskiadáskor a százados az eredeti iratokat kezünkbe adta, addig most a hivatalos sürgönyt nem adta ide, és nem engedett nekünk abba beletekinteni. Biztosra vettük, hogy a sürgöny még több nevet tartalmaz. Napokkal később Budapesten az Aréna úti táborban a szegediek nevét újból felolvasták és akkor kitudt, hogy gyanúnk alapos volt. A százados a kapott rendelkezéseket megváltoztatta, és a Budapestről jött névsorból többeknek nevét kihagyta. A névsorban utolsónak szereplő két rabbinus nem is került a szegedi téglagyárba. A százados nem teljesítette ama kérésünket, hogy ezen kimaradtak helyébe más, ugyancsak igen érdemes rabbinusokat soroljunk be. A pestiek nem tudhatták, hogy kik vannak itt. Érdekes jelenség, hogy a tömeg felfogása mily kiszámíthatatlan, a szegediek sokan nehezményezik, hogy dr. Frenkeljük nem tartott velük Strasshofig, míg a makóiak azt hibáztatják, hogy az ő hírneves papjuk, dr. Kecskeméti Ármin velük ment és nem került Budapestre.

Ismét újabb fejtörés és vita, kiket vegyünk hozzátartozóként a listára, és ezen vagonlistán szereplők hova kerülnek? Megmenekülnek-e vagy túsok lesznek. Tudva azonban, hogy egyes emberek számára milyen könnyítést jelent, ha családjának összetartozó tagjai együtt maradhatnak, elhatároztuk, hogy a német utasítást a lehető legtágabb értelemben fogjuk felfogni. Ezen az alapon a megadott 10 név a hozzátartozókkal együtt 61-re bővült.

Hétfőn este a százados egy nőt hozott irodánk ablakához azzal, hogy őt és hozzátartozóit a vagonlistára kell sorolni, így került dr. Vas Ignác és családja erre a névsorra. A kiválogatást az egyes megadott személyek tágabb családjára – baráti körére nem lehetett kiterjeszteni, mert félő volt, hogy a névsorra nem kerülők között ez visszatetszést szülhet. Az idő rövidsége, a tábor lakóinak nagy száma és a kiválogató bizottság igen erős elfoglaltsága folytán nem jutott alkalom arra, hogy nyilvánosságra hozzuk, hogy a két listára való kiválogatás német utasításra minő szempontok mellett ment végbe. Ez a kényszerhallgatás váltotta ki aztán a kákán csomót kereső információatlanok vak gyűlöletét a kiválogató bizottság iránt.

Jún. 24-én [helyesen: 25-én] indult meg az első transzport szomorú menete a rókusi állomás felé.

Harmadik napja baktatnak egész napon át sűrű egymásutánban ki a téglagyárból a rókusi állomásra a deportáltak szomorú csapatai. A legforróbb júniusi délután van. Zsandáruszítók! Mi történt? Egy jó asszony cseresznyét vet ismerős gyerekeknek az út szélére. A próbacsendöröknek még az emberszeretetnek ez a megnyilvánulása is ajkára kergeti a durvaságot. Vajon ő sohasem látta a plakátot, „Ne káromkodjatok”?

A vánszorgó gyalogosok mellett egy lovas stráfkocsi égig megrakva a kihajtottak utolsó cókmojkjával. Betegek, öregek ülik körül.

Na de mi az? Hisz a pribékek eggyel kivételeznek. Széken ül a kocsin. Hallgatagon tűri, mi vele történik. A környezetét nem látja. Az Úristene megáldotta, elvette szeme világát. Bizony isteni áldás, hogy nem látja mit cselekszenek nyájával, mit tettek az ő istenházával, hogy hányták ki halomba templomának díszes padjait a szabad ég alá, esőnek, napnak, mint taposták, irtották az ő parkjának ritka fáit, cserjéit.

És most hatvanhatan, annyian mint ahány esztendőn át ő hirdette az isteni ígét, magyarázta az írást egyazon helyen, szemben a házzal, hol a bölcseje ringott, igen hatvanhatan haladnak a tehervagon felé.... Ebben az eseményekben, élményekben gazdag életében marhakocsiban egyszer sem utazott. Szülővárosa halájából, hogy világhírt szerzett Szegednek, most erre is sor kerül. És viszi tüdejében a téglagyár szárító kemencéjének dantei poklából a gyilkos baktériumot, mely 3 hét múlva végez vele. Itthoni újság még a halálhírért sem hozta. Az akkori szabadsajtó nem közölte, hogy megkínózták, megsezenvedtették, mert meggyalázni akarták a város egyik legnagyobb fiát. A budai zsidó temető lankáján alussza örök álmát. A légiriadó szirénájának bűgása pótolta a távolban szétszórt híveinek zokogását. A lehulló bombák robbanása visszhangozták a koporsójára hulló rögök dübörgését.

A szörnyű nagy pusztulásból, miben írásainak nagy része a tudomány, a magyar irodalom örök kárára elveszett, a véletlen egy átázott, ászokbogárrágtá papírlapot mentett ki, mely egy beszédét őrizte meg. Ebben, az utolsó évek egyikében, imígyen szólt híveihez: „Elrejtőzik a vigasztalás szemeim elől”, így olvassuk ma a prófétaí ígét. Vigasztalanul leverő hazánknak helyzete. A kétségbeesés mentőmunkája kimerül áldozatos adózás ismétlődő kisajtolásában. Mintha a bordajtó alá a mustja fogyott seprűt újfent letűrnék és a fáradt szőlőtörkölytől második, kiadós szüretet várnának, vagy mintha a kicsurgatott lépből a konkolyfacsaró zsugori újból mézet akarna facsarni. Sanyargó közbőjt a mi közállapotunk. És a sanyargó közbőjtnek csak egy reménye maradt, mint ősidők bőjtjének alkonyán Istenhez kiáltunk: „Hallgasson meg és hallja kiáltó szavakat”, hogy hálás szívetek majdan szólhasson: „Áldott legyen az isteni irgalom, mely könyörült az országon”.

24-én [helyesen: 25-én] és 27-én ment el a két első transzport 3000-3000 emberrel. A szerencsétlen áldozatoknak maguknak kellett a holmijukat kicipelni az állomáshoz. Csak a betegek rakhatták kocsi a poggyászukat és szállhattak maguk is fel. Odakint az állomáson azután a felügyelő csendőrök úgyszólván mindent elraboltak tőlük, és pedig azon a címen, hogy mentől többen férjenek be egy teherkocsiba. Az állomásfőnökség a pályaudvar kapujában számoltatta a behajtottakat. Beszállás után a teherkocsi mindkét ajtaját lelakatolták. Vízet, élelmet természetesen elfelejtettek adni. A második szállítmány pl. 6 teljes napon át – pedig akkoriban irtó volt országszerte a hőség – volt lezárva étlen-szomjan. Hogy mennyien pusztultak el a szerencsétlenek közül, mely körülbelül a harmadfélszáz súlyos beteget vitte, nem tudom.

A bevagonírozottaktól az utolsó pillanatban kirabolt holmit a csendőrök visszaszállították a téglagyárba. Útközben természetesen az utca söpredékét gazdagon megajándékozták. Hogy mi gyűlhetett össze a téglagyárban, arról fogalmat ad a következő: A szakértők P[engő] 150 000-re értékelték csupán a tollanyagot, amit az első két szállítmány 6000 emberétől a téglagyárban összegyűjtöttek.

A téglagyárba a szegediekén kívül elsősorban a vidéki községek szórványos zsidói kerültek be: Makó, Hódmezővásárhely, Szentes, Kalocsa, Halas, Újkécske, Horgos, Apátfalva, Kecel, Mindszent, Kistelek, Dunapataj, Kiszombor, Csanádpalota, Pitvaros, Magyarcsanak, Földeák és Újkécske¹⁹ városokból, illetve községekből. De még mi minden maradt a téglagyárban. Ki felel a bevagonírozás kegyetlenkedéseiről és mindazért, ami a szállítás alatt történt? Miért nem alkalmazta a MÁV egyetlen szolgálatban lévő tisztje, alantos alkalmazottja, a szállítási szabályzat ama előírását, amely a szállított állatok itatására, etetésére vonatkozik, ezekre a szerencsétlen páriáknak. Azt hiszik, hogy ők nem vonhatók felelősségre.

A jún. 28-án bevagonírozottakat reggeltől du. 3 óráig hagyta a lezárt vagonokban szomjazni a berakást vezető, szolgálatban lévő csendőrhadnagy, míg erre az embertelenségre más oldalról figyelmeztetett német Gestapo őrmester jóindulatúan közbe nem lépett.

A zsidók az akkori felfogás szerint nem tartoznak a nemzethez, de vagyonuk az már nemzeti vagyon a propagandából táplálkozó hatósági rendelet szerint. Ennek ellenére a felületes, vétkesen könnyelmű, egyes egyedül zsidók megkínzására beállított szegedi hatóság nem gondolt a gazdátlanul maradt zsidóvagyon, főképp a lakásberendezések megóvására. Nagyrésztük a zsidó templomok udvarán ment tönkre, megőrzésükről a hatóság nem gondoskodott, ellenben tűrte, hogy amit belőlük az átvonuló fegyveresek el nem cipelték, azt a csöcselék rabolja el. Valóban nemzeti vagyon ment így veszendőbe, a felelőtlenül uralkodó hatóság tudtával és szemeláttára. Ezért ki felel?

A végleges 2400-as vonatlistát német rendelkezésre hétfőn délután kellett az ismét felállított táborlakók előtt felolvasni. Ezután német rendeletre a listán szereplők még az este a gyár bal, a rajta nem szereplők a gyár jobb oldalán lévő férőhelyekre vonultak. Ez utóbbiakat másnap, kedden vagonírozták be és irányították előbb Miskolcra, majd Szajolra és végül Strasshofba, ahova a listás vonatot is vitték. A keddi transzporttal ment a téglagyári kórház csaknem minden betege, kb. 250-en. Ezek sorában a táborlakók legszerencsétlenebbjei, kiket a német örület és gonoszság az ideggyógyintézetekből vonszolt a téglagyárba. A 2400-as listát kedden a németek ígéretükhöz képest tényleg leszámolták. A kiválogatás sikerült, a szűk keretet nem haladtuk túl. Még hétfő este, a lista kihirdetése után a felizgatott tömeg ellepte a munkahelyünket. A százados revolvért rántva kísérelte meg, hogy rendet teremtsen. Mindhiába. A jelenlétét természetesen arra akartuk felhasználni, hogy rábídjuk, hogy a szűkreszabott keretet legalább még százszal megtoldja. A százados hajthatatlan maradt.

Auschwitz létezéséről a téglagyárban természetesen nem tudtunk, még kevésbé arról, hogy az első szállítmányt odavitték. A tisztaeszlárral vetekedő vérvád bizottságunk tagjairól azt állítani, hogy tudtunk az ottani szörnyűségekről, az odakerülő sorsáról és hogy befolyásunkat arra használtuk ki, hogy a nekünk nemtetszőket készakarva és tudva odairányítottuk.²⁰

¹⁹ Újkécske tévedésből kétszer szerepel. Valójában Ókécskéről és Újkécskéről van szó.

²⁰ Az Ötös Bizottság szegedi tagjaival szemben indított igazolási eljárásra lásd a IV. fejezet dokumentumait.

Épp ilyen vérvád annak hangoztatása, hogy mi a vonat – vagy vagonlistára egyeseket pénzért vettünk volna fel. Csak egy esetet bizonyítsanak, úgy bizottságunk bármelyik tagja jelentkezik a megérdemelt bitófa alá.

A német előírás ellenére két esetben jártunk el, hogy a listás vonatra betegek és törődöttek kerüljenek, a szegény Rex dr. esetében. Szombat este már híre járt a téglagyárban, hogy Rex dr. meghalt. Később magához tért, de az orvos-kartársai életbenmaradásához már csak 1-2 napot adtak. Nem akartuk, hogy ez a kiváló ember és jóbarát ne Szegeden temetessék el, hanem valamelyik vasút mentén dobják ki a tetemét. Különben is felesége és fia amúgy is rajta voltak a listán, és őt mint listán felettit tették fel a kocsiba. Hozzáadtuk chevránk²¹ elnökét, Faragó Lajost és ennek ugyancsak súlyosan beteg nővérét, mindhármat azzal a titkos tervvel, hátha majd a különvagonnal egyidejűleg őket is kiemelhetjük. A már többször említett jóindulatú német őrmester, aki a különvagont Budapestre kísérte volt, mintha már hajlandó is lett volna, hogy ezt engedélyezi. De már a Rókuson a különvagonba nem engedte be őket. A Ferencvárosi pályaudvaron, ahol a különvagont kirakatta, ismét kérésre, könyörgésre fogtuk a dolgot, ő azonban egyszerre megmásította hajlandóságát és mereven elzárkózott attól, hogy ezeket a halálos betegeket ott kilopjuk és egy pesti kórházba szállítsuk. Így kerültek ezek a szerencsétlenek Strasshofba.

Itt megemlítem, hogy a téglagyárból a második transzporttal jún. 27-én, kedden reggel két egyetemi tanár Purjesz Béla és Rusznyák István – utóbbi családjával már évek óta kitért – annak dacára, hogy kivételezetteknek számítottak, kerültek bevonagírozásra. A hajnali órákban a szegedi Gestapo vezető százados megjelent lakásukon, és 10 percnyi időt adott nekik a becsomagolásra, majd autóra tette őket, kivitte a téglagyárba, majd a téglagyárban felsorakozott csoport mellé állította őket és hajtották a többivel a Rókusi állomásra. Midőn ez a szállítmány, mely tudvalevőleg előbb Auschwitz felé irányult, majd mégis Strasshofba került, a rendeltetési helyére ért Strasshofba, az állomáson már várta őket egy parancs, melynek értelmében mind az ötüket Budapestre rendelték, és pár napig ők is a Columbus utcai táborban lettek elhelyezve. Itt csak rá akarok mutatni arra, hogy volt eset, hogy még onnan is visszahoztak embereket.

Feltételezve, bár meg nem engedve, hogy egy nekünk kiadott parancsot nem teljesítettünk, de ugyan mit tettünk egyebet helyette. Nem szegedi zsidókat soroltunk-e mindenképp 4200-ból 1200-at a névsorba? Így is, úgy is? Akár a feltételezett parancs szerint, akár ennek mellőzésével jártunk el? A különbség csak legfeljebb az lehet, hogy „A” helyett most „B” állana a persat ordítók között.

Számszerűsíteni azt, hogy ki milyen címen került a vonatlistára csak úgy lehetne, ha a lista meglenne és ennek nyomán utólag mintegy számfejténi lehetne, hogy az 1200 szegedi közül ki milyen jogcímen került a listára. De mire való lenne ez a munka. Azt anélkül is tudni, hogy mi az adott körülmények között és a legjobb szándékunk mellett sem tudtunk gyarlóbb eredményt elérni. És amellet az egész esztendőn át nem egyazon halál leselkedett-e mindenütt reánk? Itt van előttünk a gösslingi rémtett! Mi különbség volt a szegény ártatlan, ott pusztult véreink között, hogy volt köztük a „prominensek

²¹ Teljes nevén Chevra Kadisa, magyarul: Szent Egylet.

közül”, a listára került „izraelita” és volt ott nem - listával ment „rég kitért”. És mennyit adnánk kész örömet mindannyian életünkben, ha ezek a drága véreink itt élhetnének közöttünk.

Az Aréna útra, illetve Columbus utcára a szegedi csoporton kívül még a hazai helységekből jöttek kisebb csapatok: Debrecen, Pápa, Szombathely, Sopron, Kaposvár, Sárvár, Félégyháza, Csaba, Bácsalmás, budakalászi téglagyárból egynéhány család helységenként. Ha a kolozsváriak nagy csoportjától eltekintünk, megállapítható, hogy a táborokban egy vidéki városból sem voltak annyian, mint Szegedről. A 66 szegedi közül 12 került Bergen-Belsen át Svájcba, a megmaradt 54 közül elhunyt, illetve eltűnt 13, vagyis kb. 24%.

A Columbus utcai tábor eredetileg egy SS-ek által őrzött internáló tábor volt és 1944. szeptemberben az SS-őrség egy fél óra alatt elhagyta a tábort. Magunkra maradtunk 3 hétig és úgy éltünk ez alatt az idő alatt ott, mint más csillagos házak lakói. Délelőtt 11 órától du. 3-ig szabadon közlekedtünk az utcán.

Okt. 16-án jött a Szálasi éra, és ekkor sorban odacsődültek tömegestől a pesti családok és munkaszolgálatosok, s ezáltal felhívták a táborra a nyilasok figyelmét.

Dec. 3-án elvittek engem családommal a pesti gettóba, ahol dec. 5-én ki lettem nevezve kerületi előljárónak. Pár napig voltunk csak ott, és közben megszereztük a svéd követség által kiadott menlevelet, melynek alapján a Pannónia utcai svéd védett házba költöztünk. Ott voltunk 1945. jan. 24-ig, és Budapest elfoglalása után visszamentem családommal Szegedre.

Jövő tervem: feleségemmel és 2 gyermekemmel minél előbb Palesztinába kivándorolni.

**1.h. A DEGOB 3555. számú jegyzőkönyve –
Ligeti Jenő
1945. november¹**

J e g y z ő k ö n y v

felvétel: Szegeden, a Nemzetközi Vöröskereszt szegedi kirendeltségénél, Bocskai u. 11.

Név:	Ligeti Jenő
Született:	Zenta, 1875. szept. 18.
Foglalkozása:	Hírlapíró
Utolsó lakhelye:	Szeged
Gettó:	Szeged
Táborok:	Strasshof 1944. júl. 2. – júl. 17. Schützenberg bei Weitra júl. 17. – 1945. ápr. 19. Theresienstadt ápr. 26-tól – május 8-ig

Fent nevezett előadja a következőket:

Nagyon jól tudjuk már évek óta, hogy rendszeres izgatás folyik világszerte a zsidóság ellen és hogy Magyarországon az itt élő és itt megvagyonosodott vezető pozíciókat betöltő svábok szították, ha nem is hangosan, de annál céltudatosabban, már jóval Hitler előtt a zsidógyűlöletet. Főleg az a csőcselék, akik emlékeztek az 1918-iki fosztogatásokra, mikor kiürítették a zsidó lakásokat, üzleteket és raktárakat.

Szegeden aránylag kevés volt a sváb, de ezek annál jobban összetartottak és igyekeztek felszínre kerülni. Ez teljes mértékben sikerült is nekik. Ketting Lajos szegedi rőföskereskedő, az itteni kereskedelem oroszánrészét kaparintotta kezeihez. Mikor a nagykereskedőknek betiltották a kicsinybeli árusítást, úgy oldotta meg a súlyosnak látszó problémát, hogy felesége nevére szerzett kiskereskedelmi iparendélyt, hogy azután a neki kiutalt anyagokat, költség nélkül kétszeres haszonnal eladhassa. Ez a nemrég még szerény keretek között mozgó kereskedő hamarosan milliomos lett és ő diktálta az iramot a szegedi piacon. Óriási pénzeket költött nyilas célokra, ami természetesen csak növelte tekintélyét. (Most volt a tárgyalása, 12 évre ítélték el.)

Egy jelentéktelen kis szabómester például, aki igen szűkös viszonyok között élt, petróleum, olaj és benzin nagykereskedésre kapott engedélyt, egy pár nap múlva már házat vásárolt. Sohasem ismert kis szatócsok nagykereskedőkké avanzáltak, és a szegedi vendéglők és kávéházak asztalai körül új arcok fogyasztották az ételeket, melyek közt egyáltalán nem volt ritka a pezsgő.

¹ MZsML, XX-G-A 3555. számú jegyzőkönyv.

Természetesen mindenki minél jobb helyen igyekezett magának üzletet vagy műhelyt biztosítani, és teljes készütséggel várták az elkövetkezendő konjunktúrát. Egyesek lakásokért folytattak közelharcot, és akik eddig 3-4 gyermekükkel egy szoba-konyhás lakásban húzódtak meg, vagy esetleg albérletben, most 3-4 szobás lakást igényeltek maguknak bútorral együtt. Az volt a vasárnapi szórakozásuk, hogy sorra járták a nekik tetsző házakat, értekeztek a házfelügyelővel, hogy mely lakásban lakik zsidó, milyen a berendezés és ha a kapott adatok szerint a lakás megfelelt, akkor becsöngettek a lakásba és valamilyen ürüggyel körülnéztek.

Az én lakásomat ketten is kiigényelték és mind a kettőnek ki is utalták, a győztes persze az lett, aki utóbb igényelte ki. Az illetőnek a lakrész a gettónak kijelölt városrészbe esett. Megegyeztünk, hogy a kocsi, amely az ő bútorait hozza, az enyéimet is elviszi, ámde a mérnök úr időközben meggondolta magát, és elhatározta, hogy kifesteti és kiciánkoztatja az egész lakrész, mielőtt behurcolódik. Hiába mondtam neki, hogy erre semmi szükség nincsen, hiszen látszik a falakon, hogy tiszta, ő nem tágított. „Miért ne csináltassam, hiszen minden költséget megfizet a város.” Csakhogy amíg engem a lakásból azonnali hatállyal parancsolt ki Temesváry László, az akkori lakásdiktátor,² annak csak 2 héttel később üríttette ki a lakását. Addig kénytelen voltam ismerőseimnél meghúzódni, míg bútoraim az udvaron és folyosón hanyódtak.

A gettóban összesen 4-en voltunk egy szobában, rajtam és feleségemen kívül egy újságíró kollégám felesége és 16 éves leánya. A legszükségesebb bútort és fehérneműt vittük oda. Jobb ruháinkat, szőnyegeinket és értékesebb festményeinket a városi zálogházban helyeztük el abban a meggyőződésben, hogy ott jó helyen vannak. Élelmiszerral el voltunk látva, akár egy ostromlott vár lakói.

A körülményekhez képest a gettóban elég jól éltünk. Hébe-hóba vendégeket is kapunk, egy-egy bátor keresztényt, akik szembeszállva a közhangulattal, bemerészkedett a gettóba. Később betiltották ezeket a látogatásokat.

A gettó a zsidó templom és a hitközségi székház környéke körül terült el. Természetesen körül volt kerítve deszkafallal, úgyhogy érintkezni a külvilággal nem lehetett, annál kevésbé, mert kívül mindenféle rendőrök őrködtek és tartották távol az embereket a kerítéstől. Öregebb ismerős rendőrök sűrű fejcsóválással, látható rosszallással figyelték az eseményeket, és óvatlan pillanatban átvették leveleinket és becsületesen továbbították is azokat. A fiatalabb rendőrök is megtették ezt, de már nem önzetlenül. Ruhákat, gyűrűket, zseborákat, töltőtollakat és egyéb értékeket kaptak egy-egy levél vagy üzenet közvetítéséért. Akadt olyan rendőr is, aki a gettóban megszerezte menyasszonyának teljes kelengyáját.

Lassanként zsidó autonómia alakult ki a gettóban, magunknak kellett a közrendről és tisztaságról gondoskodni. Ebből a célból 50 tagú rendőrséget szerveztünk, melynek irányításával egy agilis fiatal Lóránd nevű ügyvédet bízunk meg. A házak előtt felgyülemltet szemetet kellett elszállítani, a házak előtt locsolni és seperi. A gettó lakói ennek készséggel eleget is tettek. Gazdag és előkelő asszonyok éppúgy hordták a vizet és szemetet, mint azok, akik azelőtt cselédsorban éltek.

² Temesváry László aljegyző, Szeged város lakáshivatalát vezette.

Egy napon egy sárga plakátot hordtak szét a zsidó rendőrök azzal, hogy azt minden ház, minden emeletén ki kell függeszteni. Ez a következőképp szólt:

„Szeged szab. kir. város polgármestere. 1454/22-1944. szám M. kir. rendőrség szegedi kapitánysága, Szeged szab. kir. város GETTÓ rendje.

I. Általában

- 1) Szeged szab. kir. városban a gettót és a zsidó házakat a m. kir. rendőrség szegedi kapitányságának közegei őrzik és figyelik. Akik jogtalanul tiltott helyen vagy kíséret nélkül próbálják elhagyni a gettót, azokat a rendőri közegek őrizetbe veszik.
- 2) A gettóból és a zsidó házakból csak azok mehetnek ki, akik a gettóban szolgálatot teljesítő rendőri közegek útján arra parancsot kaptak. A kilépés csak a gettó kapuján a m. kir. rendőrkapitányság ott felállított őrségének ellenőrzése mellett rendőri kísérettel van megengedve.
- 3) Az érintkezés a külvilággal teljesen szünetel. A gettóba vagy a zsidó házakba behozni vagy onnan kivinni magánosoknak semmit nem szabad. A gettóból kilépő és oda belépő zsidókat az őrség megmottozza. A gettó és a zsidó házak postaforgalma ellenőrzés alatt áll.
- 4) A gettóban és a zsidó házakban mindenki katonás fegyelem alatt áll, a rendőri közegeknek és a kijelölt zsidó előjáróknak feltétlen engedelmességgel tartozik.

II. Elhelyezés. III. Élelmezés. IV. Szolgálati út. V. Munka. VI. Egészségügy. VII. Tűzrendészet. VIII. Elsőtétítés, légiriadó. IX. Magatartás.

- 1) A gettóban és a zsidó házakban a polgári hatóságoknak és katonai parancsnokságnak bárhol megjelenő képviselőit, ezenkívül eljáró szállásparancsnokukat is a gettóhoz tartozók, a férfiak levett főveggel, illetmően előre köszöntsék. Előttük főveg nélkül vigyázzban álljanak. Ha valamelyik szobába bemennek, aki őket először észreveszi, vezényeljen hangosan „Vigyázz”-t. A szobaparancsnok vagy házparancsnok katonásan jelentkezék és a kívánt felvilágosítást készséggel adja meg.
- 2) A közös elhelyezés és több család együttélése mindenkitől azt követeli, hogy erkölcsi vonatkozásban vagy szemérem terén magáról senki meg ne feledkezzék és a jóízlésbe ütköző cselekmények elkövetésétől tartózkodják.

X. Jelentések. XI. Ellenőrzés.

Szeged, 1944 évi június hó 7.

Helyettes polgármester. A rendőrkapitányság vezetőjének helyettese.”

Ennél aljasabb nyomtatvány mindeddig nem látott napvilágot. Ez volt az utasítás a zsidók részére, hogy miképp viselkedjék a gettóban. A leglealázóbb pontja az volt, hogy ha hatósági személy belép valamely lakásba, vigyázzállásban kell állni mindaddig, amíg az illető bennmarad. Hatósági embernek volt tekintendő a közrendőr, éppen úgy, mint bármelyik díjnok, mert hiszen csak hatósági ember jöhetett be a gettóba. A plakáton nem volt aláírás, illetőleg 2 aláírás: Polgármester és Főkapitány nevének helye üres maradt.

Úgy látszik, hogy Ferenczy főkapitánynak³ és Tóth Béla [helyettes] polgármesternek nem volt bátorsága ezt a szennyíratot aláírni.

Egyébként Tóth Béla [helyettes] polgármester és a városi tanács többsége a lehető legszomorúbb szerepet játszották ezekben a tragikus időkben. Hisz igaz, hogy ez a nagy magyar város évek óta sínylette a gyámoltalan vezetést, mégis kissé több gerincességet reméltünk tőle. Választások előtt a polgármestertől kezdve az utolsó kisegítő végrehajtóig, sorra kilincseltek a zsidó törvényhatósági bizottsági tagokat támogatásért és majd elolvadtak, ha egy tekintélyesebb zsidó szóba elegyedett velük. Most azonban mindez feledve volt. A polgármester mellékutcákon járt hivatalba, hogy ne találkozzék zsidóval vagy ha ez már elkerülhetetlen, legalább ne lássák, hogy fogadja a zsidó köszöntését.

Milyen másképp viselkedett a szomszéd Hódmezővásárhely. Egyszerűen nem hajtotta végre a gettó rendeletet, mondván, hogy ha a miniszternek úgy tetszik, jöjjön le és hajtsa végre. A zsidókat meghagyták lakásukban mindaddig, amíg a rendőrök ki nem piszkálták onnan őket, amikor pedig elszállították őket Szegedre,⁴ a hatóság örködött, vigyázott, hogy ki ne fosszak őket. Lakásaikat lezárták, hogy onnan semmit el ne vigyenek. Hogy ezt a nemes gesztust meddig tudta a város érvényesíteni, azt nem tudom, de a városnak mindig dicsőségére fog válni, hogy nem hunyázkodott meg a bandita kormány előtt.

Június 14-én [helyesen 15-én] este kelt szárnyra a riasztó és hihetetlennek látszó hír, hogy másnap reggel el kell hagyni a gettót és hogy gyűjtőtáborba terelik a szegedi és Szeged környékbeli zsidókat. A zsidó rendőrök házról házra járva felszólították a lakókat, hogy még az éjjel csomagoljanak és reggel 6 órára álljanak útra készen.

Valóságos Bertalan éjszaka volt ez. Senki sem gondolt lefekvésre vagy pihenésre. Az asszonyok és gyermekek sírtak, a férfiak tanácstalanul tördelve néztek egymásra és olyan pánikhangulat vett erőt a tömegben, hogy attól lehetett tartani, hogy áttörve a kordont kitörnek a gettóból és szétfutnak a nagyvilágba. Az öngyilkosságok, amelyek eddig is elég gyakoriak voltak, megsokszorozódtak, és hogy még többen nem követtek el öngyilkosságot, az az orvosok bűne, akik megtagadták a mérget a hozzájuk fordulóktól. Pedig jótekonyságot gyakoroltak volna, ha megkímélik a sok ezer embert a rája várakozó megpróbáltatásoktól.

Még aznap bejöttek a gettóba Majtényi Béla és Müller Antal r. kat. lelkészek, akik közölték velünk, hogy miután a zsidó hitközség megszűnt és mivel a zsidó vallást nemlétezőnek mondotta ki a kormány, hajlandó minket megkeresztelni, természetesen aki át akar térni, nehogy bárki is vallástalanul távozzék az élők sorából.

A megriadt tömeg valósággal megrohanta a két lelkészt, hogy kereszteljék meg őket, ezek készséggel vállalkoztak is erre, és bár külön-külön világos reggelig kereszteltek, nem készültek el a sok jelentkezővel. Már régen kifogyott a szentelt víz, de ők csak tovább kereszteltek. A nyomtatvány blanketták kifogytak, de ez sem tartotta vissza az embereket. Mindenki róm. kat. akart lenni még azon az éjszakán. A legnagyobb része persze nem

³ Szegeden a rendőrkapitányságon nem volt Ferenczy nevű rendőrtiszt. A rendőrkapitányság vezetőjének helyettese 1944-ben Horváth József volt.

⁴ 1944. június közepén 50 fős csendőregység érkezett Hódmezővásárhelyre, akik pár nap alatt a zsinagógába „terelték” a hódmezővásárhelyi zsidókat, majd átszállították őket „toloncúton” a szegedi gyűjtőtáborba.

meggyőződésből akart vallást változtatni, hanem mert remélte, hogy mint keresztény talán mégis átbújik a deszkakerítésen. Az igazságnak tartozom azonban annak megállapításával, hogy a lelkészek kifejezetten figyelmeztették az embereket, hogy az áttéréstől ne várjanak semmiféle előnyt, és csak a lelki üdvösségnek megmentését ígérhetik nekik. Boldogtalannak érezte magát az, aki aznap éjszaka nem vehette fel a keresztséget.

Dr. Frenkel Jenő szegedi rabbi megkísérelte, hogy ezzel az áttérési örülettel szembe szálljon, de szavai nem találtak visszhangra. A tömeg szinte hisztérikusan meg volt tébolyodva. Láttam a törtetőik között bigott zsidónak ismert férfiakat, akik családjukkal együtt szorongva várták, hogy mikor kerül rájuk a sor. Hitközségi előljárósági tagok vették fel a keresztséget és sokan mások, akikről nem tudjuk és nem is fogjuk soha tudni, mert a viszonyok megváltozásával visszatérnek a régi vallásukra, ha ugyan egyáltalán visszatérnek valaha a közösségbe.

A lelkészek hangsúlyozták, hogy normális viszonyok között persze nem lehet és nem is szabad ilyen rövid úton minden lelki előkészítés nélkül valakit a katolikus anyaszentegyházba befogadni, ámde a vallás parancsa azt is előírja, hogy halálos veszedelem esetén nemcsak szabad, de köteles is a lelkész megkeresztelni azt, aki hozzá fordul ilyen esetben. Márpedig a mai helyzet halálos veszedelem, mondotta Majtényi páter, és külön kötelességemnek tartom mindenkit megkeresztelni, aki ezt kéri. Hát mindenkit nem keresztelt meg, mert nem futotta az időből, és a jelentkezők nagy része még másnap is zsidó maradt.

Másnap reggel csakugyan megkezdődött az átköltöztetés. Egymás után ürítették ki a házakat és utcákat. Kihirdették, hogy csak annyi holmit lehet elvinni, amennyit mindenki hosszabb távolságra is gyalogolva vinni képes. Így tehát természetes, hogy a ruhák legnagyobb részét és az összehordott élelmiszert a gettóban kellett hagyni.

Kijelölték azokat a házakat, amelyek lakói először kerülnek sorra. A többiek egyelőre kimaradtak. A kiürített lakásokat be kellett zárni, de a kulcs rajtamaradt a lakásajtón. Azt mondták, hogy a hatóság leltározni fogja a lakásokban maradt ingóságokat és a lakást lepecsételik. Nem igen hittünk ennek az ígéretnek.

A kiürített lakások embereit a hitközségi székház előtt sorakoztatták, majd csoportonként engedték be őket. Benn megmotozták őket, majd a másik kapun mentek ki és szálltak teherautóra, mely ismeretlen helyre vitte őket. A kívül maradtak nem érintkezhetek velük tovább, és így nem is tudtuk meg, hogy miként történik a motozás. Mindössze csak annyit láttunk és hallottunk, hogy a megmotozottakat teherautóra rakták és elszállították.

Nemsokára sorra kerültünk mi is. Miután tudtuk, hogy mindenféle értékeket elszedtek tőlünk, az utolsó percben még odaadtuk töltőtollainkat, ceruzáinkat és egyéb apróságokat az ajtóban álló rendőrnek. – Inkább legyen az övék –, gondoltuk, mint a motozó pribékeké. A rendőrök viszont hálából segítették poggyászainkat elvinni az emeletre, ahol a motozást végezték.

A nagy közgyűlési terem hosszában asztalok sorakoztak egymás mellett, melyek előtt tisztviselők ültek, akik feljegyezték a kitagadottak adatait. Oda kellett állnunk az asztal elé és átadni mindent, ami a zsebünkben volt, pénztárcát, órát, gyűrűt és minden egyéb ilyen dolgot. A pénztárcákat kiforgatták, kiszedték azok tartalmát és üresen visszaadták. Feljegyezték, hogy mit vettek el tőlünk, de a feljegyzésekről másolatot nem adtak.

Ezután kezdődött a tulajdonképpen motorozás. Ingre és alsónadrágra le kellett vetkőzni és minden egyes ruhadarabot külön-külön alapos szakértelemmel átvizsgáltak. Még a harisnyát és a harisnyakötőt is megnézték, nemkülönben a cipőtalpat, sarkot és a kalap bélést. Természetesen közben mindent széthánytak a padlón, és amikor vissza akartuk rakni holmijainkat bőröndökbe és hátizsákokba, nem engedték, hanem ők adták ide azt, amit jónak láttak. Nem vihettünk magunkkal egyebet, mint egy öltözet ruhát, 2 rend fehérneműt, 3 zsebkendőt, 2 pár harisnyát és az ennivalókat. Ebből sem mindent, mert a jobb dolgokat, konzerveket, tésztákat és kolbászt megvámolták. Elvették továbbá ballonkabátomat, felöltőmet, ernyőmet, beretvakészletemet és mindazt, amit ők használhattak. Így aztán egy irodai liszterkabátban és egy régi kopott nadrágban, melyet akkor vettem fel, ha a pincébe mentem, keltem útra. Arról nem is beszélve, hogy a karkötő órákat és gyűrűket mindenkitől elvették.

A nők még külön tortúrán estek keresztül, amennyiben betuszkolták őket egy másik szobába, ahol egy orvos és egy motorozó külön-külön kutatták ki őket, hogy nem rejtettek-e el ékszert vagy valamilyen drágaságot valamelyik titkos helyre. Volt köztük olyan orvos, aki mélységesen szégyellte, hogy ilyen lealázó munkára kényszerítik. A férfi motorozók újonc detektívek és fiatal városi tisztviselők sorából kerültek ki, akik harácsolásra használták fel megbízatásukat. Mindent át kellett volna adniok feletteseiknek, ők azonban ami értékes dolog kezükbe akadt, azt nyomban zsebre vágták. Feleségeik, gyermekeik, de barátnőik is évekre el voltak látva a drága és be sem szerezhető holmikkal.

Örök szégyene marad Szegednek és az akkori hatóságnak, hogy ez megtörténhetett, mert nem lehet egyéni akciónak minősíteni azt a szabad rablást, amit ez a több mint 100 hatósági pribék elkövetett.

Feleségem éppúgy kifosztva került ki a teremből mint én, és hiába könyörgött, hogy legalább a télikabátját és gyógyszerdobozát adják neki vissza, nem adták. Láttam a motorozásnál, hogy az iratszekrényben mindegyiknek volt egy fiókja, és oda hordták az apró drágaságokat, míg a drága értékes ruhákat a terem egyik sarkába vitték.

A motorozás befejezése után szakadó esőben kerültünk ki az utcára, ahol vagy 1 ½ órai várakozás után feltuszkoltak bennünket egy teherautóra. Sokáig nem töprenghattünk, hogy hova visznek bennünket, mert néhány percnyi autózás után már befordultunk a városból kivezető utcába, amely a legnagyobb, de üzemen kívüli téglagyárba torkolt.

Az autó a téglagyár udvarán állt meg. Zsongott már ott az óriási, mintegy 6000 főnyi tömeg. Akik az előző 2 napon kerültek motorozás elé, azokat az újszegedi és a vasutas sporttelepen sátrakban helyezték el, majd 2 napi éjszakai ázás-fázás után vitték őket a téglagyárba. Túlnyomó részt nőkből állt ez a gyülekezet, mert hiszen a férfiak 42 éves korig munkaszolgálatban voltak, másrészüik már régen internálótáborokban sánylődött. De bármily rossz híre is volt a munkaszolgálatnak és bármennyire igyekeztek is onnan kiszabadulni, akiket balsorsuk odasodort, még mindig kíváncsibbnak látszott, mint a gettó és a téglagyár. Mikor híre járt a bekövetkezendő eseményeknek, tömegesen jelentkeztek munkaszolgálatra és minden összeköttetést felhasználtak arra, hogy odakerüljenek.

Érthető tehát, hogy férfi bár csak kevés volt, az is jórészt munkaképtelen öreg vagy beteg.

Közben folyton újabb és újabb csoportok érkeztek közeli és távolabbi környékekről, gyalog, teherautókkal és lovasszekereken. Ezeket csendőrök kísérték, aminthogy a motozás után, amint az utcára kerültünk, minket is csendőrök vettek át. Ők ügyeltek ránk, helyesebben ők tartottak bennünket állandó rémületben, amíg a téglagyárban voltunk.

A velünk együtt és utánunk érkezetteket egy óriási kerek építményben helyezték el, amely mint mondták a téglaszáritó volt. Ágyról, pokrócra, szalmáról vagy egyéb fekvő alkatosságról persze szó sem volt, ellenben piszok és por mindenfelé. Illemhelyről, mosdóhelyiségről, vízcsapokról persze szó sem volt és elképzelhető, hogy 24 óra elteltével hogyan nézett ki az udvar, amelyben csaknem 9000 ember élvezte a száműzetés első napjait.

Végül a katasztrofális állapotában elhunyt, de akkor még agilis és életerős Pick Móric mérnök egy kis munkáscsoportot szervezett a zsidó férfiakból, mely az ő utasítása szerint két latinát állított össze külön-külön nőknek és férfiaknak.

Kerek 10 napot töltöttünk a téglagyárban, de ez a 10 nap kitörölhetetlen emlék marad mindazok számára, akik végigélték ezt az időt. Azt hittük, hogy ez a betetőzése szenvedéseinknek, pedig csak a kezdet volt. A legborzasztóbb volt a vízhiány. A vizet lajtokban hozták, melyeket egyébként az utcák locsolására használtak. Hosszú kígyózó sorokban várakoztunk a vizes kocsikra és arra, hogy ránk kerüljön a sor. Ugyancsak sorakozni kellett reggel, délben és este az ételekért. A reggeli feketekávé, ebéd rendszerint zöldfőzelék, vacsora ugyancsak főzelék. Az ételeket a zsidó asszonyok főzték és pedig elég ízletesen. Nagy 10 hatalmas üst sorakozott az udvaron egymás mellett, de a makóiak és más ortodox vidékről valók külön főztek maguknak. Ezeknek nem volt elég kóser a többi zsidók részére főzött eledel. Élelmiszer volt bőven még azoknak is, akik a normális életben nemigen jutottak hozzá. Kenyérben szintén nem volt hiány, mert azt a zsidó hitközség előre megrendelte és az otthon maradt kevés számú kivételezett zsidó gondoskodott arról, hogy azt pontosan naponta beszolgáltassák részünkre.

A fekvőhely kegyetlenül szűk volt. A körbefutó szárítótérrel elég nagy kiterjedésű volt, el is alhatott volna benne vagy 200 ember, de 600-an csak mint a skatulyába rakott heringek fekhettek. Megfordulni nem lehetett, de aludni még kevésbé. Ehhez járult még a 600 ember nyögésével, lélegzésével és egyéb megnyilatkozásával okozott zaj és bűz.

Nem sokáig bírtam ki ezt a poklot. Pár nap múlva átcsempésztem magam egy másik szárítóhelyiségbe. Ez lécekből összerótt görészerű helyiség volt, melynek fő előnye, hogy szellős volt és kisebb rekeszekre volt osztva, amelyekben 10-20 ember fért el fekvé. Igaz viszont, hogy ide bezuhogott az eső, de hát kicsire akkor már nem néztünk. Itt barakkparancsnoknak megválasztottak, ami nem annyira bizalmat jelentett, mint inkább azt, hogy férfiemberben nagy volt a hiány. A parancsnokság sok munkát, gondot és kellemetlenséget jelentett. Nekem kellett ugyanis a barakk lakóinak élelmezéséről gondoskodni, a közös munkához embereket kirendelni és a vezetőség utasításait tolmácsolni és megmagyarázni. Naponta kétszer sorakoztatni kellett a tábor lakóit, hogy meghallgassák a német parancsnokság rendelkezéseit, melyek rendszerint azzal végződtek, hogyha valakinél még mindig lenne pénz, ékszer vagy másmilyen értéktárgy, azt haladéktalanul adja le. Az ilyen önként jelentkezőnek bűnbocsánatot ígértek, de közölték, hogyha a motozásnál, ami következik, majd találunk valakinél bármily értéktárgyat azt nyomban föbe lövik.

Ezt a figyelmeztető fenyegetést napról napra megismételték és csodák csodája minden nap összejött egy nagy ruháskosárra való értéktárgy. Az emberek hihetetlen leleményességet fejtettek ki a rejtegetésben. Láttam fogpasztás tubusba préselt briliánsokat, kabátgallérba varrt bankjegyeket, kettősfenekű vagy -oldalú bőrdöbket, amelyek mind arany és más drágaságokat rejtettek. Kolbászba, szalonnába préselték, kalácsba, tésztába belesütötték az ékszereket, gyümölcsízben fürdették a kisebb karórákat, sőt a kabátok gombja akárhány esetben gyűrű, fülbevaló vagy hasonló értéktárgy volt, mesterien áthúzza ruhaszöveggel. Hogy ezek az értéktárgyak rejtekhelyeikből fokozatosan mégis előkerültek, az a lelki egyensúly fokozatos összeomlásának volt a következménye. Voltak, akik előszedték elrejtett kincseiket, nem bízva a németek kilátásba helyezett amnesztiájában, sokan nem merték előadni értékeiket, viszont megtartani sem próbálkoztak, hanem a bankjegyeket egész egyszerűen összetépték és egyéb értékekkel együtt a latrinába dobálták. Ha csőrepedés vagy egyéb ok miatt valaha a gettó környékén felbontják a csatornahálózatot, az igen kellemes meglepetést tartogat a munkások részére.

A hangulat a táborban nem volt éppen kétségbeejtő, legalábbis nem annyira, mint amilyen indokolt lett volna. Ennek az volt a magyarázata, hogy még a legmegátalkodottabb pesszimisták sem hitték el, hogy a téglagyárból továbbvinnék őket és hogy ez az állapot 1-2 hónapról tovább tarthatna. De meg szinte lenyűgözte a figyelmet a tábor élete, amelyben filmszerűen peregtek az események. Régi ismerősök, régen látott iskolatársak, vidéken lakó rokonok találkoztak a téglagyárban, mert a szegediekén kívül Kiskundorozsma, Kistelek, Szentés, Csongrád, Hódmezővásárhely, Orosháza, Békéscsaba, Szőreg, Makó, Halas, Mohács, Kalocsa és még közbeeső kisközség zsidó lakóit összpontosították itt.

Szükségesnek tartom azonban mindjárt leszögezni, hogy a zsidó kifejezés nem fedi teljes mértékben az igazságot. A zsidók közé sorolták a kitérteket is, ezekkel csak annyiban tettek kivételt, hogy nem a gettóban, hanem erre a célra kijelölt házakban helyezték el őket. Ez a klérus és a református papság kívánságára történt. Ezeknek nem volt semmivel sem nagyobb mozgási szabadságuk vagy egyéb kedvezményük, mint a zsidóknak, sőt, rosszabb dolguk volt, mert míg amazok a gettó területén szabadon mozoghattak és járhattak egyik házból a másikba, ezek nem léphettek ki a kapun.

Láttam a tömegben elvegyülve urakat, akikről magam sem sejtettem, hogy valaha zsidók voltak. Sőt, voltak itt olyanok is, akik a keresztény társadalmi életben vezető szerepet játszottak, minden jótékonyági akciójukban résztvettek, buzgó hívők voltak és a naptár pirosbetűs napjait szigorúan ünnepelték. De voltak a gyülekezetben öskeresztény asszonyok, akik inkább vállalták a gettó megaláztatását és szenvedéseit, semhogy zsidó férjeiktől vagy gyermekeiktől megváltak volna.

Sok bajunk volt a csendőrökkel. Amilyen emberségesek voltak a rendőrök, olyan brutálisak voltak emezek. Csak ordítóva szóltak ránk vagy feleltek kérdéseinkre és a vállukon megbillentett puskatussal ütötték oldalba a zsidókat. Apróbb üzletektől azonban ők sem idegenkedtek. A téglagyárban leadott tárgyakkal folytattak cserekereskedelmet, természetesen a saját zsebükre. Az egész vármegye csendőrsége volt itt összpontosítva, tisztekkel együtt, de ezek sem voltak semmivel sem humánusabbak, mint a legénység. Hogy milyen szigorú volt a felügyelet, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a téglagyár

épületeinek tetején mindenfelé csendőrök álltak állandóan figyelve, nehogy egy zsidó is elhagyhassa azt az egyébként is körülkerített és őrzött tábor területét.

Az óriási tömegben akadt természetesen beteg is nagy számban, mert hiszen még kórházi és klinikai betegeket is idehozták, nemcsak a könnyebb betegeket, de a haldoklókat is. A szülészeti klinikáról az aznap szület csecsemőket anyjukkal együtt, valamint azokat, akik közvetlenül szülés előtt álltak. A nagybetegek részére a szárítóhelyiségből rekesztettek el egy részt, a szülések levezetésére pedig egy dohos kis szerszámkamrát rendeztek be. Pontos kimutatásom nincs, de mintegy 60-ra tehető azoknak az új magyar állampolgároknak a száma, akik a téglagyár porában látták meg a napvilágot.

Nem feledkeztek meg azonban a pribékek a börtönök zsidó lakóiról sem, akik kényelmes és nyugodt börtöncelláikat voltak kénytelenek elhagyni, hogy velünk együtt dicsérjék az uralkodó rendszert, és hozzánk telepítették a tébolydák zsidó lakóit, hogy megszorodva az új tébolyultakkal ordítózásukkal tegyék elviselhetetlenné az éjszakáinkat.

A változatos napok megkapó eseménye az az Istentisztelet volt, amely péntek este és szombat délelőtt zajlott le. A zsidó Istentiszteletek egyébként sem halk aktusok, de itt valóságos viharra dagadt a hangos ima, jajveszékelés, fohász és könyörgés. A lesújtott öreg emberek magukkal hozták ezüst és arany szegélyű fehér imaköntösüket és abba burkolózva imádkoztak olyan áhítattal, mintha attól közeli szabadulásukat várhatták volna. Természetesen volt rabbi is a gyülekezetben, nemkülönben kántor, akik az Istentisztelet mélységét fokozták, de magával hozta valamelyik ortodox község buzgó zsidója a szent imatekercset (tórát) is. A mohácsi rabbi, akinek nevét nem tudom,⁵ magyar nyelven prédikált és remekbe szabott beszédével igyekezett lelket önteni kétségbeesett híveibe. Kifejtette, hogy minden üldözés dacára szeretni kell a hazát, mert nem a haza tagadott meg bennünket, hanem a gonosz emberek.

Természetesen nem volt mindenki kétségbeesve, mert voltak optimisták is, sőt, talán többségben, akik sehogy sem akarták elhinni, hogy nálunk is végrehajtják a zsidótörvényt úgy, mint Németországban vagy a legyőzött országokban. Ezek azt hitték, hogy a kormány csak mímeli a törvény végrehajtását, hogy a németek kívánságának látszólag eleget tegyen, de pár hét múlva hazaengednek bennünket. Voltak, akik abban bizakodtak, hogy Anglia és Amerika rádióüzenetben fogják a magyar kormányt figyelmeztetni, miszerint a kinn élő magyarokkal úgy fognak bánni, ahogy itthon velünk bánnak. És bizony ezek a bizakodások sok kishitű embert segítettek át a kezdet megpróbáltatásain és sokakat tartottak vissza az öngyilkosságtól. Mert bizony ilyen is akadt bőven. Az ékszeres mellett sokan csempészték be mérget is, és az orvosok állandó permanenciában voltak és alig győzték a gyomormosásokat.

Voltak azután olyanok is, akik csak nem akartak kétségbeesni, pl. egy ifjúkori jóbarátommal találkoztam itt, aki vagy 25 évi amerikai tartózkodás után nemrég jött haza, dollárokkal szépen megrakva. Itt házat és földet vásárolt, amelyen mintagazdaságot rendezett be, majd mindössze egyszer takarította be a termést. Nem esett kétségbe, csak amiatt aggódott, hogy majd elhanyagolják a földet, melyet ő annyi gondnal és szeretettel ápolt.

⁵ Nyilvánvaló elírás, a mohácsi zsidókat nem Szegedre szállították.

25 évi fáradtságának gyümölcsetől fosztotta meg a honvágytól gyötört embert imádott hazája, illetőleg szülővárosa.

Voltak azonban derűs epizódok is. Egy makói fiatalasszony a gettóban kapta a hírt, hogy munkaszolgálatos férje az orosz fronton eltűnt, hogy meghalt-e vagy fogságba esett, arról nem tudott a hírnök. A véletlen úgy hozta, hogy az asszony leánykori udvarlója is a téglagyárba került, aki felajánlotta kezét és támogatását egykori ideáljának. A nő, ami biztos az biztos jelszóval élve elfogadta az ajánlatot és egy téglagyári rabbival megáldatta az expressz-házasságkötést. Ha nem is volt teljesen szabályos dolog, a körülményeknek tökéletesen megfelelt.

Hat napja voltunk már a téglagyár lakói és már kezdtük véglegesnek tekinteni elhelyezkedésünket, mikor újabb esemény zavarta meg az alig lehiggadt kedélyeket. Egy délután sorakozót vezényeltek a barakkparancsnokok. Mind a 8500-an összezsúfolódtunk az udvarba, hogy meghallgassuk a legújabb rendelkezéseket. Ez érdeklődés ezúttal teljesen jogosult volt. Egy vége-hossza nélküli névsort olvastak fel mintegy 3000 ember nevével, ezeket külön csoportba gyűjtötték, átvitték őket az udvar másik oldalára és azt mondták, hogy ezek egy csoportot képeznek és rövidesen elszállítják őket.

A névsorolvasást olyan kétségbeesett sírás és jajveszékelés követte, ami talán még a téglákat is megindította. Nem mintha a téglagyárat sajnálták volna otthagyni, hanem mert hihetetlen nemtörődéssel vagy hanyagságból figyelmen kívül hagyták a családok összetartozóságát. Apró és nagyobb gyerekek neve szerepelt a névsorban szülők nélkül és megfordítva, az anyát vitték volna el gyermekei nélkül. Idősebb házaspárokat elválasztottak egymástól, úgyhogy képzelni sem lehetett volna nagyobb felfordulást, mint amit ennek a névsornak a betartása okozott volna. A tábort inspicáló német tiszt nem tudta, hogy mi okozta a zavart, de látva a nagy felfordulást és kétségbeesett jajveszékelést, érdeklődött annak oka iránt és mikor megtudta, hogy miről van szó, utasította azokat, akik a listát összeállították, hogy új névsort készítsenek és pedig olyant, amely a családokat együtt hagyja.

Meglepetést, sőt, megdöbbenést okozott a szegedi rabbi [Frenkel Jenő] szereplése, akinek ugyancsak része volt a névsor összeállításában. Arról volt ugyanis szó, hogy a listán szereplők jobb helyekre kerülnek, mint a többiek és ő személyes és felekezeti szempontokat tartott elsősorban szem előtt az összeállításnál. A kitértek panaszkodtak, hogy őket különösen mellőzték és pedig leginkább azokat, akik az utóbbi hónapokban tértek át. Természetesen ez ellen a külön lista ellen tengernyi volt a panasz. A német tisztnek most már nem akartak a dologba beleavatkozni gondolván, hogy most már falják egymást a zsidók és megelégedtek azzal, hogy a családok együtt maradtak. Hogy ki hova megy, nekik mindegy volt.

Most már a lista összeállítóit fogták körül az emberek, előbb szép szóval, majd fenyegetéssel akarták őket rábírní, hogy a lemaradottakat is vegyék fel a listára. Ez azonban lehetetlen volt, mert 3000-en felül senkit sem vehettek fel és csak arra szorítkozhattak, hogy egy-egy emberen meg is könyörültek azt egy másik helyére írták be, aki azután kimaradt. Hogy indokolt volt-e a listaért való tülekedés, azt persze senki sem tudta, mint ahogy senki sem tudhatta, hogy hova indul a listás transzport.

Másnap azután új listát olvastak fel, ezen is mintegy 3000 név szerepelt újabb nevekkel. Ezek voltak kiszemelve a másik transzportba, míg a harmadik transzportba azok kerültek, akiknek neve nem szerepelt egy névsoron sem.⁶ Alakítottak egy kisebb negyedik csoportot is, ez a hitközség és előljáróság vezetőiből állt. Ezek közé soroztak néhány gazdagabb zsidó családot és rabbikat. Mintegy 100-an voltak ezek, akikről az a hír járta, hogy Budapesten maradnak és „túszok”-ként kezelik őket.⁷

A 3000 ember között természetesen igen sok volt az ismerős és jóbarát, mégis amikor alaposan számba vettem a velem együtt utazókat, azt láttam, hogy a hozzám legközelebb állók és legkedvesebbek más csoportba kerültek. Különösen fájlaltam, hogy Vér György kollégám felesége és leánya nem jöhettek velem, akikkel igen össze szoktunk a nehéz napokban és akikkel együtt húzódtunk meg gettóbeli lakásunkban. Vér György nem volt velünk, mert munkaszolgálatot teljesített Borban és mielőtt elment megígértem, hogy gondom lesz családjára. Ígéretemet sajnos önhibámon kívül nem tarthattam be.

Június 25-én indult el a kitaszítottak első csoportja. Vagy 15 rozoga teherkocsi hajtott be a téglagyár udvarára, azokra rakták a távozók nehéz poggyászarabjait és a gyalog járni nem tudó öregeket és betegeket. Keserves könnyhullatások és szívfacsaró búcsúzkodások között indultak el a kocsik a rókusi vasúti állomás és a legteljesebb bizonytalanság felé. A kocsikat követték gyalogosan a transzportba sorozottak négyes sorokba szorítva csendőri fedezettel. Szomorú menet volt, az ismerősök, jóbarátok és rokonok hangos zokogásától kísérve. Senki sem tudta, hogy hova mennek. Jaross [Andor] belügyminiszter ugyan kijelentette a parlamentben,⁸ hogy az ország határán túl nem viszik a zsidókat, ámde akkor már tudtuk, hogy ez a címeres gazember a németek bérence, aki csak úgy tudta magát tartani, hogy a németek kívánságát vakon és ellentmondás nélkül teljesítette, és aki egy kis hazugságért nem ment a szomszédba.

Miután minden csomagot, öreget és beteget a kocsik egyszerre nem vehettek fel, mintegy fél óra múlva már vissza is jöttek újabb szállítmányokért. Ámde legnagyobb meglepetésünkre a kocsik visszahozták a poggyász nagy részét is. Csakhamar megtudtuk, hogy a poggyász egy részének nem jutott hely a vasúti kocsikban, tehát egyszerűen visszairányították azokat a téglagyárba, megfosztva az utazókat legfontosabb holmijaiktól, esetleg ennivalójuktól.

Egész napon át tartott a csoportok távozása és a szekerek ide-oda járása és mindig ugyanazzal az eredménnyel. Minden kocsi visszahozott rengeteg poggyászt, amit aztán a csendőrök behordattak egy nagy színbe. Gazdátlan javak voltak ezek, amiért senki nem felelt és amelyeket senki sem kért számon akkor.

⁶ Az új lista valójában a 3000 fő helyett a 2400-ra csökkentett létszám, tehát nem másik vonat listája. Lásd erről a Löw Lipóttal felvett DEGOB-jegyzőkönyvet. II.1.g. számú dokumentum.

⁷ Valójában 66 főről van szó. Lásd erről a Löw Lipóttal felvett DEGOB-jegyzőkönyvet. II.1.g. számú dokumentum.

⁸ Magyarország német megszállását követően a Sztójay Döme vezette kormány idején kétszer ülésezett a Képviselőház, május 24-én és 25-én. Jaross Andor egyik alkalommal sem szólalt fel. Ligeti feltehetően Jaross egy sajtónyilatkozatára vagy beszédére gondol.

Reánk június 27-én [helyesen 28-án] került sor. Okulva az előbbi transzportok sorsán, most már úgy csomagoltunk, hogy mindent magunk vihessünk. Talán még ma is romlik ott a téglagyárban a sok élelmiszer, amit ott kellett hagynunk és talán ma is össze lehetne szedni rengeteg vánkost, paplant, takarót, ruhát, cipőt és főleg bőrröndöt meg aktatáskát, amit akkor ott kellett hagyni és amelyekért valamikor utolsó garasainkat adtuk oda.

Élelmiszerünk nagy részét átadtuk a konyhának, miután azt ígérték, hogy konyhakocsi is lesz a vonaton és útközben főznek majd. Erre a célra egyébként az ottmaradt kivételezett zsidók és jóérezsű keresztények is nagy mennyiségű anyagot küldtek ki részünkre. Nemkülönben a Pick szalámigyárból átalakult Élelmiszer Rt. is küldött félvagonra valót. Az éhezés ellen tehát védve tudtuk magunkat, miután mindez az élelmiszer egy 15 tonnás teherkocsiban elhelyezve a vonatunkhoz volt kapcsolva.

Végre mi is kifordultunk a téglagyárból a rókusai állomás felé. A járdák szélén a környék lakossága és a kíváncsiak nagy tömege várakozott. Az ablakokat is megszállták az érdeklődők és kárörvendők. Mert volt, aki leplezetlen örömmel, nevetgélve nézte végig a kálváriát járókat, harácsolás és fosztogatás reményében. Voltak azonban, akik látható részvétellel kísérték a nehéz terhek alatt görnyedő kitaszítottak bukdácsoló menetét. A kíváncsi nézők között húzódtak meg azok a könnyező emberek, akik maguk megszabadultak ugyan a kitaszítottság keserveitől, de hozzátartozóik ott voltak közöttünk. Ezek napról napra és úgyszólván reggeltől estig az út szélén várakoztak, mert nem tudták, hogy szüleik vagy testvéreik melyik csoportba vannak beosztva és mikor indulnak útnak, és ha már nem is beszélhetek velük, mert a csendőrök ezt nem engedték meg, legalább búcsúpillantásukat akarták feléjük küldeni.

Engem senki és semmi nem érdekelt már, egykedvűen baktattam súlyos hátizsákomat cipelve feleségemmel a szekér után, amelyre egyéb poggyásunkat raktuk. El voltam rá készülve, hogy nem engedik a vagonba bevenni, de megkísértem. Elvégre olyan mindegy volt, hogy otthagynom-e a téglagyárban vagy visszaviszik oda. Az ütemes menetelésből hangos csörömpölés zökkentett fel, a kenyérszákom hevedere elszakadt és a benne lévő hópalack összetört és csörömpölve hullott a kövezetre. Ezzel megkönnyebbült a poggyásom, de elfolyt a feketekávé, amit víz helyett magammal vittem az útra. A hópalack hiányát gyakran éreztem számkivetettségem ideje alatt, viszont hasonló sorsra jutott úgyszólván valamennyi sorstársam előbb vagy utóbb.

A vasúthoz kiérve nem a pályaudvarra tereltek bennünket, hanem egy távolabbi sínpáron álló szerelvényhez, amely 44 vagonból állott. A szerelvényhez tartozott az állítólagos túsok két kocsija is, és egy élelmiszervagon, amelyre krétával az alábbi felirat volt látható: „Liebesgabe aus Ungarn”.⁹ Nem tulajdonítottunk nagy fontosságot a feliratnak, bár én az első perctől gyanúsnak találtam, hogy szeretetadománynak nevezik a mi élelmiszereinket.

A bevagonírozást csendőrök intézték inkább puskatussal, mint szavakkal és igen rosszul járt, aki a túlsúfoltság miatt vonakodott beszállni. A 6 ló vagy 26 ember részére készült teherkocsiban mintegy 70-et tuszkoltak be, de volt olyan kocsi is, amelyben 80-an szorongtak. Természetesen mindenki szeretett volna magának annyi helyet biztosítani,

⁹ „Szeretetadomány Magyarországról.”

hogy lábait kinyújthassa, mert nyilvánvaló volt, hogy nem pár órai utazás előtt állunk. Lefekvésről persze szó sem lehetett és boldog volt az, aki maga alá húzott lábakkal valahogy leülhetett a sok poggyász között. Mert közbevetőleg meg kell jegyeznem, hogy ennek a transzportnak a poggyászát nem vitték vissza az állomásról, hanem mindent betehettünk a vagonba, amit magunkkal hoztunk. Ez már egyik előnye volt annak a csoportnak, aki erre a listára került, viszont a hátránya meg az volt, hogy a sok poggyász csaknem annyi helyet foglalt el, mint mi magunk. Érthetetlen módon, hamarosan szegek kerültek elő, akadt kalapács is, és a poggyász egy részét a kocsi oldalába vert szegekre akasztottuk, míg a másik részét úgy tornyoztuk fel, hogy azon ülhattunk.

Dél felé lezárták a vagonokat és a szerelvény nagy zökkenőkkel kigördült az állomásról. Nem igen tudtunk tájékozódni, hogy merre járunk, mert az állomásokon nem álltunk meg, de a kocsi kis ablakán keresztül mégis megállapítottuk rövidesen, hogy némi kerülővel a kiskunmajsai vonalra kerültünk és késő este Budapestre, illetőleg a kelenföldi állomás közelébe.

Hogy Budapesten lakó leányunkkal valamiképpen érintkezésbe kerüljünk vagy hogy őt, aki ezer aggodalommal várt bennünket tájékoztassuk helyzetünk felől, arról szó sem lehetett. A vonatot csendőrök kísérték, akik még legszükségesebb dolgaink elvégzésére sem engedtek bennünket kiszállni. Akinek mégis halaszthatatlanul sürgősen kellett dolgát végezni, az egy bádogedényt használt erre a célra, amelynek tartalmát az ablakon keresztül öntöttük ki.

Néhány órai vesztegelés után ismét elindult velünk a vonat Hegyeshalom, illetőleg a határ felé. Most már tudtuk, hogy aljas csalás és hazugság volt minden szó, amit a deportálással kapcsolatban mondtak. Elkészültünk a legrosszabbra, elkészültünk rá, hogy Németországba visznek bennünket, ahonnan soha többé vissza nem jövünk.

Aki a motozás dacára is tudott valamilyen mérget hozni magával, az mindjárt az első éjszaka bevette és bár útítársai látták mit cselekszik, meg sem akadályozhatták és meg sem menthették őket, mert sem orvos, sem gyógyszer nem volt a közelben, de még alkalmatlanság sem gyomormosásra. Ilyenek azonban nem sokan voltak, de mindenki irigyelte őket, mert sokkal kíváncsiabbnak látszott a halál, mint a németországi deportálás. És ez igaz is volt, mint azt az idők folyamán alkalmunk volt megállapítani.

A Lajta melletti Brucknál¹⁰ állt meg a vonatunk, itt a csendőröket német katonák, illetőleg a németekhez besorozott bácskai és bánáti fiúk váltották fel, akik beszéltek magyarul is. Természetesen kérdésekkel ostromoltuk őket és főleg azt szerettük volna tudni, hogy hova visznek bennünket. Erre azonban ők sem tudtak felelni, mert ők nem ismerték az útirányt. Wien valamelyik külső állomásán is keresztül mentünk, majd onnan 36 km-re fekvő Strimpfing állomáson¹¹ álltunk meg, ahol lekapcsolták a vonatról a mozdonyt.

2 ½ napig vesztegeltünk ezen az állomáson, miközben szép szóért és apróbb ajándékokért kinyitották a vagonok ajtaját és mi kiszállhattunk egy kicsit levegőzni. Erre igazán szükségünk volt, mert a vagonokban már dögletes volt a levegő és olyan bűz, amit csak

¹⁰ Teljes néven: Bruck an der Leitha Alsó-Ausztriában.

¹¹ Ilyen néven nem létezik település Ausztriában. Valószínűleg a Bécstől 40 km-re található Stripfingre gondol Ligeti.

fokozatosan lehet megszokni. Olyan szorosan préselődünk egymás mellé, mint a rakott szardíniák. Azok is valóságos szanatóriumban érezhették magukat hozzánk képest. Az első éjszaka még csak eltelt valahogy, idegeink annyira fel voltak zaklatva, hogy talán még kényelmes ágyban sem tudtunk volna elaludni. A második napon azonban már annyira erőt vett rajtunk a fáradtság és álom, hogy ülve egymásra dőlve aludtunk el. Még a lárma sem zavart bennünket, ami pedig egész éjszaka nem csendesedett el, mert folyton kiáltozott valaki:

„Hallja, vegye el az öklét az oldaláról, mert belyukasztja. Kinek a lába van a fejemen?”, hangzott a kíváncsi kérdés a másik oldalról, de választ persze nem kapott és a rekriminált lábtól csak úgy tudott megszabadulni, hogy azt ledobta magáról.

„Ne foglaljon el 2 helyet”, kiáltott valaki a szomszédjára, „hiszen láthatja hogy én is itt vagyok. Látni nem látom – hangzott a felelet – dehát miért van itt?, én ugyan nem hívtam.”

Így és más hasonló módon kedélyeskedtek az emberek, akik elhatározták, hogy nem fogják legyűrni magukat és nem fognak megsavanyodni. Ez azonban csak az első napokban volt, mert a második nap már bizony sokkal izgalmasabb volt az elsőnél, mert turbulens jelenetek is zajlottak le. Voltak köztünk öregek és betegek is, akik legjobb igyekezetük dacára sem tudták magukat tartani és tekintet nélkül az útitársakra, végighullottak a vagon padozatán. Ezekre mégis csak tekintettel kellett lenni, ami csak úgy volt lehetséges, hogy az utasok egy része állva töltötte az éjszakát. Egyébként Wien felé való utazásunkat gyakran zavarta meg a minket ért repülőtámadás és 3-4 ízben visszavontatták a vonatot, hogy kikerüljünk az angol repülőök hatósugarából.

Amikor végre visszajött értünk a mozdony és ismét elindultunk, már kezdtünk bízni, hogy nem Németországba visznek bennünket, hanem Ausztriába. Nem tudtuk ugyan, hogy jobb lesz-e nekünk, de mégis ösztönösen úgy éreztük, hogy a Monarchiához tartozó országrészben talán nem bánnak velünk olyan kegyetlenül, mint ahogy a németországi táborokról híresztelték.

A katonák nem voltak olyan brutálisak, mint a magyar csendőrök, de ezek viszont egész úton zsaroltak bennünket. Először szép szóval kértek szivart, cigarettát, dohányt, zsebkendőt, zsebkést, öngyújtót, pénzt, pénztárcát és egyéb apróságokat, amit mi készséggel adtunk is addig, amíg volt mit adni, mikor azonban az önkéntes adományok megcsappantak, egyszerűen ránk zárták a vagonok ajtaját és csak váltságdíj levonása ellenében nyitották ismét ki. Aki el tudja képzelni, hogy mit jelent kánikulai hőségben marhakocsiban összehúzó utazni, az megérti, hogy a zsarolási kísérletek eredményesek voltak. Mindenki kutatott holmija között, hogy mit adhatna a kísérő katonának, akik tekintélyes számban voltak és minden vagonról részesedni akartak. Egy alkalommal, hogy legalább 20 cm-nyi rést engedjenek az ajtón, egy P.[engő] 20-as okmánybélyeget fizettem, amit véletlenül, tudtomon kívül nálam felejtettek a szegedi motozók.

1944. július 2-án este Strasshof állomásra érkeztünk, amely mint megtudtuk, egyelőre utunk első szakaszának célja volt. Az éjszakát a vagonokban töltöttük és reggel mikor kiszálltunk láttuk, hogy egy hatalmas barakkvárosba érkeztünk. Mintegy 1 ½ km-t kellett gyalogolni. Poggyászaikat - amíg a tábor előtti rétig jutottunk, ahol aztán egyelőre

megtelepedtünk –, aki egyszerre nem bírta elhozni, két részben is hozhatta. A réten leraktuk csomagjainkat, azokból utcákat formáltunk és mindjárt fekhelyet készítettünk magunknak, mert a 6 napi utazás annyira kimerített bennünket, hogy sem élők, sem holtak nem voltunk.

A rétet egy kis erdő szegélyezte, itt rakták le a betegeket, akik járni nem tudtak és képtelenek voltak magukról gondoskodni. Igaz, más sem gondoskodott róluk, mert mindenki úgy érezte és így is volt, hogy összeesik a fáradtságtól. Ezek közül a szerencsétlen gyámoltalanok közül reggelre 24 meghalt. Ott lelték halálukat a strasshofi erdőben. Mi már annyira közömbösek lettünk a tragikus eseményekkel szemben, hogy nyugodtan jártunk-keltünk a halottak között, akikért csak késő délután jött egy hullaszállító kocsi Wienből.

A még életben maradt súlyos betegeket és járni nem képes öregeket autókra rakták és mint mondták, Wienbe vitték. Azóta megtudtam, hogy ezek, akik között szegediek is voltak, sohasem érkeztek Bécsbe és teljesen nyomuk veszett.

Bár reggelre harmattól volt nedves a rét és átázott a pokrócunk és takarónk, nagy-szerűen aludtunk. Megtudtuk, hogy az előző napon Szegedről elindult transzportot, amelynek útiránya Lengyelország lett volna, Auschwitzról visszairányították, mivel az ellenség tűz alatt tartotta.¹² Most ezek is itt vannak Strasshofban. Ez új reménységgel töltött el bennünket és a háború közeli befejezését jósoltuk.

3 napot és 3 éjt töltöttünk a strasshofi mezőn, amíg beengedtek bennünket a barakk-városba. Ebben azonban nem volt köszönet, mert a barakkok annyira zsúfoltak voltak, hogy nem tudtunk sehova befurakodni. Így tehát ismét a szabad ég alatt feküdtünk le, de sokkal rosszabb körülmények között mint eddig, mert megeredt az eső és szüntelenül esett reggelig. Pokrócokba burkolózva, kétségbeesett hangulatban dideregtük keresztül az éjszakát. Megváltást a reggel sem hozott, mert a nap elzárkózott előlünk és mi nem tudtunk egész nap felmelegedni.

Még 2 napot töltöttünk ebben a borzalmas helyzetben, amíg a barakkok némileg ki-ürültek és mi is elhelyezkedhettünk. A barakk, amelybe bekerültünk, a fertőtlenítés előtt állók részére volt fenntartva, de mi ezzel éppoly keveset törődtünk, mint a poloskákkal, melyek itt valósággal hemzsegték.

A strasshofi táborban ukránok tartották fenn a rendet. Ezt a kitüntetést azzal érdemelték ki, hogy az orosz előnyomulás és német visszavonulás idején a németekhez csatlakoztak. Lehet ugyan, hogy a németek akaratuk ellenére is elhurcolták volna őket, de ez mit sem csorbított tekintélyükön. Szellemi színvonaluk egyáltalán nem hasonlítható össze semmiféle emberivel. Kiáltozásuk állandó veszedelmet jelentett, de még inkább kampós botjuk, ami hatalmuknak volt a szimbóluma. Ezt elég gyakran használták is, ha nem találtuk ki gondolatukat és nem azt tettük, amit ők kívántak. Leggyakrabban azt kívánták, hogy adjunk nekik valamilyen ruhát, fehérneműt vagy legalább a nőknek fejkendőt. Ukrán nők osztották ki a kenyeret és Dörrgemüsét¹³ is. Magyarul ezt szárított

¹² Az ok valójában egy véletlen vonatcsere volt.

¹³ A táborokban a foglyok egyik alapétele volt, szárított zöldségből főzött nagyon híg leves.

főzeléknek kellene nevezni, ámde abban minden volt, csak éppen főzelék nem. Valami moslékszerű bűzös eledel, amelyet a legelfogultabb ellenség sem mondhatott volna emberi tápláléknak. És mi azt is megettük, mint ahogy megettünk mindent, ami rágható volt. Megettük a kenyeret is, amely állítólag árpalisztból készült és úgy hozzáragadt az ember szájpadról, hogy alig bírtuk lekaparni. Igaz, kaptak is sokan hasmenést, amely egészen a vérhasig fokozódott.

Bármilyen primitív színvonalon álltak is azonban a mi ukránjaink, annyi eszük volt, hogy a zsidókat megszarolják. Ha másképpen nem ment, akkor üzleti alapra helyezkedtek. Csereüzletet ajánlottak, 3 db kenyeret kínáltak egy kombinéért vagy selyem fejkendőért. Igaz, hogy a kenyeret a mienkből lopták el, de ez mit sem változtatott az üzlet lényegén.

Orosz foglyok is voltak Strasshofban, ezeket is az ukránok őrizték, és mint meggyőződöttünk róla, ezekkel a foglyokkal még sokkal rosszabbul bántak, mint velünk. Amíg mi például szabadon a tábor utcáin járhattunk, addig az oroszok barakkja szöges drótsövénnyel volt körülrítve és ki nem jöhettek.

Német katonát vagy őrt alig láttunk Strasshofban. A parancsnokság ugyan ott székel, de ezek nem mutatkoztak. Teljesen az ukránokra bízta bennünket és úgy látszik tudták, hogy jó kezekre vagyunk bízva.

Megtörtént egyszer vagy kétszer, hogy valakik, akiket az ukránok véresre vertek, panasza mentek a német parancsnokságra. Meghallgatták a panaszt és megígérték, hogy majd kivizsgálják az ügyet és intézkednek. Persze nem történt semmi és úgy nézett ki a dolog, mintha ők tárgyalagosak és igazságosak lennének.

4 napi hányódás után kerültünk a fertőtlenítőbe. Poggyászunkat összecsomagoltuk, magunk meztelenre vetkőzve először különféle vizsgálaton estünk át, amelynél fiatalabb magyar lányok asszisztáltak és kalauzoltak bennünket. A paritás kedvéért a nők fürdésénél férfiak segédkeztek. A nők haját egyébként 1-2 órával a fertőtlenítés előtt petróleumba áztatták.

A fürdő, amelynek tágas terme 40, a mennyezetről leágazó vízcsővel volt felszerelve, valóságos jótéteményként hatott és ez az első olyan intézkedés volt elhurcolásunk óta, amelyet mindenki boldogan fogadott. Kaptunk kenőszappant és azzal alaposan ledörzsöltük magunkat és élveztük a jó meleg vizet, mely zuhogott a fejünkre és amelyet fokozatosan hűtöttek le. Valósággal eléledtünk a fürdő után. Amint a helyiségből való távozás után visszanéztünk láttuk, hogy a víz, amely utánunk visszamaradt, olyan fekete mint a ténta.

A fürdőből a kijárat a tábor fertőtlenített részébe vezetett és bár mi már este 11 órakor kinn voltunk, aznap éjjel nem kerültünk barakkba, mert a nők fürdetése reggel 4 óráig tartott, de meg a poggyászunkat is reggel kaptuk vissza, és így az éjszakát a földön ülve a szabadban töltöttük.

Reggel mindenekelőtt helyet kerestünk magunknak egy fertőtlenített barakkban és miután poggyászunkat is megkaptuk, hosszabb tartózkodásra felkészülve helyezkedtünk el. Ez a felkészülés azonban inkább állandó készenlétet, mint nyugalmat jelentett, mert csaknem az egész napot sorban állással kellett eltölteni. A vízhiány miatt is sokat szenvedtünk, órák hosszát kellett akárhányszor sorba állni és megtörtént, hogy mikor a csaphoz kerültünk, valamelyik játékos kedvű ukrán egyszerűen elzárta a vizet.

A nagy hőségre és a járványok megelőzése céljából a németek elrendelték, hogy a barakkokat be kell festeni kátránnyal. Természetesen a zsidóknak kellett ezt a munkát elvégezni. Szerencsére nem volt annyi kátrányos vödör és meszelő, ahány zsidó és így csak azok kátrányoztak, akiket erre a célra az ukránok kijelöltek. Természetesen némi váltságdíjért szabadulni is lehetett ettől a munkától, ami azért is ajánlatos volt, mert a mázolónak nemcsak a teste lett kátrányos, hanem a ruhája is tönkrement.

Az ukránok rémuralma hovatovább elviselhetetlenné vált. Ők maguk is érezték az ellenük megnyilvánuló és kirobbanásra érett hangulatot és ezért párosával, sőt, négyesével végezték őrszolgálatukat, mert az alkonyatkor egyedül mászkáló ukránt rendszerint alaposan megrakták.

Itt is volt naponként sorakozás és osztályozás, végül is elkezdték a transzportokat összeállítani. Ez sem ment azonban egészen simán, mert mindjárt az első csoportot visszavezényelték az állomásra, mert mire az kiment, az egész szerelvényt másfelé irányították. Pár nappal később került aztán a sor az indulásra.

Reggel 8 órakor engedtek ki bennünket csoportonként a vonathoz, amely közvetlenül a tábor mögött állt. Mindenkinek lebélyegezték a személyi lapját és csuklójára ráütötték ugyanazt a bélyegzőt. Mi „GD” jelzést kaptunk, ami mint utólag megtudtuk Gmünd várost jelentett.¹⁴ Tehát Alsó-Ausztriában maradunk.

500-an, ahányan ezt a bélyegyet kaptuk, be lettünk vagonírozva egy 10 teherkocsiból álló szerelvényre. Egy magyarul is jól beszélő tiroli ruhába öltözött fiatalember várt reánk, aki kiválasztott közülünk 10 németül is beszélőt és megbízott bennünket egy-egy vagon felügyeletével. Elmondotta, hogy mi leszünk a vagonparancsnokok, állítsunk össze körülbelül 50 emberből álló csoportot és a fejünkkel játszunk, ha a kocsiból valaki megszökne. Az összeállítás nem volt egyszerű, mert a fiatalabbak nem akartak az öregekkel egy csoportba, illetőleg egy kocsiba kerülni, attól félve, hogy az öregek helyett nekik kell majd dolgozni. Így azután az én csoportom jobbadán öreg férfiakból, nőkből és 3 kis leánygyermekből állt, akiket azután az első utazás tapasztalatait felhasználva a lehetőség szerint elhelyeztem. 10 órakor már mindenki a helyén volt, de a vonat csak du. 4 órakor indult el velünk. Éjjel 3 órakor érkeztünk Gmündbe, de csak reggel 6 órakor hagyhattuk el a kocsikat. Csoportokban álltak és vártak ránk a munkaadók és vállalatok vezetői, akik munkásokat igényeltek.

Valóságos rabszolgavásár volt ez. A gazdák munkaerős fiatal embereket akartak, ilyenek azonban nem voltak, mert hiszen a fiatal zsidó férfiak munkaszolgálatosok voltak, a többi mind 50 éven felüli volt. Sok tanakodás és szemlélődés után a vezetőnk egy idősebb urat hozott hozzám, aki felszólított, hogy állítsak össze egy kb. 25 főnyi csoportot. A megbízás végrehajtása nem volt éppen könnyű, mert a családokat természetesen nem választhattam széjjel, viszont arra is kellett gondolnom, hogy munkaképesek legyenek a csoportban.

Amíg a válogatással bajlódtam, a gazda eltávozott, majd egy jókora kenyérrel tért vissza, amit nekem azzal adott át, hogy osszam szét embereim között. Mindjárt közölte

¹⁴ Gmündben egy elosztóközpont működött, itt osztották szét a deportáltakat a környező településekre elsősorban mezőgazdasági munkára, de kisebb üzemekbe is kényszermunkára.

velem, hogy én leszek a JUPO, ami a „Juden Polizei” rövidítését jelenti és hogy ebbeli minőségemben az én kötelességem felügyelni a csoportra. Köztük rendet tartani, őket munkára szorítani és mindenért a fejemmel kell jót állnom, illetőleg ha bármi is történik vagy valamelyik valami szabálytalanságot követ el, engem vonnak felelősségre és lőnek főbe. Az öreg úr azonban, aki kiválasztott bennünket, csak társa volt a cégnek ahova munkára kértek bennünket, mert a tulajdonképpeni munkaadó Ludwig Knapp nevű építőmester volt, fűrészgyártulajdonos és földbirtokos, többszörös háztulajdonos, egy szóval gazdag ember. Weitra volt a város ahova vittek bennünket, 12 km-re Gmündtől, 900 méter magasságban a tenger színe felett.

Knapp traktorral szállított bennünket leendő munkahelyünkre. Weitra körülbelül 5000 lakosú, 1000 évnél régebbi kisváros Alsó-Ausztriában, nem messze a cseh határtól. Éppen délre érkeztünk szállásunkra, ahol jó meleg levessel vártak már ránk.

Lakásunk nem volt valami biztató. Birkaól volt régebben, de az állatállomány a háború folytán egyre jobban összezsugorodott. Knapp úr zsidószállással alakította át az ólat. Az átalakítás annyiból állt, hogy priccseket ácsoltatott össze, személyenként 80 cm szélesre kalkulálva, kettőt egymás fölé. Kaptunk szalmát, amit mindenki tetszése szerint helyezett el fekhelyén és miután poggyászunkat is elhelyeztük, lepihentünk. Délután nem kellett még dolgoznunk, de nem is tudtuk, hogy voltaképpen milyen munkára akarnak bennünket felhasználni.

Délután megjelent ismét a gazda közöttünk, aki nem lakott abban a házban ahova minket beszállásolt és felszólított, hogy menjek vele, majd megmutatja, hogy hol fogunk dolgozni, mert reggel nekem kell az embereket munkába vezetnem. Mintegy 10 percnire volt a munkahely, amely egyelőre egy hatalmas, de csak félig kész barakk volt a vasúti állomás közelében. Megmagyarázta, hogy a barakk alatt pincét ásunk, és pedig mivel a talaj lejtős, az elején mintegy $\frac{1}{2}$ méternyi mélységben, de befelé haladva körülbelül 2 méterig. Megmondotta, hogy reggel 7 órakor kezdődik a munka, tehát $\frac{1}{4}$ órával kell előbb elindulni, hogy zárt sorokban mellékutcákon kell mennünk, hangosan beszélni nem szabad, még kevésbé valakit megszólítani vagy valakivel szóba állni, még ha minket meg is szólítának. És dolgozni kell szorgalmasan, mert nemcsak ő, de a csendőrség és a Gestapo is ellenőrizni fog bennünket és én a fejemmel játszom, ha nem lesz minden rendben.

Visszatérve a szállásra, átadta nekem a csoport részére kiutalt lisztet, kenyeret, vaját, margarint, gyümölcsöt, cukrot és burgonyát. A kenyeret mindjárt szétosztottam a csoport emberei között, minden egyebet pedig átadtam a konyhának főzésre. Szállásunkhoz konyha is tartozott, ahol a mi asszonyaink főztek. Ezek négyen voltak, a legidősebb 4 asszony. A csoportot kizárólag szegediekből állítottam össze abban a reményben, hogy így jobban megértjük egymást és nem lesz köztünk semmiféle vita vagy nézeteltérés. Sajnos volt közöttünk nézeteltérés, nem is nagyon ritkán. A férfiak mindössze hatan voltak, engem beszámítva. 3 kislány egy 2 éves, egy 5 és 6 éves, továbbá egy 11 éves fiú, a többi asszony. Az asszonyok közül kettő munkaképtelen betegnek vallotta magát, a másik négy legidősebb pedig a konyhára volt beosztva, illetve főzésre, takarításra és a gyermekek

felügyeletére. Ugyancsak ház körüli munkára, vízhordásra és udvarseprésre lett beosztva egy 75 éves öreg bajtársunk, aki egyébként jól bírta magát.

Így tehát másnap reggel mindössze 14-en vonultunk ki a 24-es csoportból munkára. Ezeket azután beosztottam kisebb csoportokra, felszereltem őket ásókkal, lapátokkal, csákánnyal, talicskával és megkezdték a munkát. Eleinte mulattunk azon, hogy íme kubikosok lettünk, mi, akik azelőtt soha életünkben ilyen szerszámokkal nem bíbelődtünk és hogy a fiatal zongoraművész nő csákánnyal vágja a sziklás talajt, az ügyvédné a talicskát tolja, a kereskedő lapátolja a földet és a biztosítási titkár cipeli a kifejtett szikladarabokat. Nem telt azonban bele egy fél óra és máris rájöttünk arra, hogy a kubikolás nem könnyű munka és hogy a szentesi és az orosházi kubikosok igen keservesen megdolgoznak a mindennapi kenyérükért. De azért mi is dolgoztunk tőlünk telhetően, izzadva, verejtékezve. Azt azonban hamarosan észrevettük, hogy két bajtársunk egy 70 éves férfi és egy 50 körüli úriasszony csak kerülgeti a munkát, és nem szándékozik magát kimeríteni a nehéz munkában, bár mindkettő elég jó kondícióban van. Mi készséggel honoráltuk volna az ő elhatározásukat, ha nem a mi rovásunkra ment volna ez. A kitűzött munkamennyiséget ugyanis el kellett végezni, márpedig 2 ember szabotált és ezek helyett a többinek kellett dolgozni. 9 órakor 10 percre abbahagytuk a munkát és uzsonnázunk. Az uzsonna egy darab kenyér volt, nem nagy, mert hiszen az egész napi kenyéradag mindössze $\frac{1}{4}$ kg volt.

A kubikolást 10 óra körül abbahagytuk, mert az állomásra 2 vagon hasábfá érkezett, és azt ki kellett a vagonokból rakni és az épülő barakk mellé talicskázni. A kirakás még csak ment valahogy, de a talicskázás már keserves munka volt. Gyorsan kellett dolgozni, mert az üres vagonokra sürgős szükség volt. Azután ölbe kellett rakni a fát, aminek ugyancsak megvan a technikája.

A hasábok 1 méter hosszúak, ezekből le kell rakni egy sort egy méter szélességben. Erre jön egy másik sor hasábfá, de keresztbe rakva, majd a harmadik és így tovább, amíg a máglya eléri a két méter magasságot. Majd ismét keresztet kell rakni. Így azután 10 köbméter fa van az egyik kereszttől a másikig. Ezt persze elmondani sokkal könnyebb, mint lerakni a hasábokat, melyek között nem ritka a 40, sőt, 50 kg súlyú és amelyeket hóból és fagyból kell előcsákányozni.

Déli 12 órakor abbahagytuk a munkát és az utasításhoz híven felsorakozva hazamentünk. Az ebéd készen várt bennünket és az asszonyok a rendelkezésre álló anyagból a lehető legjobbat készítették. Levest és főzeléket, akinek volt valami hazai maradékja, az pótolta. Mert étvágyunk az volt, akár a farkasnak. Szerencsére burgonyában nem volt hiány és nem kellett éhezünk. Kezdetben legalább nem. Igaz viszont, hogy a jóllakottság érzését, ahogy az odahaza eltöltött bennünket, nem éreztük.

Körülbelül 3 hétig tartott már a kubikolás és hasábfá kirakás, mikor hirtelen abbamaradt a munka. Kiderült, hogy szimpatikus öreg gazdánk azért társult Knapp-pal, mert azt remélte, hogy felmentik a katonai szolgálat alól, lévén az üzem katonai fontosságúnak deklarálva. Ámde az öreg csalódott, mert 60 éve dacára be kellett vonulnia, így hát nem volt érdemes a telepet üzembe helyezni, jóllehet, hogy már a gépek is ott voltak, amelyek generátorfát aprítottak a tankok és teherautók fűtésére. Ez a munka pedig úgynevezett generátorfa vágása lett volna. Amikor a román olaj elmaradt, a teherautókat és tankokat

átalakították fagázzá. Erre a célra és különleges gépekkel körülbelül 8 cm szélesre fűrészelték a fát és fel is aprították.

Volt Knappnak egy másik fűrésztelepe is a 3 ½ km-re fekvő Schützenberg nevű faluban, ahol már hónapok óta vágták a generátorfát és amikor Weitrában abbahagytuk a munkát, másnap már erre a telepre vezényeltek bennünket. Schützenbergben egy szabályos fűrészgyár volt 3 gatterrel,¹⁵ amelyek a szálfákat deszkákká és oszlopokká fűrészelték. Az üzemet a telepen keresztül folyó Lenzing patak hajtotta. Volt egy asztalos, kádár, ács, kovács és villanyszerelő műhely is. Egy jókora turbinát mesterséges vízesés hajtott. Ez pedig egy dinamót, ami az áramot fejlesztette. Kisegítőnek alacsony vízállás vezetésére állt készenlétben egy 50 lóerős gőzgép is, amelynek üzemkölsége ugyancsak jelentéktelen volt, mert fűrészporral fűtötték. A telepen állt a főnök lakóháza és a műhelyeken kívül még egy csomó barakk raktárnak és gazdasági épületek.

Egy különálló kis emeletes házban laktak a francia hadifoglyok, szám szerint 15-en. Ezek már 4-5 éve dolgoztak a telepen amikor mi odajöttünk és az első partraszállási kísérlet alkalmával kerültek fogságba. Egy német katona őrizte őket, aki esténként összeszedte a nadrágjaikat, hogy éjnek idején meg ne szökjenek. Arra persze a német nem gondolt, hogy a franciáknak 2 nadrágjuk is lehet, mint ahogy volt is, mert ők nem megszökni, hanem kiszökni akartak. Hogy hova, hát Istenem, fiatalok voltak és a környéken sok volt a hadiözvegy és a vőlegényétől megfosztott leány. Ezek aztán gondoskodtak is részükre pótnadrágról.

A franciáknak egyébként igen nagy tekintélyük volt a telepen. Kitűnő munkások voltak, odahaza jobbadán gazdálkodtak. Volt közöttük párizsi szállodás, pincér, mutatványos, sőt, filmrendező is. Itt mindegyik mesterséget tanult, némileg többfélét is és dolgoztak. Kaptak pár fillérnyi bért, amit sörre költöttek el, mert pénzért egyebet nem is lehetett kapni.

Miután kissé megismerkedtem velük, alaposan megváltozott a franciákról táplált véleményem. Bizonyára a német propaganda hatása alatt léha, elsatnyult, dekadens népfajnak gondoltam őket és itt azt láttam, hogy ügyes, erős, bátor és jószívű emberek, akik készséggel segítettek bennünket, ahol csak tehették minden tilalom ellenére. Volt közöttük egy róm. kat. lelkész is, aki mint tábori lelkész került fogságba. Ő volt a szakács, de vasárnaponként sorra látogatta a francia fogolytáborokat és misézett.

A franciák igen önérzetesen viselkedtek és még a főnök is respektálta őket. Megtörtént, hogy új német katona őrt kaptak, pontosan akarta ellátni feladatát és puskával a vállán, feltűzött szuronnal járkált a telepen. Amikor a franciák azt meglátták, mint egy adott jelre valamennyi beszüntette a munkát és leállították a gépeket. A főnök azt gondolva, hogy legalábbis a transzmissió szíja szakadt el, lélekszakadva rohant megtudni az üzemszünet okát. Megmondották neki, hogy addig nem dolgoznak, amíg az őr fegyverrel őrzi őket. A főnök megmagyarázta az őrnek, hogy eddig sem volt fegyveres őrség, tehát most sem kell, majd amikor ez hajthatatlan maradt, telefonált a parancsnokságra, ahonnan másik őrt küldtek ki megfelelő utasítással, fegyvertelenül őrizte őket.

¹⁵ fűrészgéppel

Tulajdonképpen nem is volt szükség őrésre, mert hisz avval tisztában voltak, hogy meg nem szökhettek, illetőleg, hogy úgyis elfognák őket, viszont itt elég jól éltek. Az ő élelmük jobb volt, mint a mienk és kétszer annyi. Ezen felül minden hónapban kaptak 5 kg-os szeretetcsomagot Amerikából, tejkonzervvel, csokoládéval, cigarettával és egyéb jókkal. Azután meg a környéken nem volt semmiféle iparos és ha a környék parasztjainak kocsiját kellett megjavítani, ha ládára, teknőre, dézsára, fapapucsra, lakatosra, kovácsra vagy villanyszerelésre volt szükség, azt ők mind elvégezték. Pénzt természetesen nem fogadtak el, hanem csakis élelmiszerért dolgoztak, így azután nem szenvedtek hiányt semmiben. Hamarosan barátság fejlődött ki közöttünk, főleg asszonyaink között. Főleg a fiatalabb évfázatokat tüntették ki figyelmességeikkel, ezekkel megosztották élelmiszereiket. Nagyon szerették a kisgyermekeket, hiszen ők is hagytak otthon ilyen apróságokat és valósággal dédelgették őket.

A schützenbergi munkatábor egyébként nem volt rossznak nevezhető. Egyes munkatársaim ugyan igen rossz beosztást kaptak és nehéz munkát kellett végezniök, de nekem szerencsém volt, mert az asztalos műhelybe kerültem. Főként zsindelet gyártottam, amelyek gépekkel készültek. A helyiség hideg volt nagyon és fűteni nem lehetett, de az eső és hó ellen megvédett. Viszont a gépekkel nem tudván bánni, de meg nélkülözött is minden védőkészülék, három ízben is szenvedtem súlyos sérülést, amelyek felgyógyulása 3-4 hétig is eltartott. Ez különben megesett más munkatársammal is, sőt, alig akadt a telepen bennszülött munkás is, aki legalább egy ujját ne nyomorította volna össze a gépen.

Az asszonyoknak persze éppúgy kellett dolgozni, mint a férfiaknak. E tekintetben nem volt kivétel, de nem is húzódoztak a munkától. A munkaadó általában meg volt elégedve a zsidó munkásokkal, ámbár ezt sohasem vallotta be és állandóan fokozott munkára hajtotta őket, viszont később egy újabb munkáscsoportot kért és kapott éspedig további 43 embert, a másik telepe számára.

Nagy hátránya volt azonban a schützenbergi telepnek, hogy 3 ½ km-re feküdt Weirától és naponta 7 km-nyi utat kellett megtenni hegynek fel és le, amíg oda és onnan hazaértünk. A fáradságos gyaloglás alól, aki tehetette kihúzta magát és egyre gyakoribbak lettek a betegségek. Persze a legtöbb esetben szimuláltak, mert orvosunk nem volt és a főnök nem tudott bebizonyosodni róla. Egy párszor én is beteg voltam, de nekem valóban fájt is a gyomrom. Idehaza szigorú diétán éltem, amiről ott persze szó sem lehetett. Ámde a nagyszerű hegyi levegő szép lassan kigyógyított és később már csak akkor fájt a gyomrom, amikor éhes voltam. Ez azonban elég gyakran fordult elő. Végre is a főnök megunt a sok betegséget és meghallgatva a panaszunkat, barakkot építtetett részünkre a telepen. Könnyen tehetette, mert építési vállalkozó is volt, a munkaerő alig került valamibe, kő és fa is volt bőven.

A 24 ember részére 26 méter hosszú és 6 méter széles lakóbarakkot építtetett. A mennyezetre 30 cm vastagságban fűrészport hordtunk, hogy tartsa a meleget. A fal hosszában voltak a fekvőhelyek, a szemközti oldalon hosszú asztal és padok. A barakk közepére óriási fűrészpor kályhát állíttatott, amelyben egyszeri fűtésre 70 kg fűrészport lehetett beledöngölni. Ez a kályha olyan pokoli hőséget terjesztett, hogy a leghidegebb téli éjszakákon is nyitott ajtók mellett kellett aludni, mert másképpen kibírhatatlan volt a

hőség. A lakószobát csak egy ajtó választotta el a konyhától, amelynek tűzhelyén kora reggeltől késő estig ki nem aludt a tűz. Igaz, a fa nem került semmibe, mert bőven termelte az erdő, csak éppen behozni kellett és felvágni. A favágást rendszerint én végeztem motoros körfűrészsel.

Mindenekelőtt munkaadó gazdánkat akarom bemutatni. Külsőleg jóvágású 50 év körüli férfi, a normálisnál fél fejjel magasabb, tagbaszakadt, bivalyerős ember. Intelligenciája nem éppen fejlett, de természetes eszű, sőt, kissé ravasz. Valamikor az osztrák-magyar hadseregben szolgált és hadnagyi rangot ért el. Aztán az osztrák Landwehrben szolgált, őrnagyi rangban. A Hitler-uralom alatt is katonáskodott egy ideig mint százados, később azután rájött, hogy a totális háborúban még a századosi rang sem véd meg a hősi haláltól.

Fűrészgyárát hadiüzemmé minősíttette és mentette magát a katonai szolgálat alól. Amikor ugyanis a németek kénytelenek voltak feladni Besszarábiát és elvesztették az olajforrásokat, áttértek a fagázra, ahol lehetett. A teherautókat és tankokat átalakították fafűtésre és a fűtéshez szükséges fát fűrészelték és aprították, hogy a fűtőnyíláson beférjen. Bár automata gépekkel végeztük ezt a munkát, elég generátorfát nem tudtunk termelni. Generátorfának nevezték az apróra vágott fát, de mi a rövidség kedvéért gazdánk után Knapp-fának mondtuk. Ezeket gyártottuk mi is és ehhez érkezett naponta körülbelül 3-4 vagon fa, amit a zsidók raktak ki, hordtak a telepre és raktak ölbe.

Knapp úr hadifontosságú üzeme részére kapott hadifoglyokat és zsidó munkásokat, akikért filléreket fizetett és akiknek élelmezése kb. RM 1-t tett ki. Hogy felmentését és az olcsó munkaerőt állandóan biztosítsa magának, szigorúan bánt velünk, mert ez különös érdem volt. Ha idegen járt a telepen, harsogott a hangja a zsidalmaktól. „Judenbagazs, faules Gesindel, jüdische Luder”¹⁶ és ehhez hasonló címzésekkel illetett bennünket abban a reményben, hogy a Gestapo is tudomást szerez róla, hogy nála a zsidóknak nincs jó dolguk. Mert ez volt a legfontosabb, hogy a zsidóknak ne legyen jó dolguk. Az első hónapokban például nem engedett orvost hívni a beteghez, sőt, azt sem engedte meg, hogy a beteg menjen az orvoshoz. Azt mondotta, hogy ez meg van tiltva. Aki beteg, az vagy meggyógyul vagy meghal, semmi szükség tehát orvosra. Azzal vigasztalta a betegeket, hogy a zsidók ássák meg egymás sírját, az utolsóét majd megásatja ő.

Az igazság az volt, hogy úgy az orvos, mint a gyógyszerköltséget meg akarta takarítani. Hirtelen haragú, rapszodikus ember volt, aki úgyszólván napról napra változtatta meg elhatározását és intézkedéseit. Ha jó kedve volt, elbeszélgetett velünk és tréfálgozott, sőt, az angolok győzelmét sem tartotta kizártnak. Rossz kedvében kegyetlen, goromba és komisz volt. Megtörtént egy alkalommal, hogy minden különösebb ok nélkül elrendelte, hogy egy beteg asszony sűrölja fel az árnyékszékét, jöllehet csikorgó hideg volt, hiába könyörögtek a beteg asszony gyermekei, hogy ők végezdhessék beteg anyjuk helyett ezt a munkát, nem engedte meg.

Egy ízben velem szemben is Knapp aliasul viselkedett. A körfűrész mélyen bevágott az ujjamba. A sérülés olyan komoly volt, hogy kénytelen volt bevitetni kocsival az orvoshoz. Az orvos annak rendje és módja szerint bekötöztött és meghagyta, hogy 5 nap múlva

¹⁶ „Zsidó bagázsz, rohadt csöcselék, zsidó kurvák.”

okvetlen ismét jöjjenek el, mert át kell kötni és ki kell mosni a sebet. Egy hét elteltével arra kértem a főnököt, hogy bemehessek az orvoshoz. Nem engedett, mert mint mondotta, nincs akivel bekísértessen, egyedül nem mehetek. Ez nem volt igaz, mert mint Jupó, igenis mehettem a városba és mentem is több alkalommal, de hát ő takarékoskodni akart. Nagyon fájt az ujjam és elhatároztam, hogy mégis bemegyek, mert nem voltam hajlandó Knapp úr garaszkodása miatt ujjamat amputáltatni. Kapóra jött, hogy a francia kocsis éppen indulóban volt a városba, vele mentem. Knapp észrevette, hogy eltávoztam a telepről és motorbiciklijén utánam jött. Épp az orvostól jöttem ki, mikor rám talált. Megparancsolta, hogy menjek ki az állomás melletti telepre. Irtó módon lehordott és elmondott mindennek, megfenyegetett, hogy átad a Gestapónak és felakasztat, s a pokrócot, amit magammal hoztam, hogy a hideg ellen védekezzem, azonnal adjam le. A telepen nemcsak a dolgozó zsidók voltak tanúi, hanem az állomás körül foglalatосkodó osztrákok és katonák is. Derékig érő hóban harisnyában kellett volna a 3 ½ km-re fekvő Schützenbergre kimenni, ha meg nem könyöröl rajtam egy német altiszt, aki egy teherkocsival jött, hogy Knapp-fát vigyen. Az felvett a kocsira és hazavitt. Így is mentem vagy ½ km-t a magas hóban. Ez azonban nem volt neki elég.

Hazaérve megtudtam, hogy már előzőleg odahaza elvette a feleségem bakancsát és pokrócainkat. De még öreg barátomtól, aki időközben helyettem Jupó volt és annak feleségétől is elvette a bakancsokat és pokrócokat, mert szerinte annak kellett volna ügyelni, hogy ki ne szökhessek. Végül megparancsolta, hogy mind a négyen azonnal menjünk ki a telepre és rakjuk ölbé a behavazott és lefagyott hasábfákat. Miután ez éppen szombati napon történt meghagyta, hogy vasárnap folytassuk ezt a munkát.

Hogy azután másnapra – miután kissé lehiggadt és kijózanodott – enyhítette ezt a kegyetlen parancsot, az mit sem változtatott az elmondottakon. A többieknek pár nap múlva visszaadatta a bakancsokat és pokrócokat, nekem azonban nem. Ettől kezdve igen feszült volt közöttünk a viszony. Én kitértem előle amikor csak lehetett, hogy köszönni se kelljen, ő pedig nem szólt hozzám, legfeljebb csak szidott. Tudat alatt érezte, hogyha valaha alkalmam lesz rá, visszafizetem neki, amit velem szemben elkövetett és ez úgy látszik, nyugtalanította. Sajnos eddig nem fizethettem neki vissza semmit, mert Ausztriával még nem lehet levelezni és nem közölhettem illetékes helyen, hogy nemcsak a háború meghosszabbítása érdekében szorgoskodott, de komisz gazember is volt. Most lehet, hogy egy meggyőződéses kommunista.

Ezután az epizód után 2 hétig szabadban dolgoztam öreg szegedi cimborámmal együtt, aki 71 éves, 1 évvel öregebb mint én. 35 fokig emelkedett, azaz süllyedt a hőmérő, de mi kitartottunk. Azután visszakerültem ismét a műhelybe, mivel a zsidelyre nem volt más begyakorolt embere.

Nem dicsekvésképpen mondom, de a zsidelygyártásban prima munkaerő voltam. Egy szegedi úriasszony volt a partnerem, aki kézhez adta az anyagot és máglyába rakta a zsidelyt. Az ottani zsidelyek egyáltalán nem hasonlítanak a nálunk ismertekkel. Sokkal hosszabbak, kétszer olyan vastagok és szélesek. Ennek az az előnye, hogy tartósabbak, gyorsabban megy a munka és ami igen fontos, anyaghiányos időben kevesebb szeg kell hozzá.

Abban a meggyőződésben éltem, hogy főnökünk az a kapzsi uzsorás, óriási pénze-
ket keres rajtunk és főleg rajtam, mert hiszen a zsidelyt jó áron értékesítheti. Kiderült
azonban, hogy tévedtem. A zsidely ára maximálva volt és különben is csak utalványra
volt kiadható és úgy volt maximálva, hogy abból még a mi igen nyomorúságos élelmünk
sem igen került ki. Igaz ugyan, hogy ott minden maximálva volt és jegyre mindent le-
hetett is kapni amíg volt, feketén azonban semmit sem adtak. Igen komolyan vették az
idevonatkozó rendeleteket és nem tudok olyan esetről, amikor az árakat túllépték volna.
Igaz ugyan, hogy a cserekereskedelem annál élénkebb volt. Pénzért nem adtak semmit,
csak áruért vagy munkáért. Még közvetlen eljövételünk előtt is 6 fillér volt az igen szép
és jó burgonya kg-ja, 1 kg vaj ára 3,20, cukor 1,60 és 1 kg kenyér 34 fillér. Ezzel szemben
a munkabér is igen alacsonyan volt megszabva. Az órabér általában 60-70 fillér között
mozgott szakmunkásoknál, de ebből a szerény fizetésből is megélték, mert azonfelül amit
jegyre kaptak, úgy sem tudtak semmi egyebet vásárolni.

Tévedés volna hinni, hogy miután volt állandó munkánk és megvolt az ellátásunk,
nyugodtan éltük le napjainkat, egyáltalán nem, különösebb panaszra nem volt okunk,
de a bizonytalanság, a távollévő családtagok utáni vágyakozás, az összezártság fokozta
napról napra az idegességet, ami néha botrányos jelenetekben robbant ki. Ehhez még
hozzájárult az éhség is, ami ha nem is volt életveszélyes, de elég nyomasztóan hatott. Mert
az ellátási hivatal által kiutalt adagok legfeljebb ha elverték az éhséget, de jóllakottságot
nem okoztak. Különösen kevés volt a kenyér, amelynek adagja változott a szerint, hogy
mekkora volt a készlet, de általában napi 25 dkg körül mozgott. Kezdetben bővelkedtünk
burgonyában, később azonban ez is lecsökkent úgy, hogy 26 emberre napi 6 kg jutott.
Így aztán szép lassan eladogattuk, amink volt. Eladtuk a feleségem egyetlen rendes ru-
háját olyan megállapodással, hogy minden héten kapunk egy 2 kg-os kenyeret és pár kg
burgonyát. Pár hét múlva azonban fizetéseképtelenséget jelentett a vevő, mert az adago-
kat redukálták és ő sem tudott kenyérhez jutni. Eladtunk egy ezüstláncot amulettel a
feleségem nyakáról, ugyancsak kenyér-burgonya valutáért. Voltak azonban, kiknek nem
volt mit eladniok vagy nem voltak olyan jó összeköttetések, mint nekünk. Ezek bizony
nélkülöztek, mert a szolidaritás érzéke erősen visszafejlődött a táborban.

Azaz még ezek sem nélkülöztek mindannyian. Az asszonyok például dolgoztak a falu-
belieknek. Ruhát varrtak, kalapot készítettek, kötöttek, horgoltak, esetleg foltoztak, órák
bajtársunk javíttatta a környék zseb- és falióráit, persze mindent csak kizárólag élelemért.
És végül itt voltak a franciák. Ezek, mint már jeleztem, igen jól ellátrák mindenféle jóval
a fiatal asszonyokat és gyermekeiket.

Volt azonban még egy jótékony embere a telepnek és pedig nem más, mint egy náci
körzetvezető, Semper Mihály. Ez a derék horogkeresztes neve, aki meggyőződéses hitle-
rista volt, nemkülönben meggyőződéses antiszemita, aki állandóan hangoztatta, hogy a
zsidók okai a háborúnak. Ez az ember egy szomszédos községben lakott, ahol kis kertje
is volt, és minden reggel onnan gyalogolt be munkára. Reggelenként hátizsákjában hozta
magával reggelijét és ebédjét, és azt hűségeseen megfelelte egy fiatal szegedi zsidó asszonnyal
és annak kisleányával. Ezenkívül mindennap hozott még hátizsákjában maga termelte
dolgokat, almát, körtét, télen burgonyát, amit a zsidók között szétosztott.

Semper asztalos volt és együtt dolgoztunk a műhelyben, soha nem hajsolt sőt, ellenkezőleg, ahol lehetett segített és azt kötötte ki, hogy olyankor „húzzak rá”, ha a főnök bejön, nehogy neki legyen kellemetlensége. Természetesen politizáltunk is, de hajthatatlan maradt meggyőződésében. Megkérdeztem, hogy miként egyeztetni össze a horogkeresztet és antiszemitizmust cselekedeteivel, egyszerűen azt felelte, hogy mint népet nagy általánosságban gyűlöli a zsidót, de egyénenként az más. Elvégre azok is csak emberek, éppúgy mint a többi és azoknak is joguk van élni, különösen ha olyan jóra való emberek, mint mi vagyunk.

A munkások és általában a lakosság – csekély kivétellel – igen jó szándékú volt és jó szívvel volt hozzánk, azaz talán nem is hozzánk, hanem egyszerűen utálta Hitlert. Persze csak suttogva merték utálni, de annál elszántabban. Alig várták a háború végét, hogy leszámoljanak a nációkkal. A háború kimeneteléről éppúgy meg volt a véleményük, mint nekünk. De meg voltak félemlítve annyira, hogy még egymás között sem igen mertek őszintén beszélni.

Voltak elrettentő példák. Akit a Gestapo emberei egyszer elvittek, azt nem látták többé. Pedig sokat elvittek. Egy elejtett szó, a végső győzelemben való kétkedés elég volt ahhoz, hogy falhoz állítsák. Egy Gestapo-ember vagy SS-katona agyonlőhetett bárkit anélkül, hogy számot kellett volna adni miatta. Érthető tehát, hogyha 2 ember megállt az utcán beszélgetni, állandóan forgatták jobbra-balra és hátra a fejüket, hogy meggyőződjenek róla, hogy nincs-e valaki a közelben, aki kihallgatná őket.

A legbátrabban a csehek viselkedtek, meg a régi szervezett szocialista munkások. Szakszervezetről persze szó sem lehetett, de azért fenntartottak valamilyen földalatti kapcsolatot egymással és állandó érintkezésben voltak.

Ezek informáltak bennünket, ezek bátorítottak és ezek tartották bennünk a lelket. A bátrabbak rádiót is hallgattak, és ezektől tudtuk meg a háború fordulatait, meg a sofőröktől, akik a környékről, sőt, Bécsből is odajöttek. Ezek koporsódeszkákat vittek tőlünk, mert Bécsben sok volt a halott.

Esténként aztán összeültünk és kicseréltük értesüléseinket. Mindegyik hallott valamit és a sok apróságból kitelt volna egy négyoldalas újság. Persze ebben az élő újságban nem volt minden igaz, de nekünk így is jó volt, sőt, egyáltalán nem törődtünk vele, hogyha a hír nem is volt igaz, csak jó legyen és a háború közeli végét jósolja.

Persze ezek a közlések nem zárták ki azt, hogy egy negyedórával később ne veszekedjünk, mert veszekedés nélkül nem igen múlt el nap. Hogy min és miért veszekedtünk, ma már alig tudnám megmondani. Semmiségeken, amire kár volt szót vesztegetni. Apró asszonyi pletykák, munkamegosztás miatti torzsalkodások, munkabeosztás miatti irigység és vagy elkeseredés, mind veszekedésre vezetett. Az egyiknek félretolták a kenyérét a tűzhelylapról amikor pirítani akart, a másiknak nem maradt meleg víz este mosakodásra, a harmadik úgy vélte, hogy ő kisebb vajadagot kapott mint a másik, a negyedik rossz néven vette, hogy az ötödik egész nap benn dolgozott a főnöknőnél a meleg szobában, sőt, még uzsonnát is kapott ott, és így tovább. És ezek alól a kicsinyes asszonyi súrlódások alól a férfiak nem igen tudták magukat kivonni.

Azt hiszem mindenki összeveszett mindenkivel mindennap, ami azonban nem zárta ki azt, hogy másnap reggel a legjobb barátságban köszöntsék egymást, mintha sohasem lett volna közöttük nézeteltérés. Csak ketten voltunk, akik 1 éven át kitartottunk a jóbarátságban és egyetlenegyszer sem vesztünk össze. Öreg órák barátom volt az, akivel esténként dominóztunk 1 vagy 2 órát, magam gyártotta dominókockákkal. Minden este játszottunk úgy ½ 9-ig, amikor is felírtuk a poeneket és megterheltük egymást a differenciával, hogy másnap kiegyenlítsük azt. Felmerült ugyan néhányszor a gondolat, hogy burgonyába vagy egy darab kenyérbe menjen a játék, de utóbb elvetettük ezt az ötletet, mely alkalmas lett volna arra, hogy az egyiknek az egy napi háztartását megbillentsse.

Így teltek múltak a napok a legnagyobb egyformaságban, de abban a meggyőződésben, hogy minden nap közelebb jutunk a háború befejezéséhez. Augusztusban közölte velünk a főnök, hogy mindenki kaphat egy levelezőlapot és írhat haza. Nagy öröm volt ez és persze azonnal megindult az írás. Miután túlnyomó részben házastársak és családok voltunk együtt, tehát jutott mindenkinek legalább 2 levelezőlap, amit természetesen igénybe is vettünk. Azután kezdtük várni a választ, ami nem jött meg soha. Utóbb az a meggyőződés kerekedett felül, hogy gazdánk sajnálta a bélyegköltséget és nem továbbította levelezőlapjainkat.

A deportáltság legnagyobb szenvedését az okozta, hogy nem tudtunk semmit Magyarországon, helyesebben Budapesten maradt hozzátartozóinkról, és hogy ezek sem tudhattak semmit rólunk. Természetesen mindenkinek volt valakije Budapesten, aki miatt méltán aggódott. Vad rémhírek keringtek Budapestről és a budapesti zsidókról. A rémhírek terjesztésében ugyanis minden táborban akadtak mesterek, akik tudni vélték, hogy a budapesti zsidókat is deportálták, hogy ezrivel kergették őket bele a Dunába, hogy gépfegyverrel elpusztították őket, és hogy nagy részük éhen halt. Ezeket a híreket megspékelték azután azzal, hogy nekünk minden mindegy lehet, mert hiszen sohasem kerülünk haza. Vagy elpusztulunk itt a munkában és koplalásban vagy pedig a németek pusztítanak el bennünket, ha elveszítik a háborút és kivonulnak innen. Nem mondom, hogy ezeknek a rémhíreknek nem volt némi jogosultságuk, de azért kétségbeejtő volt hallgatni ezeket a csökönyösen ismételt önsanyargató beszédeket, amelyek bizony hangos veszekedésig fokozódó vitákat provokáltak az optimisták részéről. Azután felmerült a probléma, hogyha haza is jutunk mit és kit találunk otthon? Mi van a munkaszolgálatosokkal? Hova lettek az internáltak. Erre a kérdésre is feleletet keresett csaknem mindenki, mert ebben az irányban is sok volt az érdekelt.

Voltak azután speciális családi viszálykodások. A megbomlott idegzetű emberekben nagyon meglazult a családi összetartozóság érzése is. Az öregek tisztelete ismeretlen fogalomná vált. A fiatalok semmibe sem vették a szülők figyelmeztető szavait és a gyermeki szeretet hiánya sok könnyet facsart ki a szülők szeméből.

Néha olyan hangos volt a civódás, hogy a főnök figyelmét is felkeltette és sietett is mindjárt rámondani, hogy „ez is zsidó specialitás”. Megnyugtattuk, hogy téved, mert próbálna csak meg 26 tiszta árját így összehárni, mint mi vagyunk, próbálná őket reggeltől estig zsíraltan, híg kotyvalékon tartani, amiből még csak jól sem lakhatnak és próbálna

közéjük zárni néhány vásott, sivító gyereket, akkor meglátná, hogy azok nem veszekednének, hanem gyilkolnák egymást.

Három gyermek volt a telepen, a 6 éves Márta, az 5 éves Julika és a 2 éves Zsuzsika. Mind a 3 kivételesen okos, szép kisgyerek, de olyan rosszak, amilyenekről én – akinek szintén vannak gyerekei – a legnyugtalanabb éjszakámon sem álmodhattam volna. A főkolompós közöttük Márta volt. Ez az újszegedi munkástelepen nevelkedett kis vadóc bámulatosan ügyes, szinte akrobatikus tehetség volt, aki tornamutatványaival borzongatott bennünket. Ez a 6 éves kis vadvirág sok mindent tudott, amit még idősebbek sem tudtak, de még ennél is nagyobb baj volt, hogy mindent meg is mondott. Olyan énekekre tanította a kisebbeket, aminek hallatára még az öregek is elpirultak. Amellett jószívű és őszinte volt ez a szabadszájú kis csibész, de olyan visítást tudott csinálni, hogy az embernek minden haj- és idegszála az égnek meredt. Julika, amíg nem kopott le róla a hazai nevelés máza, igen szófogadó gyermek volt. Később azonban nélkülözvén az anyai felügyeletet és miután az anyja egész nap dolgozott – mindent eltanult Mártától, amit az tudott. Alamuszi kisleány volt, villogó nagy szemekkel, aki előbb körülnézett és amikor azt hitte, hogy senki sem látja, nagyokat csípett vagy ütött a másik kettőn és azután ártatlan arccal letagadta. Zsuzsika igen bájos kislány volt, ha egyedül játszott, de amint együtt volt a másik kettővel, túltett még azokon is. Igen tanulékony volt és mindent megtanult bámulatos gyorsasággal. Jót, rosszat egyaránt. Megítélni persze nem tudta, hogy mit mond vagy énekel, de mennél jobban akarták elhallgattatni, annál jobban szajkózta mondókáit. Hamarosan megtanult minden dalt, nemcsak magyarul, de német és francia szöveggel, amit a francia hadifoglyoktól vagy német gyerekektől hallott.

Ezek a kis gonoszok versenyeztek az öregek bosszantásában. Ha egész nap künn csavarogtak is a telepen, arra a 10 percre, amit uzsonnaidő címen a barakkban töltöttünk, avagy délben és este vacsoraidő alatt percnyi pontossággal megjelentek, hogy fülsiketítő zajjal tegyék lehetetlenné pihenésünket. Különös előszeretettel pontosan akkor kívánczoltak bilire, amikor étkeztünk. És ez ellen hiába szólaltunk fel, hiába mondtuk az anyáknak, hogy végeztessék előbb vagy utóbb az elintézendőket, ezek csemetéiknek adtak igazat és egyáltalán nem voltak hajlandók az apróságokat jobb belátásra vagy magaviseletre bírni. Igaz, hogy az anyák fáradtak és fásultak voltak és egyáltalán nem sokat törődtek a gyermekneveléssel. Az is szórakozásuk közé tartozott, hogy rázárják a WC-ajtót a bennlevőkre. Azután megbújtak valamely zugban és onnan hallgatták kuncogva, hogy mennyire dörömböl a WC foglya, amíg végre meghallotta valaki a barakk lakói közül és kiszabadította őket.

Mint mondtam, a franciák igen szerették a gyerekeket és ellátták őket minden jóval. Mindegyik gyereknek volt egy francia gyámolítója, aki a gyereken keresztül az anyával is közelebbi érintkezésbe került. A franciák nem csak élelemmel látták el a gyerekeket, hanem mindenféle játékszerrel is, amit készítettek nekik. Csináltak nekik szandálokat és facipőket. A franciák közül többet neveztek Zsánnak, de persze voltak Villik, Ernest, Paul, Remon és más nevűek is. A gyerekek azonban a leggyorsabban a Zsánt szokták meg és amikor az egyikőtől azt kérdezték, hogy kitől kapta szép új szandálját, anyagi egyszerűséggel felelte, hogy a mamám Zsánjától.

Nem jó szemmel nézték azonban a francia–zsidó barátkozást a környék asszonyai és leányai és elég gyakran játszódtak le hangos féltékenységi jelenetek. Ámbár szigorúan meg volt tiltva a lakosságnak a franciákkal való barátkozás és bár drákói szigorral büntették az ez ellen vétőket, az asszonynépet ez sem riasztotta el a fogolytábor környékéről. A zsidó nők letelepülése tehát érthető elégedetlenséget keltett és végül is a környék asszonynépe volt kénytelen feladni már az első naptól kezdve az eredménytelennek látszó versenyt.

Felejtethetetlen emléke lesz a táborban élőknek a karácsony ünnepe. Az ünnep előtti délután a főnök igen megerőltette magát és egy nagy kosárban apró csomagokban mintegy 5-5 dkg kekszféle tésztát osztott ki. Ez volt a karácsonyi ajándék. Ezzel szemben estefelé megjelent barakkunkban három egyszerű munkásasszony hatalmas tálakkal, teli mindenféle édes süteménnyel, amit a mi részünkre sütöttek, és azonkívül hoztak a gyermekeknek egy-egy pár cipőt. Ezek az egyszerű szegény asszonyok, akiknek férje katona volt vagy már nem is élt, úgy gondolták, hogy a megváltó születését nem ünnepelehetik meg szebben, mintha nehéz sorsban élő embertársaiknak néhány derűs órát szereznek.

6 hónap elteltével orvost kaptunk a telepre. Hajnalban érkezett meg feleségével, aki-ben én reggel egy kedves hódmezővásárhelyi orvosbarátomra ismertem. És érdekes, hogy amíg addig igen jól megvoltunk orvos nélkül és a baleseteket leszámítva komoly betegség nem igen fordult elő, most egyszerre annyi betege lett a telepnek, ahányan voltunk. Ezek persze nem voltak komoly betegek, de mindenesetre ki akartuk használni az alkalmat, ha már volt orvosunk. Az orvos azonban, aki már vagy fél esztendő óta ugyancsak eltöltött különböző munkatáborban, már ismerte az ilyen járványt, hamarosan kigyógyított mindenkit, de azért felváltva egy-két napi pihenést mindenkinek rendelt, annál is inkább, mert ő sem akarta elárulni, hogy voltaképpen nem igen van rá szükség.

Ahogy telt az idő, ha késve és elferdítve is, tudtuk, hogy a háború vége felé jár. Láttuk az angol, amerikai gépeket napról napra felettünk repülni és láttuk, hogy a német gép alig száll fel, amely útjukat állhatná.

November elején azután egy vége-hossza nélküli kocsisor vonult végig a községen, menekülőkkel. Erdélyi szászok voltak, sokan közülük jól beszéltek magyarul is. Elmondották, hogy az oroszok elől menekültek, illetőleg, hogy a németek kényszerítették őket menekülésre. Vagy 2 hónapig tartott az út és nagyon panaszkodtak. A mi környékünkön telepítették le őket és bejártak hozzánk beszélgetni, ámbár ez tilos volt. Nagyon nyomorultul voltak ellátva, istállókban és ólakban laktak és amikor kifogyott a magukkal hozott élelem, koplaltak akár csak mi. Lovaikat elvette tőlük a német katonaság, őket magukat pedig kirendelték sáncásásra. Maguk között már szidták Hitlert és a németeket, akik lenézték őket és alig álltak velük szóba.

Egy szép napon azután megkezdődött a magyar csapatok visszavonulása. Fáradtan, rongyosan, züllötten vonultak végig a községen lefegyverezve és kergetve, mintha hadifoglyok lettek volna. Azaz nem mintha hadifoglyok, mert azokat a nemzetközi egyezmény védi, hanem mintha zsidók lettek volna, és nem hű szövetségesek. És odahaza még mindig ragaszkodtak Németországhoz és folytatták tovább az esztelen háborút, amely akkor már régen céltalan volt. Ezt már a menekülő tisztek is beismerték. Nagy meglepődéssel szemléltük egykori kínzóinkat, a magyar csendőröket, akik most már puska nélkül és

kakastolltól megkopasztva, meghunyászkodva, mint megvert kutyák sompolyogtak a poros országúton.

Ez februárban volt és úgy éreztük, hogy most már csak napok választhatnak el bennünket a németek teljes legyőzésétől. Sajnos tévedtünk, mert még hónapokig tartott az eszeveszett küzdelem a hatalomért.

1945. április 17-e emlékezetes dátum marad azok részére, akik akkor Schützenbergen voltak. Aznap jött meg a telefonértesítés, hogy a zsidókat be kell szállítani Gmündbe és onnan Theresienstadtba. Iszonyú izgalmat keltett ez a hír. Theresienstadtot ismertük igen jól hírből, tudtuk, hogy ott vannak gázkamrák és krematóriumok. Tehát halálra voltunk ítélve. Hitler amikor látta, hogy a háborút elvesztette, kiadta a parancsot, hogy minden zsidót el kell pusztítani. Mint a méhkas, úgy zsongott a barakk. Mit tegyünk? – kérdezte egyik a másiktól.

Kisebb csoportok alakultak, amelyek a barakk más-más sarkába húzódtak tanácskozni. Csakhamar megjelentek a franciák is, akik csatlakoztak a csoporthoz.

Ez szombati napon történt és hétfő reggelre volt az indulás ideje kitűzve. Éjszaka alig aludt valaki. Tanácsoztak és csomagoltak. A vasárnap érthető nyomott hangulatban telt el. Látszott, hogy mindenki a menekülés tervével foglalkozik. Szándékát egyik sem közölte a másikkal. És itt kapott ismét szomorú cáfolatot a sokat emlegetett zsidó szolidaritás.

Aznap délután egyre-másra tűntek el a telepről az emberek és estefelé, mikor a főnök bejött a barakkba, hogy elmondja utasításait az elutazásra nézve, mindössze hatan voltunk a barakkban. Három öreg házaspár. Minket nem avattak be a menekülési tervbe, mert attól féltek, hogy terhükre leszünk. Belenyugodtak abba a megváltoztathatatlan látszó ténybe, hogy mi nem kerülünk többé haza.

Elhatároztuk, hogy mi sem dugjuk fejünket önként a hurokba, hanem megszökünk mi is. Sötét este volt már, amikor ebben megegyeztünk és ½ 10-kor indultunk útnak. Hova mehettünk volna máshova, mint az erdőbe, amely az egész telepet és tájat körülvette. Nehéz poggyászzunkkal a kátyús dűlőúton nem volt könnyű dolog. Egy francia hadifogoly, aki ismerte az erdőt, megmagyarázta az utat és ennek nyomán mentünk lassú menetben. Körülbelül 2 órát gyalogoltunk, mikor úgy gondoltuk, hogy elértük azt a helyet, ahova igyekeztünk.

Fekhelyet rögtönöztünk egy tisztáson és éjfél elmúlt már, amikor holtfáradtan lepihentünk. Reggel aztán sátrakat hevenyészünk fenyőgallyakból és berendezkedtünk. Kövekből tűzhelyet rögtönöztünk, és teát, burgonyát, sőt, darát és babot is főztünk. Úgy gondoltuk, hogy ott várjuk be az oroszok megérkezését. 4 napig tartott ez a paradicsomi állapot, mely idő alatt egyetlen ember sem járt a közelben. Elég jól éreztük magunkat. Az ötödik éjszaka azonban olyan vihar keletkezett és olyan zápor szakadt reánk, hogy valósággal kimosott bennünket az erdőből. Ruháink, pokrócaink, vánkosaink mind csuromvizesek lettek és mi dideregve és ázva gubbasztottuk keresztül a pokoli éjszakát.

Az erdőben nem maradhattunk a meghűlés és tüdőgyulladás veszedelme nélkül. Nem volt más választás, mint kora reggel visszaszivárogni a faluba és lehetőleg parasztházak padlásán húzódni meg, amíg az oroszok megjönnek. Ismét felszedelődzködtünk, de átázott ágyruháinkat és pokrócainkat hátrahagytuk száradni gondolván, majd eljövünk

érte. Lassan, óvatosan mentünk le a faluba, párosan, egymástól kisebb távolságban, nehogy feltűnést keltsünk. Ez sikerült is. Csakhogy amikor betértünk a kocsmába, megtudtuk, hogy a község teli van menekülő horogkeresztesekkel. A kocsmárosék azt tanácsolták, hogy menjünk vissza az erdőbe és este jöjjünk vissza, amikor ezek már továbbmentek. Mit tehattunk egyebet, megindultunk vissza az erdőbe. Ahogy azonban kiértünk az útra, Knapp úrral találtuk magunkat szemben. Nagyon megrökönyödött ahogy meglátott bennünket, és azonnal kerékpárost küldött a csendőrségre jelentéssel.¹⁷ Néhány perc múlva már ott volt egy csendőr, aki azonnal vaktatóra fogott bennünket. Azt tudakolta főleg, hogy hol van a többi 20 szökevény. Ha akartuk volna, akkor sem tudtunk volna felvilágosítást adni.

Vittek minket Weitrába. Arra kértem a csendőrt, hogy engedje elhozni az erdőben maradt holmikat, megnyugtató, hogy arra már nem igen lesz szükségünk.

Képzeltető, hogy igen vegyes érzelmekkel indultunk útnak. Biztosra vettük, hogy már Weitrában végeznek velünk, mivel szökevények vagyunk és a szökésért halálbüntetés jár. Weitrában azonban nem történt semmi, mert 1 óra múlva még vagy 30 összehordott zsidóval együtt már indultunk teherautón Gmündbe. Itt sem történt semmi azonfelül, hogy kaptunk enni és ott töltöttünk egy éjszakát.

Másnap bevagoníroztak bennünket és egy hosszú szerelvény teli halálra szánt zsidóval, megindult Theresienstadt felé. Ezen az éjszakán nem sokat aludtunk, nem a kényelmetlenség miatt, hanem a várható események hatása végett. Arra is gondoltunk, hogy felrobbantják akár a németek, akár az angolok a vonatunkat. Nem történt semmi és úgy látszott, hogy megmaradunk a gázkamrának.

5 napig utaztunk. Hatodik nap reggel 9 óra tájban megérkeztünk Theresienstadtba. A fogunk is vacogott az izgalomtól. Hát ez a végső állomás. Feledve minden vitát és torzalkodást, érzékenyen elbúcsúztunk egymástól, ahogy a halálra indulókhoz méltó és elkészültünk a legrosszabbra. Minden perc egy örökkévalóságnak látszott amíg kinyitották a vagonok ajtaját. Összeszedtük poggyászunkat és ki akartunk szállni, amikor valaki barátságosan mosolyogva felkiáltott: „Csak szálljatok ki és hagyjatok minden poggyászt a kocsiban.” Nem értettük a dolgot, azt hittük, hogy komisz tréfát űznek velünk még halálunk előtt is. De mégsem látszott tréfának. Egy sereg jókedvű, mosolygó ember, férfi és asszony integetett felénk és kérdéseikkel rohantak meg. Hogy honnan jövünk és miféle nemzetiségűek vagyunk? Végre azután hosszas magyarázások után megértettük, hogy sorsunk egy csapásra megváltozott és már nem vagyunk halálraítélt rabok, hanem szabad emberek. El sem akartuk hinni. Az erdőben való 5 napi tévelygésünknek köszönhattük életünket. Megkértünk a haláltól! Előző napon vette át a genfi Vöröskereszt Theresienstadtot. Amint örömteli meglepetésünkből magunkhoz tértünk és kiszálltunk a vagonból, sorakoztunk és jó meleg feketekávé és kenyert kaptunk, majd pedig el-

¹⁷ Ludwig Knapp személye meglehetősen ellentmondásos. Ligeti emlékei szerint kifejezetten szigorú főnök volt, sőt őket például feljelentette az osztrák csendőrségen. Mások viszont úgy emlékeztek rá, hogy segített nekik. Utóbbiak a Knapp házaspárt beterjesztették a Yad Vashemben Világ Igaza kitüntetésre, melynek eredményeként azt meg is kapták 1968-ban. Lásd: https://righteous.yadvashem.org/?search=Knapp&searchType=righteous_only&language=en&itemId=4021526&cind=0

szállásoltak bennünket az úgynevezett Südberg barakkba,¹⁸ amely mintegy 2 emeletnyi magasságban van és az utcáról lépcsőkön kell felmenni, ha oda akarunk jutni.

Theresienstadt voltaképpen garnizonváros, teli hihetetlenül nagy laktanyákkal, amelyek most zsidótáborok voltak. Mintegy 35.000 ember volt ezekbe összegyűjtve, akik a krematóriumoknak voltak szánva. A Südberg táborban is volt vagy 10 barakk, összesen 900 emberrel. A mi barakkunkban 160 ember volt, jobbadán szegediek. Volt olyan tábor is, amelyben 4000 ember volt elhelyezve éspedig a legkülönfélébb nemzetiségűek. A magyarok száma akkor kb. 6000 volt Theresienstadtban.

Az elhelyezkedést illetően itt is szerencsénk volt, mert a Südberg volt a legjobban fekvő, legtisztább és legegészségesebb tábor és ezek közt is vezetett a szegedi barakk. Enni kaptunk bőségesen – különösen az első két hétben, miután fel akartak bennünket hizlalni –, de a menü meglehetősen egyhangú volt. Árpakása – amit mi gerstli néven ismerünk régebbi időkből – dominált, de kaptunk bőségesen burgonyát és egyéb főzeléket is, nemkülönben vaját, cukrot, gyümölcsöt és természetesen kenyeret is.

Miután átestünk a felszabadulás első örömnapjain, ismét lábra kapott az elégedetlenség. 14 napi vesztég zárt rendelték el, miután a városban járványszerűen lépett fel a tifusz. Amíg a munkatáborokban napi 11, 12 sőt, több órát is dolgoztunk fárasztó nehéz munkában, itt már senki sem akart semmit sem dolgozni. Persze nem is volt szó semmiféle kötelező munkáról, a barakk takarítását és a deportáltak körüli munkát mégiscsak magunknak kellett elvégezni. És erre sem akadt önkéntes vállalkozó, úgyhogy a táborparancsnokságnak kellett kirendelni embereket a munka elvégzésére. A nehezebb munkát végzők kétszeres adagot kaptak az ételekből, de még így is nehezen lehetett összehozni az „eszkompaniet”, akik az ételleket hozták fel a konyháról a tábor lakói részére.

Ámde nemcsak a mi táborunkban volt ez a helyzet, hanem a többiben is nemzetiségre való tekintet nélkül.

Nem sokkal miutánunk érkezett a táborba 600 magyar nő Auschwitzból. Ezek borzalmas dolgokat beszéltek el az ott átélt szenvedésekből. Aki rájuk nézett, minden további nélkül hitelt adott szavaiknak. Borzalmasan lerongyolódva, lezúllva érkeztek meg és anynyira kiéhezve, hogy a kétszeres adag elfogyasztása után még pótlást kértek, mert éhesek voltak. Nem laktak jól még négy hét elteltével sem és ebéd vagy vacsora után sorra járták a barakkokat és összekoldulták a burgonyahéjat, valamint a romlott burgonyát és azt is megették. És ebben a csoportban úgynevezett egykor jobb napokat látott nők, gazdag szülők gyermekei voltak, orvos, ügyvéd és mérnök feleségek és egyéb intellektuelek.

Kétségtelen, hogy szomorúan nagy időkhöz tanúi voltak ezek, akik meglátták Auschwitz Lagereit és blokkjait. Egy sincs közöttük, akinek ne lenne valamilyen felejthetetlenül borzalmas élménye. Sokat emlegettek egy Grete nevű szép szőke SS-nőt, aki őrmesteri rangban basáskodott felettük. Amilyen szép volt, olyan kegyetlen.

Blocksperre volt. Ez azt jelentette, hogy a blokkot elhagyni tilos. Rendszerint olyankor rendelték el, mikor csoportokat állítottak össze a gázkamra részére. Egy lány a tilalom ellenére kiszökött. Át akart menni egy másik blokkba megnézni, hogy nővére ott van-e

¹⁸ A tábor ún. Südberg részéről lásd: <http://www.ghetto-theresienstadt.de/pages/s/suedberg.htm>.

még. Grete észrevette a szökést, kerékpáron utánaeredt és korbácsával addig verte, míg összeesett és többé fel sem kelt.

Egy másik eset. Egy lány fivére ugyancsak auschwitzi fogoly volt. A férfiak tábora határos volt azzal a táborral, amelyben a nővér volt. A kerítésnél szoktak titokban néha-néha találkozni és néhány szót váltani. Az őt észrevette és minden figyelmeztetés nélkül lelőtte a lányt.

Hasonló eset, de itt 2 leánytestvér találkozott a drótsövénynél. Az egyik egy darab kenyeret dobott át a másiknak, a kenyér fennakadt a dróton. A lány érte nyúlt, de abban a pillanatban mikor hozzáért, holtan esett össze. A kerítés magasfeszültségű árammal volt telítve.

Felejtethetetlenül vésődtek emlékezetükbe a blockovák, rendszerint szlovákok és lengyelek, akik egy-egy blokk parancsnokai lettek. Komisszágukban túltettek a németeken is. Elvették a deportáltak, vagyis a Häftlingek elől az élelmiszereket, kövérré híztak, amíg emezek az éhségtől elcsigázottan alig vonszolták magukat.

A magyarokat különösen gyűlölték a lengyel, cseh és más nemzetiségűek, még a zsidók is, mert nem zsidónak tekintettek bennünket, hanem magyaroknak, akik a németek szövetségesei vagyunk és akiknek a háború elhúzódását tulajdonították. Valósággal irónia ez. Itthon kitaszítottak bennünket, mert zsidók vagyunk, ott magyarok voltunk. Nem is volt célszerű magunkat magyaroknak vallani, mert elég gyakran inzultáltak ezért bennünket. Viszont ők bátran és büszkén vallották magukat csehnek, lengyelnek vagy szlováknak, és a felszabadulás napján valamennyinek gomblyukában díszlett a nemzeti kokárda. Mi ettől el voltunk tiltva, bármennyire is dobogott bennünk a nemzeti érzés.

Auschwitznál is borzalmasabb hely volt talán Reimsdorf. Vegészeti gyárban dolgoztak itt a zsidók, mintegy 5000-en. Szintetikus benzint állítottak elő barnaszénből. SS-katonák voltak az őrök. A telepet úgyszólván naponta bombázták az angolok, de a zsidóknak nem volt szabad az óvóhelyre menni. Egy ízben 140 volt a halottak száma, máskor 106. Néhány halottja volt naponta a bombázásnak.

A táborparancsnok egy német cigány volt, aki találékonyabb volt a kínzásokban mindeki másnál. A munkaidő reggel 6-tól este 6 óráig tartott, délben ½ órai pihenővel. 5 ember kapott 1 kg kenyeret naponta. A reggeli feketekávé, persze cukor nélkül, ebédre 7 deci leves, este pedig sorakozó volt a vacsora, amikor a létszámot állapították meg és ami 2 órát vett igénybe. Ilyen élet mellett nem csoda, hogy átlag 20 halott volt naponta. Ezeket a csoport vitte magával a munkahelyről a mezőre, ahol elásták őket. A cigánybőrbe bújtt vadállat egyszer félholtra vert egy embert, mert az, hogy a hideg ellen védekezzék, papírt csavart a derekára. A tábornak volt ugyan zsidó orvosa, de az annyira félt a cigány parancsnoktól, hogy még a haldoklót sem merte betegnek jelenteni.

Kedvenc szórakozása volt a cigánynak, hogy aki nem dolgozott elég gyorsan, azt a legnagyobb hidegben vízzel locsolta le. A víz néhány percre ráfagyott és az ember nem tudott mozdulni, mert megfagyott. Mikor kiadták a parancsot, hogy a tábornak Theresienstadtba kell szállítani, 500 beteg volt köztük. Ezeket is nyitott kocsikba rakták és az SS-ek az ütközőkön állva lövöldözték le azokat, akik nem tudtak felkapaszkodni. Itt is szökést

kíséreltek meg elszállítás előtt, de ezeket is elfogták és 300-at közülük agyonlőttek. Az 5000 emberből 2680 érkezett Theresienstadtba.

Duderstadt felsősziléziai táborban is dolgoztak magyarok. Helyzetük nagyjában hasonlított a többi kényszermunkáshoz. Az SS-főcsoportvezető szabályszerűen ütötte-verte őket. Itt két turnusban dolgoztak lőszergyárban, éjjel és nappal. Az éjjel dolgozók reggel 8-kor kerültek ágyba, de már délelőtt 10-kor felkeltették őket valamilyen külön munkához. Összes répát szállítottak a telepre téli élelem gyanánt és azt kellett elvermelni. A zsidók éhesek voltak. A répát őrizetlenül hagyták éjszakára. Csak természetes, hogy akadtak vakmerő vállalkozók, akik éjjel kilopakodtak, hogy megdézsmálják a finom csemegét. A répa azonban nem volt őrizetlen, sőt, nagyon is őrizték és szinte lesték a tolvajokat, akik beleestek a csapdába. Lefogták, majd kegyetlenül elverték őket, nullásgéppel kopaszra nyírták fejüket, megvonták egy napi kenyéradagjukat és 3 ebédjüket. A lekopasztott asszonyoknak csikorgó hidegben sem volt szabad kendőt kötni fejükre, hogy elrettentő példaként lássák őket.

A legborzalmasabb látvány azonban, amit Theresienstadtban végigéltünk, egy foglyovonat volt, amely meg nem állapítható börtönből érkezett. Nem beszélhettünk velük, mert nem volt szabad közelükbe menni. Sok volt köztük a tifuszos. Ezek nem zsidók voltak, legalábbis 90%-ban nem. Politikai foglyok voltak. Létszámuk eredetileg 11 000 volt, amikor megérkeztek, már csak 1200-an voltak. A vagonok le voltak lakatolva, örök nem kísérték a vonatot. A theresienstadti zsidók nyitották fel a kocsikat és ahogy egy-egy kocsi ajtaja kinyílt, dültek ki belőle a hullák. Mintegy 450 halottat hoztak magukkal és 750 élőt, ez a kifejezés azonban, hogy élő, erős túlzás, ezek élőhalottak voltak és egyáltalában nem hasonlítottak emberekhez. A kísérő katonák tisztában voltak vele, hogy ennek a szállítmánynak az átadása az ő halálukat jelentené, tehát egyszerűen megszöktek a vonatról. Még a mozdonyvezető sem tudott szökésükről. Ezeket a szerencsétleneket csak néhány napig tartották Theresienstadtban, onnan Karlsbadba vitték őket üdülésre és orvosi kezelésre, no meg főként táplálásra.

Ettől függetlenül a háború még mindig továbbfolyt, csak éppen mi éltünk semleges területen, a svájci vöröskereszt védelme alatt. Egy szép napon mégiscsak vége lett a háborúnak. Olyan örömrivalgás töltötte be Theresienstadtot, hogy szinte megremegtek a kaszárnyák falai. Az emberek – mármint a zsidók – zeneszóval vonultak végig a városon és aki németet útban találtak, azt kegyetlenül elverték. Ilyen persze nem sok akadt, mert idejekorán megneszelték a veszedelmet és kereket oldottak.

Theresienstadtot az oroszok 1945. május 8-án szabadították fel.

A felszabadított emberek megrohanták a német házakat és feldúlták azokat. Egy csapásra felszabadult az éveken át kegyetlenül elfojtott indulat. Az emberekből kitört az 5-6 év szenvedése és mint a kiáradt folyó elsöpört minden akadályt. Reggel már cseh csendőrök és cseh katonák vették át a várost és tartottak rendet, amennyire tudtak. A németeket, akiket a környékről kezdtek nyomban összeszedni, ők sem tudták megvédeni. A tömeg megrohanta a városon keresztülvonulókat és bizony nem egyet agyonvert közülük. Ha felismertek egy-egy kegyetlen munkavezetőt, SS-katonát vagy blockovát, annak bizony nem kegyelmeztek. Nem volt szép látvány, talán igazságos sem volt minden esetben, de

nagyon is érthető volt. Ezek az emberek – különösen a lengyelek – 6 éven át szenvedték a legválogatottabb kínzásokat, ezeknek megölték szüleiket, gyermekeiket, testvéreiket, ezek népét 90%-ban meggyilkolták a németek, tehát emberileg nagyon is megérthető, ha bosszúért lihegtek és bosszút álltak a gyilkosokon.

Három napig nem akadályozta semmiféle hatás a fosztogatást és azt az időt alaposan kihasználták az emberek. Nem telt bele 3 nap és 10 km-es körzetben nem volt német ház, amelyet ki nem fosztottak volna. Nemcsak az értékeket, hanem fehérneműket, ruhákat, ékszert, pénzt és edényeket hordták el, de a bútorokat is. Miután pedig arról szó sem lehetett, hogy ezeket magukkal hozzák, feltűzték. Heteken át a legdrágább bútorok lángjánál sütötték, főzték a levest, burgonyát és minden egyebet, amit a német házakból harácsoltak. Erre egyébként egy új és találó kifejezést találtak az „organizálás”-t. Mindent organizáltak és ebbe annyira begyakorolták magukat, hogy mikor már nem volt mit elhozni a német házakból, akkor egymástól organizálták el a könnyen szerzett portékát.

Ezekből az elhagyott javakból valóságos tőzsde alakult ki. Pénz nem lévén forgalomban, olyan cserekereskedelem fejlődött ki, amely vetekedett a legjobban megszervezett apparátussal.

Miután pedig semmi sem tart örökké és mindent meg lehet szokni, a szabadságot is megszoktuk, sőt, rövidesen úgy találtuk, hogy ez a szabadság nem teljes. Egyre gyakrabban hangzott a panasz, hogy miért szabadítottak fel bennünket, ha nem mehetünk haza. Egyelőre csak a cseheket szabadították fel, illetőleg ezek használták ki a szabadságot, mert ahányan voltak, annyifelé széledtek el. Hazamentek valamennyien, otthagynak csapat-paport. Csakhamar személyzet nélkül maradt a konyha, a raktárak és a kórházak, amelynek személyzete a csehekből került ki. Mindenhova új személyzetet kellett toborozni, ami nem volt egészen egyszerű feladat, mert a csehek, akik hosszú időn át végezték ezen munkálatokat, be voltak jól gyakorolva. Az átmenet zökkenővel járt, ami bizony a mi rovásunkra ment, mert az élelmezés megromlott és az ellátás késedelmes lett. Csak a mi kórházunkban nem volt baj, mert annak vezetését dr. Bedő Imre vette át, aki igazán szívén viselte nemcsak a szegediek sorsát, de általában a táborbeliekét is. Éjjel-nappal dolgozott és volt olyan nap, hogy 300 embert kezelt.

Közben azonban a magyarok is kezdtek szökdösni és megalakult az első kis csoport, amely útra kelt. Voltaképpen ez veszélyes volt, mert az országút és a környező erdők teli voltak bujdosó németekkel, akikre vadásztak a csendőrök és elég sűrűn hangzottak fegyverlövészek. Különösen, amikor az oroszok is bevonultak a városba. Ezek szigorúan ellenőrizték a környéket és meg is tiltották a városon kívül való tartózkodást.

Az oroszok bevonulásával megszűnt a vöröskereszt működése és a zsidók ellátását ők vették át. Kezelésük alatt megváltozott az élelmezés és általában az ellátás. Az emberek kaptak cipőt, ruhát, fehérneműt és minden egyebet, amire szükségük volt. Most már rendszeren kiöltözve vártuk a szabadulás óráját. Különféle bizottságok alakultak, melyek az utazást szorgalmazták. Volt természetes magyar bizottság is, de az elutazás nem akart megindulni. Nincsen vagon mondották, majd azt, hogy a hidak le vannak rongálva és a vonat nem mehet át a folyókon, sőt, a vasútvonalak is meg vannak rongálva. Mindez igaz volt, de a legnagyobb baj a szervezetség hiánya volt. A Joint volt az egyetlen szerv,

melynek módjában lett volna az utazást megszervezni, de ennek meg nem voltak hozzáértő emberei. Így aztán heteken át hányódtunk és várakoztunk. Csupán egy vasúti kocsira való szegedi utas indult el soron kívül, egy nyugalmazott szegedi vasutas élelmessége segítségével. Ez bemutatkozott az ottani vasúti állomásfőnöknek és bemondta, hogy mintegy 50-60 magyar vasutas van Theresienstadtban, akikre nagy szüksége lenne a magyar államvasutaknak. Igen fontos érdek tehát mondotta, hogy ezek mielőbb hazamehessenek. Az állomásfőnök elhitte a mesét és kollegiális kötelességének tartotta a kérés teljesítését. Rendelkezésre bocsátott egy személykocsit, amelyben azután hazautaztak elsősorban a választott vezetőink, azok rokonsága és a jóbarátok. Szóval mindenki utazott ezzel a kocsival, amelyet azután szlovák vonathoz kapcsoltak, csak éppen vasutas nem. Ez az eljárás természetesen érthető felháborodást váltott ki, de az az aranyvonattal utazókat egyáltalán nem befolyásolta.

Ünnepnap volt a táborban az a nap, amelyen két szegedi fiatalember, Kertész István és Déry Pál odaértek. Ezek miután a szerb partizánoknál szolgáltak, engedélyt kaptak az orosz parancsnokságtól, hogy felkeressék a német és osztrák táborokat, hogy szüleiket és feleségeiket hazavihessék. Ezekről kaptuk az első megbízható híreket Szegedről. Ezekről tudtuk meg, hogy kik vannak már odahaza, és hogy milyen a világ Szegeden. Ezekről hallottunk első ízben arról, hogy a mi barátaink, akik a deportálásunkban hathatósan közreműködtek, részben megszöktek, részben letartóztatásban vannak. Megtudtuk, hogy Valentini Ágoston a [z igazságügyi] miniszter, Balogh István az államtitkár,¹⁹ hogy Burger Béla²⁰ ugyancsak államtitkár, hogy Dénes Leó a polgármester,²¹ hogy Róna Béla pénzügyi tanácsnok és hogy egy csomó ember, aki minket megelőzve érkezett haza, tüneményes karriert csinált. Pár hét múlva Szász Máttyás és Pártos Endre érkeztek le hasonló célból Theresienstadtba és ezekről további adatokat kaptunk, amelyek megerősítették az első híreket. Ezekről tudtam meg, hogy Szegeden 2 napilap jelenik meg és kik szerkesztik azokat.

Körülbelül 2 havi ottlét után az első magyar transzporttal indultunk mi is útnak.

Itt is 3 csoportra osztották a magyarokat és itt is óriási tülekedés volt az elsőségért. A bizottság, mely a csoportokat összeállította, állandó ostrom alatt állt és természetesen mindenki elégedetlenkedett, akik kimaradtak az első transzportból.

A vonat elég kedvezőtlen körülmények között indult el. Ahhoz képest, hogy két heti útra volt kilátásunk, igen kevés élelmiszert kaptunk, de különösen kevés kenyeret. Azt mondták, hogy autóval utánunk hozzák, ami hiányzik. Alig haladtunk 10 km-t, kisiklott a vonat és csaknem egy teljes napot vesztegeltünk nyílt pályán, amíg újra elindulhatott. Útközben derült ki, hogy nem mehettünk az előre kitervelt útirányban, mert a pálya nem szabad, tehát másfelé irányítottak bennünket. Közben napokat ácsorogtunk egy kis állomáson, de a megígért kenyeret csak nem hozták utánunk, bár gyalogszerrel is utolérhettek volna bennünket. Ezzel szemben megjelentek az állomásokon a falu lakói,

¹⁹ Balogh István az Ideiglenes Nemzeti Kormányban a miniszterelnöki hivatal politikai államtitkáráként a sajtóügyekért és papírgazdálkodásért felelt.

²⁰ Bojta [Burger] Ernő Béla az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnökségének adminisztratív államtitkára volt, ő szervezte meg a Népbírószágok Országos Tanácsát.

²¹ Dénes Leó 1945–1950 között volt Szeged város polgármestere.

akik pénzért és ruhafélékért adtak kenyeret. Körülbelül 8 napi keserves vergődés után meguntam a cammogást és elhatároztam, hogy otthagynom a transzportot. A koplalást is untam már.

Összeszedtem poggyászomat és feleségemmel együtt otthagytuk a vonatot. Az állomáson vesztegelt egy másik tehervonat, amellyel árpát szállítottak a szlovák hadsereg részére. Egy fiatal szakaszvezető, a kísérszemélyzet parancsnoka, magyarul is jól beszélt, felvett bennünket a vonatra és az árpászsákok között elég kényelmesen elhelyezkedve 3 nap alatt végre Pozsonyba érkeztünk.

Pozsonyban az állomáson vöröskeresztes misszió várakozott a deportáltakra és miután reggelivel elláttak bennünket, beirányítottak a városba, ahol mindenekelőtt fertőtlenítettek, majd 500 cseh koronát adtak mindannyiunknak. Ebédet a zsidó menzán kaptunk, éjszakai szállást pedig a kórházban.

Minden igyekezetünk, hogy autót szerezzünk, amely a határig elvinne bennünket, kárba veszett. Hiába fordultunk eziránt a Jointhoz, ők sem tudtak rajtunk segíteni. Nem tehattünk egyebet, minthogy betolakodtunk egy Komárom felé induló vonatba és újabb 24 órát zötyögtettük magunkat a rozoga tehervonattal, amely 10 percnyi mozgás után 2-3 órát vesztegelt. Estefelé értünk szlovák Komáromba. Itt jó paprikáskrumplival vendégelt meg bennünket a zsidó hitközség. Ez volt az első szimbolikus magyar étel, melyet több mint 1 év után élveztünk.

Az állomásról kocsin jöttünk be, a kocsi megvárta bennünket amíg jóllaktunk és azután továbbvitt a Duna-partig, ahol a felrobbantott híd helyett improvizált pontonhídon gyalog kellett átmennünk magyar Komáromba. Késő éjszakáig kellett itt várakoznunk a Budapest felé induló vonatra. A jóérzésű állomásfőnök külön teherkocsit engedélyezett a deportáltaknak, úgyhogy a körülményekhez képest elég kényelmesen utaztunk.

Reggel 9 óra tájban érkeztünk meg a Kelenföldi állomásra, ahol a Joint kirendeltsége várt ránk és ahonnan a reggeli után kocsival vittek bennünket a Bethlen térre a Joint központjába.

Innen ha már nem is éppen gyors, de mindenképpen könnyű volt az út Szegedig, miután ugyancsak külön kocsiban, és pedig személykocsiban utaztunk. Este 8 órakor érkeztünk meg és az állomásról a Bors Szállóba²² irányítottak bennünket. Itt újabb fertőtlenítés következett, ami 10 óráig tartott és már nem is jöhettünk a városba, miután 10 óra után az utcán közlekedni tilos volt. Ott aludtunk a Borsban a parkettre rakott szalmazsákon, de nem aludtunk rosszul, főleg abban a reményben, hogy végre elbúcsúzunk a szalmazsákoktól és egyéb hevenyészett kemény fekhelyektől.

Ebben azonban tévedtünk, mert ahogy idehaza fogadtak bennünket, az semmiesetre sem hasonlít ahhoz, amit reméltünk. Nem mondom, a régi jóbarátok, ismerősök kitörő örömmel fogadtak, de amikor lakásunkba akartunk beköltözni és amikor régi elhagyott pozíciókat elfoglalni, akkor kiderült, hogy egyáltalán nem örülnek túlságosan visszatértünknek, sőt, mintha rossznéven vették volna, hogy életben maradtunk. Ha már oly rengeteg zsidó pusztult el odakünn, úgy gondolták, mi is rákerülhattünk volna a mártírok

²² A Bors Szálló épületébe egy évvel korábban, a szegedi gettósítás során kikeresztelkedett zsidókat zártak.

listájára és nem veszélyeztetnének senki állását és lakását. Mert hiába mondják, hogy rengeteg a munka és mindenki dolgozhat aki akar, én azt tapasztaltam, hogy nem mindenki dolgozhat vagy legalábbis nem a régi helyén. Ezeket a helyeket elfoglalták azok, akik korábban jöttek és a későn érkezőknek már csak jelentéktelen és rosszul fizetett helyek maradtak meg.

A második családás, amely a hazatért deportáltakat érte, még nagyobb volt. Mi azt hittük, hogy itt – miként külföldön mindenfelé – már lakat alatt vannak azok, akiknek az eltelt esztendő, amelyet a halál árnyékában végigkínlódtuk, köszönhetjük. Keservesen tévedtünk. Igen sokan járnak-kelnek szabadon, igen sokan ülnek ma is hivatalukban, akiknek börtönben volna a helyük. És akikre rá is tette kezét az új kor igazságszolgáltatása, korántsem szenvedik át azokat a borzalmakat, amelyeket mi szenvedtünk 1 évig. Ahogyan elnézem reggelenként a munkába induló nyilasokat, az a benyomásom, mintha valamely kedélyesnek ígérkező kirándulásra mennének. Vidáman diskurálnak, szívélyesen köszöntik ismerőseiket, elbeszélgetnek a kísérő rendőrrel és egyáltalán nem keltik azt a benyomást, mintha büntetés súlya alatt görnyednének, avagy mintha bűneikért vezekelnének.

Németországban, Ausztriában, Csehországban és egyebütt a horogkeresztesek haját a koponyától tarkóig a közepén mintegy 2 ujjnyi sávval lenyírják, kalapot nem viselhetnek és hátukra akkora horogkereszt van festve, nemkülönben mindkét nadrágszárukra amekkora elfér, hogy mindenki már messziről felismerje és kerülje őket. Beszélgetni munka vagy menetközben még egymással sem szabad, nemhogy idegen megszólíthatná őket vagy ők megszólíthatnának valakit. Önélelmzésről szó sem lehet és csak azt a kosztot kaphatják, amit ők adtak enni a zsidóknak a büntetőtáborokban. A munka amit elvégeznek nem olyan tessék-lássék munka mint a mienké, és olyan hitvány frátert, mint amilyen dr. Temesváry László volt, aki rettegésben tartotta a város zsidóságát és aki lakásaiból 2 óra alatt dobálta ki a város polgárait, nem 1 évre, hanem legjobb esetben 10 évre ítélnék, ha ugyan nem akasztófára.

Szenvedéseinkért sem erkölcsi, sem anyagi elégtételt nem kapunk és a hatóság, amelynek kötelessége lenne mindenképp segítségünkre lenni ugyancsak passzivitással viselkedik velünk szemben. Tétlenül nézi és eltűri, hogy akárhány deportált még hónapok után is rokonoknál vagy ismerősöknél vagy átmeneti otthonokban hányódik, akárhány még most sem alszik ágyban, párnák között, hanem akárcsak Auschwitzban szalmazsákon vagy a puszta padlón, és sok nem képes visszaszerezni régi lakását, amelyből kiűzték jog és igazság ellenére. Mert még mindig vannak méltánylást érdemlő szempontok, amelyek előnyt biztosítanak arra, aki a deportált lakásába befészkelődött. És százával vannak, akik elrabolt bútorukat, ruháikat, edényeiket és az élet egyéb nélkülözhetetlen kellékeit nélkülözni kénytelenek. Mert az élelmesek, az itthon maradtak pompás lakásokban, főúri berendezéseikkel sütkéreznek az élet napos oldalán.

Kitör belőlünk a keserűség mikor azt látjuk, hogy az élet újra kezdésének még a lehetőségétől is megfosztanak bennünket és amikor egy olyan tél közeledtétől kell rettegnünk, mely az odakünn eltöltött tél rémségeivel fenyeget.

Senkinek nem akarunk itt terhére lenni és nem alamizsnáért könyörgünk, hanem követeljük, hogy adják vissza haladéktalanul otthonunkat, adják vissza elhurcolt búto-

rainkat, elrabolt ruháinkat és mindazt amire szükségünk van a megélhetéshez, és amit eloroztak tőlünk. És azt hiszem, hogyha sokat vitáztunk és civódtunk is odakünn, abban mindnyájan egyek vagyunk, akik a halál árnyékából visszajöttünk.

Mindezeket a borzalmakat túlszárnyalták a theresienstadti gyermekotthonok. Ilyenek is voltak, minthogy voltak aggok házai is. A gyermekotthonokba gyűjtötték össze a gyermekeket fél évestől 12 éves korig ott, ahol úgy gondolták, hogy akadályozzák az anyákat a munkában. Mert nem mindenhol dobták az újszülött csecsemőket a hullákkal együtt a krematóriumba. Voltak helyek, ahol megkegyelmezték nekik. Láttam ezeket a csecsemőotthonokat, és elszorult a szívem abban a tudatban, hogy ezek a gyerekek sohasem fogják megtudni, hogy kik a szüleik, hogy milyen nemzetiségűek. A szovjet bizonyára derék embereket fog belőlük nevelni, de azt az érzést, amely a gyermeket a szülőhöz köti, sohasem fogják megismerni. Aminthogy a szülők sem fogják sohasem megtudni, hogy mi lett gyermekükből, akit bizonyosan keservesen megsirattak és meggyászoltak. Jártam az aggok menhelyein is. Csupa öreg töpörödött mindkét nembeli ember, akik a sors különös kedvezése folytán életben maradtak. Elégedetten sütkéreznek a napos kertben, szivaroznak és pipázgatnak. Jó étvággal fogyasztják a bőséges táplálékokat, amelyekkel az orosz hatóság ellátja őket. Meg kell hagyni, hogy a gyermekekről és aggokról megható gondossággal törődik az orosz parancsnokság.

Azt mondják, hogy ne legyünk bosszúállók és ne toroljuk meg az ellenünk elkövetett gazságokat, mert nem tudhatjuk, hogy azt sújtja-e bosszúnk, aki megérdemli a büntetést vagy pedig egy ártatlan bűnhődik. Ezeknek azt mondom, hogy ezt a nyilasokhoz kellett volna intézni, azok sem kérdezték, hogy ki a bűnös és ki az ártatlan, hanem válogatás nélkül gyilkoltak és pusztítottak bennünket és nem kímélték a gyermekeket. Ha kegyetlenek is lennénk, akkor sem lehetnénk olyan kegyetlenek, mint amilyenek ők voltak velünk szemben.

2. Kasztner Rezső és a 15 000 „jégre tett” zsidó sorsa Részletek Kasztner 1946-ban írt jelentéséből¹

15 000 zsidó megmentése

Július² 14-én Eichmann azzal fogadott, hogy ajánlatunk „elvileg elfogadható”. 100 000-ról azonban szó sem lehet. Hajlandó volna 30 000 magyar zsidót Ausztriába szállítani és ott „jégre tenni”. Ezek azonban csakis a magyar honos zsidók lehetnek. Kárpátaljáról és Erdélyből semmiképp. Azok nagy részét egyfelől már úgyszólván elszállították, másfelől etnikailag értékesebb és nemzőképesebb elemek. Ő nem érdekelt abban, hogy ezeket életben hagyja. Eichmann ezenkívül azt a feltételt szabta, hogy az 5 millió svájci frankot egy összegben és előre fizessük ki.

Közöltem vele, hogy ez technikailag nem volna lehetséges. Javasoltam, hogy helyett a kölcsönös bizalom alapján nyílt számlára dolgozzunk. Minden elindított vonat után utólagosan elszámolunk.

Eichmann bólintott, hogy egyetért.

Először az Ausztriába szállítandó zsidók fejkvótáját beszéltük meg. Eichmann 200 dollárt kért. Én 100 dollárt ajánlottam abban az esetben, ha a zsidók életben maradnának.

Ezután a megegyezés részleteiről tárgyaltunk. Rögzítettük, hogy vidékről és a fővárosból 15 000–15 000 fő megy Ausztriába. Ott a munkaképeseket munkába állítják. A gyerekeket, öregeket és betegeket életben hagyják, a családok együtt maradnak. Ezek eltartása, a betegek gondozása – mondta Eichmann – azon feladatok közé tartozik „melyek nem szerepelnek a Birodalom költségvetésében”. A költségeket a Vaada³ fogja Budapestről finanszírozni. Ebbe azonnal beleegyeztem és előlegként felajánlottam 100 000 pengőt. Felajánlottam még azt is, hogy Magyarországról pótlólag élelmiszert (zsírt, húst, konzerveket és pékárukat) küldenénk Ausztriába. Eichmann elfogadta, de megjegyezte, hogy megtörténhet, hogy ezeket részben „normál” élelmiszerekkel helyettesítik. (Ez azt jelenti, hogy a zsírt, cukrot, ilyesmit zöldségre cserélné.)

¹ Kasztner Rezső jelentésének eredeti példánya több levéltárban is megtalálható. Kötetünkben a YVA-ban az O.15 H/36. szám alatt őrzött példányt használtuk. Angol nyelvű fordítását lásd: *The Kasztner Report. The Report of the Budapest Jewish Rescue Committee, 1942-1945.* szerk. Karsai László–Molnár Judit Jerusalem, Yad Vashem, 2013. Kasztner 1945 őszén döntött úgy, hogy részletes jelentést ír német nyelven saját és cionista társai tevékenységéről, a Vaada, magyarul Mentőbizottság tárgyalásairól a német és magyar hatóságokkal 1942–1945 között, embermentő tevékenységük folyamatáról, nehézségeiről, eredményeiről, illetve eredménytelenségéről. A jelentéséhez igyekezett minél több eredeti, korabeli iratra, feljegyzésre támaszkodni. A megírással 1946 decemberére – amikor a XXII. Cionista Világkongresszus összeült Baselben – készült el. A Yad Vashemben található Kasztner hagyaték iratai szerint legalább 250-en megkapták a stencilen sokszorosított szöveget; cionista barátai, ugyanakkor ellenfelei is, továbbá a volt Zsidó Tanács tagjai, a Joint amerikai és svájci munkatársai, politikusok, az ún. Kasztner-vonat utasai stb. Kötetünkbe csak a „jégre tett” zsidókra vonatkozó fejezeteket válogattuk be magyar fordításban.

² Helyesen: június

³ A szervezet teljes neve héberül: Vaadat haEzra vchaHacala, magyarul Segélyező- és Mentőbizottság.

Végül Eichmann közölte, hogy a 30 000 ember ausztriai ellátása komoly adminisztrációt igényel. Követelte, hogy küldjünk 8–10 munkatársat Budapestről Bécsbe, hogy ott irodát szervezzenek, mely Krumey vezetésével fog majd működni.

Elfogadtam a javaslatot, bár egyetlen munkatársunk sem volt hajlandó Bécsbe átköltözni. Így később azt ajánlottam Eichmann-nak, hogy a 30 000-ből válassza ki őket.⁴

Ezen egyezség nyomán 6 vonat ment, nagyjából összesen 18 000 zsidóval a magyar anyaországból Bécsbe és Alsó-Ausztriába. A legtöbben Debrecenből, Szegedről, Szolnokról és Bácsalmásról származtak.⁶

Az ő sorsukról később számolok be.

[...]

Két vonatot összecserélnek

Ezt követően – Kolozsvár példája nyomán⁷ – a többi gettóból Budapestre akartunk hozni kisebb, prominens személyiségekből álló csoportokat (ekkor már régen nem létezett a cionisták és nem cionisták közötti választóvonal) azzal a céllal, hogy a palesztinai transzportba soroljuk, vagy legalábbis a Columbus utcai táborban biztonságban tudjuk őket.

Ezeket a listákat a neológok és ortodoxok országos irodájával, valamint a cionista szövetség elnökségével közösen állítottuk össze. A munka irányításával Szilágyi Ernőt, a Vaada tagját bízták meg.

Ami a 15 000-et illeti: a Vaada levelet intézett a kiválasztott gettókban lévő rabbikhoz vagy más nagy tiszteletnek örvendő személyiségekhez, amelyben lefektette a már említett alapelveket az Ausztriába szállítandó zsidók kiválasztásával kapcsolatban.

Ezeket a névlistákat és a levelet aztán átadtam Wislicenynek.⁸

Német részről – ahogyan korábban is – Wisliceny volt a gettósítás és a deportálások közvetlen irányítója. Eichmann jóváhagyása után egyedül rajta múlt, hány embert visznek SS-kísérettel valamelyik gettóból a Columbus utcai táborba. Ugyanígy ő döntött arról is, melyik táborból indítanak vonatokat Ausztriába.

Wisliceny ezeket a megbízásokat kevés kivétellel teljesítette. Így a békéscsabai (40), debreceni (88), szabadkai, újvidéki, székesfehérvári, szombathelyi, kecskeméti, szegedi (66) stb. gettókból néhány száz zsidó Budapestre került.

⁴ Az egyik irodai alkalmazott Csillag Edit lett. Lásd II.1.a.(1) és II.1.a.(2) számú dokumentumok.

⁵ Kasztner anyaország alatt a trianoni határok közötti Magyarországot érti.

⁶ Valójában öt vonat ment Strasshofba: kettő Debrecenből, kettő Szegedről és egy Szolnokról. A bácsalmásiakat az egyik szegedi vonathoz csatolták. Ezek a vonatok körülbelül 15 000 főt szállítottak Strasshofba.

⁷ Június 10-én 388 főt szállítottak Kolozsvárról a Columbus utcai táborba.

⁸ Wisliceny, Dieter (1911–1948) Adolf Eichmann közvetlen munkatársa, majd helyettese. 1931-től az NSDAP tagja. 1940-től a pozsonyi német követségen zsidóügyi szakértő (*Judenberater*), a szlovák zsidók deportálásának megszervezője. 1943 februárjától decemberig Görögországban a deportálások egyik szervezője, 1944 tavaszától Eichmann magyarországi stábjának egyik vezetője. 1945 májusában amerikai fogságba kerül. Csehszlovákiában bíróság elé állítják, halálra ítélik, kivégezik.

A szegedi főrabbi,⁹ dr. Frenkel beszámolójából az alábbi kivonat rávilágít arra, hogyan zajlott ez az akció a helyszínen:

„A szegedi gettó deportálása június 24. és 28. között történt... *Budapestre* a Columbus utcai táborba a következő 66 személyt vitték:

Szegedről: Löw Immánuel és családja, Frenkel Jenő és családja, Biedl Samu és családja, Varga Mihály és családja, Schwarz Ede és családja, dr. Vas Ignác és családja, Weisz Vilmos és Klára, Jungreis Ábrahám és családja.

Hódmezővásárhelyről: dr. Silberstein Adolf és családja.

Szentesről: dr. Berend József és családja.

Június 28-án a harmadik, utolsó deportáló vonattal 2400 *általunk kiválasztott zsidót szállítottak Ausztriába*.¹⁰

A két előnyben részesített csoport a következőképpen állt össze:¹¹

Június 20-án parancsot kaptunk az SS-századostól a 2400 fős lista összeállítására, egyidejűleg megmutatta azt a levelet is, amely alapján a parancsot kiadta. (Szilágyi Ernő írta alá.) Június 24-én bejött az irodámba a százados, kezében egy távirattal, és felolvasott 12 nevet, akiknek családjai egy külön csoporttal fognak menni. Hogy hová, nem árulta el. A nevek között olyan kollégáim is szerepeltek, mint dr. Durchschlag [Pinkász] Battonyáról és dr. Kalmár [György] Csongrádról, akik nem a szegedi gettóban tartózkodtak.”

Eddig dr. Frenkel beszámolója.

Ha korábban a sors kezét említettem, nem üres frázis volt. A megmenekültek listája csak ritkán egyezett meg a Budapesten éjszakákon át összeállított listákkal. A sorsnak külön útjai vannak. Egyesek ösztöne is közrejátszott abban, hogy a listákból valóság váljon.

Sok helyen érvényesült a helyi szervek befolyása: a gettók vezetőinek önkényeskedése, pénze, hatalma. A kívülálló aligha tudja elképzelni, hogyan hat egy ilyen levél a vesztőhelyen (a gettóban), hogyan válik ismertté először az eljárók és híveik szűk körében, aztán csodával határos módon eljut a tömegekhez is. És egyszer csak mindenki tudomást szerez róla. Senki nem tudja, és mégis mindenki tudja, hogy miről van szó. 20, 30, 40 embert szólítanak. Az egyik jelentkezik. A másik elrejtőzik és magával vonszolja a feleségét, ráncigálja a gyerekeit, mert nem akar menni. Fél; érzékei meg vannak zavarva, azt tanácsolják neki: maradj! És ő nem megy.

A másik, akinek a nevét nem olvasták fel, akit nem szólítottak, akarja. Akarja!! Sír, könyörög, fenyegetőzik. A leginkább felfokozott pillanatban foggal-körömmel verekszi át magát. És megy.

Székesfehérvárott a következő történt: A listát időben megkapta Wisliceny. Egy napon felkeresett lakásomban az ottani zsidó közösség egyik tagja, név szerint Bernstein (egy magas kitüntetésekkel rendelkező tartalékos tiszt, aki ezért kivételezett volt). Átadott

⁹ Frenkel Jenőt 1947-ben választották meg főrabbiná. 1944-ig Löw Immánuel volt a főrabbi Szegeden. Frenkel eredeti feljegyzése megtalálható a Kasztner gyűjteményben, Kasztner stilizálva közli Frenkel feljegyzését. YVA, P 54.

¹⁰ Frenkel feljegyzésében ez a mondat nem szerepel.

¹¹ Frenkel feljegyzésében ez a mondat nem szerepel.

nekem egy másik listát, amellyel azonnal felkerestem az akkor Budapesten tartózkodó Wislicenyt. Kértem, hogy a megadott személyeket *pótlólag* vegye fel a listára.

A következő napon *a kiegészítő listán szereplő 80 személy* közül 30 megérkezett a Columbus utcába. Az eredeti listán feltüntetett személyek közül egyetlenegy sem volt köztük. *Az első listát Wisliceny nem továbbította a székesfehérvári gettó parancsnokságának*, csak harminc – általa taláalomra kiválasztott – nevet a kiegészítő listáról. A székesfehérvári hitközség, melynek élén dr. Hirschler Pál, az izraelita kiválóság, fiatal rabbi, nagy tudós és rendkívül erkölcsös személyiség állt, Auschwitzba került.

A harminc, többnyire idősebb nőt és férfit az utolsó pillanatban vették ki a deportáló vonatokból.

Az Ausztriába menő vonatokkal kapcsolatos utasításokat sem hajtották végre mindig. A véletlen játszott közre, és bíró lett, élet és halál fölött döntött.

Az a vonat, amelyet a győri és a komáromi gettókból Ausztriába kellett volna irányítani, Auschwitzba ment. A kísérő SS tiszthelyettes így rendelkezett. Tévedésből. Megszokásból. A szlovák határon azonban feltartóztatták a vonatot, mivel a számát nem tartalmazta a tranzit-megállapodás.

A kísérő SS tiszthelyettes táviratban utasításokat kért Eichmanntól.

Megismétlődött újból a döntések szörnyű feszültsége azzal a különbséggel, hogy ezúttal az egyént megbénították, semmit sem tudott tenni. Hiába rángatnak az ösztönök, hiába kiáltanak, üvöltenek: mentsd magad, cselekedj! 3000 zsidó van bezárva a vagonokba. Megbilincsel, élettelen tárgyak. Ezúttal a sors önállósítja magát.

Senki nem tudja pontosan, miről van szó, és mégis mindenki tudja: óriási válaszut előtt állnak. Hova megy tovább a vonat? Nem mehetnek a telefonhoz, nem hallhatják a beszélgetést, reszketnek a sorsukért. És már soha nem fogják megtudni, hogyan döntött Eichmann: „Na, ha már a szlovák határnál vannak, menjenek csak szépen tovább! Auschwitzba! Jó van?!”

A két vonat számát egyszerűen kicserélték. A Győrből érkezett vonatot, rajta a zsidóság egy másik kiválóságát, dr. Róth Emil rabbit, a győri hitközség vezetőjét, e kor valódi hőst, a sors által kiválasztott 3000 emberrel a halálba küldték.

A győri helyett egy másik, egy debreceni vonat ment Ausztriába, amelyet Auschwitzba szántak.¹²

A sors útjai kifürkészhetetlenek.

[...]

¹² A megállapodást Kasztner június 14-én kötötte. A Győrből és Komáromból induló vonatok június 16-án haladtak át Kassán, az első debreceni pedig június 25-én. Lehetséges, hogy Kasztner azonnali intézkedést várt Eichmannéktól és bízott abban, hogy a győri vonat Strasshofba megy, de a Győr–Debrecen csere nem valószínű.

A 15 000 „ausztriai” sorsa

Január 10. Látogatás Krumey hivatalában, a Castellezgasse 35. alatt, egy korábbi zsidó elemi iskola épületében. Az iroda hivatalos megnevezése így hangzik: *„A német biztonsági rendőrség és biztonsági szolgálat, különleges magyarországi bevetési egysége parancsnokának bécsi kommandója.”*

Az a két SS-főhadnagy: dr. [Siegfried] *Seidel* és *Schmitthofen*, továbbá tiszthelyettesek egy kisebb csoportja van alárendelve ennek a szervnek.

Miben is áll tevékenysége: adminisztrálja és felügyeli az itt „jégre tett” magyar zsidókat. E zsidók fele részben Bécsben és környékén található iparvállalatoknál, fele részben a Gau Niederdonau területén¹³ üzemekben és gazdaságokban dolgoznak. Természetesen csakis olyan vállalkozások jöhetnek szóba, amelyek hajlandóak voltak egész családokat, azaz gyermekek és öregeket is elszállásolni és ellátni, *tekintet nélkül arra, hogy az illető családnak épp hány tagja munkaképes*. A dolgozók átlagban naponta kb. 2,5 RM-t [birodalmi márkát] kapnak bérként. Ezt azonban *nem* adják oda nekik, hanem havonta összegyűjtve, a bécsi kommando utasítására, átutalják a bécsi Länderbankba¹⁴ *a zsidó hitközség egy különszámlájára („U” Konto)*. A vállalkozó levonja azon költségeket, amelyek a nem dolgozók ellátásából adódtak. Rendkívüli kiadásokat (például gyógyszerek vásárlása) csakis Krumey előzetes engedélyével lehetett eszközölni.

Krumey elmondta, hogy már 115 000 RM-t sikerült a magyar zsidó munkások munkabéréből *összeszórólnia*. Így nem kellett felhasználnia azt a 65 000 RM-t, amelyet még 1944 nyarán vett át a Vaada-tól Budapesten előleg gyanánt. Mindent egybevetve jelenleg 180 000 RM van az „U” Kontón, holott állítólag akadnak olyan vállalkozások is, melyeknek az ellátási kiadásai olyan magasak, hogy a bérek *nem* fedezik a kiadásait, tehát ezek esetében *a parancsnokság ráfizetést kénytelen elkönyvelni*.

Krumey-nak kellett az alkalmazott zsidók fegyelméről gondoskodni és a kihágásokat megbüntetni. 36 pontban foglalta össze az erre vonatkozó előírásokat, és minden munkaadónak elküldte.

Krumey a következőket írta: „A munkába állított zsidókkal való bánásmód *szigorú, de igazságos kell hogy legyen*. Hordaniuk kell a csillagot, *nem tarthatnak maguknál pénzt*, és nem hagyhatják el a részükre kijelölt lakhelyet. Az utcára csakis akkor mehetnek ki, amikor munkára vezénylik őket és akkor is csak árja felügyelettel, vagy egy „Jupo” kíséretében (Judenpolizist [zsidó rendőr], deportált zsidó, aki más zsidókra felügyel). Az árja lakossággal nem érintkezhetnek. Szigorúan tilos továbbá üzletekben vásárolniuk, *dohányozniuk ...*” stb.

Minden táborban van orvos, maga is deportált, aki Krumey-nak a közegészségügyi állapotokról jelentéseket küld, illetve javaslatokat tesz a gyógyszerküldeményeket illetően.¹⁵ A Bécsben és környékén található táborokat ezen kívül ellenőrzés céljából rendszeresen

¹³ Az Anschluss után létrehozott náci közigazgatási egység.

¹⁴ Lásd pl. 11. számú kép.

¹⁵ A strasshofi deportáltak visszaemlékezéseiből és tanúvallomásaiból tudjuk, hogy valójában nem minden táborban volt orvos.

látogatják a zsidó kórház orvosai. A betegeket a zsidó kórházba szállítják. *A parancsnokság minden beteg zsidó után naponta 5 RM-t fizet a bécsi zsidó hitközségnek.*

Súlyosabb az elhunytak temetésének problémája. „Közöltem – folytatja Krumej – hogy hajlandó volnék a halottakat eltemetés céljából a bécsi zsidó hitközségnek kiadni. Dr. [Josef] Löwenherz¹⁶ azonban minden egyes temetésért 150 RM-t követelt. Túlzottnak tartottam ezt az összeget. Most 50 RM-t fizetek minden temetés után, de nem tudom, mi kerülhet ennyibe.”

Az Ausztriában lévő magyar zsidókról a kihelyezett parancsnokság pontos nyilvántartást vezetett, azokról is, akiket büntetésből Auschwitzba küldtek. („Ezek pénzt tartottak maguknál, fodrászhoz mentek, sőt moziba!”) A kartotékosztályon 8 magyar zsidó nő dolgozik, akik a zsidó kórházban laknak és napi nyolc órát dolgoznak Krumej irodájában. Az Ausztriában dolgoztatott magyar zsidók számát illetően Krumej néhány adatot közölt. Kb. 17 500–18 000-en érkeztek Ausztriába. Közülük majdnem ezren természetes halállal, illetve betegség következtében hunytak el. 170 embert Bergen-Belsenbe szállítottak. Néhányukat (hány főt?) büntetéskepp Auschwitzba küldték.

Az itt maradottak számát Krumej nagyjából 15 000-re teszi.

Eredeti életkor szerinti megoszlásuk az alábbiak szerint alakult:

Életkor	Férfiak	Nők
0-2 éves	200	250
3-6 éves	500	500
7-12 éves	900	900
13-14 éves	400	350
15-20 éves	800	1300
31 év feletti	4500	6000

Ezek kerekített számok.

Krumej végül közölte, hogy a magyar zsidók rosszul vannak ellátva ruházattal, s ez különösen a téli ruhákra igaz. Kérdezi, tudnék-e valamit tenni ez ügyben külföldön.

[...]

A strasshofi szerencsétlenség

Március 26. Az amerikaiak hevesen támadják a strasshofi pályaudvart. A magyar zsidók vonata bombatalálatot kapott. A zsidókat a légiriadó alatt sem engedték ki a vagonokból. 64 halott van és száznál is több sebesült. A zsidó kórház teherautója a kórházba szállította

¹⁶ Dr. Josef Löwenherz (1884-1960) az Anschluss után, a bécsi zsidó hitközség felosztatását követően létrehozott bécsi Zsidó Tanács, az ún. Ältestenrat der Juden in Wien vezetője volt.

a sebesülteket. A halottakat Strasshof mellett egy tömegsírba temették. A sebesültek elmondják, hogy bevagonírozásuk óta csak két alkalommal kaptak enni.

Este felkeresett dr. [Maurice] Thudichum és a Nemzetközi Vöröskereszt új küldötte, de Meyer ezredes. Utóbbi szeretné, ha bemutatnám Krumej-nak. Szándékában áll meglátogatni a magyar zsidók táborait.

Március 28. Este a kórház óvóhelyén széder estét¹⁷ tartottak. Különös széder. Bor helyett borszttal mondtak kiddust.¹⁸ A keserűfüvet, a rabszolgaság szimbólumát sem igen lehetett beszerezni. Némi macesz¹⁹ azonban volt. Rejtély, hogy a hívők hogyan szereztek búzát, hogyan örölték meg a magvakat, hogy megsüthessék a micva-macca-t.²⁰ Két asztal körül külön-külön ülnek a férfiak és a nők. Munkából jöttek, viselik a csillagot, emlékeznek Egyiptomra és éneklik a szabadságot dicsőítő dalokat. Közben megszólal a légvédelmi sziréna. Az amerikaiak nappali támadását az oroszok éjszakai támadása követi. Senki sem mozdul. A légoltalmi pincében vagyunk.

Ezen a széder estén sokat sírtak.

[...]

¹⁷ Héber: Pészah ünnepén, az Egyiptomból történt szabadulás ünnepén az örködés, vagy megőrzés éjszakáján rendezett vacsora.

¹⁸ Héber: szombatot köszöntő áldás.

¹⁹ Ropogósra kisütött, vékony, kovásztalan kenyér.

²⁰ A legszigorúbb vallási előírásoknak megfelelően elkészített kovásztalan kenyér.

3. Beszélgetések hazatérő strasshofi deportáltakkal *Délmagyarország, 1945. május 13., 6.*

Visszafordultak a vagonok

Írta: dr. Osváth Tibor

Nemsokára egy esztendeje annak, hogy elindultak azok a vagonok, amelyeket a világtörténelemnek talán legtérbolyultabb gáztette sorakoztatott glédába a gyűjtőállomásokon. A vagonok körül a halál fagyos lehellete hullámszórt. Olvastuk a cinikus nyilatkozatokat: vagonhiány miatt megoldhatatlan a lakosság tüzelőanyag-ellátása. De Endre Lászlóék szadista őrzőgésére annyi vagon állott rendelkezésre, amennyi csak kellett. A fekete mozdonyok

vitték a halálra szántakat az ismeretlen borzalmak felé.

Ki az országból, mintha már ekkor megfogalmazták volna azt a jóval később elhangzó kormánynyilatkozatot, amelyik ördögi vigyorral konstata, hogy az ország területén egyetlen zsidónak sem görbült meg egy hajszála sem.

És most visszafelé jönnek a vagonok. De ezeket már nem a halál fagyos lehellete, hanem a feltámadó élet szele csapkodja. A vagonok nem ugyanazok, ami nem volna baj, de baj az, hogy utasai sem ugyanazok. Csak elkeverednek néhányan az utasok közé olyanok, akikkel egy évvel ezelőtt ellenkező irányba futott a fekete vonat. A vértől részegedő fenevad le van terítve, a rém már nem sanyargatja a világot, s akiket a sors kegye kitépett gyilkos karmaiból, most

szállingóznak hazafelé.

Ki ismét vagonba préselve meggyötört testét, ki jószívű emberek szekerére kapaszkodva, ki meg csak úgy gyalogszerrel, lihegve tapossa az országút követét. Jönnek, szállingóznak hazafelé, de hányan lesznek vajon, akiket nem hoz vissza a fekete vonat, se a döcögő szekér!

De profundis...

– Hitted-e, hogy visszajövünk? – kérdezi megtört-fényű szemét rámszegezve drága jó pajtásom, akivel évtizedeket éltünk testvéri szeretetben.

Alig tudom kimondani az őszinte szót:

– Nem!

Aztán gyorsan mondom tovább, akadozva:

– Most, hogy itt vagytok, éltek, látlak benneteket, most már megmondhatom: nem lehetett remélni, hogy meg valaha találkozunk.

Elmosolyodik. Rettenetes a mosoly ezen az összeszáradt, sárgára fakult arcon.

– Mi sem hittük, de itt vagyunk. A sírból jövünk!... De profundis...

Belépek Budapesten a lakásomba. A kollégám, akivel együtt lakom, egy

toprongyos, ijesztő kinézésű csavargóval alkudozik az előszobában.

Akarom kérdezni, hogy mi van itt, amikor a csavargó rám néz, előrelép és szótlánul a nyakamba borul. A szeméből hullik a könny. A nevemen szólít. Megismerem a hangjáról!

– Pali! Szentséges Isten! Ez lett belőled!

Foszladozik rajta a rongy, pofacsontjaira rá van száradva a ráncos bőr. Mindig jól ápolt, vasaltnadrágos, aranyszínű gourmandja volt az életnek.

A bécsi internálótáborból érkezett.

Az éhségtől el van csigázva. Karon kapom, s mondom, hogy megyünk ebédelni. Szabadkozik, hogy ő nem mehet be egy pesti étterembe. Mit szólnának hozzá! Terrorizálok és viszem magammal, ezt igen is látni kell, ezek a piszkos foszló rongyok, ez a meggyötört test, kiáltó vádirat legyen. Ezt nem szabad szégyellni, ezt mutogatni kell. A pincér kissé meghökkenten néz végig bennünket.

– Ugye nem az a kimondottan belvárosi elegancia! – mondom a pincérnek.

Már eszmél is.

– Deportált? – kérdezi.

– Nem. Internált!! Bécsből.

– Bitangok – szögezi le.

Mi van a sors könyvében

Hazatérő deportáltak vagonjában utazom Szegedre. Lelkükben háborgó hullámverés a torlódó sok impresszió, az érdeklődés, a kilométerről kilométerre közeledő otthon, ahonnan kiszakították őket, s amiből jaj, vajon mi maradt meg? A koromsötét éjszakában bepréslve a vasúti kocsiába most is úgy viszi őket a vonat, mint azokon a tavalyi júniusi éjszakákon, csak az a különbség, hogy most tudják, hova mennek. A vaksötét rettegéssel teli éjszakából – de profundis – haza a napsütéses szabadságba. Csak néhány órányi út az egész, mindjárt virrad, s nemsokára látni lehet a fogadalmi templom karcsú tornyait. A mozdony dohogva vonszolja a hosszú kocsisort, s halk mondatok zümmögnek a katogó kerekek zajában.

– Hogy milyen volt az életünk? – kérdezi a kérdésre az egyik, aki mellettem kuporodik a hátizsákomon.

– Nem egyforma.

A Bécs környéki lágerekben volt a helyzet aránylag a legelviselhetőbb.

Az osztrák nép úgy viselkedett, hogy csak hálával lehet rájuk gondolni. Gyűlölték a nácikat, s ahol lehetett segítettek bennünket.

Valaki bedob egy szót az éj sötétjébe:

– Auschwitz!

Mintha a halál kaszája suhintott volna bele a levegőbe, úgy zizegett a szó: Auschwitz.

– Hát igen. Auschwitz és Szilézia az más volt.

Elszakad a beszélgetés fonala. Aztán valaki megint kezdi:

– Kinek mi volt beírva a sors könyvébe. A bátyám májusban könyörgött, hogy menjek fel hozzájuk Pestre. Nem mentem, félttem,

ott éreztem a tűzfészket.

– Így kerültem Ausztriába, de kerülhettem volna Sziléziába is. Minden a véletlenen múltott. A bátyámék az ostrom alatt eltűntek a pesti gettóból. Én most megyek haza. Lehetett akkor kiszámítani, hogy melyik út hova vezet?

Két nő bújik össze egy közösen használt kendő alatt a kocsí sarkában.

– Kegyetlen és reménytelen tíz hónap volt – mondja az egyik.

– Kártékony dúvaddal nem bánnak úgy, ahogy minket kitéptek otthonunkból, ahogy kilöktek az elpusztítás tudatával a hazánkból, ahogy kifosztottak bennünket. És mégis, akár elhiszi, akár nem, akár hazug póznak veszi, akár indokolatlan szentimentalizmusnak, amikor most elértük Sopront, amikor ismét magyar földet taposhatott a bakancsban véresre feltört lábunk,

kibuggyant a könny a szememből a boldogságtól.

Odakünn egyszer a Szózatot hallottam valahonnan messziről rádióból. Azt hittem, hogy beleszakad a szívem. A csendőrcsizmák rugdosása, a halálmenetek, a leplombált vagonok, a gázkamrák, a test és lélek minden gyöttrődése nem tudta elnémítani a lélek sóvárgását a haza után. Ott ezekben a pillanatokban világosodott meg előttem a náci banditizmusnak minden becstelensége. Most tudtam meg, hogy mi van azon sírnivaló, hogy a ménes ott delelget valahol a csárda mellett.

Szeged – Siegenfeld és vissza

Az érdeklődés pergőtüze fogad minden hazatérőt: hol volt, milyen volt a sorsuk, kiről tud hírt adni, hogyan jutott haza stb. Mert attól kezdve, hogy a múlt év júniusában elindultak a fekete mozdonyok a leplombált vagonokkal, igen kevés megbízható értesülés jött az összességről is, meg az egyes személyekről vagy családokról is. Néhány nappal ezelőtt érkezett haza feleségével és két gyermekével egy ismert szegedi kereskedő, akit tavaly június 27-én a második transzporttal vittek el Szegedről. Ő meséli a következőket:

– A csendőrök puskatussal vertek be bennünket a vagonba. A mi kocsinkban nyolcvan ketten voltunk. Beadtak tizenegy kétkilós kenyeret, egy vödör vizet és egy üres vödört. Így indítottak neki a négy teljes napig tartó útnak, amiről senki sem tudta, hogy hová vezet, csak egy volt biztos:

mindenre el lehetünk készülve.

– Elmondani nem lehet azokat szívfacsaró, siralmas jeleneteket, amelyek a lezárt vagonban lejátszódtak. A gyengébb idegzetűek egymás után örültek meg. Az örjögőket a csendőrök kiszedték, s kegyetlen brutalitással bedobálták őket egy külön vagonba. De sokan voltak olyanok is, akikben nem zavarodott meg a lélek, hanem – nem bírva elvi-

selni tovább a szenvedést – kiköltözött a megkínzott testből. A holttesteket behordatták velünk az őrijöngők vagonjába.

– A mi csoportunk is Lengyelországba volt irányítva, s úgy menekültünk meg ettől a sorstól, hogy a vasúti pályát repülőgépbombák megrongálták, s így Miskolcon megfordították a szerelvényt és Ausztriába irányították.¹ Amikor Strasshofban, az elosztó állomáson kinyitották a vagonok ajtajait,

az élők is megszibbadt, összegémberedett tagokkal hullottak ki a kocsikból.

– Fürösztés, fertőtlenítés után Wiener Neustadtba vittek, s itt osztottak szét bennünket munkára, s innen vitték el az egyes csoportokat a már elkészített barakktáborokba. Mi negyven-ketten a Badentől hét kilométerre lévő Siegenfeld faluba kerültünk, végig ott voltunk, s erdőkitermelést végeztünk. Sokat dolgoztunk, nehéz munkát végeztünk. Volt a faluban egy osztrák fiú, aki minden délben meghallgatta az angol rádió híreit s azokat leírva eljuttatta hozzánk. Ebből a hírszolgálatból mindenről tudtunk, ami a frontokon és a frontok mögött történt. Reszkető lélekkel térkép fölött figyeltük az oroszok közeledését. Április elsején a lágerparancsnok telefonált a már akkor teljesen felfordult Bécsbe, hogy mihez kezdjen velünk. Az volt a válasz, hogy csináljon velünk, amit akar, most

más dolguk is van, mint a siegenfeldi negyvenkét zsidóval törődni.

Erre át akart adni bennünket a Wehrmachtnak, de szóba se álltak vele. Az ágyuk ekkor már egészen közélről dörögtek. Felügyelet nélkül maradtunk, s harmadikán felmentünk az erdőbe. Itt töltöttük az éjszakát, s negyedikén láttuk a hegyről, hogy a faluban bent vannak az oroszok. Lesiettünk, szedtük a sátorfánkat és azonnal útnak indultunk gyorsasággal Bádénen keresztül Sopronba. Innen azután ki ahogy tudott, úgy vergődött tovább, s négy nap múlva Budapesten voltunk.

*

A rémregény véget ért. Lesoványodott, megöregedett emberek járnak közöttünk, keresik egymást, keresik az otthonot, ahonnan olyan kegyetlenül kitaszították őket. Alig van olyan, akinek mindene el ne veszett volna, alig van olyan, aki ne gyászolna, vagy ne nézne vissza bízó hittel, reménykedve, imádkozva valakit.

Talán a sors jó lesz hozzájuk. Hazajönnek.

És megkezdődik az új élet építése a romok fölött.

¹ A Szegedről június 27-én indított második szerelvényről van szó, amelynek egyik felét lekapcsolták és Auschwitz helyett Strasshof felé irányították.

4. Egy hódmezővásárhelyi család deportálásának története

Reggeli Délvilág, 1994. május 14., 6.

Vásárhelyi zsidók emlékeznek Mözüő¹ a lágerfalon

A Bercsényi utcai Weisz család jó száz éve élt már azon a helyen – három generáció egymás után – amikor a vészkorszak pokla elszabadult. Az öt nővér közül Anna gyermekruhaszallont vezetett. Jó családok dolgoztattak náluk, megéltek tisztességesen. Néhai édesapjuk cipésmesterként kereste a kenyerét. Bohém, művészetrajongó volt, rengeteget áldozott a művészekre. Háza a 10-20-as években festők, szobrászok búcsújáráhelye volt – a szobái falát többsorosan borító képek tanúskodtak róla. De barátok, jó ismerősök előtt is mindig nyitva állt a vendégszerető ház ajtaja...

Kató néni, a család utolsónak életben maradt tagja nemrég szeretetotthonba vonult. Ennek a sorsfordító eseménynek a traumájában – 50 év után először – megnyitotta lelkét az emlékezésnek...

„Egy rendőr, egy csendőr és egy polgári megbízott jött értünk. A fegyveresek egy szót sem szóltak, a civil embertelen volt. Minden csomagunkat átnézett és mindenre ezt mondta: Minek ez már maguknak, fölösleges ez már. Még édesanyánk gyógyszereire is azt mondta. El lehet gondolni, mit éreztünk. Orvost kellett hívni, mert anyánk ettől a tortúrától rosszul lett. Öt orvosnak üzentünk, de csak a hatodik jött el, Zehery Pista bácsi. Öt is le akarta beszélni a polgári megbízott, de Pista bácsi karakán volt, nem hagyta magát.

Amikor bevagoníroztak bennünket a nagyállomáson, Mikosevics bíró –, a család régi ismerőse, kijött elbúcsúzni. Kezet fogott velünk. Mondtuk neki, jaj bíró úr, a csendőr meg ne lássa! Azt mondta, engem ne féltsenek! És csakugyan, a csendőr direkt elfordult, amikor felismerte a bíró urat. Mások is kijöttek hozzánk az állomásra. Lelkileg sokat jelentettek nekünk ezek a kézfogások. Egyébként sokan igyekeztek segíteni rajtunk a deportálás előtti időkből. Tóth János malmos elrejtette, megmentette sok festményünket. Farkas Mária, az egyik varrólányunk cernát, anyagokat vitt el megőrzésre – az is meglelt mind egy szálíg, mikor hazaértünk. Kesőy Kató pucolt csirkét hozott, a nővérem barátnői, a Kőszegfalvi lányok is nagyon jók voltak hozzánk, Kóti bácsi és mások is. Azt sem felejtethjük el, hogy amikor Szegeden voltunk a téglagyárban, és az alsóvárosi szerzetesnővérek megtudták, hogy nem kapunk főtt ételt, egy nagy kondér jó meleg levest küldtek be hozzánk...

¹ Hivatalos héber ejtése: mezuzá, a hívó zsidók ajtófélfáin található kis doboz egy pergament tartalmaz, melyen a legfőbb zsidó imádság, a Halljad Izrael! első két szakasza olvasható kézzel írt, kalligrafikus héber betűkkel.

Nyolc nap dőcögés, tolatás, veszteglés lezárt vagonokban. Erről nem akarok beszélni. Mire odaértünk, hat halott volt a vagonban. Asztmás édesanyánk ezt még csodálatosképpen jól bírta. Deutsch Béla bácsi előtte megtanított engem, hogy kell az injekciót beadni, ezt én mindennap elvégeztem. Aztán megérkeztünk Strasshofba, Ausztriába. Utólag tudtuk meg, a mi szerelvényünknek is Auschwitzba kellett volna mennie, de valahol a magyar vasutasok összecserélték a szerelvényeket, az útirányokat.² Így menekültünk meg. Két nővérem volt velünk, Anna és Terézia – a másik kettő Budapesten rekedt, róluk nem tudunk semmit.

A vagontól megszabadultunk, de a helyzetünk nem lett jobb. Egy régi lezárt temetőbe vittek bennünket. Egy hetet töltöttünk ott az Isten szabad ege alatt. Áztunk és fáztunk. Nappal 30 fok volt, éjjel meg az Alpok közelsége miatt majdnem fagyott. Ezt már nem élte túl szegény édesanyánk. Vele egy napon halt meg másik két vásárhelyi: Novák József kereskedő és dr. Ambrusz Endre orvos. Reggel vitték el a halottakat. Mi tintaceruzával ráírtuk anyánk lepedőjére, amibe csavarták, a nevét, korát. Ennek köszönhattuk, hogy később sikerült megtalálni a sírhelyét a bécsi Zentral Friedhofban, tudniillik a temetőgondnokság őt be tudta könyvelni az adatok alapján.

Ezután szétosztottak bennünket különféle munkákra. Mi egy bécsi kábelgyárba kerülünk, tekeresztünk.³ A lágerführer,⁴ egy cseh származású ember, szigorú volt, de aránylag emberséges. Szemet hunyt bizonyos dolgok felett. Az egészségügyi szobán dolgozott egy sveszter,⁵ az nagyon jóindulatú volt. Többeket kiírt, még ha nem is voltak betegek, hogy egy kicsit pihenhessenek. Gyakran átjött hozzánk a lágerbe, és mindig hozott magával valami kis élelmet. Akkor lakott itt a gyártelep közvetlen szomszédságában egy derék osztrák ember, az meg ártodált a kerítésen kenyeret, gyümölcsöt, mikor mit.

A barakkunkban lakott egy bátor kiskőrösi férfi, Szendrőinek hívták. Mélyen vallásos volt. Naponta imádkozott, imaszíjjal, rendesen. A zsidó ünnepeket is mindig megtartotta. Még arra is merészkedett, hogy egy mözüöt kitegyen a szoba falára – ez egy olyan héber házi áldás. Ő tartotta bennünk a lelket. Sokat köszönhetünk neki.

Minden apró öröm bizakodást, életbenmaradást jelentett számunkra, de a létbizonytalanság, a rettegés egy percre sem oldódott fel bennünk. Rabok voltunk, sőt valójában halálra ítélték. Megalázóak voltak a rendszabályok: például, senkihez nem szólhattunk, a házastársak nem élhettek házaseletet. Időről időre kósza hírek terjedtek el: ide visznek, oda visznek; most a gyerekeket szedik össze, most az öregeket. Valahogy mindig megúsztuk, a lágervezetőnek sikerült munkaerőhiányra hivatkozva elodázní a dolgot! Havonként kaptunk egy kis darab úgynevezett R.I.F. szappant. Később tudtuk meg, mit jelent a rövidítés: Reines jüdisches Fett (tisztá zsidó zsiradék)...⁶

² A Szegedről június 27-én indított második szerelvényről van szó.

³ Valószínűleg a következő helyről van szó: 12. kerület, Oswaldgasse 33. Kábel- és Drótgár Rt. táborparancsnok

⁵ nővér

⁶ Ez egy elterjedt tévhit, a R.I.F. jelentése valójában: Reichsstelle für industrielle Fettversorgung, magyarul: Birodalmi Zsírelosztó Központ.

A gyárat az utolsó percig nem bombázták le az amerikaiak. Tudták, hogy csupa deportált zsidó meg hadifogoly dolgozik benne. Persze minden légítámadáskor le kellett rohanni a pincébe. Utána meg mentünk romokat eltakarítani a városba. Egyszer, amint ott hánytuk a törmeléket a kocsira, kilép az egyik épen maradt házból egy asszony és azt mondja, ugye maguk vásárhelyiek. Nagyt néztünk. Hát Szénási Guszti, vásárhelyi cigányprímás sógornője volt. Megörültünk földinknek, az emberi szónak, hát még mikor behívott – természetesen egyesével, lopva – és megvendégelt minden jóval...

Egy reggel arra ébredtünk, hogy eltűntek az őreink. Azt tudtuk – szinte lélegzet-visszafojtva vártuk –, hogy közeledik a front. Megbeszéltük, amint lehet, összefogunk és menekülünk, mert joggal tartottunk attól, hogy az SS-ek bennünket sem hagynak életben, ha üt a végórájuk. Szendrői kerített egy kis húzókocsit, arra pakoltuk a gönceinket. Megindultunk a bécsi utcákon, majdnem teljesen kihaltak voltak. Egy segélyhelylyé átalakított iskoláig jutottunk el. Nyolcan voltunk, vásárhelyiek közül Ormos Ilona gyógyszerésznő volt még velünk. Egy derék házaspár fogadott bennünket. Először enni adtak, aztán mindjárt a pincébe vezettek, és megmutatták a vészkijáratot is, mert mint mondták, az SS-őrjárat még a városban van, és naponta többször is benéznek. Jöttek is. Szörnyű pillanatokat éltünk át. A házaspár azonban olyan ügyesen beszélt velük, hogy nem fogtak gyanút.

Eredetileg többen csatlakoztak volna hozzánk, de Székely Márton dr., azután egy szabadkai gyógyszerészcsalád, meg még valaki késve ért a találkozóhelyre, és vesztükre belefutottak egy katonai őrjáratba. Azonmód feltuszkolták őket egy teherautóra, és vitték kivégezni egy erdőbe. A gyógyszerészéknek sikerült megszökniük: a rossz erdei úton, egy helyen lassított a kocsit, s mivel a platón nem voltak őreik, leugráltak – két felnőtt és két kiskorú gyermek. Napokig bujkáltak kiéhezve, letetvesedve, végsőkéig kétségbeesve, mikorra egy derék sváb ember rájuk talált. Hazavitte őket a tanyájába. Megetette, rendbe rakta őket, még útbaigazítást is adott, merre menjenek, mikor már lehetett. Ezek Ausztáliában kötöttek ki. Azóta jártak már itthon. Tartjuk a kapcsolatot...

Aztán egyszer csak itt voltak az oroszok. Végre szabadon járhattunk-kelhattunk. Varrtunk nekik ingeket. Egy barátságos péktől kaptunk kenyeret, cserébe vizet kellett neki húznunk a Dunából. A kiskőrösi társunk csuda élelmes volt, talált a városban egy borpincét. Vitt az oroszoknak bort, amiért azok biztosítottak helyet az első hazainduló vonaton. Úgy utaztunk, hogy valósággal előttünk rakták le a síneket, annyira fel volt dülva minden. Útközben találkoztunk egy szembe jövő Joint-szerelvényel: otthon életben maradt zsidók utaztak hozzátartozóikért Bécsbe. Tőlük értesültünk, hogy a nővéreink is túléltek a vészt, Pesten. Hálát adtunk Istennek. A fővárosban, a Bethlen téri hitközségnél⁷ igazítottak el bennünket, sok részletet ott tudtunk meg. Kecskeméten meleg étellel vártak bennünket. Szegedig ment a vonat, onnan stráfkocsival jöttünk tovább. Kopáncsnál ki jön velünk szemben széles kalaplengetéssel, egy parasztszekéren? Az a polgári megbízott, aki az elhurcolásunkkor kegyetlenkedett velünk... Nem szóltunk hozzá, se jó, se rossz... Itthon szerencsére több jó emberrel találkoztunk. Felkaroltak bennünket. Farkas

⁷ A DEGOB Bethlen téri irodájáról van szó.

Mária édesanyja még szállást is adott két beteg nővéremnek, ápolta őket, míg meg nem gyógyultak. Hát így maradtunk meg.”

*

A kép teljességének tartozunk egy kis kiegészítéssel. Kató néniékben még a szorongatások, bajok közepette is maradt annyi lélek, hogy három, szüleitől elszakadt, gazdátlan kislányt szárnyaik alá vegyenek. Hűségesen és szeretettel gondozták őket. Egyet sajnos nem tudtak megmenteni, a betegség elvitte. A másikat örökbe fogadta az a barátságos osztrák férfi, aki élelmet dobált át a gyár kerítésén. A harmadikat viszont hazahozták, és Pesten átadták az édesanyjának, aki akkorra már elvesztette másik két gyermekét. Anya és gyermek találkozásának a látványa sok kiontott könnyért kárpótolta őket.

F. B.

III. HAZATÉRÉS

1. Szeged város és a szegedi egyházak összefogása a hazatérő deportáltak megsegítésére
Délmagyarország, 1945. április 20., 3.

A szegedi egyházak is résztvesznek a deportáltak hazasegítésében

A hazatérők sokasága lepi el az országutakat. Jönnek vissza azok is, akiket reakciós multjuk vagy hazaáruló náci barátaságuk vitt el a városból, azok, akik részesei, sőt előkészítői voltak ennek a szörnyű világégésnek.

Ezek között menetel kétszáz szegedi deportált is, akiket származásuk vagy politikai meggyőződésük miatt hurcolt el a fasiszta terror. Az elhurcoltaknak az a kis töredéke, amelynek sikerült megmenekülnie a haláltáborok szörnyű kinjaiból.

A visszatérő, otthonukat kereső szegedi deportáltak már magyar földön járnak és szemükkel simogatják az utat, amely haza, Szeged felé vezet. Ezeknek a szerencsétlen áldozatoknak emberies fogadására Szegeden széleskörű társadalmi mozgalom indult.

Ennek keretében zajlott le a napokban az a megbeszélés, amelyen résztvett — a *Nemzeti*

Segély felkérésére — a katolikus egyház képviselőjében *Majtényi Béla* muzeumigazgató, dr. *Hambvas* Endre megyéspüspök képviselőjében dr. *Halász Pál* kanonok, a református egyház képviselőjében *Bakó László* lelkész, az evangélikus egyház képviselőjében *Bégnkóczy Béla* lelkész, a város részéről dr. *Pálffy György* h. polgármester és a *Nemzeti Segély* vezetősége.

A Nemzeti Segély kezdeményezése lelkes megértésre talált a város és az egyházak képviselőinél. Az emberi szó legszebb értelmében azonosították magukat a nemes feladattal, a lelkek megbékítésével.

Szeged népe mindig az első volt, amely megnyitotta szívét és házát a háboru áldozatai előtt. Elsőnek nyújtott segítséget fővárosunk sokat szenvedett lakosságának és hisszük, hogy most ismét megnyitja szívét és házát a megkínzott és megcsufolt magyarok előtt.

2.a. A st. peter-seitenstetteni helyi szovjet parancsnok
„Fuvarigazolványa” 23 fő Szentesre utazásához¹
1945. május 24.

Bahnhof
St. Peter-Seitenstetten

St. Peter i. d. Au, den 24. Mai 1945

B e f ö r d e r u n g s a u s w e i s s !

Im Auftrage der sowj. Ortskommandantur St Peter,
Stabshauptmann Michael Wollis Ortskommandant, reisen
23 Personen vom Bf St Peter-S- nach Hegyeshalom und
weiter nach Szentes in Ungarn.
Der für die Durchführung der Reise bereitgestellte Waggon
ist im direkten Durchlauf ohne Umladung bis zum Zielbahnhof
durchzuführen.
Gebührenerhebung erfolgt im Auftrage des sowj. Ortskommandanten
nicht.

Bahnhof
St. Peter-Seitenstetten
24.5.45. *Miklós*

Har. cm: Gancz nemis
Miklós György *Hapacot*

Bahnhof
St. Peter-Seitenstetten
24.5.45.

Q 0720

¹ A 23 fő között volt Grüner Andor, Grüner Andorné sz. Stern Ibolya, valamint lányaik, Klein Miklósné sz. Grüner Éva és Grüner Márta. A Fuvarigazolványt és a DEGOB-igazolványt Fábán György bocsátotta rendelkezésünkre a család hagyatékából.

St. Peter-Seitenstetten
pályaudvar

St. Peter in der Au, 1945. május 24.

F u v a r i g a z o l v á n y !

A St. Peter településen állomásozó szovjet helyőrség nevében, törzsszázados Michael Wollis állomásparancsnok engedélyezi 23 fő utazását a St. Peter-S[eitenstetteni] vasútállomásról a magyarországi Hegyeshalomig, majd onnan tovább Szentésig.

Az utazáshoz biztosított vagon egyenesen, átrakodás nélkül kell a célállomásra eljuttatni.

Útiköltségről a helyi szovj[et] parancsnokság nem gondoskodik.

[pecsét]

45. 05. 24.

[olvashatatlan aláírás]

Kiind[uló] áll[omás] St. Peter

Taraszov őrm[ester]

[pecsét]

45. 5. 24.

**2.b. Grüner Andorné DEGOB igazolványa
a szentesi hazatéréshez
1945. május 30.**

<p style="text-align: center;">DEGOB Magyarországi Zsidók Deportáltakat Gondozó Országos Bizottsága</p> <p style="text-align: center;">BUDAPEST VII., Bethlen Gábor-út 2. Kőponti Városban II. 52. Kirendeltsége</p>	<p style="text-align: center;">Комиссия Помощения о Депортированных Евреях Венгрии Централа: Булаевитт, VII, пл. Бетлена Габора, № 2, уполномоченные г.</p>	<p style="text-align: center;">DEGOB Magyarországi Zsidók Deportáltakat Gondozó Országos Bizottsága</p>
<p style="text-align: right; margin-right: 20px;">D.H. 3734</p> <p style="text-align: center;">Igazolvány</p> <p style="text-align: center;"><i>Grüner Andorné</i></p> <p>született 1901. évben <i>1901. évben</i></p> <p style="text-align: center;"><i>reuter</i></p> <p>és a <i>St. Michel</i> fogolytáborból, a dicsőös Hadsereg szabadított fel.</p> <p style="text-align: center;">Nevezett lakóhelyére <i>reuter</i></p> <p>re kián visszatérni. Kérjük a katonai és polgári hatóságokat, hogy átadják őt támogatói szolgálatának.</p> <p style="text-align: right;">Budapest, 1945. <i>Május 30.</i></p>	<p style="text-align: right; margin-right: 20px;">D.H. 3734</p> <p style="text-align: center;">Удостоверение</p> <p style="text-align: center;"><i>Андорновна, Гризель</i></p> <p>рождения <i>1901 года</i></p> <p>место жительства <i>Сен-мел</i> из Венгрии вывезенный и Красной Армией освобожден из конц. ла- гера.</p> <p>Названное лицо возвращающейся на место жительства <i>Сен-мел</i> и гражданские органы власти, поддерживающей данное лицо.</p> <p style="text-align: right;">Будапешт, <i>30. V.</i> 1945</p>	<p style="text-align: right; margin-right: 20px;">D.H. 3734</p> <p>Név: <i>Grüner Andorné</i> P. 650-</p>

		<p style="font-size: 2em; margin: 0;">3</p> <div style="border: 1px solid black; width: 150px; height: 150px; margin: 0 auto; border-radius: 50%; display: flex; align-items: center; justify-content: center;"> <div style="text-align: left; padding: 5px;"> <p style="margin: 0;">Magyarországi Zsidók Deportáltakat Gondozó Országos Bizottsága</p> <p style="margin: 0;">BUDAPEST</p> </div> </div> <p style="margin-top: 20px;">IGAZOLVÁNY</p> <p style="margin-top: 5px;">УДОСТОВЕРЕНИЕ</p> <p style="font-size: 0.8em; margin-top: 20px;">Budapest, 1945.</p>
--	--	---

3. Társadalmi akció Szegeden a hazatérő deportáltak megsegítésére

Délmagyarország, 1945. május 31., 2.

Társadalmi akció a deportáltak megsegítésére

Szegeden július 8–30-ig tartják meg a gyűjtőnapokat

(Szeged, május 30) Kedden délből értekezlet volt a városházán a deportálásból hazatértek megsegítése érdekében. A Dénes Leó helyettes polgármester elnöklésével lefolytatott értekezleten dr. Návai Dénes, az előkészítő bizottság tagja előadta, hogy a bizottság rendelkezése értelmében megkezdte az országos akció szegedi előkészítését. A szegedi gyűjtés nem az országos gyűjtéssel egyidőben lesz, engedélyt kértek a minisztertől, hogy nálunk július 8-tól 30-ig tarthassák a gyűjtőnapokat. A gyűjtést a pártok, a társadalmi egyesületek és az egyházak végzik. A polgármester hatósági biztost nevez ki a gyűjtés élére.

Az értekezleten jelenlevő meghívot-

tak helyeslőleg tudomásul vették a referádát, majd nyomban hozzáfoglak, hogy körzetekre osszák a várost és megbeszéljék, melyik városrészben melyik párt vagy egyesület végzi a gyűjtést. Ugy határoztak, hogy a Belvárosban a Polgári Demokrata Párt és a Karitás Egyesület, Felsővárosban a Szociáldemokrata Párt, Alsóvárosban a Független Kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt, Móravárosban és a Somogytelepen a Kommunista Párt, Rókuson a Nemzeti Segély, Ujszegeden a MaDISz, a tanyákon a Független Kisgazdapárt és a Parasztpárt, néhány telepen pedig a MaDISz és az egyházak gyűjtenek.

oOo

4. Három deportált szegedi orvos hazaérkezése ausztriai kényszermunkatáborokból

Délmagyarország, 1945. június 6., 2.

Hazaérkezett szegedi deportáltak

Tegnap a deportáltakat hazaszállító vonattal a szegedi orvostársadalom három kitűnő és népszerű tagja érkezett vissza. Dr. Reich Olga, dr. Erdélyi Jenő és dr. Bedő Imre főorvosok tértek haza ausztriai kényszermunkatáborokból, sok megpróbáltatás és szenvedések után is töretlen munkakedvel és egészségesen. Visszaérkezésük híre az egész város társadalmában osztatlan örömet keltett. Erdélyi Jenő dr. már meg is jelent a kórházban régi osztályának átvételére, ahol dr. Debre igazgatóval az élén régi munkatársai megható szeretettel és kitörő örömmel fogadták. Ugyancsak visszatért Fenyő Mátyás is, a szegedi kereskedőtársadalom régi érdemes tagja, aki az auswitzi haláltábor szenvedéseiből szabadult sok viszontagság árán.

között fennálló és a főkéis magántulajdonból eredő gyakori zűrzavar végleges megszüntetéséről van szó. Arra van szükség, hogy a tömegek élelszükségeit a lehető teljes mértékben ki elégítsük.

A főkéistermelés és a főkéis uralkodó osztály hibáinak ismertetése után felsorolta az előadó a szocialista irányelvrit. Fejleszteni kell a társadalmi szükségletet. A tömegeknek ki kell szabadulniuk szűkös életfeltételeik közül. A társadalmi szükségletet szervezni kell. Kimélni kell a társadalmi munkaerőt és ki kell képezni. A fiataloknak nem a gyárban, hanem az iskolában van a helye. Fel kell szabadítani a munkást a szükség, a kényszer, a kizsákmányolás alól. A munka ne átok legyen, hanem áldás. Az értékes előadást az elnöklő dr. Purjesz Béla professzor köszönte meg az előadónak.

5. Emlékezés Lengyel Lajos szegedi bútorgyáros és bútorkereskedőre

Délmagyarország, 1945. június 24., 4.

Lengyel Lajos útja az asztalosműhelytől a deportáltakocsiban való hazatérésig

(Szeged, június 23.) A letűnt kor egyik legjellegzetesebb és legérdekesebb alakja tért meg a szegedi földre Lengyel Lajos európai hírnű bútortervező temetése alkalmával. Röviden jelentettük, hogy a 80 éves Lengyel Lajos ausztriai deportálásából hazatérőben a vonaton kiszenvedett. Tragikus körülmények között bekövetkezett halálával egy értékes, munkás élet zárult le, amely – mint a fasizmus szörnyű bálványoltárára csurgó véres áldozat is – érdemes arra, hogy megemlékezzünk róla...

A Lengyel Lőrinc-cég az elmúlt fél évszázad során európai hírnévre tett szert Szegeden, Aradon és Bukarestben, a magyar bútoripar legkiemelkedőbb teljesítményeit produkálta a Lengyel-bútorgyár, amelynek munkáját mindenütt ismerték és megbecsülték. A hozzánk közel fekvő Bácska és Bánát lakossága az elmúlt évtizedek során, különösen az első világháborút megelőző időkben főként azért járt be Szegedre, hogy a fiatal párok családalapítása alkalmából Lengyel-féle bútortal tegye otthonná a családi fészket.

– A Lengyel-bútor 59 év múlva is bútor! – mondták, s ennek a megállapításnak még Párizsban is visszhangja volt. A 45 év előtti párizsi világkiállításon a legnagyobb sikerű kiállítási darabok közé tartozott a szegedi Lengyel Lőrinc-cég produkciója, amely a kiállítást megtekintő I. Ferenc József király figyelmét is felkeltette. A magyar stílusú kerti szobát Lengyel Lajos Erzsébet királyné megrendelésére készítette el a királyi vár számára, ez a szoba került a párizsi világkiállítás közönsége elé és a kiállításról a British Múzeum megvásárolta. Így került a szegedi bútoriparos-kezek munkája a British Múzeumba, majd a magyar királyi várba is, mert Lengyel Lajos a megrendelést természetesen újra elkészítette, s a kerti szoba a királyi vár díszé lett. Hogy ma van-e valami még a romjaiból, azt nem tudjuk...

Lengyel Lajos több mint fél évszázadon keresztül dolgozott szegedi üzemében. Volt idő, amikor 200 munkással dolgozott. Amolyan régimódi, tisztos bútoriparos volt, sohasem akart modern »gyáros« lenni, s munkásai számára nem volt »Főnök úr«, csak Lajos úrnak szólították. Párizsból kapta az anyagot, egész Európa ismerte a nevét, és bár amikor Párizsban járt, szétfutott a szakmában nyomban a híre, hogy megérkezett »Lauzsé« úr Magyarországról. Itthon akkor is csak Lajos úr volt, művészlelkű és derűs természetű magyar ember, aki mindennekfelett tisztelte a munkát, rajongott a szépért és nem értett a »buszinesz«-hez...

A szegedi asztalosmesterek közül – természetesen az idősebb generációból – alig van olyan, aki ne Lengyel Lajos keze alatt tanulta volna meg a mesterségét. Nagyszerű tanító-mester volt, egész életét annak szentelte, hogy minél több kitűnően képzett bútoriparost neveljen Magyarországnak.

Társadalmi életet sohasem élt, legjobban a munkásai között érezte magát, és egyre-másra fába álmotta azokat a bútorkölteményeket, amelyek a magyar bútoripart a külföld előtt hírnevessé tették.

Lengyel Lajos rendezte be a budapesti királyi vár tróntermét, a szegedi Városi Színházat és alig van Magyarországon olyan szálloda, amelyet ne az ő bútora díszítenének. A belgrádi Konak, a sinaiai királyi vadászkastély, a bukaresti királyi palota néhány szobája, s ki tudná még felsorolni mennyi baedekerezett »idegenforgalmi érdekesség« őrzí Lengyel Lajos művészi álmainak emlékét...

Ha később születik, minden bizonnyal képzőművész lett volna, vagy a világ valamelyik fővárosában, esetleg a hollywoodi filmcentrumban irányító és teljhatalmú tervező. De ő a letűnt békekorszak csöndben álmodozó magyar iparművésze volt, aki mindvégig megmaradt szegedinek és mesterembernek.

Ezt az értékes, munkás életet sodorta el 1944 nyarán a fasiszta forgószelel. Nyolcvanadmagával, leplombált vagonba préselve kergették ki Magyarország földjéről a véreskező náci-hóhérok, a Baky-csendőrök. Mint valami gonosztevőt, úgy üzték ki arról a földről, amelynek csak hírnevet és dicsőséget szerzett a külföld előtt egész munkás életén át. Kiváló újságíró nő lánya [Lengyel Vilma], országos híró gégespecialista orvos veje [Erdélyi Jenő] és több családtagja¹ társaságában az ausztriai Stockerauba került, ahol valamennyien egy gyárban dolgoztak.

A 79 éves Lengyel Lajos is dolgozott ugyanúgy, mint egész életén keresztül. De itt senki sem vette figyelembe művészalmait, csak gyermekei és családjának többi tagja csodálta meg, ha pihenő óráiban fürge kézzel angliai Anna-korabeli bútordarabokat rajzolt, vagy Napóleon-korabeli interieurökkel álmotta teli a papirost...

Aztán jött az összeomlás, a diadalmasan előre törő orosz csapatok elől Lengyel Lajost és családját is el akarták hurcolni az SS-hóhérok valamelyik németországi koncentrációs táborba, de az osztrák rendőrök megmentették őket a náci-hóhérok kezéből. Menekülniük kellett a rendőrök felügyelete alatt, s megindult a szomorú gyalog-menet a tűzvonalak között, ismeretlen lágér felé. És a 80 éves Lengyel Lajos napi 25 kilométereket menetelt hidegben, sárban, fagyban, éhesen, lerongyoltan... Bunkerben bujkáltak, ismét SS-legények kezére kerültek, akik már sorba állították, hogy kivégezzék őket, amikor egy osztrák tiszt, katonai várparancsnok megmentette az életüket. Szinte hihetetlen szenvedésekkel teli rémregény az, amit a 80 éves Lengyel Lajosnak át kellett élnie, amíg eljutottak a gneixendorfi hadifogolytáborba, s onnan hazafelé Sopronba, Magyarországra... Ezt a regényt talán egyszer megírja írónő-lánya, Lengyel Vilma. Most csak annyit róla, hogy Lengyel Lajos szerint ez már gyönyörű út volt, mert hazafelé vezetett.

Egy deportált meghalt a vasúti kocsiban...

Sopronban a váróteremben kézigránátot helyezett el valaki, s ez a háborús emlék felrobant, amikor Lengyel Lajos ott gyermekeire várakozott. Az idős ember lábán és hátán

¹ Felesége, Lengyel Lajosné sz. Winkler Paula; másik lánya, Pető Györgyné sz. Lengyel Éva; unokája, Pető András. Valójában a családnak csak egyik része került Stockerauba. A család másik részét Neunkirchenbe irányították tovább. Lengyel Lajosné Strasshofban hunyt el.

könnyebb sérüléseket szenvedett. Nem is igen törődött vele, hiszen ugyanakkor két gyermek meghalt és vagy húszan súlyosan megsebesültek. De ez is hozzájárult a tragikus vég közeledéséhez, ez is siettette az utolsó regényfejezetet... Lengyel Lajos, aki 80 éves kora ellenére kibírta azt a tengernyi szenvedést, ami a náci-pokolban osztályrészéül jutott, kibírta a gyalogmenekülést, a hazafelé vezető izgalommal és fáradalmakkal teli utat, Budapesten kórházba került, s onnan egy vöröskeresztes ápolónővér kíséretében a deportáltvonaton szállították haza, mert – itthon, gyermekei körében akart meghalni.

Egy órát késett a vonat, Lengyel Lajos utolsó vágya ezért nem teljesülhetett... Kecskemét előtt egyre izgatottabban érdeklődött, hogy mikor ér már be a vonat Szegedre, mennyi idő van még hátra addig, mennyit késik? Az ápolónővér megnyugtatta, hogy rövidesen Szegeden lesz, s akkor a hazatérő békésen elaludt. Ebből az álomból Lengyel Lajos már nem ébredt fel... A kocsiban utazók pedig csöndesen tudomásul vették, hogy a deportáltvagonban egy hazatérő kiszenvedett... Megszokott, mindennapi esemény ma, de kiáltó tehertétel a fasiszta bűnösök véres számadásában!

Lengyel Lajos most megtért pihenni a szegedi földbe, ahová nem kísérik el sem a fények, sem az árnyékok, csak – amire nagyon rászolgált – a béke és az örök csend...

Csányi Piroska

IV. IGAZOLÓ ELJÁRÁS

1. A Szegedi Zsidó Hitközség igazolóbizottságának felhívása

Délmagyarország,

1945. július 15., 2.

Szegedi Zsidó Hitközség igazoló bizottsága.**Felhívás**

A Szegedi Zsidó Hitközség igazoló bizottsága az 108k—1945. M. E. számú rendelet értelmében felhívja mindazokat, akik az alant felsoroltak, vagy mások népellenes cselekedetéről tudnak, vagy ha a felsoroltak oly cselekményeiről közvetve, vagy közvetlenül értesültek, mely szerint a magyar alkotmány szellemével ellenkező jogszabályok végrehajtásában úgy vettek részt, hogy ezáltal az érintett személyek helyzetét súlyosbították, továbbá a szegedi téglagyárban az u. n. lista elkészítésében bármilyen módon és hatáskörrel tevékenykedtek, az igazoló bizottság irodájában (Korona-u. 8. I. em.) a hivatalos órák alatt (d. u. fél 5-től 6-ig) írásban, vagy szóban bejelenteni sziveskedjenek: Dr. Löw Lipót, Kertész Ernő, dr. Frenkel Jenő, dr. Kalona Dávid, dr. Deutsch Imre.

Szeged, 1945 július 12.

**Szegedi Zsidó Hitközség
igazoló bizottsága.**

2. A Szegedi Zsidó Hitközség igazolóbizottságának döntése

Kertész Ernő ügyéről

Délmagyarország, 1945. július 28., 5.

A zsidó hitközség igazoló bizottsága Kertész Ernő ügyét átvette a népügyészséghez

(Szeged, július 27) A zsidó hitközség igazoló bizottsága csütörtökön délután Gartner Sándor elnöklésével ülést tartott. A bizottság Kertész Ernő kereskedő, dr. Löw Lipót, dr. Fränkl Jenő rabbi és dr. Deutsch Imre ügyvéd ügyét tűzte ki igazolásra. Kertész Ernő és társai voltak tagjai tavaly júniusban annak a hitközségi bizottságnak, amely összeállította a téglagyárból elhurcolt zsidók listáját. Amint ismeretes, a bizottságnak három listát kellett összeállítani. Az összeállítóknak tudomásuk volt róla, hogy az egyik listán levőknek a németek előnyösebb helyezetet biztosítanak az elhurcolásnál.

A csütörtöki tárgyaláson Fränkl rabbi, aki még nem érkezett haza, nem jelent meg, távolmaradt dr. Löw Lipót is, az ő ügyük tehát már nem került tárgyalásra. Deutsch Imre ügye elhalasztását kérte, kérését teljesítették is, mert szereplése újabb adatok szerint nem hozható kapcsolatba a lista összeállításával.

Igy egyedül csak Kertész Ernő, az ismert kereskedő igazolására került sor. A bizottság gyanúokat látott fennforogni arranézve, hogy Kertész súlyos népellenes cselekményeket követett el, ezért nem igazolta és ügyét áttette a népügyészségre.

-0-

3. A Szegedi Zsidó Hitközségi igazolóbizottságának döntése

Lőw Lipót ügyéről

Délmagyarország, 1945. augusztus 11., 2.

A hitközségi igazolóbizottság Lőw Lipót ügyét áttette a népjúrszakszékhez

Kertész Ernő letartóztatták

(Szeged, augusztus 10) A szegedi izraelita hitközség igazoló bizottsága **Gartner Sándor** elnöklésével megtartott csütörtök délutáni ülésén folytatta dr. **Lőw Lipót** igazolási ügyének multhétén megkezdett tárgyalását. Az igazoló bizottság a megjelent tanuki-hallgatások alapján úgy határozott, hogy dr. **Lőw Lipótot** nem igazolja és **ügyének iratait átteszi a népjúrszékhez**. A határozat indokolása megállapítja, hogy dr. **Lőw** tagja volt annak a bizottságnak, amely tavaly, a zsidók elhurcolásakor a téglagyári listákat összeállította. Ezzel kapcsolatban a napos gyanu merült fel az igazolási eljárás során, hogy **Lőw Lipót népeellenes cselekedetekkel gyanúsítható**.

Amint emlékeztet, a hitközségi igazoló bizottság két héttel ezelőtt ugyanezzel az indokolással tette át a népjúrszékhez a listákat összeállító bizottság másik tagjának, **Kertész Ernő**nek az ügyét. Amint értesülünk, az ügyben lefolytatott ügyészeti vizsgálat azzal az eredménnyel járt, hogy **Kertész Ernőt letartóztatták és csütörtökön bekísérték az ügyészeti főközházba**. Itt várja meg ügyének népbíróági tárgyalását.

4. Részletek a Szegedi Zsidó Hitközség igazolóbizottságának jegyzőkönyvéből 1945. augusztus 9. és 11.¹

Jegyzőkönyv

felvétel a Szegedi Zsidó Hitközség Igazoló Bizottságának 1945. augusztus 9-én du. 5 órakor megtartott üléséről. Jelen vannak: Gartner Sándor elnök, Dr. Müller Manó, Dr. Basch Béla, Márkus Endre, Robicsek Pál, Dr. Lénárt Pál, Berényi Árpád, Stern Márton bizottsági tagok, Novák Istvánné és Rónai Jánosné mint jegyzőkönyvvezetők.

Elnök üdvözli a megjelenteket és az ülést megnyitja. [...] felszólítja Dr. Löw Lipótot, hogy adja elő védekezését, illetve a feladott kérdésekre pontosan feleljen.

Elnök: 1944. június 25-én indult az első transzport, utána két nappal a következő, majd végül a harmadik. Hogyan történt Dr. Löw, Kertész Ernő, Dr. Frenkel, Dr. Radó és Dr. Silberstein kinevezése, mint amely Ötös Tanács a lista elkészítésére kapott megbízást?

Dr. Löw olvassa védekezését, amely szerint Angelmayer német SS százados neki átadta Szilágyi Ernő, a Magyar Cionista Szövetség vezetőjének levelét, amelynek alapján kellett volna a 3000-es listát elkészíteni. Szilágyi szerint céljuk ezzel a magyar zsidóság sorsán való könnyítés volt. Akik erre a listára rákerülnek, azok a levél szerint kimentek volna Erecbe, ugyanúgy, mint a prominens listán szereplő egyének.

Elnök: Milyen parancsot kapott Ön és társai, hogy milyen alapon állítsák össze a listát.

Dr. Löw: Háromféle szempont szerint kellett összeállítani. 1. a 12 éven aluliak és 50 éven felüliek, 2. a sokgyermekes családok, 3. munkaszolgálatosok hozzátartozói, akik [a hitközség] életében szerepet játszottak.

Elnök: Amikor a német százados a Szilágyi-féle levelet Önnek átadta, adott-e a levélből eltérő rendelkezést vagy parancsot?

Dr. Löw: Nem adott.

Elnök: Megmagyarázta-e a századosnak, hogy a 12 éven aluli gyermekeknek a listára való felvétele a kapott parancs szerint a családok szétszakítására vezet? Ragaszkodott-e ennek dacára a százados a kiadott parancshoz?

Dr. Löw: Igen.

Elnök: És ezt a parancsot maradéktalanul hajtották-e végre?

Dr. Löw: Mindenkit felvettünk, akikre nézve az utasítás szólt, azonkívül senkit.

[...]

Elnök: Személyesen ellenőrizte-e Angermayer a téglagyárban a listára felvett 12 és 50 év közöttieket? Lehetett-e a kiadott parancstól eltérően e tárgyban intézkedni?

Dr. Löw: A lista elkészítéséért hárman vagyunk felelősek. Ha a 2400 közül 10-15 kimaradt, ez megtörténhetett, de amelyet ellenünk fegyverként nem lehet felhasználni.

Elnök: A listát a rendelkezés figyelembevétele nélkül, vagy a kapott utasítások szerint készítették el?

¹ YVA, JM/31030, 2102–2103, 2104–2106.

Dr. Löw: A parancsot nem teljesítettük. A MCSZ levele szerint nem volt parancs, hanem irányelv.

Dr. Löw tovább olvassa védekezését.

Elnök: Utasítás vagy parancs volt-e a Szilágyi-féle levél?

Dr. Löw: Elfogadtuk, hogy ilyen irányelvek szerint kell a kiválogatást végezni.

Elnök: Megtiltotta-e a százados, hogy minden indokolás nélkül írják össze a táborban levő munkaszolgálatosok hozzátartozóit és a sokgyermekes családokat? Lehetséges volt-e hogy közöljük [Sic! helyesen: közöljék] a publikummal valamilyen formában, hogy mi a célja az összeírásnak?

Dr. Löw: A parancs a legszigorúbb titoktartásra kötelezett bennünket.

Elnök: Az utasítás az volt, hogy a zsidó közéletben szereplők is felveendők a listára. Ennek dacára miért maradt ki sok név?

Dr. Löw: Nekünk jelentést kellett adnunk, hogy kik maradtak le a leküldött listáról.

Elnök: Sajnos nincs birtokunkban a lista, ezért nem tudjuk a neveket lekontrollálni.

Elnök tovább olvassa Dr. Löw védekezésének vonatkozó részeit.

Elnök: Szolnokon hasonlóképpen lista készült, ott azonban az alapelvek a következők voltak. Fel kellett venni a listára a sokgyermekes családokat, a munkaszolgálatosok hozzátartozóit, a közéletben szereplőket és az 1914-18. évi háborúban érdemeket szerzetteket. Aki ilyen jogcímmel rendelkeztek, azok a listára fel is kerültek, mert bár ott is titokként kezelték a dolgot, mégis Szolnokon a vezetés módját talált arra, hogy az érdekeltek megtudják, és így a listára felvételessék magukat.

Dr. Löw: Ezt csak annak hiszem el, aki nemcsak hallomásból tudja ezt a tényt, hanem maga is résztvett a lista összeállításában.

Elnök: A kitértek a gettóban a Zsidó Tanács gondoskodása alá kerültek. Hogyan lehetett akkor kivenni a gondoskodás alól a kitérteket? Utasítás nélkül hogyan lehetett őket a listára való felvételnél mellőzni?

Dr. Löw: A MCSZ és minden zsidó közületnek az a felfogása, hogy velünk a kitértek minden közösséget megtagadtak, és nem kerülhetnek fel ennél fogva az MCSZ kezdeményezéséből létrejött listára.

Elnök: Ez hangulatkeltés.

Dr. Löw: Ez nem hangulatkeltés, ez a MCSZ álláspontja. A kitértek a Zsidó Tanács gondoskodása alá lettek rendelve. A Zsidó Tanács azonban a téglagyárban már nem működött. Azonkívül a kitértek ügyében a gettóban a Szent Kereszt² járt el.

Elnök: Hogyan állították össze a listát?

Dr. Löw: Kaptunk egy listát, amely a szegedi zsidók névsorát tartalmazta, ebből kellett összeállítanunk a Szegedre eső 1200 nevet tartalmazó listát.

Elnök: Ezen a szegedi listán a zsidónak tekintendő személyek is szerepeltek-e, mert ez a lista megvan?

Dr. Löw: Tudomásom szerint csak az izr. vallású zsidók szerepeltek ebben a névsorban. [...]

² Magyar Szent Kereszt Egyesület.

Jegyzőkönyv

felvételgett a szegedi népjegyzésnéél, 1945. évi augusztus hó 11. napján.

Kertész Ernő, szül. 1884. október 19-én, Orosztóny, Szeged Dugonics u. 14. sz. a. lakos, elvált, egy gyermek atyja, textilkereskedő, vagyona nincs, 100 000–120 000 pengő vagyona van, apja: néhai Kóhn Benő, anyja: Hoffmann Teréz, iskolai végzettsége 2 gym., anyanyelve magyar, német, olasz, szerb és angol nyelven beszél, katona volt őrm. rangban, gyanusított.

Rendőrségen nem hallgatták ki. Kérdésre kijelenti, hogy a rendőrségen nem bántalmazták.

Kijelenti, hogy az ügyész kérdésére hajlandó válaszolni, vallani kíván.

Pótlólag kijelenti, hogy a rendőrségen 1945. június 15-én kihallgatták.

1945. évi június hó 11-én a rendőrségen felvett jegyzőkönyvben tett vallomásmat fenntartom.

1944. évi június hó közepén a szegedi zsidóknak [a] száma mintegy 8500 voltak [sic!]. Megjegyzem, hogy ebben a számban már a Szeged környékéről ide csoportosítottak is szerepeltek. Egy napon, még ugyanabban a hónapban, – emlékezetem szerint 22-én valamennyi zsidót összegyűjtötték a téglagyárba. Midőn mindnyájan itt voltunk, egy SS kapitány kíséretével megjelent és egy listáról felolvasta a következő 5 nevet: Dr. Löw Lipót, Dr. Frenkel Jenő, Kertész Ernő, Dr. Silberstein vásárhelyi rabbi, Dr. Radó Sándor hódmezővásárhelyi orvos. Bennünket félreállított a többiekől és német nyelven azt mondotta, hogy mi intézzük a dolgokat, utasításait pontosan követni tartozunk és ezért életünkkel felelünk. Ekkor átadott egy névjegyzéket, mely kék színű papírra volt gépelve, melyen emlékezetem szerint cca 244 név szerepelt. Erre a névjegyzékre azt mondotta az SS kapitány: „Prominenten Liste” – nevesebb zsidók listája. Azt az utasítást adta, hogy ezt 2400 főre kell kiegészíteni, – a következő szempontok szerint kellett az embereket kiegészíteni. Azokat, akik az ő általa [hozott listán] szerepeltek, feltétlenül fel kellett venni, ha valaki erről a listáról hiányzik, azt külön névjegyzékbe, távollétének megokolásával fel kellett venni és neki külön átadni. A többieket pedig, elsősorban a hitközség életében szerepet játszó sok gyermekes szülők – gyerekekkel együtt –, végül a munkaszolgálatosok hozzátartozóiból kellett kiválogatni.

Vallom, hogy Deutsch Imre az 5-ös tanácsnak nem volt tagja, de ennek ellenére az ügyek intézésében tevékenykedett, de a névjegyzék összeállításában nem vett részt.

A 2400 főről szóló névjegyzéket a fent felsorolt 5 személy közül én is állítottam össze, és pedig akként, hogy mi a szegediek, én, Dr. Löw, Dr. Frenkel 1200 személyt válogattunk ki, míg a többi 1200 személyre vonatkozólag 8 vidéki hitközség szolgáltatta ki. Ez volt az a lista, amely végleges volt, és amelynek alapján a bevagonírozás megtörtént. Ezt megelőzően még két lista előmunkálatai történetek meg, amelyben mind az öten résztvettünk. Először ugyanis 3000 főről szóló listát kellett készíteni, a már fentebb vallott szempontok szerint. Ezt az utasítást megváltoztatták, és az utasítást leszállították 2400 főre, de ebbe a kapitánytól kapott névjegyzékben szerepelő személyeken kívül csak 50 éven felüli szülőket és 12 éven aluli gyermekeket lehetett felvenni. Ezt az utasítást is

megváltoztatták, és a 3. lista készült el véglegesen. A téglagyárba való bemenetelünk 3. vagy 4. napján Dr. Deutsch Imre azt a hírt hozta, hogy az SS kapitány azt mondta neki, hogy hálások lesznek azok, akik erre a listára kerülnek, és ugyanezt mondták a német altisztek is.

A téglagyárban lévő zsidókat 3 csoportba szállították el, – egy-két napos időközben. Az első vonattal 3000, a második vonattal 3300, a 3. vonattal pedig 2400 zsidót szállítottak el Szegedről.

Tagadom azt, hogy tudomással bírtam volna arról, hogy [az] egyes transzportokat hová irányítják, nem tudtam tehát arról, hogy az első szállítmány Auschwitzba megy, és én is Auschwitz szörnyűségeiről csak akkor szereztem tudomást, amikor deportálásomból visszaérkeztem. Maguk a németek azt híresztelték, hogy az első transzport egész közel[i] helyre megy, éspedig Topolyára, úgyhogy Singer Ágnes, szegedi (Tisza Lajos krt.) a 3. transzportból átkérte magát az 1. transzportba, hogy minél előbb találkozzon Topolyára internált szüleivel.

Dr. Löwtől és Dr. Frenkeltől a 3. transzport útbaindítása előtti napon azt hallottam, hogy az SS kapitány felolvasott előttük egy sürgönyt, mely állítólag Budapestről, a német főparancsnokságról [jött], és azt az utasítást tartalmazta, hogy a sürgönyben felsorolt, személy szerint megjelölt családok és azok hozzátartozói külön vagonban helyezendők el, mert ezek Pesten maradnak. Emlékezetem szerint 7-8 család nevét említették, mely kb. 60 főre rúgtak [sic!]. Ezt valamennyit a 3. transzport utolsó kocsjában helyezték el, s ezek tényleg Pesten is maradtak.

Én és Dr. Radó, de a többi 3 társam is, a 3. vonattal kerültünk el Szegedről, de míg Radó és én a többiek között utaztunk, Dr. Löw, Dr. Frenkel és Dr. Silberstein a Pesten maradó vagonban utaztak. Midőn a deportálásból visszatértem, akkor megtudtam, hogy a sürgöny szerint nekem és Radónak is a pesti csoportba kellett volna kerülnöm, de neveinket az SS kapitány elhallgatta. Szegedre való visszatérésemkor tudtam meg, hogy az első vonat Auschwitzba, a 2. pedig Ausztriába került.

Megfelel a valóságnak, hogy keresztény hitre tért zsidókat a listára a bizottság nem vett föl. De később Dr. Frenkel indítványára olyanokat, akik a legutóbbi időben tértek át keresztény vallásra, mégis fölvettek, éspedig cca 80-100 embert.

Tagadom, hogy nekem bárki is fizetett volna azért, hogy a listára felvegyem. Tudomásom nincsen arról, hogy valaki fizetett volna az 5. tanács tagja valamelyikének.

Tagadom, hogy bárkivel gorombáskodtam és dr. Szivessy Lehellé gúnyolódtam volna. Tagadom, hogy az első transzportba kitérteket és kis embereket tettünk volna.

Arra nem tudok vallomást tenni, mert nem emlékszem, hogy a listán kívüli zsidók közül miképpen kerültek egyesek az első szállítmányba, egyesek pedig a 2. szállítmányba. Nem felel meg a valóságnak, hogy az 1. transzportba tíz ember hiányzott, akkor én, akkor Frenkel kijelentette, hogy vigyetek tíz pajeszos makói zsidót, hiszen ez a vonat úgyis Auschwitzba megy.

Landsberg Jenőnével beszéltem, beszélgetésünk során Auschwitzról nem volt szó. Beismerem, hogy csak annyit mondtam, hogy sajnálom Szivessy Lehelt, hogy bár már jó hírt kapnék róla.

A szóban forgó listát elindítás előtt az SS százados nem látta, csupán Budapesten, a Ferencvárosi pu.-on adtam át neki, amikor kijelentette, hogy ha több van, mint 2400, akkor a bizottsági tagokkal együtt saját kezével agyonlövi.

A Pestre irányított családokról csak később tudtam meg, hogy Pesten is maradtak, míg a 2. és a 3. szállítmány Ausztriába, Strasshofba került. Innen aztán a cca 5400 embert különféle táborokba szétosztották, én 20-ad magammal St. Veit a.d. Triestingbe kerültem. [...] ³

³ A népgyűzség 572/1946. számú határozatával ejtette a Löw Lipót és Kertész Ernő elleni háborús és népellenes bűnösség vádját.

V. TÖMEGSÍROK – EMLÉKMŰVEK

1. A csehszlovák hatóságok értesítik a magyar kormányt szegedi deportáltak Mikulovban talált tömegsírjáról
Délmagyarország, 1946. november 6., 2.

Szegedi deportáltak holtteste került elő egy csehszlovákiai tömegsírból

(Szeged, november 5.) Az Itélet című hetilap október 31-i száma szegedieket is érdeklő hírt közöl. A cikk szerint a csehszlovák hatóságok átiratban közölték a magyar kormány-nyal, hogy a csehországi Mikulovban 1945. áprilisában elkövetett tömeggyilkosság ügyében a nyomozás befejeződött. A jelzett időpontban a nemet Schutzpolitzei tagjai 21 magyar zsidó kényszermunkást meggyilkoltak. Az átirat közli a meggyilkoltak teljes névsorát. A névsor a következő:

Kovarczi József, Pilischer Aladar Szeged, Schwitzer Zsigmond, dr. Steiner Zoltán (a szegedi Madách-utcai polgári fiúiskola tanára és a Szent-egyetem titkára), Gábor Endre szónegyszövő, Gábor László (a Varga Mihály-cég volt tisztviselője), dr. Mahler Szigfried (szegedi ügyvéd, felesége rózsakereskedő), Gábor Sándor (az előbbieket testvére), Gábor Endréné (Szeged), Pilischer Aladárné (Szeged), Pilischer Ilona (Szeged), dr. Böhm Sándorné Rákosi Rózsi (Szeged, fogorvos neje), Kovarczi Erzsébet

és Mária, Krause Berta, Róza és Éva, Balog Mária, Wertheimer Janka, Rákosi Mária (Szeged) és Mahler Szigfriedné (Szeged).

Ezek a szerencsétlenek a mikulovi téglagyárban végeztek rabszolgamunkát. Télen is fűtetlen, ablaktalan barakokban laktak, örökösén éheztek, rongyokban jártak. Április 15-én, amikor a Vörös Hadsereg már közeledett Mikulov-felé, négy géppisztolyos Schupo jelent meg a téglagyárban. A négy prihé a téglagyár minden lakóját beparancsolta a szobájába, csak a 21 magyart terelte ki és elindult velük a közeli dombok felé. Éjjel 11 órakor a négy csendőr egyedül tért vissza.

A 21 ember holtteste oszladozó állapotban most került elő a tömegsírből.

Az eddigi nyomozás megállapította a mikulovi Schutzpolitzei 10 tagjának a nevét, ellenük körözőlevelet adtak ki. A magyar kormány kérte a csehszlovák hatóságokat a bűnösök elfogatására és megbüntetésére.

2. Szeged város tanácsának határozata 65 szegedi deportált hamvainak temetéséről

Délmagyarország, 1947. július 9., 3.

A városi tanács határozatai

A város tanácsa keddi ülésén feliratot intézett a kormányzathoz, hogy a közmunkára kiutalt segélyekből anyagot is beszerezhessenek, mert csak így tudják a munkálatokat zavartalanul biztosítani és a munkanélkülieknek munkaalkalmat teremteni. Klebelsbergtelep lakosságának kérésére az ottani strandhoz bevezetik az ártézi vizet, ezenkívül a nemuszónak lépcsőjét létesítenek. Róna Béla tanácsnok felszólalt annak érdekében, hogy

ezen túl a város is a rendőrséggel együtt a legszigorúbban ellenőriztesse a tiszai fürdőseket. A balesetek nagyrésze ugyanis abból származott, hogy a Tisza örvényes részein, fürdőre tilos területen fürdőtek.

A vízműtelepi üzemi bizottság kérésére a város 3 éves tervének keretében újjáépítik a vízműtelepi munkáslakások romépületeit. Kérésre fordultak a városhoz a Boros József-utca lakói is, hogy utcájukat kövezzék ki és ezáltal az egészségügyi szempontból szükséges portalaníást végrehajtsák. A tanács úgy határozott, hogy az új költségvetés terhére megkezdik a Boros József-utca kövezését. A ste-

fániai várat a tanács a városi alkalmazottak szakszervezetének adta használatba azzal, hogy otthont rendezzenek be számukra. Ezenkívül városi halászcserda létesítését is tervezik oda.

Amint beszámoltunk róla, a cséplések ma szerdán mindenütt megindulnak Szeged határában. Ezek ellenőrzése állami feladat ugyan, de a város is rendel ki cséplési ellenőröket. Róna Béla tanácsnok a műszaki pótdíjak valamennyi városi műszaki alkalmazottra való kiterjesztése érdekében szólalt fel. Ugyancsak az ő javaslatára az üzemek forintmérlegének elkészítői összesen 6300 forint jutalmat kapnak gyors és eredményes munkájukért. Az Ausztriában megtalált 65 szegedi deportált hamvait a város temetteti el és számukra sírhelyet adományoz. Exhumálásukról és hazaszállításukról az osztrák kormány, illetve családtagjaik gondoskodnak. Végül dr. Antalffy helyettespolgármester bejelentette, hogy kedden délután Szegedre érkezett Thiry miniszteri tanácsos a statisztikai hivatalból és a város tanácsával szegedi statisztikai kérdésekről, valamint statisztikai hivatal felállításáról tárgyal.

3. A szegedi deportáltak emlékművének felavatása a zsinagóga előcsarnokában

Délmagyarország, 1947. szeptember 23., 2.

Felavatták a szegedi deportáltak emlékművét

A szegedi zsidó hitközség vasárnap délelőtt avatta mártírjainak emléktábláját, melyet a zsinagóga előcsarnokában helyeztek el. Mintegy 2000 azoknak a zsidóknak a száma, akiket a fasiszta örület pusztított el és akiknek még jeltelen sírjuk nincs. Ezeket temette el jelképesen a szegedi zsidó hitközség a templom előcsarnokában elhelyezett fekete márványkoporsóban, neveiket pedig fehér márványba vésve örökitette meg. Az emlékmű Fenyő Lajos műszaki tanácsos tervei szerint készült. Az avarölőnnepélyre az ország minden

részből megérkeztek a küldöttek.

Az istentisztelet során dr. Frenkel Jenő főrabbi mondott megrázó erejű emlékbeszédet, majd Fenyő Lajos az emlékműbizottság nevében, Stern Márton hitközségi elnök a szegedi zsidó hitközség nevében, Stöckler Lajos a Magyarországi Izraeliták Országos Irodája nevében, Dénes Leó polgármester a város nevében beszélt. Ezt követően a küldöttek mondták emlékbeszédeiket. Dános Dezső kultuszfelőljáró vette át végezetül az emlékművet.

4.a. Schwarz Viktor értesíti a DEGOB-ot Bécsből 37 szegedi zsidó Tasshof melletti meggyilkolásáról 1945. április 13-án és a badeni zsidó temetőben történő elhantolásáról¹ 1947. október 20.

SCHWARZ VIKTOR
Wien, IX.
Glaser-gasse 6.

Wien, 1947. október 20.

A Magyarországi Zsidók Deportáltakat Gondozó Orsz. Biz.

B u d a p e s t .
VII., Bethlen-tér 2.

Kedves Barátaim !

Már több hét óta folynak a vizsgálatok az osztrák bel-
ügyi hatóságok részéről az Alsó-Ausztriában 1945 tavaszán történt so-
rozatos deportált kivégzések ügyében. Egyik ilyen nagyszabású el-
járás eredménye volt az, hogy felfedezték a már régen keresett tömeg-
sírnját annak 38-40 magyar zsidónak, akik Weissenbach a/Triesting fa-
luban voltak munkára-beosztva és akiket 1945. április 13-án a falutól
nem messze levő egyik kőbányában SS-legények legyilkoltak.

Az alsóausztriai rendőrfőparancsnokság egészen bámu-
latra és tiszteletreméltó ügybuzgalommal nyomozta le ezt az ügyet, és
a mai napra elrendelte a szerencsétlenek exhumálását, amelyre a magyar
konzulátust is meghívták.

A tudomásomra jutott történetet és adatokat az alábbi-
akban összefoglalva jelentem Nektek:

37 szegedi és 3 pestkörnyéki zsidó deportált volt a
nevezett faluban elszállásolva, munkára kiadva. Április 12-én német SS.
tábori csendőrök /Hitler Adolf Leibgarde/ nyolctagu csoportja jelent
meg a faluban és összeszedve e csoportot az országúton a kis Tasshof
melletti vasuti megállóhelyig hajtották őket összes csomagjaikkal e-
gyütt avval a mesével, hogy sáncmunkára mennek. Tasshof megálló mel-
lett letértek az országutóról és egy másfél kilométer hosszú meredek
hegyi/gránitkőbánya/ vízmosásos sziklás uton felhajtották őket az ugy-
nevezett SULZBACH-i gránitkőbánya felső peremére, ahol rövid tartózkó-
dás után, a fal szélére felsorakoztatták őket, arccal a szakadék felé
nézve és katonai fegyvereikkel hátulról fejbeltették őket. A szerencsét-
lenek közül kettő a lövés után még elfutott, de 30 lépésre helytől még-
is elbuktak és ott lőtték le őket. Az agyonlőtték tetemei lezuhantak
a sziklafalról a mélységbe, ahol azután /a helyszínen kivágott/ fenyő-
törzsekből máglyát raktak föléjük és elégették őket, ill. holmijaikat.
3-4 héttel később, már a felszabadulás után, Weissenbach falu lakosai
ugy-ahogy betemették a hullacsoportot kődarabokkal és földdel. Ez sem
azonban annyira élegendő, hogy a rákövetkező télen a vadak ki ne kapar-
XXXIII-8-a-33/1947 (2.d.)

ÚJ MAGYAR
KÖZPONTI LEVÉLTÁR

980

¹ MZsML, XXXIII-8-a-33/1947, Schwarz Viktor, aki maga is strasshofi deportált volt, 1945 áprilisában szabadult fel Bécsben, hazatért Magyarországra, és a DEGOB munkatársa lett. Ugyanebben az évben visszatért Bécsbe, és június elejétől az általa alapított DEGOB-kirendeltség, a Landesfürsorge Komitee für Ungarische Deportierte vezetője lett, ahol elsősorban azoknak a Magyarországról deportáltaknak az ügyeit intézte, akik a városban keresztül utaztak vissza Magyarországra.

SCHWARZ VIKTOR

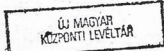
W i e n .II. oldal.

ják őket. Ezáltal annyira feloszlottak a testek, hogy a mostani exhumálásnál egyáltalán nem lehetett agnoszkálni senkit, hiszen nem is voltak már összefüggő csontrészek sem, ezek egyrésze is összetört állapotban volt már. Ez a rövid története ennek a tragédiának. Kérlek Benneteket, hogy ezt a szegedi hitközséggel közölni sziveskedjete avval a megjegyzéssel, hogy az egyik weissenbach-i polgár szerint a társaság egyik tagja, egy LIEBMANN nevezetű férfi valószínűleg túlélte a tragédiát, mert öt német alakulatok magukkal vitték, mint idegen nyelvű tolmácsot sok héttel a tragédia ~~előtt~~ előtt. Ennek egy ZENKA nevű nővére, vagy felesége az áldozatok közt volt. –

A hullák közt sok apró használati tárgyat találtak a nyomozók, melyekről kétségen kívül megállapítható volt, hogy magyar gyártmányok és az áldozatok tulajdona volt. Érdekes, hogy zsidócsillag gyanánt nem a Magyarországon rendeletileg előírtat, vagy Ausztriában kötelezőt viselték, hanem Talisz-diszitményül szolgáló aranycsikokból kivágott négy-szögletes darabokat, melyeket idezárok emlékül. A nyomozás folyamán ez volt az egyetlen fix bizonyíték arra, hogy zsidó és magyar-zsidó áldozatokról van szó és jelenlétünk ebből a szempontból döntő jelentőségű volt. Csak azért említem ezt meg, mert a környéken sok orosz és ukrán hadifogoly áldozat is van és az orosz hatóságok csak ennek felismerése után adták meg az exhumálásra való engedélyt. Az említett használati tárgyakról pontos leltárak készültek, azok az ügyészségnél lesznek még pár hétig, azután kiadják azokat a magyar Konzulátusnak. Szerepelnek a tárgyak közt apró nemesfém tárgyak, gyűrűk és néhány aranyfog is. Ez utóbbiak az exhumálás közben estek ki az állkapcsokból. A szájukban lévő egyéb fémeket a hitközség álláspontja alapján nem távolítják el és azokkal együtt lesznek a csontok eltemetve.

A wieni zsidó hitközség felkérésére magáévá tette az ügyet és impozáns külsőségek között fogja a csontokat, amit tegnap és ma ott összeszednek, holnap a badeni zsidó temetőben elhantolni. A wieni zsidó hitközség általában nagyon áldozatkész ilyen ügyekben és örülnék, ha evvel kapcsolatban a szegedi hitközség méltóan fejezné neki köszönetét ezen gesztusáért, éppúgy a "Sicherheitsdirektion für Land Niederösterreich" hatóságnak is, amelynek vezetője a legnagyobb odaadással, saját iniciatívájából járta végig a szomorú esemény minden fázisát. Az exhumálási aktusnál több, mint 20 hivatalos személy volt jelen, akik 48 órán keresztül ott dolgoztak / 4 orvos, 8 segédszemélyzet, 2 gyorsíró, 2 törvényszéki bíró, 2 újságíró, 2 rendőrtiszt, 8 rendőr-csendőr / és a csontokat, tárgyakat darabról-darabra összerak-

XXVIII-S-a-33/1947 (2. cl.)

981

SCHWARZ VIKTOR

W i e n .III. oldal.

ták, kikaparták, leltározták. Ugy a hivatalos személyek, mint a meghívottak részére a közeli faluban étkezésről és szállásról gondoskodtak a tartományfőnökség részéről. A helyszínen az ügyészség további kihallgatásokat tartott, amelyeknek jegyzőkönyveit, éppúgy a nyomozati jegyzőkönyveket egy másolati példányban a magyar Konzulátus rendelkezésére fogják rövidesen bocsájtani. -

A magyar konzulátus jóvoltából értesültem magam is az exhumálási tervről, t. i. a Sicherheitsdirektion nekik hozta tudomásukra a dolgot, mely után engem is bevontak a megbeszélésekbe és így adódott, hogy dr. KARL JÁNOS attaséval együtt mentem ki tegnap a helyszínre. A magyar Konzulátus a legmelegebb érdeklődéssel és messzemenő buzgalommal foglalkozik evvel a problémával, amely lassanként mind nagyobb területre fog kiterjedni éppen az ide mellékletben csatolt levélmásolatban felvetett gondolat keresztülvihetősége esetében. - Kérem a Bizottságot, hogy a kérdéssel most már érdemben is foglalkozzék és elvi álláspontját velem közölje. Valószínűnek látszik, hogy úgy a magyar politikai külképviselő, mint az osztrák hatóságok azon lesznek, hogy az egész ausztriai tömegsír probléma napirendre kerüljön és a szükséges lépéseket gyors egymásutánban meg fogják tenni. A wieni izr. hitközség még nem foglalt állást a tárgyban, de remélem, hogy az sem lesz negatív. Döntő kérdés marad az anyagi fedezetéről való gondoskodás.

A mostani esetben a bécsi hitközség viselte az elszállítás és temetés összes költségeit, de gyakori megismétlődés esetében erre nem lesz kellő fedezete. Nem lehet tudni, hogy mennyiben járul hozzá majd a költségekhez az osztrák JOINT-Komité és mennyiben az osztrák "Schwarzex Kreuz" nevű szervezet, amelynek főfeladata éppen a tömegsírok rendezése és gondozása. Nyilvánvalónak látszik, hogy hazai anyagi támogatás nélkül legfőljebb az exhumálások oldhatók meg, de nem a temetési, sirrendezési, anyagszükségleti, esetleg emlékművek költségei. - Ehez mindenképpen hazai támogatásra van szükség, főleg a hozzátartozók részéről és ha mód van rá, zsidószervezetek részéről is.

Kiegészítésül idezárom még azok kb-i névsorát és adatait, akik a badeni temetőben ezalkalommal elhantoltatnak. 4

Kérlek Benneteket, hogy az ügyel mielőbb behatóan foglalkozzatok és a szükséges utasításokat számomra adjátok meg. -

Hittestvéri üdvözléssel:

Schwarz Viktor s.k.

2 melléklettel.

XXXIII-8-a-33/1947 (2.d.)

982

ÚJ MAGYAR
KÖZPONTI LEVÉLTÁR

**4.b. Schwarz Viktor levelének melléklete a badeni temetőben
elhantoltakról
1947. október 21.**

Levélmelléklet 1947. október 21.

Azon magyar zsidó deportáltak, akik 1944. július 14-étől 1945. április hó 12.-ig WEISSENBACH a/TRISSTING / Niederösterreich / faluban dolgoztak és 1945. IV. 13-án reggel SS.-csendőrök által kivégeztettek és a szulzbachi kubanyában, majd ott 1947 október hó 20-án exhumáltak és a badeni zsidó temetőben elhantoltattak a wieni izr. hitközség segítségével:

Személyek száma; 1 családok a személynév:	A deportáltak neve, nőknél	Foglalkozás, emlékezetből összeállítva, utólsó lakhelye:
3	Boros Pál " Pálné /Lili/ " Péter	kereskedő, Szeged " neje, " " gyermeke " 11-12 éves.
2 /ill.3/	Liebmann Zenka " Florina	sajtófényképész neje, Szeged leánygyermeke 10 éves Szeged
3	Varga Sarolta /Lotte/ " Vera " Erzsébet	" " " " "
1	Porgesz Margit	nevelőnő "
2	Kornis József " -né	tésztagyáros/?/ "
3	Vajda Ernő " -né /Eva/ " György /gyermekük/	mérnök " " " 3 hónapos "
3	Gross N-né /Sarolta/ bankigazgatóné " Marcell /gyermeké/	10 éves "
2	Neu Ernő /Vajdáné apósa/ " -né /" anyósa/	korábban hunyt el, eltemetve a weissenbachi temetőben. / fűszerker.-utazó, Szeged.
2	Kardos N. " N.-né	" " "
3	Szeltmann Zeuzsi " Marika /gyermeké/ " József	festőnő " 18 éves, " 15 " "
2	Grünfeld N. és neje	magánzó "
1	Adorján N.	ügyvéd "
3	Mátyásné és 2 gyermeke, varrónő, BUDAPEST környéke	"
10 -11 40 -41.	VAJDA-CSALÁD-hoz és VARGA-CSALÁDHOZ tartozó személyek, akiknek neveit nem sikerült megtudni.	"

A fenti névadatok főleg a volt polgármester vallomása alapján kerültek nyilvánosságra. Lehetséges, hogy ~~néhány~~ némely ismeretlen név még napvilágra kerül a megtalált /de már elmodódott/ iratokból. Akkori szemtanúk szerint egy LIEBMANN nevű sorstársukat már 1945. telén elvitték onnét tolmácsnak a ném tatonai egységek, lehetséges, hogy ez életben van és a hiányzó neveket közölni tudja.

Wien 1947. október hó 21.-én.

SCHWARZ VIKTOR s.k.

XXX/11-8-a-33/1947

(2.c.)

ÚJ MAGYAR
KÖZPONTI LEVÉLTÁR

983

**4.c. A Délmagyarország híre a Tasshof melletti
sulzbachi kőbányában meggyilkolt szegedi deportáltakról
Délmagyarország, 1947. november 29., 2.**

Szegedi deportáltak sirját fedezték fel Ausztriában

A Magyarok Világszövetsége hivatalos értesítést kapott, hogy az alsóausztriai Schulzbach község mellett magyar zsidók sirjára bukkantak. Főleg szegedi származású magyar deportáltak tartózkodtak a schulzbachi táborban. A tömegsírban névleg is meg lehetett állapítani Liebmann Szenka, Liebmann Flóra, Boros Pál, Borcs Lili, Boros Péter, Varga Lotti, Varga Vera, Porgez Margaretta, Kornis Józsefné, Varga Erzsébet, Vajda Ernőné, Grosz Marcell, Grosz Sári, Vajda Éva, Vajda György, Ney Ernő és Ney Ernőné állítólag szegedi származásuak kilétét. A Magyarok Világszövetsége schulzbachi tömegsír áldozatairól fényképeket is kapott. Ezek megtekinthetők a Magyarok Világszövetsége irodájában Budapest, V., József-tér 2–3.

**5.a. A Randeggnél 1945. április 15-én meggyilkolt
99 deportált szegedi temetésének előkészítése
*Délmagyarország, 1947. december 2., 2.***

Újabb tömegsírba bukkantak Ausztriában

A Lilienfeldbe deportált szegedi és szegedkörnyéki 99 deportáltat 1945 április 15-én Randegg bei Scheibnén lemészárolták és felgyújtották. Ezek közül sikerült agnoszkálni Weisz Jenő, Boda Bertalan, Kertész Izidor, Goldgruber Árpád, Reich Ignác, Reich Ignácné, Kohn Anna és Margit, Rosner Zsuzsa, Neu Vera, Pogány Ilona, Weisz Margit, Gombos Bertl, Boda Ella, Ziegler Margit, Glück Rózi és Judit, Herczl Vera, H. Cecilia, R. Ilona, Kertész Irén és Lantos Malvin holttestét. A fegyverköltakat a hitközség hazahozatták a vasárnapi temetés megbeszélésére kedden délelőtt 11 órakor gyűlnek össze a hitközségben mindazok, akiknek hozzátartozói Lilienfeldben dolgoztak.

5.b. A Randeggnél 1945. április 15-én meggyilkoltak névsora és hír a szegedi temetésükről

Délmagyarország, 1947. december 5., 2.

Soha el nem muló fájdalommal jelentjük, hogy a Kerschenbach St.-veitl kőbányában deportált

Szegedi lakosok:

Boda Bertalan 65, Boda Ella 62, Glück Adolfné szül. Kratz Rózi 54, Glück Juditka 15, Goldgruber Árpád 65, Gombos Berta 56, Herczi Cecília 72, Herczi Kálmánné szül. Fonyó Ilona 44, Herczi Vera 16, Kertész Izidor 58, Kertész Izidorné 57, Kohn Margit 57, Kohn Anna 36, Lakos Malvin 66, Neu Lászlóné szül. Pogány Vera 25, Pogány Sándorné 54, Rózner Zsuzsanna 19, Reich Ignácz 63, Reich Ignáczné szül. Neumann Gizella 59, Weisz Jenő 49,

Weisz Margit 33, Zigler Margit 52 éves.

Hémezővásárhelyi lakosok:

Endrődi Matild 76, Endrődi Erzsébet 45, Gottlieb József 64, Gottlieb Józsefné 62, Klein Anna 35, Klein Vera 12, Klein Éva 9, Lampel Janka 53, Lampel Klára 39, Lampel Erzsébet 49, Máhler József 59, Máhler Józsefné 64, Spitzer Miklósné szül. Máhler Margit 33, Spitzer György 10, Szöllös Margit 45, Szöllös Pál 16 éves.

Szentesi lakosok:

Hoffmann Erzsébet 53, dr.

Oze Gyula 69, dr. Oze Gyuláné 63, Váradi Klára 34, Váradi András 8 éves.

Vámospécsei lakosok:

Hoffmann Róza 40, Hoffmann Emi 18, Hoffmann Katalin 16, Hoffmann Livia 14, Hoffmann Magda 12, Hoffmann Edith 10, Hoffmann Vera 7, Hoffmann Zoltán 6, Hoffmann Judit 4, Hoffmann Klára 1 éves.

Kiskunhalasi lakosok:

Dr. Franki Áron 65, dr. Franki Aronné 62 éves.

A Stangeltáli (Lilienfeld) cementárugyárban deportált

Makói lakosok:

Hauer Mór 33, Hauer Mórné sz. Ungár Dóra 34, Hauer Éva 8, Hauer Judith 7, Hauer Edith 5, Hauer Ervin 4, Weisz Sámuel 54, Weisz Sámuelné sz. Neumann Jenni 54, Weisz Klára 16, Markovits Katalin 18, Markovits Ferenc 2, Markovits Julius 1 éves.

Dunapataji lakosok:

Kovics Mihály 61, Kovics Mi-

hályné sz. Fleisemann Rozália 59, Kovics Aranka 39, Kovics Heléna 23 éves.

Bajmódi lakosok:

Dr. Szőke András 39 éves.

Szegedi lakosok:

Dózsa Magdolna 39, Dózsa Anna 9, Dózsa Ágnes 8, Ritter Erzsébet sz. Dózsa Erzsébet 37, Ritter Éva Zsuzsanna 8, Ritter Mária 2, Ritter Teréz sz. Dózsa

Teréz 29, Ritter Dénis 4, Rudas Rozália sz. Ritter Rozália 35, Rudas Gábor 6, Ritter Hermína 72, Löwy Szeréna 64, Löwy Sarolta 33 éves.

Debreceni lakosok:

Vértes Klementin 60, Vértes Heléna 33 éves.

Szentesi lakosok:

Róbert Leopold 58, Róbert Leopoldné 51 éves.

Fentiekén kívül még 10 névtelen egyén van közöttük.

Vércinket a német katonaság 1945 április 15-én, vasárnap délből Randeggnél (Nieder Östreich) a legszörnyűbb állati kegyetlenséggel legyilkolta és az általuk szedett rőzsével részben még élve égették el.

Vértanúink megmaradt hamvait Szegedre hoztuk és december 7-én, vasárnap délelőtt fél 12 órakor a zsidótemetőben örök nyugalomra helyeztük.

Mártírjaik emléke halálunkig élni fog szívünkben
Külön vilámoskosokat láttunk a Dugonics-térről.

GYÁSZOLÓ CSALADOK.

**5.c. A Szegedi Zsidó Hitközség híre a Randeggnél meggyilkoltak
szegedi temetéséről**

Délmagyarország, 1947. december 6., 2.

A Szegedi Zsidó Hitközség tudtul adja mindenkinek, hogy a fasiszta gonoszlevők által Randeggnél (Alsó-ausztria) elpusztított

99 deportált testvérünk

hazahozott tetemeinek 1947. évi december hó 7-én, vasárnap délelőtt fél 12 órakor adjuk meg a végtisztességet a zsidótemetőben.

A Szegedi Zsidó Hitközség a borzalmas módon kiirtott testvéreit saját halottainak tekinti és a Mártírok Parcellájában helyezi tetemeiket örök nyugalomra.

Külön villamoskocsik a Dugonics-térről délelőtt 11 órakor indulnak.

**5.d. A Délmagyarország híre a Randeggnél
meggyilkoltak szegedi temetéséről
Délmagyarország, 1947. december 9., 3.**

**Nagyszámu gyászoló kísérte utolsó útjára
a fasizmus szegedi áldozatait**

A fasiszta barbarizmus 99 szegedi és szegedkörnyéki áldozatát helyezték örök pihenőre vasárnap délelőtt ünnepélyes külsőségek között a szegedi zsidó temetőben. A kerschenbach st.-veitől kőbányába és a lilienfeldi cementárugyárba deportált zsidókat még 1945 áprilisában a német katonaság Randeggnél a legszörnyűbb kegyetlenséggel gyilkolta meg és az általuk szedett rózsával részben még elevenen égették el. Megmaradt hantjaikat most sikerült hazahozni, hogy azután díszsírhelyen temessék el őket.

Hatalmas tömeg állta körül sirjukat, amikor elsőnek dr. Frenkel Jenő szegedi főrabbi emlékezett róluk kegyeletos szavakkal a gyászenek elhangzása után. Stern Márton hitközségi elnök gyászbeszédében kiemelte, hogy ezt a kegyetlen gyilkosságot éppen az a nemzet hajtotta végre, amely magát uralkodó fajnak merte nevezni. Schück Jenő elvtárs, lelkes-százados rámutatott arra, hogy az ő áldozatos vérük áldást hozó magga vált egy jobb jövő érdekében, amelynek napja most kelt fel. Szavai után a 3. honvédkerület nevében Fehérváry Béla ezredes, honvédkerületi parancsnok helyezte el koszorút a sírokra, miközben a honvéddisznakasz élén a kürtös a díszjelet fújta.

Dénes Leó elvtárs, polgármester mondott ezután rövid beszédet és hangsúlyozta, arra kell törekednünk, soha vissza ne jöjjön az a kor, amelyben rosszindulatu urak vezették a népet. Azon dolgozzunk, hogy a nép vezesse az országot. Dicsza-

lussy Ferenc rendőrezrednagy, a rendőrség és a partizánbarátok koszoruját helyezte el a síron a város koszorúja után. Dr. Wilhelm Lajos az antifasiszta szövetség nevében beszélt, majd a hőmezővásárhelyi és makói zsidóság nevében bucsuztatott a halottakat.

Komócsin Zoltán elvtárs az MKP nevében hívta fel emlékezésre a megjelenteket.

— Emlékezzünk, hol kezdődött — mondotta. — Orgoványnál, Siófoknál, gyilkolással, minden és mindenki elleni harccal, aki a demokratikus gondolat jegyében akart élni. Folytatódott azokkal a napokkal, amikor a tragédia csöndje ülte meg az országot és soha sem lehetett tudni, kire kerül a sor. Ezek a sírok köteleznek arra, hogy azon dolgozzunk, soha többé ilyen gyász ne szakadhasson ránk, ne jöjhessen el sem Auschwitz, sem Voronyezs és a Don-kanyar.

Olejnyik József a Szociáldemokrata Párt, Szabó László a Független Kisgazdapárt, Ikrényi Bertalan a kereskedelmi és iparkamara, Aczél Alfréd elvtárs az Alföldi Utazók és Kereskedők Egyesülete, dr. Dénes Jenő eddig a magyar orvosok szabad szakszervezete nevében mondott megható gyászbeszédet. Végül felhangzott a templomi ének és a könnyekig meghatott nagyszámu közönség előtt süllyedt a közös sírba 11 egyszerű koporsó, a közel száz szegedi mártírhaltalt holttestével.

5.e. Az *Alföldi Újság* híre a Randeggnél
meggyilkoltak szegedi temetéséről
Alföldi Újság, 1947. december 10., 3.

Hazai földben

Nagy részvét mellett temették el vasárnap azt a 11 koporsót a szegedi zsidó temetőben, amely magába zárta annak a 99 szegedi és vásárhelyideportáltak földi-maradványait, akiket 1945 tavaszán Randeggyben lemészároltak és elégettek. A hősi temetőben levő közös sírt ezrekre menő tömeg állta körül. A sír mellett ott voltak a hatóságok képviselői, valamint a közélet számos kiűnősége.

A sír mellett honvéd díszszakasz sorakozott fel. A gyászszertartás a templomkórus énekével kezdődött, majd Frenkel János dr. főrabbi megrendítő szavakkal búcsúztatta a megboldogultakat. Siern Márton a szegedi, Gruber László a vásárhelyi hitközség nevében búcsúzott az elhunytaktól.

A beszédek elhangzása után katonai tiszteletadás közben elhantolták a koporsókat, amelyeket koszorú és virágerdő borított. A templomi énekkar éneke zárta be a megható kegyeletos ünnepséget.

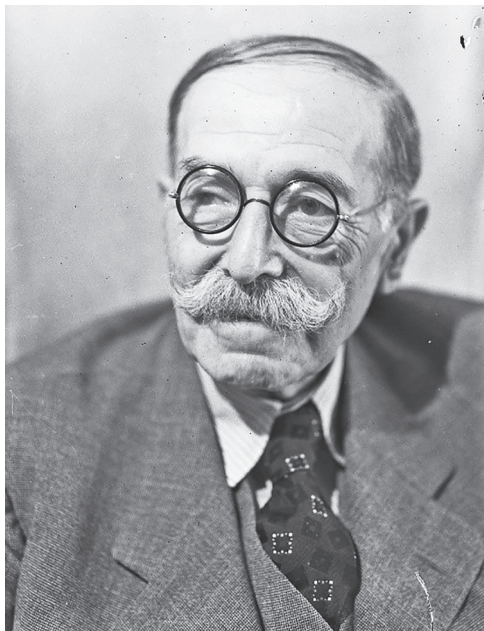
KÉPEK – IRATOK

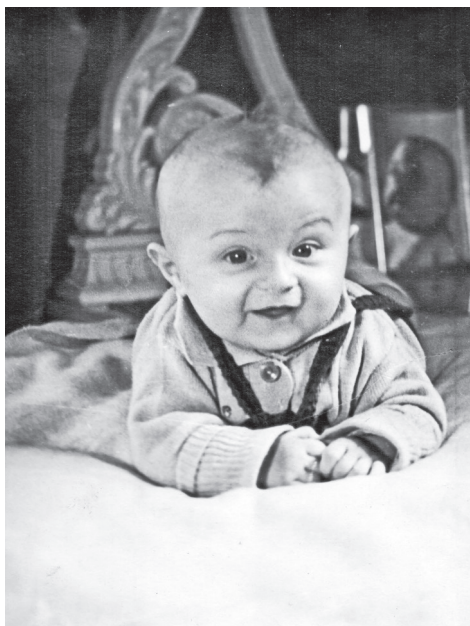
1. kép. Biedl Samu, Löw Immánuel unokája, Löw Immánuel, Beregi Oszkár, 1936
(A Löw család kiválasztására a Mentőbizottság budapesti
táborába lásd kötetünkben a II.1.g. dokumentumot.)

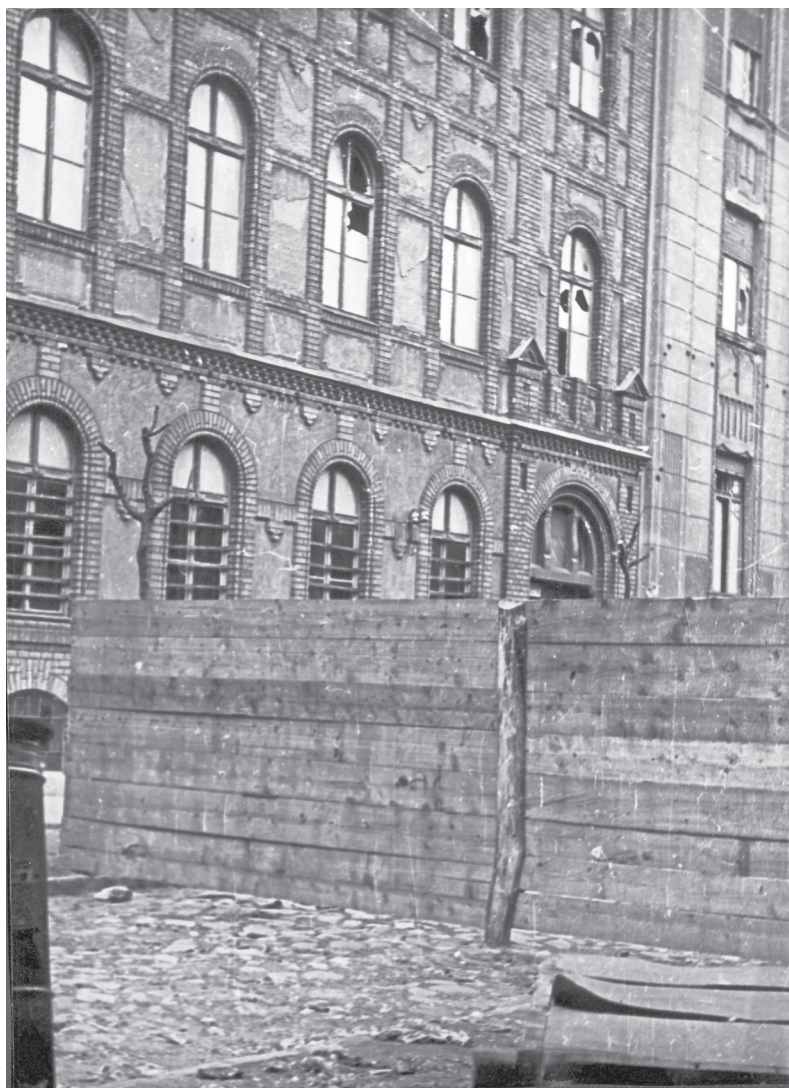
2. kép. Liebmann Béláné sz. Hortobágyi Szerena és kislánya, Liebmann Flóra,
1938–1939 körül; Tasshof mellett a sulzbachi gránitbányánál végezték ki őket
1945. április 13-án
(A sulzbachi kivégzésről lásd kötetünkben az V.4.a–c. dokumentumokat.)

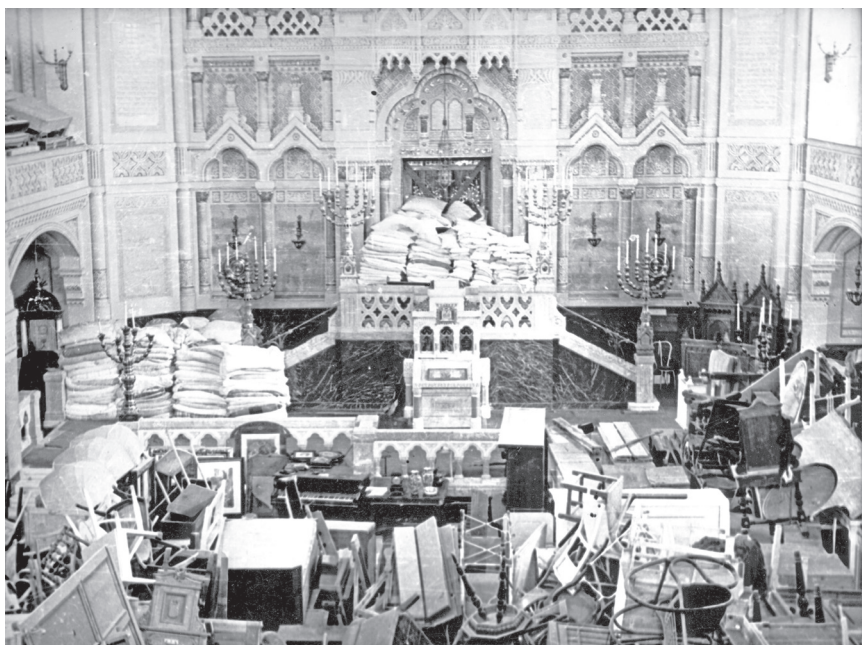
3. kép. Lengyel Lajos bútorgyáros, 1940-es évek eleje
(Lengyel Lajos hazatéréséről lásd kötetünkben az III.5. dokumentumot.)

4. kép. Lengyel Lajos unokája, Pető András, 1944. eleje (Édesanyja, Pető Györgyné sz. Lengyel Éva hazatért a deportálásból, kisfia azonban életét vesztette Ausztriában.)

5 kép. A szegedi gettó palánkja, 1945. Fotó: Liebmann Béla

6. kép. A szegedi új zsinagógában 1944-ben összegyűjtött bútork és egyéb ingóságok, 1945. Fotó: Liebmann Béla

7. kép. A Szegedi Zsidó Hitközség udvara, 1945. Fotó: Liebmann Béla

8. kép. Treff Bőröndgyártó üzem a Bécs melletti Tribuswinkelben, szegedi és szentesi zsidók munkahelye 1944–1945-ben, 1944

ALT-PRERAU“

Landwirtschaftliche Industrie - Aktiengesellschaft
POST- U. BAHNSTATION WILDENDURNBÄCH
NIEDER-DONAU

R.F.N. 0/1012/5094

ALT-PRERAU, 22.Sept.1944.

26, Sep. 1944

1776/44

An den

Ältestenrat der Juden,

W I E N I.,

Seitenstettengasse 2-4.

IHR ZEICHEN

IHRE NACHRICHT

UNSER ZEICHEN
DW/Rp.

BETRIFFT:

Die bei uns eingesetzten Juden wurden in den ersten Tagen durch unseren Betriebsarzt ambulant behandelt.-

In der Beilage überreichen wir
Ihnen einen Beleg über aufgelaufene
Spesen.-

on lddk.
6/10
II 60

"ALT PRERAU"
Landwirtschaftliche-Industrie-
Gesellschaft
Altprerau

1 Beilage ! 30.9

IV. Wenn ist die Anordnung über Krieg
kleinen Einheiten. *W. A.*

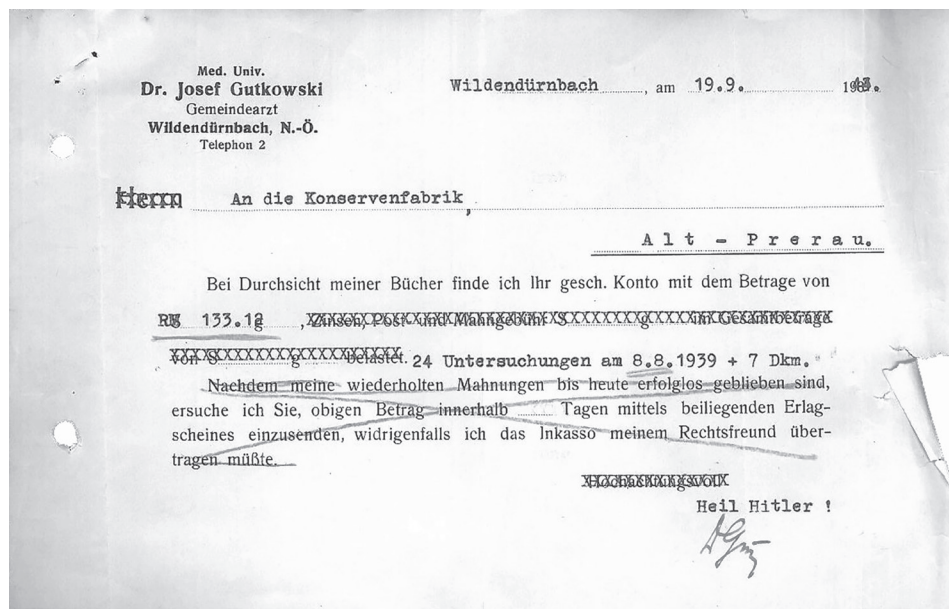
Spar- u. Vorschufkassa
reg. G. m. b. H. Laa a. d. Thaya
Konto Nr. 288

• Drahtanschrift:
Alt-Prerau, Laa a. d. Thaya

Fernsprecher:
Laa a. d. Thaya 112

9.a kép. Az alt-preraui konzervgyár jelentése 24 kényszermunkás üzemorvosi kivizsgálásáról, 1944. szeptember 22.

(Az alt-preraui táborról lásd kötetünkben Bálint Imre
DEGOB-jegyzőkönyvét, II.1.d. dokumentum.)

9.b kép. A vizsgálatot végző üzemorvos, dr. Josef Gutkowski nyugtája, 1944. szeptember 19.

Arzneimittellieferungen an Großabnehmer.

Arzneimittelbezug der Firma

aus der

Apotheke
Drogerie
Großhandlung

in

Wir bestellen nachfolgende Arznei- und Desinfektionsmittel für die Zeit vom

bis 31. XII.
1944.

1	2	3	4	5
Arzneimittel	Bestellte Menge	Am Tage der Bestellung vorhandene Bestände:	Preis	Zur Lieferung freigegebene Menge
(Vom Besteller auszufüllen)			(v. d. Lieferanten auszufüllen)	(v. d. Apoth.-Kammer auszufüllen)

(Vom Besteller 3 x auszufüllen und an die Apotheke, Drogerie oder Großhandlung zu reichen.)

Hydrophile Gaze 1 m 0
Mullbinden, 10 cm x 5 m 3 Stück 0
" 5 cm x 1 m 10 " 0
Zellstoff 500 gr 0
Watte 100 gr 0
Leukoplast 5 cm x 5 m 1 Rolle 0
Liniment. ammoniat. (oder äquiv. Mittel) 500 gr 50 gr
Acid. acet. sal. Tabl. 300 Stück 0
Anidopyrin a 0,5 300 " 0
Phenacetin a 0,5 (oder antineuralg. Mschpulver) 300 " 0
Hexamethylentramin 100 " 20
Solvinstabletten 300 Stück 0
(oder äquiv. Expectorans in flüssiger oder Digestabil (oder äquiv. Präparat) 2 Orig. 0
Alkohol 92% 50 gr 0

Bezugsstelle der Sicherheitspolizei
und des G. D. in Ungarn
Sonderinspektorat
Außenkommando Wien

Wien, den
II, Gastellezgasse 35
Fernruf: A-44-0-56
-44-0-80

Aus dieser Lieferung sollen versorgt werden: 34 Personen.*1)

Es ist uns bekannt, daß unnötige Lagerbildung vermieden und daß die Bestellung beschränkt werden soll auf den Bedarf von 4 Wochen. Wir versichern, unter Bezugnahme auf die Verordnung des Führers zum Schutze der Rüstungswirtschaft, daß die Vorratsmengen richtig in Spalte 3 angegeben sind und daß wir nicht gleichzeitig dieselben oder gleichartige Arznei- und Desinfektionsmittel bei anderen Lieferanten bestellt haben oder bestellen werden. Die Mittel sollen im Bezirk der Apothekerkammer verbraucht werden.

Die Lieferung des Arzneimittels ist für die betriebsärztliche Betreuung d. Gefolgschaftsmittelglieder (erste Hilfeleistung f. Leicht- erkrankte oder Verletzte innerhalb des Betriebes während der Arbeitszeit) in den nächsten 4 Wochen erforderlich.

Wien, 24. X. 1944.
(Ort)

Wien, 24. X. 1944.

W. MEGERLE
(Unterschrift d. Firma)

*1) Wehrwirtschaftliche Betriebe können die Zahl unausgefüllt lassen, wenn sie gleichzeitig unter „geheim“ der Apothekerkammer für diese und nach folgende Bestellungen die Zahl der zu versorgenden Personen mitteilen und Veränderungen unverzüglich nachmelden.

* Nur ausfüllen, wenn ein Betriebsarzt beschäftigt wird.

10. kép. A Wilhelm Megerle Lakkfesték- és Rivalinüzem (Bécs, 21. kerület, Christian-Bucher-Gasse 35–37.) gyógyászati eszközrendelése.

Sebkezeléshez, fertőtlenítéshez és fájdalomcsillapításhoz szükséges gyógyszereket és készítményeket rendel 34 fő számára a közeli Mantlersche gyógyszertárból (21. kerület, Brünnerstrasse 3.), 1944. október 24.

LANDERBANK WIEN
AKTIENGESellschaft

Wien, den 21.11.44 Po 12

Rechnung für die Anlage(n) bzw. die Zusammenstellung der Einzelbehalte

1 081.69 :-	Gemeinde Weissenbach	
31 200 :-	Stadt Bruck	72500 Sep.Kto.
99.34 :-	Regierungsforstkasse Wien	"U"
63.36 :-	"	
472.92 :-	Forstkasse Wien	
369.26 :-	Buchen laut Anlage(n)	
199.69 :-	Stadthauptkasse Wien	
160.80 :-	Wr.Kofferschloss AG	
237.90 :-	Forstamt Stixenstein	Haben.
227.61 :-	Gutsverw. Henriettenhof	
3 224.57 :-		

Wert 22.11.44

Für die Kontrolle:

LANDERBANK WIEN
AKTIENGESellschaft

Diese Buchungsaufgabe wird bis zu RM 1000.- für den Einzelposten von der Bank nur mit einer Kontrollunterschrift versehen.

Üb 12 — 50, VII. 44. 27. Q 0563

11. kép. A bécsi Länderbank kimutatása az „U” Kontóra 1944 novemberében befolyt összegekről, köztük a kényszermunkásokat foglalkoztató Weissenbach községből, 1944. november 21.

(A weissenbachiak sorsáról lásd kötetünkben az V.4.a–c. dokumentumokat.)

001373 Konto-Nr. 5941

Postrechtlich zulässig sind nur kurze Angaben über die Zweckbestimmung der Überweisung

10266 Sparkasse der Stadt Weitra
Weitra (N. Do.)

überweise auf das unten bezeichnete Konto oder*) auf ein anderes (Spargiro-, Bank-, Postscheck-) Konto des Nebengenannten

*) Soll die Überweisung auf ein anderes Konto ausgeschlossen sein, so sind die Worte „oder auf ein anderes (...) Konto“ zu streichen.

Reichsmark	Rpf
164.	50

Kto. Nr. 64 47 bei der PSA Wien

Verwendungszweck: August-ABrechn.lt.

Schreiben v. 2.10.44

Altenrat d. Juden Wien

Kto. spdo "U" 72500

LUDWIG KNAPP

Reichsbürgermeister

Name (Firmenstempel), Wohnort und Wohnung des Absenders

896

Diese Karte erhält der Empfänger, daher ist genaue Anschrift erforderlich

Bohr. Konto-Nr. 72500

Unter-Konto

Wert: 25. NOV 1944
(Bitte wachen!)

Für

Länderbank Wien

Aktiengesellschaft

in Wien

6-2-190 Haben

8-2-242 Soll

Straße und Hausnummer nicht vergessen!

12. kép. Ludwig Knapp weitrai fűrészgáros átutalása az „U” Kontóra. A számla az általa dolgoztatott kényszermunkások 1944. novemberi bérét, 164,50 RM-t (birodalmi márka) tartalmaz, 1944. november 25.

(Ludwig Knappról és fűrészgáráról lásd kötetünkben Kármán Arnold és Ligeti Jenő DEGOB-jegyzőkönyvét, II.1.e. és II.1.h. dokumentumok.)

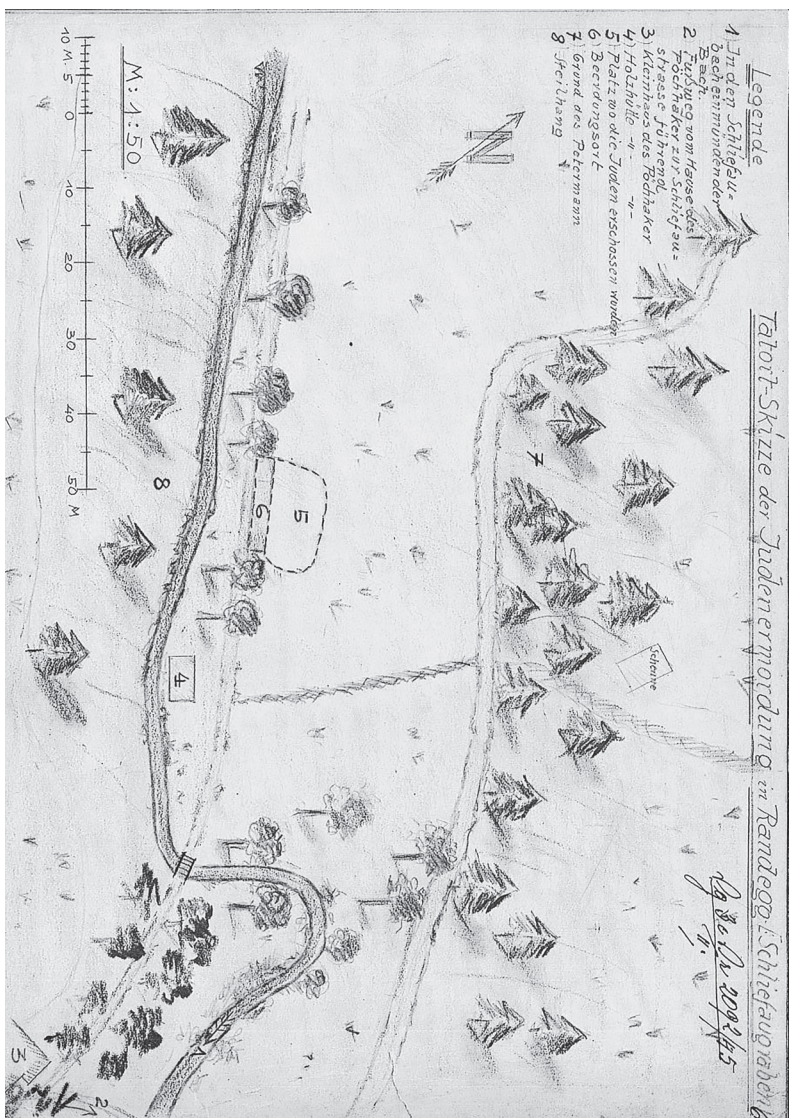

13. kép. Szegedi és makói zsidókat szabadítanak fel az amerikai csapatok Bergen-Belsen közelében, 1945. április 13.

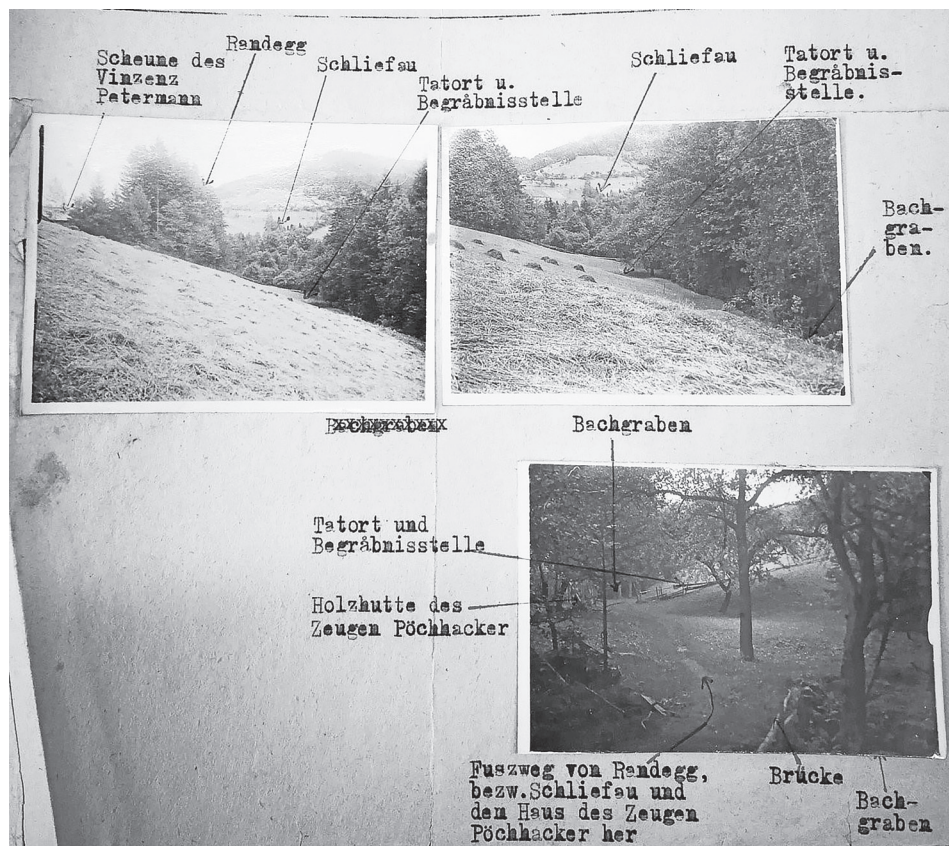

14. kép. Rabbik az ún. Kasztner-vonatról egy svájci református lelkész társaságában. Állnak balról: Schindler József (Kecskemét), Silberstein Adolf (Hódmezővásárhely), Szabó Ödön (Békéscsaba), Weisz Pál (Debrecen). Ülnek: Frenkel Jenő (Szeged), református lelkész, Engel Farkas (Cegléd), 1945

(A prominens zsidók kiválasztásáról lásd kötetünkben Löw Lipót DEGOB-jegyzőkönyvét és Kasztner Rezső jelentésének részleteit, II.1.g. és II.2. dokumentumok.)

15. kép. A randeggi mészátolás helyszínrajza, mely az 1945 nyarán indított nyomozás során készült a tethelyről. Később a mészátolásban részt vevő Lunz am See-i Hitlerjugend-képzőztábor vezetője, Ernst Burian elleni perben használták fel a bécsi népbírósgon. Buriant a népbíróság 1948-ban életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte, öt év letöltése után azonban kegyelmet kapott. A térképen az 5. pont a mészátolás helyszínét, a 6. pont a tömegsír helyét jelöli.
(Randeggről lásd kötetünkben az V.5.a–c. dokumentumokat.)

16. kép. A Randegg melletti Schliefaugrabenen 1945 augusztusában készült fényképek a mészárlás tetthelyéről. A helyszínt, ahol a meggyilkolt magyar zsidó kényszermunkások földi maradványait az 1947. november 28-i exhumálásig eltemették, „tetthely és temetkezési hely” (Tatort und Begräbnisstelle) megjelöléssel látták el

17. kép. A Strasshofba deportált és Randeggnél 1945. április 15-én meggyilkolt 99 szegedi áldozat temetése Szegeden, a zsidó temetőben. Elöl: Frenkel Jenő főrabbi, 1947. december 8.

18. kép. A Randeggnél meggyilkoltak sírhelye a szegedi zsidó temetőben, 2021.

Felirata: Randeggnben 1945. április 15-én legyilkolt 99 kedvesünk hamvainak pihenőhelye. A mérhetetlen földi fájdalom, mely itt maradt örökös poraitok felett.

Képek jegyzéke

1. Biedl Samu, Löw Immánuel unokája, Löw Immánuel, Beregi Oszkár, 1936 (Móra Ferenc Múzeum [MFM])
2. Liebmann Béláné sz. Hortobágyi Szerena és kislánya Liebmann Flóra, 1938–1939 körül; Tasshof mellett a sulzbachi gránitkőbányánál végezték ki őket 1945. április 13-án. (A képet Apró Ferenc bocsátotta rendelkezésünkre.)
3. Lengyel Lajos bútorgyáros, 1940-es évek eleje (A képet Pető Katalin bocsátotta rendelkezésünkre.)
4. Lengyel Lajos unokája, Pető András, 1944 eleje. Édesanyja, Pető Györgyné sz. Lengyel Éva hazatért a deportálásból, kisfia azonban életét vesztette Ausztriában. (A képet Pető Katalin bocsátotta rendelkezésünkre.)
5. A szegedi gettó palánkja, 1945 Fotó: Liebmann Béla (MFM)
6. A szegedi új zsinagógában 1944-ben összegyűjtött bútorok és egyéb ingóságok, 1945 Fotó: Liebmann Béla (MFM)
7. A Szegedi Zsidó Hitközség udvara, 1945 Fotó: Liebmann Béla (MFM)
8. Treff Böröndgyártó üzem a Bécs melletti Tribuswinkelben, szegedi és szentesi zsidók munkahelye 1944–1945-ben, 1944 (A képet Lednitzky András bocsátotta rendelkezésünkre.)
- 9.a Az alt-preraui konzervgyár jelentése 24 kényszymunkás üzemorvosi kivizsgálásáról, 1944. szeptember 22. (Simon Wiesenthal Archives [SWA], IKG – A_VIE_IKG_II_FIN_DIV_8_1_0549)
- 9.b A vizsgálatot végző üzemorvos, dr. Josef Gutkowski nyugtája, 1944. szeptember 19. (SWA, IKG – A_VIE_IKG_II_FIN_DIV_8_1_0550)
10. A Wilhelm Megerle Lakkfesték- és Rivalinüzem (Bécs, 21. kerület, Christian-Bucher-Gasse 35-37.) gyógyászatieszköz rendelése. Sebkezeléshez, fertőtlenítéshez és fájdalomcsillapításhoz szükséges gyógyszereket és készítményeket rendel 34 fő számára a közeli Mantlersche gyógyszertárból (21. kerület, Brünnerstrasse 3.), 1944. október 24. (SWA, IKG – A_VIE_IKG_II_FIN_DIV_8_2_0466)
11. A bécsi Länderbank kimutatása az „U” Kontóra 1944 novemberében befolyt összegekről, köztük a kényszymunkásokat foglalkoztató Weissenbach községből, 1944. november 21. (SWA, IKG – A_VIE_IKG_II_FIN_DIV_8_2_0163-0165)
12. Ludwig Knapp, weitrai fűrészgáros átutalása az „U” Kontóra. A számla az általa dolgoztatott kényszymunkások 1944. novemberi bérét, 164,50 birodalmi márkát tartalmaz, 1944. november 25. (SWA, IKG – A_VIE_IKG_II_FIN_DIV_8_2_0341)

13. Szegedi és makói zsidókat szabadítanak fel az amerikai csapatok Bergen-Belsen közelében, 1945. április 13. (Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltára Makói Levéltára, Dr. Kecskeméti Ármin Egyesület iratai)
14. Rabbik az ún. Kasztner-vonatról egy svájci református lelkész társaságában. Állnak balról: Schindler József (Kecskemét), Silberstein Adolf (Hódmezővásárhely), Szabó Ödön (Békéscsaba), Weisz Pál (Debrecen). Ülnek: Frenkel Jenő (Szeged), református lelkész, Engel Farkas (Cegléd), 1945 (A képet Zvi Frenkel bocsátotta Molnár Judit rendelkezésére.)
15. A randeggi mészárlás helyszínrajza, mely az 1945 nyarán indított nyomozás során készült a tetthelyről. Később a mészárlásban résztvevő Lunz am See-i Hitlerjugend kiképzőtábor vezetője, Ernst Burian elleni perben használtak fel a bécsi népbíróságon. Buriant a népbíróság 1948-ban életfogytiglanra ítélte, öt év börtönbüntetés után azonban kegyelmet kapott. A térképen az 5. pont a mészárlás helyszínét, a 6. pont a tömegsír helyét jelöli. (<https://www.erlauferinnert.at/zwischenraeume/h.php?il=90> A peranyagot lásd: Niederösterreichisches Landesarchiv, Vg 1b Br 292/45)
16. A Randegg melletti Schliefaugraben 1945 augusztusában készült fényképek a mészárlás tetthelyéről. A helyszínt, ahol a meggyilkolt magyar-zsidó kényszermunkások földi maradványait az 1947. november 28-i exhumálásig eltemették, „tetthely és temetkezési hely” megjelöléssel (Tatort und Begräbnisstelle) látták el. (<https://www.erlauferinnert.at/zwischenraeume/h.php?il=91> A peranyagot lásd: Niederösterreichisches Landesarchiv, Vg 1b Br 292/45)
17. A Strasshofba deportált és Randeggnél 1945. április 15-én meggyilkolt 99 szegedi temetése Szegeden, a zsidó temetőben. Elöl: Frenkel Jenő főrabbi, 1947. december 8. (A képet Zvi Frenkel bocsátotta Molnár Judit rendelkezésére.)
18. A Randeggnél meggyilkoltak sírhelye a szegedi zsidó temetőben, 2021. Felirata: Randeggben 1945. április 15-én legyilkolt 99 kedvesünk hamvainak pihenőhelye. A mérhetetlen földi fájdalom, mely itt maradt örködik poraitok felett. Fotó: Molnár Judit

MUNKATÁBOROK – HADIÜZEMEK

**Az 1944–1945-ben Bécsben és környékén működő,
magyarországi zsidó kényszermunkásokat foglalkoztató
munka- és lakótáborok, valamint hadiüzemek címjegyzéke**

*Bécsi munka- és lakótáborok, valamint a kényszermunkásokkal
foglalkozó náci hivatalok és zsidó intézmények
(egy cégnek több helyen is lehettek irodái és munkatáborai)*

	cím (kerület, utcanév, házszám), tábor, helyszín magyarul	cím (kerület, utcanév, házszám), tábor, helyszín
1.	1. Bösendorferstraße 1. – Schmitt & Junk, építő vállalat	1. Bösendorferstraße 1. – Schmitt & Junk, Bauunternehmung
2.	1. Brucknerstraße 2. – Sager & Wörner, építő vállalat	1. Brucknerstraße 2. – Sager & Wörner, Bauunternehmung
3.	1. Nibelungengasse 15. – Siemens	1. Nibelungengasse 15. – Siemens
4.	1. Rudolfsplatz 2. – Szőnyeg- és Bútorszövet Üzemek Rt.	1. Rudolfsplatz 2. – Teppich- und Möbelstoffwerke AG
5.	1. Ruprechtsplatz 1. – Otto Kisler lakatosműhely	1. Ruprechtsplatz 1. – Schlosserei Otto Kisler
6.	1. Schottenring 1. – Német Kőolaj Rt.	1. Schottenring 1. – Deutsche Erdöl AG (DEA)
7.	1. Schubertring 14. – Ostmärkischen Ásványolajüzemek	1. Schubertring 14. – Ostmärkischen Mineralölwerke (OMW)
8.	1. Schwarzenbergplatz 18. – Vacuum Oil Társaság Rt.	1. Schwarzenbergplatz 18. – Vacuum Oil Co. Company AG
9.	1. Singerstraße 27. – Schmitt & Junk, építkezési vállalat	1. Singerstraße 27. – Schmitt & Junk, Bauunternehmung
10.	2. Aspernbrückengasse 4. – Zuegg & Társa Kartongyár	2. Aspernbrückengasse 4. – Zuegg & Co. Pappenindustrie
11.	2. Castellezgasse 35. – A német biztonsági rendőrség és biztonsági szolgálat különleges magyarországi bevetési egysége parancsnokának bécsi kommandója	2. Castellezgasse 35. – Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD in Ungarn, Sondereinsatzkommando, Außenkommando Wien
12.	2. Ferdinandstraße 23. – A Zsidó Vének Tanácsának gyerekkórháza	2. Ferdinandstraße 23. – Kinderklinik des Ältestenrats der Juden in Wien

13.	2. Floßgasse 14. – A Zsidó Vének Tanácsának rituális fürdője [mikve]	2. Floßgasse 14. – Badehaus des Ältestenrats der Juden in Wien
14.	2. Hafenzufahrtsstraße 4. – Fioravante Spiller & Fia, mélyépítő vállalat	2. Hafenzufahrtsstraße 4. – Fioravante Spiller & Sohn, Tiefbauunternehmen
15.	2. Malzgasse 7. – A Zsidó Vének Tanácsának kórháza	2. Malzgasse 7. – Spital des Ältestenrats der Juden in Wien
16.	2. Malzgasse 16. – A Zsidó Vének Tanácsának kórháza	2. Malzgasse 16. – Spital des Ältestenrats der Juden in Wien
17.	2. Praterspitzstraße – lakótábor	2. Praterspitzstraße – Wohnlager
18.	3. Am Heumarkt 10. – Donau Vegyiművek Rt.	3. Am Heumarkt 10. – Donau Chemie AG
19.	3. Arsenal 12. – Ostmark Művek Kft.	3. Arsenal 12. – Ostmark-Werke GmbH.
20.	3. Gänsbachergasse 3. – elosztótábor	3. Gänsbachergasse 3. – Durchgangslager
21.	3. Lothringerstraße 2. – Klee és Jäger, építő vállalat	3. Lothringerstraße 2. – Klee und Jäger, Bauunternehmung
22.	3. Marxergasse 2. – Erdőgazdálkodási és Építésügyi Hivatal	3. Marxergasse 2. – Amt für Forsteinrichtung und Bauwesen
23.	3. Vordere Zollamtsstraße 11. – A bécsi Polgármesteri Hivatal mezőgazdasági birtokok központja	3. Vordere Zollamtsstraße 11. – Wiener Landwirtschaftsgüter
24.	5. Margaretenstraße 70. – Waagner-Biró, magas acél-, híd- és kazánépítő vállalat	5. Margaretenstraße 70. – Waagner-Biró, Stahlhoch-, Brücken- und Kesselbau-Unternehmen
25.	6. Getreidemarkt 7. – Mörtinger és Tades, építő vállalat	6. Getreidemarkt 7. – Mörtinger und Tades, Bauunternehmung
26.	6. Mittelgasse 16. – Bruno Buchwieser cég, építő vállalat	6. Mittelgasse 16. – Firma Bruno Buchwieser, Bauunternehmung
27.	7. Schottenfeldgasse 29. – Adensamer Szőnyeg- és Bútorszövet Rt.	7. Schottenfeldgasse 29. – Adensamer Teppich- und Möbelstoffwerke AG
28.	7. Stuckgasse 9. – Adolf Illner, magas- és mélyépítő vállalat	7. Stuckgasse 9. – Adolf Illner, Hoch- und Tiefbau
29.	9. Hahngasse 13. – Saurer-Művek, haszonjármű gyár	9. Hahngasse 13. – Saurer-Werke, Nutzfahrzeughersteller

30.	9. Hahngasse 35. – A bécsi Polgármesteri Hivatal Élelmezési és Mezőgazdasági „J” Osztálya	9. Hahngasse 35. – Hauptabteilung J Ernährung und Landwirtschaft
31.	9. Mariannengasse 4–6. – Bécsi Elektromos Művek	9. Mariannengasse 4–6. – Wiener Elektrizitätswerke
32.	10. Absberggasse 35. – Anker-kenyérgyár	10. Absberggasse 35. – Ankerbrotfabrik
33.	10. Alxingergasse 64. – Imperial fügekávégvár	10. Alxingergasse 64. – Imperial Feigenkaffee
34.	10. Davidgasse 87–89. – ROJA papírgyár (Rothe és Jarausch)	10. Davidgasse 87-89. – Papierfabrik ROJA (Rothe und Jarausch)
35.	10. Davidgasse 95. – Kisler és Herrmann fakereskedés	10. Davidgasse 95. – Holzwaren Kisler und Herrmann
36.	10. Kundratstraße 3. – Ferenc József Császár Kórház	10. Kundratstraße 3. – Kaiser-Franz-Josef-Spital
37.	10. Laaer-Berg-Strasse 61. – Bécs Polgármesteri Hivatala által fenntartott lakótábor	10. Laaer-Berg-Strasse 61. – Wohnlager der Gemeinde Wien
38.	10. Schrankenberggasse 32. – Bécs Polgármesteri Hivatala által fenntartott lakótábor	10. Schrankenberggasse 32. – Wohnlager der Gemeinde Wien
39.	11. Eyzinggasse 1. / Simoningplatz 2. – Városi Gázművek	11. Eyzinggasse 1. / Simoningplatz 2. – Städtische Gaswerke
40.	11. Fuchsröhrenstraße 31. – Fioravante Spiller & Fia, mélyépítő vállalat	11. Fuchsröhrenstraße 31. – Fioravante Spiller & Sohn, Tiefbauunternehmen
41.	11. Erste Haiderquerstraße 1. – Simmering Elektromos Művek	11. Erste Haiderquerstraße 1. – Kraftwerk Simmering
42.	11. 2. Haidequerstraße 3. – Saurer Művek, haszonjármű gyár	11. 2. Haidequerstraße 3. – Saurer-Werke, Nutzfahrzeughersteller
43.	11. Simmeringer Hauptstraße 101. – Mautner Markhof, szeszfőzde, élesztő- és konzervgyár	11. Simmeringer Hauptstraße 101. – Mautner Markhof, Destillerie-, Hefe- und Konservenfabrik
44.	11. Simmeringer Hauptstraße 234. – Városi Központi Temető	11. Simmeringer Hauptstraße 234. – Zentralfriedhof
45.	12. Bischoffgasse 10. – Bécs Polgármesteri Hivatala által fenntartott lakótábor	12. Bischoffgasse 10. – Wohnlager der Gemeinde Wien

46.	12. Kundratstraße 37–39. – Meidlingi Baleseti Kórház	12. Kundratstraße 37–39. – Meidlinger Unfallkrankenhaus
47.	12. Oswaldgasse 33. – Kábel- és Drótgár Rt.	12. Oswaldgasse 33. – Kabelfabrik und Drahtindustrie AG
48.	13. Auhofstraße 75. – XVII. Tartományi Légvédelmi Parancsnokság	13. Auhofstraße 75. – Luftgaukommando XVII
49.	12. Schönbrunner Schlossstraße 47. – Schönbrunni Kastélypark	12. Schönbrunner Schlossstraße 47. – Schlosspark Schönbrunn
50.	15. Hackengasse 11. – Bécs Polgármesteri Hivatala által fenntartott lakótábor	15. Hackengasse 11. – Wohnlager der Gemeinde Wien
51.	15. Huglgasse 1–3. – Erzsébet Császárné Kórház	15. Huglgasse 1–3. – Kaiserin- Elisabeth-Spital
52.	16. Montleartstraße 37. – Vilma Kórház	16. Montleartstraße 37. – Wilhelminenspital
53.	17. Frauenfelderstraße 14–18. – Hans Zehethofer, magas- és mélyépítő Vállalat	17. Frauenfelderstraße 14–18. – Firma Hans Zehethofer, Hoch- und Tiefbau
54.	19. Muthgasse 40. – Oskar Haac Mosoda	19. Muthgasse 40. – Großwäscherei Oskar Haac
55.	20. Engerthstraße 161–163. – Kontropa – Kontinentális Nyersanyag- és Papíripari Rt.	20. Engerthstraße 161–163. – Kontropa – Kontinentale Rohstoffe und Papierfabrik AG
56.	20. Pasettistraße 29–31. – Jurany & Wolfrum, tejipari gépgyár	20. Pasettistraße 29–31. – Jurany & Wolfrum, Molkereimaschinen- Fabrik
57.	21. Christian-Bucher-Gasse 35–37. – Wilhelm Megerle lakkfesték- és rivalinüzem	21. Christian-Bucher-Gasse 35–37. – Wilhelm Megerle Lackfabriken und Rivalinwerke
58.	21. Hopfengasse 8. – Mauthausen altábora	21. Hopfengasse 8. – Außenlager Mauthausen
59.	21. Kuenburggasse 1. – Bécs Polgármesteri Hivatala által fenntartott lakótábor	21. Kuenburggasse 1. – Wohnlager der Gemeinde Wien
60.	21. Leopold-Ferstl-Gasse 9. – Bécs Polgármesteri Hivatala által fenntartott lakótábor	21. Leopold-Ferstl-Gasse 9. – Wohnlager der Gemeinde Wien

61.	21. Mengergasse 33–35. – Bécs Polgármesteri Hivatala által fenntartott lakótábor	21. Mengergasse 33–35. – Wohnlager der Gemeinde Wien
62.	21. Ödenburger Straße 1–4. – Adolf Illner, magas- és mélyépítő vállalat	21. Ödenburger Straße 1–4. – Adolf Illner, Hoch- und Tiefbau
63.	21. Pilzgasse 21–29. – Shell Olajfinomító	21. Pilzgasse 21–29. – Ölraffinerie Shell
64.	21. Prager Straße 20. – Mautner Markhof Sörfözde	21. Prager Straße 20. – Mautner Markhof Brauerei
65.	21. Schwaigergasse 2. – Bécsi Börönd- és Fémáru gyár	21. Schwaigergasse 2. – Wiener Kofferschloss- und Metallwarenfabrik
66.	21. Shuttleworthstraße 8. – Hofherr- Schrantz Mezőgazdasági Gépgyár Rt.	21. Shuttleworthstraße 8. – Hofherr- Schrantz Landwirtschaftliche Maschinenfabrik AG
67.	21. Shuttleworthstraße 31–33. – Rudolf Riefenthaler Betonüzem	21. Shuttleworthstraße 31–33. – Betonwerk Rudolf Riefenthaler
68.	21. Siemensstraße 92. – Siemens	21. Siemensstraße 92. – Siemens
69.	22. Breitenleer Straße 100. – Kagrani Olajfinomító	22. Breitenleer Straße 100. – Ölraffinerie Kagan
70.	22. Erzherzog-Karl-Straße 127. – Waagner-Biró, magas acél-, híd- és kazánépítő vállalat	22. Erzherzog-Karl-Straße 127. – Waagner-Biró, Stahlhoch-, Brücken- und Kesselbau-Unternehmen
71.	22. Konstanziagasse 24. – Bécs Polgármesteri Hivatala által fenntartott lakótábor	22. Konstanziagasse 24. – Wohnlager der Gemeinde Wien
72.	22. Aspern tábor – Oberleitner telek	22. Lager Aspern – Grundstück Oberleitner
73.	22. Lobgrundstraße 4. – Ostmärkischen Ásványolajüzemek, Lobau	22. Lobgrundstraße 4. – Ostmärkischen Mineralölwerke (OMW), Lobau
74.	22. Stadlauer Straße 56–58. – Waagner-Biró, magas acél-, híd- és kazánépítő vállalat	22. Stadlauer Straße 56–58. – Waagner-Biró, Stahlhoch-, Brücken- und Kesselbau-Unternehmen
75.	23. Oberlaaer Straße 276. – Hans Zehethofer cég	23. Oberlaaer Straße 276. – Firma Hans Zehethofer

Bécs környéki munkatáborok

	település – munkahely magyarul	település – munkahely
1.	Alt-Prerau – mezőgazdasági üzem	Alt-Prerau – Landwirtschaftliche Industrie
2.	Andlersdorf – mezőgazdasági birtokok	Andlersdorf – Landwirtschaftliche Güter
3.	Deutsch-Wagram, repülőtér	Deutsch-Wagram, Flugfeld
4.	Ebergassing, Nr. 124. – lakótábor	Ebergassing, Nr. 124. – Wohnlager
5.	Fischamend, Brucker Straße 2. – Pecina birtok	Fischamend, Brucker Straße 2. – Gutsverwaltung Pecina
6.	Franzensdorf – mezőgazdasági birtok	Franzensdorf – Gutshof
7.	Gerasdorf – zsidótábor	Gerasdorf – Judenlager
8.	Gramatneusiedl, Neu-Reisenberg 114. – mezőgazdasági birtok	Gramatneusiedl, Neu-Reisenberg 114. – Gutshof
9.	Groß-Enzersdorf – mezőgazdasági birtokok	Groß-Enzersdorf – Landwirtschaftliche Güter
10.	Groß-Siegharts, Fabrikengasse 7. – Josef Adensamer Szőnyeg és Bútorszövet Üzemek Rt.	Groß-Siegharts, Fabrikengasse 7. – Teppich- und Möbelstoffwerke AG Josef Adensamer
11.	Groß-Siegharts, Rudolf-Hohenberg-Gasse 1–3. – Wolff Szőnyeg- és Bútorszövet Üzemek Rt.	Groß-Siegharts, Rudolf-Hohenberg-Gasse 1–3. – Wolffsche Teppich- und Möbelstoffwerke AG
12.	Groß-Siegharts, Waidhofner Straße 25. – Wolff villa	Groß-Siegharts, Waidhofner Straße 25. – Villa Wolff
13.	Guntramsdorf, Am Tabor 35. – zsidótábor	Guntramsdorf, Am Tabor 35. – Judenlager
14.	Hennersdorf, Hauptstraße 34. – zsidótábor	Hennersdorf, Hauptstraße 34. – Judenlager
15.	Hennersdorf, Rothneusiedler Straße 33. – zsidótábor	Hennersdorf, Rothneusiedler Straße 33. – Judenlager
16.	Himberg-Pellendorf, Lanzendorfer Straße 8. – Wünschek-Dreher birtok	Himberg-Pellendorf, Lanzendorfer Straße 8. – Gutsverwaltung Wünschek-Dreher
17.	Kalladorf – mezőgazdasági birtok	Kalladorf – Gutshof

18.	Klein Rammerschlag (ma Malý Ratmírov, Csehország) – mezőgazdasági birtok	Klein Rammerschlag (ma Malý Ratmírov, Csehország) – Gutshof
19.	Klosterneuburg, Donaustraße 88. – Rudolf Riefenthaler Betonüzem	Klosterneuburg, Donaustraße 88. – Betonwerk Rudolf Riefenthaler
20.	Moosbrunn – mezőgazdasági birtokok	Moosbrunn – Landwirtschaftliche Güter
21.	Münchendorf – mezőgazdasági birtok	Münchendorf – Gutshof
22.	Neunkirchen – N. Rella & Neffe, építő vállalat	Neunkirchen – N. Rella & Neffe, Bauunternehmung
23.	Pischelsdorf – Donau Vegyiművek Rt.	Pischelsdorf – Donau Chemie AG
24.	Pischelsdorf – Siemens	Pischelsdorf – Siemens
25.	Purkersdorf, Wienzeile 9. – Bécsi Elektromos Művek	Purkersdorf, Wienzeile 9. – Wiener Elektrizitätswerke
26.	Raasdorf – Phönix konzervgyár	Raasdorf – Phönix Konservenfabrik
27.	Rutzendorf – Bécs város mezőgazdasági üzeme	Rutzendorf – Landwirtschaftsbetrieb der Stadt Wien Domäne Rutzendorf
28.	Sankt Veit an der Triesting – Globus Konzervgyár	Sankt Veit an der Triesting – Globus-Waldgatter-Gesellschaft Kliemke & Co.
29.	Schützenberg – Ludwig Knapp fűrésztelep	Schützenberg – Ludwig Knapp Dampfsägewerk
30.	Schwechat, Antonshof – mezőgazdasági birtokok	Schwechat, Antonshof
31.	Schwechat, repülőtér	Schwechat, Flughafen
32.	Schwechat, Industriestraße 15. – Német Kőolaj Rt. (DEA Nova)	Schwechat, Industriestraße 15. – Deutschen Erdöl AG (DEA Nova)
33.	Schwechat, Aichhof – mezőgazdasági birtokok	Schwechat, Aichhof – Gutshof
34.	Schwechat, Katharinenhof – mezőgazdasági birtok	Schwechat, Katharinenhof – Gutshof
35.	Stockerau – gyár	Stockerau – Fabrik
36.	Tribuswinkel – Treff bőröndgyár	Tribuswinkel – Treff Kofferfabrik
37.	Velm – Anker-kenyérgyár	Velm – Ankerbrotfabrik

38.	Vösendorf, Triester Straße 254. – Waagner-Biró, magas acél-, híd- és kazánépítő vállalat	Vösendorf, Triester Straße 254. – Waagner-Biró, Stahlhoch-, Brücken- und Kesselbau-Unternehmen
39.	Weissenbach – mezőgazdasági birtok	Weissenbach – Gutshof
40.	Weitra – Ludwig Knapp fűrésztelep	Weitra – Ludwig Knapp Dampfsägewerk
41.	Wolfsgraben, Leopold-Mitterstöger- Straße 6. – Bécsi Elektromos Művek	Wolfsgraben, Leopold- Mitterstöger-Straße 6. – Wiener Elektrizitätswerke

1944. június végén három gyűjtőtáborból (Debrecen, Szeged, Szolnok) több mint 15 ezer zsidót nem Auschwitzba, hanem a Bécs melletti elosztótáborba, Strasshofba irányítottak a magyar és német hatóságok. A „jégre tett” kényszymunkások története, útjuk Strasshofba, szétosztásuk munkatáborokba az ottani „rabszolgapiacon” Bécsbe és környékére 1944–1945-ben, valamint hazatérésük körülményei máig meglehetősen elnagyoltan ismertek a magyar holokauszt történetében.

A Szegedi Tudományegyetem Politológiai Tanszéke és a bécsi Wiesenthal Intézet közös kutatási programja azt a célt tűzte ki, hogy levéltári, múzeumi források, visszaemlékezések, hitközségi iratok, családi hagyatékok segítségével rekonstruálja a strasshofi deportálás folyamatát, továbbá feltárja a magyar zsidó kényszymmunka helyszíneit Bécsben és környékén, illetve a felszabadulás és hazatérés történetét, és felkutatja az emlékhelyeket. E kötet mintájára a következő években újabb, hasonló felépítésű kiadványokkal kívánunk megemlékezni a Debrecenből és Szolnokról elhurcolt strasshofi deportáltakról is.

„Szeged, 1944. VI./27.

Drága Apukánk!

Innen a vagonból írok pár sort, hogy hova nem tudom lehet hogy Hódmező-
vásárhelyen keresztül. Minden alkalmat megragadok, hogy írjak. 3 napja uta-
zunk. Jó lett volna, ha kaphattam volna postát, annyian kaptak, csak te nem írtál.
A gyerekek is jól vannak és én is. Milliő pusztit küld anya, gyerekek”

Kadelburg Miksáné üzenete munkaszolgálatos férjéhez
a szegedi, második deportálódóvonatról

„Csoportokban álltak és vártak ránk a munkaadók és vállalatok vezetői, akik munká-
sokat igényeltek. [...] Valóságos rabszolgavásár volt ez. A gazdák munkaerős fiatal
embereket akartak, ilyenek azonban nem voltak, mert hiszen a fiatal zsidó férfiak
munkaszolgálatosok voltak.”

Ligeti Jenő, 1945. november

